

ISSN 2786-9229

**НАУКОВІ
ЗАПИСКИ
ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО
ЗАПОВІДНИКА**

Випуск 2 (4)
2024

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ
ТА СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ УКРАЇНИ
ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗАПОВІДНИК

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА**

Збірник наукових праць * Рік заснування: 2021 * Випуск II (4)

Київ
Панмедія
2024

УДК 82-96
Н12

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Шевченківського національного заповідника
(протокол №11 від 4 грудня 2024 року)*

Н12 Наукові записки Шевченківського національного заповідника : зб. наук. пр. / М-во культури та стратегічних комунікацій України, Шевченківський національний заповідник; за ред. В. М. Коваленко, С. А Брижицької. Київ : Панмедіа, 2024. – Вип. 2 (4). 200 с.

ISBN 978-966-8947-38-4

ISSN 2786-9229 (Print)

Збірник наукових праць висвітлює сучасні питання шевченкознавчих досліджень; діяльність Шевченківського національного заповідника як історико-культурного, науково-дослідного, культурно-освітнього, пам'ятко- та природоохоронного закладу, створеного на базі комплексу пам'яток культурної спадщини та природи, пов'язаних з життям і вшануванням пам'яті Т. Шевченка; публікує оригінальні статті та дослідницькі матеріали; є платформою для обміну ідеями та результатами досліджень серед українських та зарубіжних науковців з питань шевченкознавства, мистецтвознавства, літературознавства, музеєзнавства, історії та краєзнавства.

Адресовано науковцям, викладачам, аспірантам, студентам вищих навчальних закладів, працівникам культурно-освітньої та музейної сфер.

Мови видання: українська, англійська, німецька. Періодичність видання збірника: один раз у рік. Статті публікуються в авторській редакції. Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

Передрук опублікованих матеріалів здійснюється з обов'язковим посиланням на джерело.

УДК 82-96

Засновник:

Шевченківський національний заповідник
вул. Шевченка, 102, м. Канів, Черкаська область, 19003.

Тел. (04736) 3-23-68, E-mail: tarasovagora@ukr.net

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ Серія КВ No 24823-14763Р
від 19.04.2021 видане Міністерством юстиції України.

ISBN 978-966-8947-38-4
ISSN 2786-9229 (Print)

© Шевченківський національний заповідник, 2024
© Колектив авторів, 2024

MINISTRY OF CULTURE
AND INFORMATION POLICY OF UKRAINE
SHEVCHENKO NATIONAL RESERVE

SCIENTIFIC PAPERS OF SHEVCHENKO NATIONAL RESERVE

Collection of scientific works * Founded in 2021 * Issue II (4)

Kyiv
Panmedia
2024

UDK 82-96
H12

*Approved for publication by the Decision of the Academic Council Shevchenko National Reserve
(Minutes №11 of November 4, 2024)*

H12 Scientific Papers of Shevchenko National Reserve : Collection of scientific works
/ Ministry of Culture and Strategic Communications of Ukraine, Shevchenko National Reserve;
editors: V. Kovalenko, S. Bryzhytska; Kyiv : Panmedija, 2024. – № 2 (4). 200 p.

ISBN 978-966-8947-38-4

ISSN 2786-9229 (Print)

The collection of scientific works highlights modern research questions of Shevchenko studies; the activities of the Shevchenko National Reserve serving as a historical-cultural, research, cultural-educational, monument and nature protection institution, established on the foundation of a complex of cultural heritage and nature associated with T. Shevchenko's life and honouring; publishes original articles and research materials. It also serves as a platform for exchanging ideas and research results among Ukrainian and international scholars in fields such as Shevchenko studies, art history, literary studies, museum studies, history, and local lore.

This publication is intended for scientists, teachers, postgraduate students, students of higher educational institutions, as well as professionals in cultural, educational, and museum spheres.

Publication languages: Ukrainian, English, German. The frequency of publication of the collection is once a year.

All articles are published under the author's sole responsibility. The editorial board may not always share the authors' opinions.

Authors are responsible for the accuracy of facts, names, geographical references, quotations, numbers and other information.

Reprinting materials from this publication must be properly referenced to the original source.

UDK 82-96

Founder: Shevchenko National Reserve

vul. Shevchenka, 102, Kaniv, Cherkaska obl, 19003.

Tel. (04736) 3-23-68, E-mail: tarasovagora@ukr.net

Certificate of state registration of printed media Series KB № 24823-14763P dated 19.04.2021.

Certificate issued by the Ministry of Justice of Ukraine.

ISBN 978-966-8947-38-4

ISSN 2786-9229 (Print)

© Shevchenko National Reserve 2024

©Authors of articles, 2024

Редакційна колегія

Валентина Коваленко, в. о. генерального директора Шевченківського національного заповідника, кандидат педагогічних наук, м. Канів, Україна (головний редактор); **Світлана Брижицька**, заступник генерального директора з наукової роботи Шевченківського національного заповідника, кандидат історичних наук, м. Канів, Україна (відповідальний секретар); **Наталія Костенко**, провідний фахівець із зв'язків з громадськістю Шевченківського національного заповідника, м. Канів, Україна (технічний редактор); **Наталія Біленька**, викладач Відокремленого структурного підрозділу «Канівський фаховий коледж культури і мистецтв Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини» (за згодою).

Члени редколегії: **Людмила Сокур**, учений секретар Шевченківського національного заповідника, кандидат історичних наук, м. Канів, Україна; **Віктор Тихомир**, директор Відокремленого структурного підрозділу «Канівський фаховий коледж культури і мистецтв Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини», кандидат історичних наук, член-кореспондент Національної академії наук вищої освіти України, м. Канів, Україна; **Людмила Чорна**, завідувач відділу наукових досліджень Шевченківського національного заповідника, кандидат історичних наук, м. Канів, Україна; **Микола Чорний**, провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу охорони пам'яток історії, культури і природи Шевченківського національного заповідника, кандидат біологічних наук, м. Канів, Україна.

Editorial board

Valentina Kovalenko, acting Director General of the Shevchenko National Reserve, Candidate of Pedagogical Sciences (Ph.D), Kaniv, Ukraine (Editor in Chief); **Svitlana Bryzhytska**, Deputy Director General for Research of the Shevchenko National Reserve, Candidate of Historical Sciences (Ph.D), Kaniv, Ukraine (Executive Secretary); **Natalia Kostenko**, Leading Public Relations Specialist of the Shevchenko National Reserve, Kaniv, Ukraine (Technical editor); **Natalia Bilenka**, teacher of the Separate Structural Subdivision «Kaniv Professional College of Culture and Arts of Pavlo Tychna Uman State Pedagogical University» (by consent).

Members of the editorial board: **Lyudmyla Sokur**, Scientific Secretary of the Shevchenko National Reserve, Candidate of Historical Sciences (Ph.D), Kaniv, Ukraine; **Victor Tykhomyr**, Director of the Separate Structural Subdivision «Kaniv Professional College of Culture and Arts of Pavlo Tychna Uman State Pedagogical University», Candidate of Historical Sciences (Ph.D), Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, Kaniv, Ukraine; **Lyudmyla Chorna**, Head of the Research Department of the Shevchenko National Reserve, Candidate of Historical Sciences (Ph.D), Kaniv, Ukraine; **Mykola Chorny**, Leading Researcher of the Research Department for the Protection of Historical, Cultural and Natural Monuments of the Shevchenko National Reserve, Candidate of Biological Sciences (Ph.D), Kaniv, Ukraine.

ЗМІСТ

ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВО

Батеровська І. М., Брижицька С. А., Сіленко Л. Г.	10
НАРАТИВИ ДОКУМЕНТАЛЬНО-БІОГРАФІЧНОЇ ПРОЗИ ПРО ТАРАСА ШЕВЧЕНКА (з фондової колекції Шевченківського національного заповідника)	
Марцінковський І. Б.	43
ІНФОРМАЦІЯ ПРО Т. Г. ШЕВЧЕНКА В ДОВІДКОВИХ ВИДАННЯХ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ У ФОНДАХ РІДКІСНИХ І ЦІННИХ ВИДАНЬ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ УНІВЕРСАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ	
Долгіч Н. В.	52
АВТОПОРТРЕТИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА НА ПОШТОВИХ МАРКАХ СВІТУ ЯК РЕПРЕЗЕНТАТИВНЕ ПРЕДСТАВЛЕННЯ ОСНОВНИХ ВІХ ЖИТТЯ МИТЦЯ	
Мігіна Т. М.	66
ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ ВІРОЮ РІЧ ШЕВЧЕНКОВОЇ ПОЕМИ «ВЕЛИКИЙ ЛЬОХ»	
Марцінковський І. Б.	72
РАНІШЕ НЕ ВІДОМИЙ ПРИМІРНИК «КОБЗАРЯ» ТАРАСА ШЕВЧЕНКА 1860 РОКУ ВИДАННЯ З ПРИВАТНОЇ БІБЛІОТЕКИ	
Манжара Г. І.	80
СИМВОЛИ Й ЗНАКИ В ПОРТРЕТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ХУДОЖНИКА ОЛЕКСАНДРА ОХАПКІНА	
Яхімович А. В.	85
З КОБЗАРЕВОГО РОДУ До 75-річчя з дня народження Миколи Лисенка	

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Ромащенко Л. І.	90
ЛЕСЯ УКРАЇНКА І ПОЛЬЩА: ДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ	

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Гусейнова Ю. В.	101
АЖУРНІСТЬ І КОЛЬОРОВА ГАМА В КОМПОЗИЦІЯХ МИСТЕЦЬКИХ ТВОРІВ ВІРИ ПАВЛЕНКО (за матеріалами фондової збірки Шевченківського національного заповідника)	
Метка Л. О.	107
ПЕРСОНАЛІЇ ОПІШНЯНСЬКОГО ГОНЧАРСТВА: ГОНЧАРСЬКІ РОДИ БІЛЯКІВ І ЯЦЕНКІВ	
Ярмош Т. В.	116
ІСТОРІЯ, ТРАДИЦІЇ ТА НОВАТОРСТВО В МИСТЕЦЬКИХ ТВОРАХ МАЙСТРІВ КИЇВСЬКОГО ЗАВОДУ ХУДОЖНЬОГО СКЛА	

МУЗЕЄЗНАВСТВО

- Дзима В. В., Миколенко Л. В., Юрченко І. К.** 124
ОСОБЛИВОСТІ БУДІВНИЦТВА ТА ОБЛАШТУВАННЯ ВНУТРІШНЬОГО
ПРОСТОРУ ЦЕРКВИ ПОКРОВИ ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ В КАНЕВІ

ІСТОРІЯ, КУЛЬТУРОЛОГІЯ, КРАЄЗНАВСТВО

- Чорна Л. О.** 137
ЛЬВІВСЬКІ ШІСТДЕСЯТНИКИ І ТАРАСОВА ГОРА

- Авраменко В. П., Паламарчук І. Я.** 146
ЖИТТЄВИЙ ТА ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ВАСИЛЯ ГНИЛОСИРОВА В КОНТЕКСТІ
ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ КІНЦЯ ХІХ СТОЛІТТЯ

- Шокун В. В.** 159
РОЗБУДОВА МІСТА КАНІВ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ: СОЦІАЛЬНИЙ
І ЕКОНОМІЧНИЙ КОНТЕКСТИ

- Ісаєва О. М., Осипенко Т. В.** 165
КАНІВ У КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ДОЛЯ ВІЙСЬКО-
ВОСЛУЖБОВЦІВ СИЛ ОБОРОНИ УКРАЇНИ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛОНТЕРІВ

НАУКОВЕ ЖИТТЯ: ПОДІЇ, ФАКТИ, ВІДГУКИ

- Дзима В. В., Манжара Г. І.** 179
ВЕРТИКАЛЬ ЖИТТЯ РАЇСИ ТАНАНИ
До 80-річчя з дня народження (1944–2023)

- Брижицька С. А.** 186
СКЛАДНИЙ ШЛЯХ ПОШУКУ ДУХОВНОСТІ
До 70-річчя з дня народження Олександра Кислоого

CONTENT

SHEVCHENKO STUDIES

Baterovska I., Bryzhytska S., Silenko L.	10
THE NARRATIVES OF DOCUMENTARY AND BIOGRAPHICAL PROSE ABOUT TARAS SHEVCHENKO (from fund collection of Shevchenko National Reserve)	
Martsincovskiy I.	43
INFORMATION ABOUT T. G. SHEVCHENKA IN REFERENCE PUBLICATIONS OF THE END OF THE 19th - BEGINNING OF THE 20th CENTURIES AMONG THE FUNDS OF RARE AND VALUABLE PUBLICATIONS OF THE MYKOLAIV REGIONAL UNIVERSAL SCIENTIFIC LIBRARY	
Dolgich N.	52
TARAS SHAVCHENKO'S SELF-PORTRAITS ON WORLD POSTAGE STAMPS AS A REPRESENTATIVE REPRESENTATION OF THE MAIN MILESTONES OF THE ARTIST'S LIFE	
Mitina T.	66
THE SPECIALITIES OF THE ARTISTIC TRANSLATION BY VIRA RICH OF THE POEM OF TARAS SHEVCHENKO THE «THE GREAT VAULT»	
Martsincovskiy I.	72
A PREVIOUSLY UNKNOWN COPY OF «KOBZAR» BY TARAS SHEVCHENKO, 1860 EDITION FROM A PRIVATE LIBRARY	
Manzhara G.	80
SYMBOLS AND SIGNS IN THE PORTRAIT OF TATAS SHEVCHENKO BY OLEKSANGR OKHAPKIN	
Yahimovych A.	85
FROM THE KOBZAR'S LINEAGE: Commemorating Mykola Lysenko's 75th Birthday	

LITERARY STUDIES

Romashchenko L.	90
LESIA UKRAINKA AND POLAND: DIDACTIC ASPECT	

ART STUDIES

Guseinova Y.	101
OPENWORK AND COLOURFUL GAMUT IN THE COMPOSITIONS OF ARTISTICWORKS OF VIRA PAVLENKO (by the materials of fund collection of Shevchenko National Reserve)	
Metka L.	107
PERSONALITIES OF OPICHNYA POTTERY: POTTERY FAMILIES OF BILYAK AND YATSENKO	
Yarmosh T.	116
HISTORY, TRADITIONS AND INNOVATION IN ARTISTIC WORKS OF THE MASTERS OF KYIV FACTORY OF FANCY GLASS	

MUSEUM STUDIES

- Dzymba V., Mykolenko L., Yurchenko I.** 124
FEATURES OF CONSTRUCTION AND ARRANGEMENT OF INTERIOR SPACE
OF THE CHURCH OF THE INTERCESSION OF HOLY MOTHER OF GOD IN
KANIV

HISTORICAL, CULTUROLOGY, REGIONAL STUDIES

- Chorna L.** 137
SHISTDESIATNYKY OF LVIV AND TARASOVA HILL
- Avramenko V., Palamarchuk I.** 146
THE LIFE AND CREATIVE PATH OF VASYL HNYLOSYROV IN THE CONTEXT
OF PEDAGOGICAL THOUGHT IN UKRAINE AT THE END OF THE 19TH
CENTURY
- Shokun V.** 159
BUILDING UP OF KANIV IN THE SECOND HALF OF THE XX CENTURY:
SOCIAL AND ECONOMIC CONTEXTS
- Isayeva O., Osypenko T.** 165
KANIV IN THE CONTEXT OF RUSSIAN – UKRAINIAN WAR: FATE OF
SERVICEMEN OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE AND ACTIVITY OF
VOLUNTEERS

SCIENTIFIC LIFE: EVENTS, FACTS, REVIEWS

- Dzymba V., Manzhara G.** 179
RAISA TANANA'S VERTICAL OF LIFE
Dedicated to 80 th anniversary of her birthday (1944–2023)
- Bryzhytska S.,** 186
THE DIFFICULT WAY OF SEARCHING FOR SPIRITUALITY
Commemorating Oleksandr Kisly's 70th Birthday

**ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВО
SHEVCHENKO STUDIES**

УДК 82.09+069.5:82-94Шев

Ірина Миколаївна Батеровська,
завідувач сектору збереження
науково-дослідного відділу фондової роботи,
Шевченківський національний заповідник
(Канів, Україна)

ORCID: 0009-0001-1114-2130

Світлана Анатоліївна Брижицька,
кандидат історичних наук,
заступник генерального директора з наукової роботи,
Шевченківський національний заповідник
(Канів, Україна)

ORCID: 0000-0002-9683-5947

Любов Григорівна Сіленко,
завідувач сектору обліку
науково-дослідного відділу фондової роботи,
Шевченківський національний заповідник
(Канів, Україна)

ORCID: 0009-0008-1167-9625

**НАРАТИВИ ДОКУМЕНТАЛЬНО-БІОГРАФІЧНОЇ ПРОЗИ
ПРО ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

(з фондової колекції Шевченківського національного заповідника)

Вивчено 90 видань з художньої біографії Тараса Шевченка 31 автора. Визначено концептуальні засади написання книг у різні історичні періоди – радянський і незалежності України як українськими, так і зарубіжними письменниками. Досліджено специфіку викладу матеріалу, з'ясовано суттєві розбіжності у підходах до висвітлення постаті Шевченка та його творчості в контексті розвитку соціальних та національних процесів.

З'ясовано вихідні засади в написанні творів, що обумовлені ідеологічними та світоглядними переконаннями і поглядами письменників, котрі творили відповідно до історичного часу, в якому жили.

Книги вивчено за хронологічним принципом їх видання.

Ключові слова: Тарас Шевченко, життя, автор, роман, повість, оповідання, колекція.

Iryna Baterovska,
Head of Preservation Sector at Fond Department,
Shevchenko National Reserve
(Kaniv, Ukraine) ORCID: 0009-0001-1114-2130

Svitlana Bryzhytska,
Candidate of Historical Sciences (Ph.D),
Deputy research work director,
Shevchenko National Reserve
(Kaniv, Ukraine)
ORCID: 0000-0002-9683-5947

Liubov Silenko,
Head of Accounting Sector at Fond Department,
Shevchenko National Reserve
(Kaniv, Ukraine)
ORCID: 0009-0008-1167-9625

THE NARRATIVES OF DOCUMENTARY AND BIOGRAPHICAL PROSE ABOUT TARAS SHEVCHENKO (from fund collection of Shevchenko National Reserve)

90 editions from artistic biography of Taras Shevchenko of 31 authors are explored where determined conceptual principles of writing books in different historic periods — Soviet and period of Independence of Ukraine both by Ukrainian as well as foreign writers. The specificity of material giving is investigated, significant differences are cleared up in the approaches to highlighting of image of Taras Shevchenko and his creative activity in the context of the development of social and national processes.

The basic principles in the writing of the works are cleared out that are defined by ideological and worldview beliefs and views of the writers who created according to historic time where they lived.

The books are studied according to chronological principle of their edition.

Key words: *Taras Shevchenko, life, author, novel, narrative, short story, collection.*

Актуальність теми дослідження. 22 травня 2024 року минуло 163 роки, відтоді, як як Великий Кобзар знайшов вічний спочинок у Каневі на Чернечій горі. Незважаючи на те, що часовий вимір від смерті поета збільшується, інтерес до вивчення життя й творчості митця, навпаки, не зменшується. 26 вересня 2024 року в Шевченківському національному заповіднику проведено ювілейні Десяті Міжнародні Шевченківські читання «Наукові здобутки у вивченні біографії Тараса Шевченка» (до 210-ї річниці з дня народження митця та 175-ліття завершення експедиції на Арал). Учасники конференції звернули увагу на постать Тараса Шевченка у світлі наукової біографістики: джерелознавчі та історіографічні засади вивчення біографії митця, художню та літературну творчість Тараса Шевченка, його оточення і зв'язки, біографічну шевченкіану в музейних колекціях і бібліотечних фондах, світовий досвід біографічних видань про Тараса Шевченка (переклади, видання), постать і творчість поета в сучасній гуманітаристиці, українознавстві та педагогіці, а також зауважили щодо досвіду збереження та поширення інформації про життя та творчість Кобзаря за кордоном. Тому дане пошукування є значним внеском у лакуни біографічного шевченкознавства.

Аналіз досліджень і публікацій. За більш як 160-річчя існування літературної шевченкіани створено чимало полотен про страдницьке й героїчне життя Тараса Шевченка. Фактом залишається те, що саме в радянський час склалось не лише наукове, а й художнє шевченкознавство, яке продовжує розвиватися й у незалежній Україні. Художньою (літературною) біографією митця сучасні письменники цікавляться, поглиблюють й розвивають її на сучасному етапі.

Чимало досліджень у вивчення документально-біографічної прози здійснено вченими, зокрема В. Смілянською, І. Дзюбою, О. Боронем, В. Поліщуком, Н. Погосян, Б. Мельничуком.

Грунтовний аналіз різножанрових творів про Тараса Шевченка останнього тридцятиріччя здійснив Володимир Поліщук, відзначивши неперервність окремих проблемно-тематичних напрямів від ранньої до сучасної шевченкіани. Він звернув увагу на появу нових (формальних, змістових) тенденцій у новітній шевченкіані: «... концепція художнього твору й галереї образів у ньому прямо залежить від міри творчої свободи письменника... від світоглядно-етичних засад...» [77, с. 98]. До сучасних тенденцій новітньої шевченкіани вчений відносить і вплив на семантику художніх творів нової дослідницької думки в літературознавстві загалом і шевченкознавстві зокрема (шевченкознавчі студії заборонених раніше авторів – М. Драгоманова, С. Єфремова, П. Филиповича, дослідження української діаспори – Ю. Шевельова, Л. Білецького, Г. Грабовича, Л. Плюща, новітні праці сучасних вчених – І. Дзюби, О. Забужко, М. Жулинського та ін.). Зазначає, що для всієї новітньої шевченкіани «властивим стало стійке та послідовне додання... схем і штампів ідеологічного стибу... Натомість послідовно творилася й утверджувалась тенденція української націоцентричності, антиімперської сутності Шевченкового світогляду й творчості...» [77, с. 99].

Починаючи з 2020 року, автори статті досліджували концептуальні підходи в написанні біографії Тараса Шевченка. Так у розвідці «Концептуальні підходи в написанні біографії Тараса Шевченка до жовтневого перевороту 1917 р. (фондове зібрання Шевченківського національного заповідника)» [9, с. 126–149] було проаналізовано перші біографічні відомості, нотатки, матеріали, а також об'ємні монографії, що були надруковані в період з 1861 по 1917 роки. У розвідці «Концептуальні підходи в написанні Біографії Тараса Шевченка академічного типу (із фондового зібрання Шевченківського національного заповідника)» [10, с. 135–154] вивчено біографічні праці академічного типу як колективні, так і авторські; охоплено часовий період від кінця 1930-х до кінця 1980-х років. У розвідці «Біографія Тараса Шевченка: система поглядів авторів ХХ ст. – початку ХХІ ст.» (книжкове зібрання Шевченківського національного заповідника) [2, с. 12–40] визначено стратегію написання Біографії Тараса Шевченка окремими авторами в різних історичних обставинах: у час становлення радянської влади, у період, коли Україна була в складі СРСР та в час ствердження державної незалежності та суверенітету України. У розвідці «Шевченкіана Володимира Мельниченка у фондовому зібранні Шевченківського національного заповідника» [3, с. 170–186] об'єктом дослідження стали праці з біографічної шевченкіани Володимира Мельниченка, доктора історичних наук, члена-кореспондента АПН України, лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка, які є вагомим підґрунтям для здійснення актуального й масштабного задуму – написання науковцями академічної сучасної біографії Тараса Шевченка.

Метою дослідження є аналіз видань художньої біографії Тараса Шевченка, що були написані українськими й зарубіжними письменниками в різні історичні періоди: радянський і незалежності України.

Наукова новизна. Уперше досліджено художні біографічні видання шевченкіани із книжкової колекції Шевченківського національного заповідника з метою аналізу їх наукової значимості.

Виклад основного матеріалу. Документально-біографічна проза (книга), або художня біографія – специфічний жанр літератури, специфічне міжродове жанрове утворення. Головним діючим персонажем у такому творі завжди виступає реальна історична особа, життя котрої розкривається на тлі історичних подій відповідного часу за суворим дотриманням вивчених та проаналізованих архівних документів, відомих на період написання біографії. Звичайно, автор, який пише художню біографію, не зв'язує життєвий шлях героя тільки з історією. Цей жанр дає широкі можливості створити багатогранний образ головного героя та його сучасників, їх вплив на історичні події. Однією з найважливіших жанрових рис такого твору є глибоке занурення письменника в духовний і внутрішній світ особистості, соціальну та психологічну природу її історичних діянь. Такий творчий підхід до документально-біографічної оповіді може й повинен здійснюватися в органічній єдності принципів наукового пошукування й художнього домислу, виходячи з об'єктивної логіки досліджених фактів і подій біографії героя. Реалізується художня біографія в найрізноманітніших жанрах – від оповідання до роману.

Літературознавець Іван Денисюк визначає два різновиди біографічного жанру: «Авторів одного з них (власне повісті) можна б порівняти до реставраторів дуже знищених картин. Збережено якісь контури. Знання й фантазія художника мусить їх заповнити. Розуміється, він контрольований стилями епохи і маляра. Біографічний повістяр користується фактичними даними, але його фантазія заповнює прогалини, вгадує причини, творить більш чи менш відоме оточення особи, про яку пишеться. У таких творах часто бувають вигадані персонажі, відхід від історичної правди тощо. Другий різновид біографічних творів можна назвати мистецтвом читати документи. Фантазія в таких творах спрямована не на вигадування нереальних осіб, подій і т. д. Все в таких книгах засноване на фактах. Белетристичним елементом буває оте цікаве відчитання документів, відтворення особистості в белетристичному аспекті. В авторів творів цієї групи багато спільного з літературознавцями» [102, с. 10].

В українській літературі помітне місце посідають художні біографії Шевченка «В бур'янах» С. Васильченка, «Тарасові шляхи» О. Іваненко, «Петербурзька осінь» О. Ільченка, «Поетова молодість» Л. Смілянського, «В степу безкраїм за Уралом» З. Тулуб, «Син волі» В. Шевчука, «Тарас Шевченко» Г. Хоткевича, «Тарасові страсті» З. Легкого та інших.

Серед художніх творів про Кобзаря користувалися попитом видання, створені й не українськими авторами – М. Зоценком, О. Дейчем, Н. Лівницькою-Холодною, Є. Єнджиевичем.

Традиційно найбільший виплиск творів з'являвся в шевченківські перед'ювілейні та ювілейні роки (1914, 1939, 1960, 1964, 1989, 2014).

Останнім часом навколо постаті Тараса Шевченка, його творчості створилася неоднозначна ситуація. На тлі успіхів у науковому шевченкознавстві відбувається виродження шевченкознавства публіцистично-популярного, яке користується застарілими постулатами; читацький інтерес до Шевченка знижується, як і вивчення Шевченка в школі. Проблеми шевченкофобії в Україні порушив ще в 2007 році Іван Дзюба. [27].

Джерельна база даного дослідження поділена на дві групи:

- твори українських письменників, які писали українською та іншими мовами;
- твори зарубіжних авторів, які писали українською мовою та іншими мовами.

«Кобзар» Тараса Шевченка став взірцем і пробудив до творчого життя українського письменника, журналіста, педагога Степана Васильченка, який вважав, що цій книзі немає рівних. У своїх статтях, літературно-критичних нарисах, віршах, оповіданнях Васильченко розвивав шевченківські традиції та захищав ідейну чистоту спадщини поета. Згодом у письменника виникає задум створити біографічну повість про Тараса

Шевченка, яка повинна була йменуватися «Широкий шлях» і складатися з п'яти частин. Назви частин були зафіксовані в чернетках Степана Васильченка: «В бур'яні», «Марна юність», «Воля! Слава! Талан!», «Знову бур'яні», «Згуки трубні». Саме ці назви й свідчать про бажання автора охопити все життя Кобзаря. Але написана була лише перша з п'яти частин задуманої великої біографічної оповіді зі зміненим заголовком, а саме – «В бур'янах» (Київ, 1932). Повість вийшла з друку уже після смерті письменника в журналі «Радянське літературознавство» (1938, №5) під іншою назвою «Дитинство Шевченка» (у фондовому зібранні обидва видання відсутні). У пізніших виданнях твору йому було повернуто попередню назву. Шевченкознавці акцентують увагу на тому, що повість «В бур'янах» не є лише фрагментом біографії Тараса Шевченка. За твердженням В. Олійника, «В бур'янах» є «зразком поєднання жанру літературної біографії з жанром соціально-психологічного оповідання і повісті» [74, с. 193]. Знакова риса творчості письменника у тому, що він поєднує дійсний світ, реальні обставини зі світом уяви і фантазії. У повісті сіре, буденне життя малого хлопця забарвлюється романтизмом, овійоється свіжим молодим подихом. На допомогу авторові, крім глибокого знання зображуваного, приходять і фантазійно-домислові замальовки, що переконують читача в перемозі життя. Про це свідчать останні рядки його твору: «Сонце пригріло, поцілувало хлопця. Засміялося... Він сів на перила гребельки і заплакав. Важко жити, а як же хочеться жить...» [18, с. 53]. Повість Степана Васильченка, з часу виходу у світ, вважалася дитячим твором. Та нездійснений задум письменника виходив далеко за межі дитячого читання. Книжкова збірка має лише три видання твору С. Васильченка: 1963 року [18] (Рис. 1), 1976 року [17] та 1974 року (уривок під назвою «Залізні стовпи») [19].

Перші твори шевченківської художньої прози в українській літературі почали з'являтися у 1930-і роки. Серед найкращих документально-біографічних романів, присвячених життю і творчості національного генія, варто відзначити «Тарасові шляхи» української письменниці й перекладачки Оксани Іваненко.

У 1961 році у світовій шевченкіані з'явився перший закінчений роман, що розкривав усе життя Кобзаря, його вболівання за поневолену Україну, почуття гордості за рідний народ, патріотизм, погляди, бажання, мрії, що розтікалися, як повновода ріка напровесні по білому папері. Твір написаний авторкою після детального вивчення архівних матеріалів, мемуарів, наукових досліджень, після подорожей всіма Тарасовими шляхами від самого народження та дитинства до смертного ложа. Оксана Іваненко розпочала роботу над епопеєю життя українського генія ще в довоєнні роки. Авторка сама зазначала, що хотіла написати оповідання про мандрівку хлопчика до Залізних стовпів і на тлі цього сюжету описати родину майбутнього поета, село «неначе писанку» і те страшне становище покріпачених селян «на нашій – не своїй землі». Оповідання вийшло під назвою «Чорний шлях». А бажання розповісти про смерть матері, митарства малого Тараса у Кирилівці, Моринцях, Вільшані, Лисянці, перебування у Вільно та Петербурзі, знайомство з людьми освіченими й непересічними, викуп з кріпацтва, і, нарешті, вихід у світ «Кобзаря» вилилося у книгу «Тарасові шляхи».

У 125 річницю від дня народження Шевченка (1939 рік) Київське видавництво дитячої літератури накладом у 10000 примірників на 82-х сторінках надрукувало художньо-біографічну розповідь Оксани Іваненко, ілюстровану молодим художником Василем Касіяном [36]. (Рис. 2).

То були перші дві частини її майбутнього тріумфального роману, над яким письменниця продовжила працювати після закінчення Другої світової війни й над яким потім ще працювала близько 20 років. Письменниця, мандруючи шевченківськими місцями, працюючи з шевченківськими матеріалами, що з'явилися на той час, доповнює

Рис. 1. Васильченко С.
В бур'янах. 1976

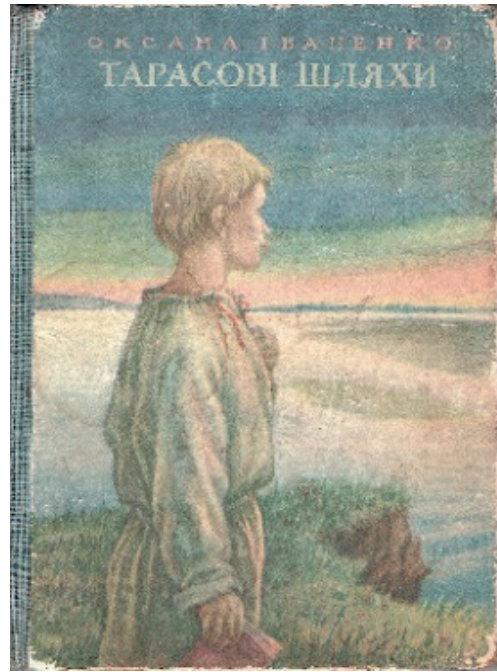

Рис. 2. Іваненко О.
Тарасові шляхи. 1939

попередню працю новими розділами: «Перший дяк», «У Вільні, городі преславнім», «У цехового майстра живописних та малярських справ», «Біла ніч. Свято», «Вода камінь точить», «Час проводили концертом і аукціоном», «Академія». У фондовому зібранні заповідника зберігаються видання «Тарасові шляхи» українською і російською мовами, що з'явилися у 1951 [45], 1953 [37] та 1954 [44] роках у Києві та Ленінграді. Її повість з третьою частиною «На розпутьях велелюдних» була видрукувана в київському видавництві «Молодь» 1954 року [38] та в московському видавництві дитячої літератури 1961 року [35]. Третя частина починалася першою мандрівкою Кобзаря в Україну та завершувалася його арештом і допитом в казематах Російської імперії. Але відчувати себе спокійно, щоб не розповісти читачеві про життєвий подвиг поета до останнього його подиху, Оксана Дмитрівна не могла. Довгі роки кропіткої праці. І як результат – п'ять частин роману: широка панорама життя Тараса Шевченка і його творчості, десятки історичних постатей, галерея знайомих та друзів, місця в Україні та на просторах царської імперії (Литва, Петербург, південний Урал, Північний Казахстан, Приволжя) і тривожна атмосфера епохи, в якій народився і жив український Геній, творчість якого, врешті, сформувала національне самоствердження українців.

1961 року, до столітніх роковин з дня смерті Тараса Шевченка в Київському державному видавництві дитячої літератури виходить у світ книга-епопея Оксани Іваненко «Тарасові шляхи», ілюстрована, як і попередні видання, Василем Касіяном. На полицях фондової колекції ця книга є в наявності. На титулі книги – авторський дарчий напис: «Канівському Музею Т. Г. Шевченка з укліном автор Оксана Іваненко 20/V-61 р.» [42].

Відомо, що свій роман Оксана Іваненко писала для шкільної молоді, але читачами твору ставали люди різного віку, професій та національностей (твір був перекладений багатьма мовами), адже це був не лише чудовий художній твір, а й наукова біографія в художній формі. У своїх спогадах «Мої «Тарасові шляхи» письменниця напише: «А для мене було великим щастям дізнатися, що директор друкарні у Львові, де друкувалася книга, сказав жартома у видавництві, що він побоюється, чи зможе здати весь тираж,

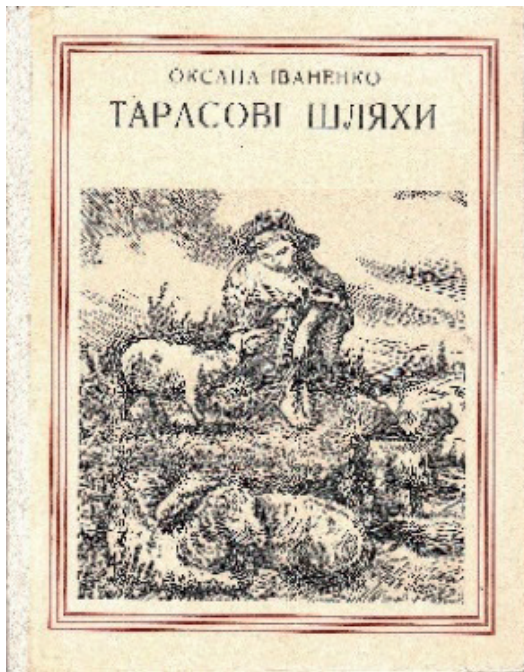

Рис. 3. Іваненко О.
Тарасові шляхи. 1974

Рис. 4. Ільченко О.
Петербургська осінь. 1945

бо робітники друкарні розтягують надруковані аркуші і зшивають їх для себе» [34]. У повному обсязі книга виходила в 1974 [40] (Рис. 3), 1982 [41] та 1989 роках [39]. Видавництво «Веселка» здійснило загальний наклад видань у 250 000 примірників. У незалежній Україні повість Оксани Іваненко з двома першими частинами, поійменованими романом, здійснило Київське видавництво навчальної літератури у 2018 році [43].

Концептуально і роман Оксани Іваненко «Тарасові шляхи», і повість Степана Васильченка «В бур'янах» мають чимало спільного попри авторські смислові задуми та характер, утім, як і тетралогія Гната Хоткевича «З сім'ї геніїв».

Титанічна постать Тараса Шевченка привертала увагу багатьох письменників, серед яких і прозаїк, драматург, сценарист, перекладач Олександр Ільченко. У історико-біографічній повісті «Серце жде» (вийшла 1939 року; у книжковому зібранні відсутня) – фрагмент, окремий факт біографії, зображення одного з важливих періодів життя Кобзаря – осені у Петербурзі після повернення із заслання 1858 року. Перероблена, доповнена і суттєво виправлена автором з назвою «Петербургська осінь» повість з'явилася у 1945 році російською мовою [47] (Рис. 4). Книга неодноразово перевидавалася (Київ 1947, 1951, 1972, 1988) [50; 46; 49; 48] (Рис. 5) та перекладалася багатьма мовами. Видання Ільченка, що представлені у фондовому зібранні, вийшли загальним накладом у 175 000 примірників, адже повість Олександра Ільченка користувалася великим попитом у читача непересічного, який намагався розширити свій кругозір, почерпнути знання про Тарасове оточення, його друзів, приятелів, знайомих. Їх талановито зобразив автор, а ще відтворив у повісті неординарну особистість, живу душу поета. Ці риси душі Шевченка чітко зображені у ставленні поета до юного талановитого кріпака Василя Пименова, чи до молодої дівчини Марини – кріпачки поміщиків Бурлаківських. Свій, авторський, погляд Олександр Ільченко вкладає в стосунки поета з Пантелеймоном Кулішем. Стосунки насправді були досить складними (у повісті це підсилено автором). При створенні новітньої Біографії Тараса Шевченка, повість Олександра Ільченка «Петербургська осінь» повинна бути врахована майбутніми науковцями, адже автор досконально ви-

Рис. 5. Ільченко О.
Петербурзька осінь. 1988

Рис. 6. Красицький Д.
Дитинство Тараса. 1959

вчив усе, про що і про кого згадував і розповідав у творі. Необхідно зазначити, що на основі повісті письменник створив й однойменну п'єсу (1954 року була поставлена в Київському українському драматичному театрі імені Івана Франка), а також написав сценарій для фільму за мотивами «Петербурзької осені».

Біографічні дослідження життя й творчості Кобзаря проводив правнук рідної сестри Шевченка Катерини, відомий український письменник і літературознавець, Дмитро Красицький. У 1948–1953 роках він – директор Літературно-меморіального будинку-музею Тараса Шевченка у Києві, у 1953–1961 роках – заступник директора з наукової роботи Державного музею Тараса Шевченка. Саме в цей час Красицький починає працювати над циклом художніх творів про Шевченка, зокрема про дитинство та юність поета. Ці книги – «найістотніша лепта в дитячу прозову шевченкіану» [73, с. 889], вони допомогли багатьом підліткам дізнатися про складний, але й цікавий дитячий та юнацький світ Тараса Шевченка.

1959 року в Державному видавництві Дитячої літератури виходить у світ книга Дмитра Красицького «Дитинство Тараса» (Коротенькі оповідання про дитинство Т. Г. Шевченка). У редакційному зверненні до читача зазначено, що в основу оповідань було покладено розповіді племінників поета – Петра Микитовича Шевченка й Якіма Антоновича Красицького, внуків – Філімона Якимовича Красицького, Тимофія Петровича, Олени Петрівни, Терентія Трохимовича, Людмили Прокопівни Шевченків, а також земляків, які за життя бачили Тараса Шевченка або зберегли у своїй пам'яті розповіді про зустрічі з ним. Читаємо там само про те, що «...Значна частина біографічних відомостей звірена в Центральному історичному архіві, Державному музеї Т. Г. Шевченка та Інституті літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР» [61, с. 5] (Рис. 6). Але ж автор не просто переповідає розповіді, він додає поетичний домисел, що й врешті дозволило створити живі образи Тараса, та його оточення, умови життя героїв. Валерія Смілянська свого часу зауважить про вклад Красицького до біографічної Шевченкіани: «Посилаючись на спогади І. Сошенка, дослідник висунув здогад про те, що першим учителем малювання Шевченка

був у Вільшаній С. С. Превлоцький (факт можливий, але певних доказів немає) [81, с. 187]. Усі оповідання згруповано у розділи, що мають назви за роками, починаючи з 1810 року, далі 1814 – рік народження Тараса й по 1829 рік, коли він вирушає у подорож до Вільно. Книга була гарно оформлена: палітурку прикрасить репродукція картини Івана Їжакевича «Мені тринадцятий минало» (1926–1928); на фронтиспісі – репродукція роботи Михайла Дерегуса «Малий Тарас слухає кобзаря» (1957); у текст вміщено сторінкові тематичні ілюстрації – репродукції художніх робіт Тараса Шевченка, Михайла Дерегуса, Костянтина Трутовського, Йосипа Дайца. У ювілейний 1961 рік ця книга вийде у російському перекладі Л. Воронкової, в серії «Школьная библиотека». В оформленні видання використано дереворити майстра книжкової графіки Миколи Калити [58]. Перевидання також російською мовою було здійснено 1985 року видавництвом «Дитяча література»; ілюстративний ряд доповнено репродукціями художніх творів Тараса Шевченка [59].

До ювілейного 1964 року, так само, у перекладі російською мовою Л. Воронкової у видавництві «Дитяча література», вийде подібна праця письменника – «Юність Тараса», що стане «ніби продовженням попередньої книжки» [66, с. [2]. У хронологічному порядку, рік за роком, з 1829 по 1833, автор із почуттям щирої любові до Тараса розповість про його юність, про його життя у містах Вільно (зустрічі з дівчиною Гусиковською, навчання у справжнього художника Яна Рустема), Петербурзі (робота за контрактом у Шириєва, нові знайомства), змалює оточення й обставини, в яких формувався майбутній поет і художник. Подібним до попереднього видання, стало й оформлення книги. Палітурка, заставки, розділові тематичні ілюстрації виконані гравером Миколою Калитою. 1967 року «Юність Тараса» вийде українською мовою в київському видавництві «Веселка» [67] (Рис. 7).

Книга Дмитра Красицького «Тарас – художник» (1971 року вийшла з друку російською мовою [60], 1973 – українською мовою [65]) є продовженням його попередніх повістей. Розповідь охоплює початок петербурзького періоду життя молодого художника Тараса Шевченка, з 1834 року по 1838 рік. Видання ілюстровано репродукціями Шевченкових робіт цього періоду його життя.

Усі три повісті Дмитра Красицького: «Дитинство Тараса», «Юність Тараса», «Тарас – художник» – були зібрані у виданні «Тарасові світанки» (Київ, 1979 [63], 1989 [64].), що двічі було надруковане видавництвом «Веселка». У виданні 1979 року («Бібліотечна серія») вміщено промовистий ілюстративний матеріал: репродукції робіт Михайла Дерегуса, Йосипа Дайца, а також репродукції робіт Тараса Шевченка, що охоплюють період життя поета. 1986 року була надрукована ще одна книга Дмитра Красицького «І оживе добра слава», в якій автор продовжить свої розповіді про Тараса Шевченка. Письменник описав значний проміжок життєвого шляху Кобзаря: навчання в Академії художеств, арешт і заслання до Оренбурзького краю, участь в експедиції Олексія Бутакова, тяжка солдатчина в Новопетровському укріпленні й, нарешті, повернення до Петербурга [62].

Уродженець Сумщини, письменник і літературознавець Леонід Смілянський залишив помітний слід в українській літературній шевченціані ХХ століття. Його роман «Поетова молодість» написаний в історико-біографічному жанрі у властивій авторові лірико-романтичній манері. У книжковій колекції зберігається вісім різних видань цього роману: чотири – мовою оригіналу (Київ, 1960 [87], 1963 [88], 1966 [85] (Рис. 8), 1984 [86]); одне – у складі видання «Смілянський Л. Твори в двох томах» (Київ, 1964, Т. 1) [89] (Рис. 9), і також одне – у виданні «Смілянський Л. Вибране» (Київ, 2005) [82], два – у перекладі російською мовою (1961 [84] (Рис. 10); 1962 [83]). Романістом відтворено життя Шевченка з 1837 по 1847 роки, тобто час зародження, розвитку і дозрівання митця. Володимир Поліщук вважає, що автору вдалося «...багато в чому по-новому відтворити об-

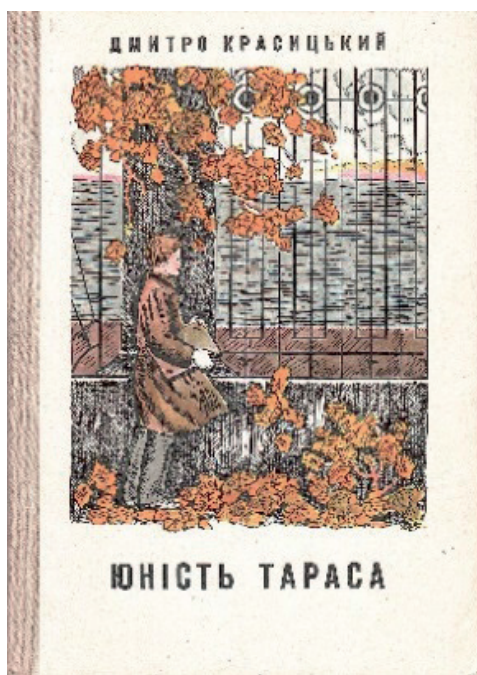

Рис. 7. Красицький Д.
Юність Тараса. 1967

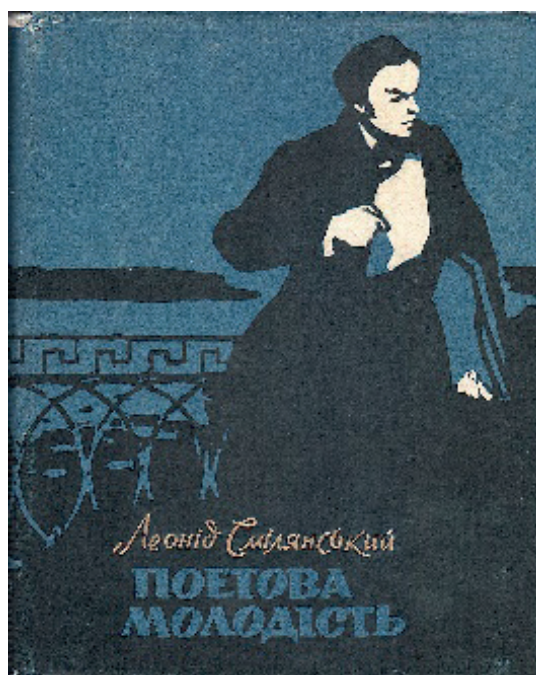

Рис. 8. Смілянський Л.
Поетова молодість. 1966

раз Шевченка й оточення в його рідному селі, в Україні, в Петербурзі, руйнуючи усталені вульгарно-соціологічні стереотипи, що склалися в цій темі за попередні десятиліття. Однак повністю позбутися «внутрішнього редактора», виплеканого роками творчої не-свободи, в цьому романі йому не вдалося: лишилися рудименти надмірної соціологізації... Автор органічно поєднав істор. фактологію з обґрунтованим і достовірним худож. домис-

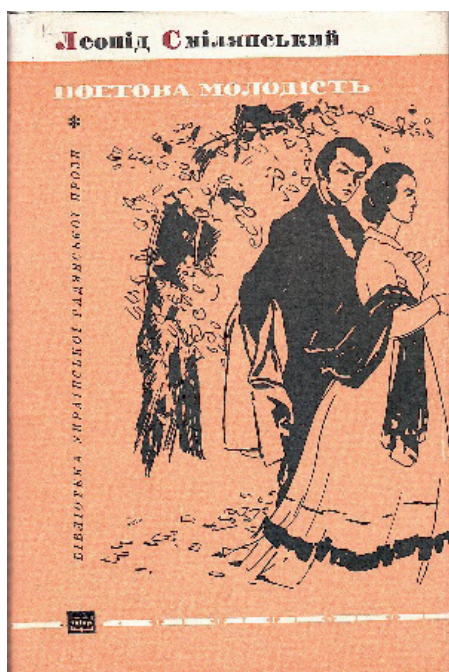

Рис. 9. Смілянський Л.
Твори в двох томах.
Т. 1: Поетова молодість. 1964

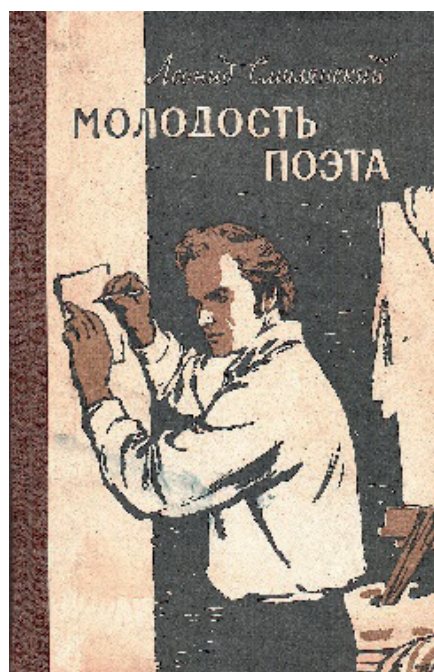

Рис. 10. Смілянський Л.
Молодість поета. 1961

Рис. 11. Косарик
Д. Син-кокос. 1962

Рис. 12. Рубашов М.
Багряні міні. 1962

лом» [76, с. 866]. У колекції зберігається примірник першого видання 1960 року з автографом письменника: «З усіх кінців земної кулі прибувають сюди сини нашого народу, щоб уклонитись тобі, великому, бо хіба є поет, що був би для своєї батьківщини рівний тобі... Канівському музеєві Тараса Шевченка Леонід Смілянський 28.XII.1960 р.» [87].

Про шевченкознавчі праці прозаїка і літературознавця Дмитра Косарика нами було згадано в попередніх дослідженнях біографічної шевченкіани з фондowego зібрання заповідника, адже саме йому вдалося зробити одну з перших спроб послідовно простежити життя та творчість Тараса Шевченка в літературній хроніці «Життя і діяльність Т. Шевченка» (Київ, 1955). Згадано було і його белетризований популярний виклад життєпису поета в книзі «Войовниче життя Т. Шевченка» (Уфа, 1943). Але перу Косарика належить й художній твір – «Добром нагріте серце» (Київ, 1961) (у колекції відсутнє), в якому автор змальовує дитячі роки Шевченка, його подорожі до Києва і Вільно. Згодом цей твір стане основою для іншого художнього твору – ліричної повісті «Син-кокос» (Київ, 1962) [56] (Рис. 11). У повісті – життя Шевченка до його першої подорожі Україною. Читач дізнавався про першу науку Тараса, про його перше кохання, трагічні події в сім'ї, нарешті, про визволення юного маляра з неволі, про популярність його першої поетичної збірки «Кобзар». Повість отримала високу оцінку тодішньої критики, адже автор витримав необхідну ідеологічну спрямованість твору. Ось як у передмові до книги він сам напише: «Заглянемо у вікно минулої визвольної борні. Відчуймо атмосферу, в якій на чолі поборників святих за право роботящих рук повстав народний син і ватажок, гнівний непоборний Чоловік» [56, с. [4]]. Але також необхідно зазначити, що автор надзвичайно уважно дослідив шевченківські біографічні матеріали, зокрема найперші з них. Його стаття «Перший публіцистичний виступ у пресі Т. Г. Шевченка» (1961) [55, с. 37–43] – свідчення скрупульозного розбору текстів перших двох публікацій автобіографії Шевченка (1860, «Лист до редактора Народного читення»). У фондовій колекції зберігається ще одне видання Дмитра Косарика – «Братні зорі» (Київ, 1983), у якому матеріали підібрані й згруповані за жанровим принципом (свідчення про широкі дослід-

ницькі інтереси письменника). Серед інших історико-біографічних нарисів і спогадів про відомих поетів і письменників була вміщена й повість «Син-кокос» [54].

Прозаїк з Житомирщини Михайло Рубашов у повісті «Багряні тіні» (Київ, 1962) звернувся, головним чином, до віленського періоду життя Тараса Шевченка, про який збереглося дуже мало документальних свідчень [80] (Рис. 12). Його розповідь про життя Шевченка у Петербурзі хронологічно охоплює листопад-грудень 1829 року – жовтень-листопад 1842 року. Згодом письменник доповнить повість другою частиною «Правда-мста» (Київ, 1965) [79]. Перевидання книги у двох частинах з ілюстраціями Юрія Рубашова, сина письменника, побачило світ у київському видавництві «Дніпро» у 1982 році [78]. Примірник цього видання останній подарував заповіднику, залишивши на сторінках дарчий напис: «Канівському державному музею-заповіднику Т. Г. Шевченка від автора ілюстрацій, сина письменника Михайла Рубашова. 4 липня 1985 р. Ю. Рубашов». Спираючись на документи, листи, спогади сучасників поета, автор прагне заповнити існуючу, на той час, прогалину в темі «Шевченко-художник»: підтримує вірогідну версію про навчання юного Тараса в Яна Рустема (Йонаса Рустемаса), а також звертається до факту навчання Шевченка в майстерні Василя Ширяєва в Санкт-Петербурзі. Нагадаємо, що Михайло Борисович й сам володів мистецтвом пензля – був прекрасним акварелістом; він обґрунтовано розкриває непросту лабораторію психології творчості молодого художника. Утім, значна частина повісті написана «в декларативному, подекуди навіть публіцистичному ключі, письменник тенденційно, відповідно до наперед прокресленої схеми, добирив факти з життя поета. У підсумку з повісті постає графаретний, запрограмований образ Шевченка, позбавлений життєвості й переконливості» [6, с. 570].

У ряду найкращих творів як прозові шевченкіани, так і в жанрі художньої біографії взагалі, стоїть роман Зінаїди Тулуб «В степу безкраїм за Уралом». Одразу по виходу у світ 1964 року в київському видавництві «Дніпро» (скорочений варіант роману під назвою «За бортом» опублікував журнал «Прапор» у 1962 році) роман отримує високу оцінку і літературних критиків, і читачів. Письменниця у властивій їй інтригуючій манері розповідає про життєві колізії та важкі випробування Шевченка-солдата в Орській фортеці та на Косаралі (1847–1850). Фондова колекція книг заповідника має п'ять видань книги (Київ, 1964 [93], 1970 [94], 1984 [95] (Рис. 13), 2013 [96]; Москва, 1978 [92]). Задум художньо зобразити постать Шевченка виник у письменниці взимку 1947–1948 років. У той час вона працювала бібліотекарем в Алма-Атинській області й познайомилася із 107-літнім казахом Іскаковим, котрий в дитинстві бачив Тараса Шевченка. Саме він розповів їй бувальщину про те, як Шевченко допоміг незнатному юнакові-казаху, мужньому табуннику Жайсаку одружитися із Кульжан, цнотливою, милою красунею, дочкою бая Джантемира. Цей сюжет й було покладено в основу роману, створивши таким чином конкретну шевченківську історичну фактологічну лінію. Концепція роману

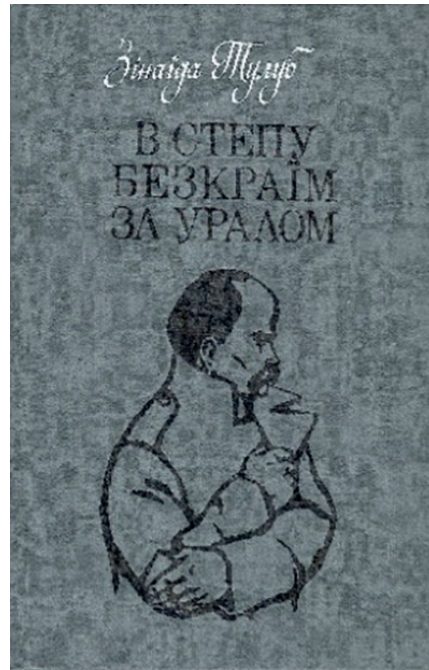

Рис. 13. Тулуб З.
В степу безкраїм за Уралом. 1984

продиктована фактичним матеріалом. Дякуючи використаній широкій джерельній базі, що була доступна на той час та не позбавлена протиріч, Тулуб вдалося витворити переконливий образ Шевченка, з біографічними подробицями, ґрунтовно й багатопланово. Проникнення письменницею у психологію творчості Шевченка саме як художника-графіка становить значну художню цінність.

До постаті Тараса Шевченка і його творчості український письменник Василь Шевчук звертався не раз. Осмислення ним українського генія велось у двох напрямках – дослідницько-пошуковому й художньо-естетичному. Саме в художньо-естетичному напрямку початок було покладено створенням і випуском у світ повісті «Вітрила» [108] (Рис. 14) ювілейного 1964 року. У повісті – емоційна, із психологічним заглибленням, розповідь про сирітську долю Тараса Шевченка, його ранню юність: недобру мачуху, смерть батька, навчання в дяків, цікаві мандри, перше кохання. Перед читачем постає талановитий юнак, який й сам ще не знає, яке покликання починає зріти в його душі. Попри окремі біографічні невідповідності, цей твір став успішним кроком на шляху прозаїка до пізнішого роману-дилогії. Так, ця докорінно переписана повість увійде до роману «Син волі» (1984) [109], який разом із романом «Терновий світ» (1986) [112] складуть дилогію, що стане «своєрідним «розгоном» до прози років незалежності» [77, с. 101]. У книжковій колекції зберігаються примірники цих видань з цінними маргіналіями – дарчими написами, залишеними автором у роки виходу книг. У одному із них читаємо: «Прийміть і цю пелюстку до вінка Великому Кобзареві». Зазначимо, що над художнім оформленням книг працював відомий графік, заслужений діяч мистецтв України (1990), лауреат Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка (1990) Володимир Юрчишин.

Спираючись на реальні біографічні факти, Шевчук розкриває динамічні прояви внутрішнього світу поета, пропускаючи і події, і персонажі крізь сприйняття свого героя. Ми ніби стаємо свідками його зовнішнього й внутрішнього духовного життя. Цьому сприяє і тип твору – асоціативно-психологічний, із ретроспекціями, а отже і «композиційно-мозаїчний» [75, с. 91]. У часовому плані фактичний зміст дилогії ущільнено (17 квітня–30 травня 1847 року і рубіж 1860–1861 років), проте сюжетне розгортання завдяки такій побудові твору дало змогу охопити події фактично цілого життя Шевченка: у першій частині – від дитинства до заслання, у другій – власне заслання та останні роки життя. Поштовхом для ретроспективних поглядів у минуле стануть пікові конфлікти: у романі «Син волі» – перебування в казематі, у «Терновому світі» – останні місяці життя поета. Шевченко в дилогії постає свідомим власного покликання й сучасником епохи у складних взаєминах з оточенням. Здобутками автора можна вважати визначення стилю взаємин Шевченка і Куліша як суперництва, також його взаємини з Афанасьєвим-Чужбинським, нові факти з життя подруги дитячих років Тараса – Оксани Коваленко. Одного разу, розповідаючи про свій роман «Син волі», Шевчук зауважив: «Іноді мене запитували: а для чого писати про Кобзаря, коли в принципі все відомо? Це так. Але кожен

Рис. 14. Шевчук В.
Вітрила. 1964

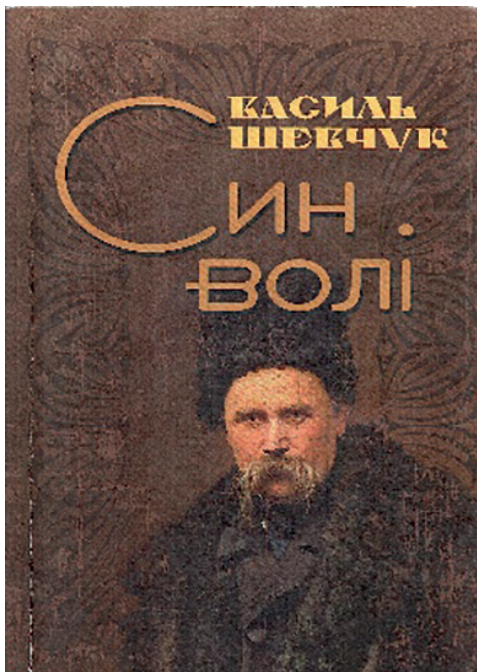

Рис. 15. Шевчук В.
Син волі. 2021

Рис. 16. Шевчук В.
Терновий світ. 2021

розуміє ту чи іншу постать у суспільстві, літературі, історії по-своєму, індивідуально. І тому я хочу дати своє «прочитання» [22]. Романи Василя Шевчука були перевидані 1989 року видавництвом «Дніпро» [111] та 2021 року видавництвом «Центр учбової літератури» [110; 113] (Рис. 15. Рис. 16).

У доробку українського письменника Володимира Дарди помітне місце займають твори, присвячені Шевченкові: збірка нарисів «Земля, яку сходить Тарас» (1959); оповідання «Сильніший за долю» (1961), історико-біографічна повість «Його кохана», що увійшла до однойменної збірки (1964) [24] (Рис. 17), історичний роман «Переяславські дзвони» (1990) [25]. У повісті «Його кохана» автор відтворює перший приїзд Тараса Шевченка в Україну 1843 року, його перебування в Яготині, знайомство й взаємини поета із княжною Варварою Репніною. У часовому вимірі фабула повісті коротка; дія відбувається переважно в реальному часі, хоча в деяких епізодах присутня ретроспекція (згадки про нелегке дитинство). Загалом для твору характерна хронологічна побудова, про що свідчать зазначені в тексті конкретні дати. Історичній правді відповідають переконливо змодельовані образи не лише Тараса Шевченка, а й Євгена Гребінки, Ганни Закревської, Варвари Репніної та історичних подій інших. Важливе місце в сюжеті повісті займає мотив дороги. З великою точністю відтворені населені пункти, в яких зупинявся поет (Яготин, Березань, Барішівка, Бровари, Чигирин). Письменникові вдалося правдиво відтворити бентежні Тарасові почування, його письменницьку та малярську творчість цього періоду. Саме тоді Дарда домислює моменти у написанні Шевченком багатьох поезій, також маємо безліч домислених прикладів у творенні художніх полотен [21].

1984 року повість В. Дарди вийде в авторизованому перекладі російською мовою. На подарованому до колекції примірнику видання письменник залишить інформативну маргіналію: «В день 100-річчя народного музею [Тарасової світлиці]. Тарасовій горі – наша любов... Щиро [Підпис] 27 серпня 1984 р.» [23].

Роман В. Дарди «Переяславські дзвони» (1990) [25] хронологічно продовжує попередній твір письменника. Автор веде читача тими дорогами, місцями, де бував Тарас

Рис. 17. Дарда В.
Його кохана. 1964

Рис. 18. Хоткевич Г.
Тарасик. 2017

Шевченко у свій другий приїзд в Україну 1845 року. У центрі твору – перебування поета в Переяславі. Відомо, що це був найбільш плідний період його творчості. За кілька днів «переяславської осені» було створено третину всього поетичного доробку. За визначенням сучасного пошанувача творчості письменника, це були «твори, що, як провісні дзвони, прогрімали на всю Україну, на весь світ» [31]. Прикметною рисою твору стали як лірико-патетичні відступи, так і намагання ревізувати значення окремих історичних подій, наприклад, Переяславської ради (1654), історичних осіб, зокрема Івана Мазепи. У частині організації хронотопу твір також становить значний інтерес, адже написаний «в умовах повної творчої свободи, без цензурно-ідеологічних засторог» [75, с. 93].

Уродженець Харкова, музикант, письменник Гнат Хоткевич був помітною постаттю в літературному процесі кінця XIX–початку XX століть. У книжковому зібранні заповідника – чотири примірники видань письменника: повість «Тарас Шевченко» (Львів, 1966) [102], повість «Катрине весілля» (Київ, 1995) [99], роман «Тарасик» (Львів, 2017 [101] (Рис. 18); Київ, 2019 [100]). Повість «Тарас Шевченко» – скорочений варіант біографічної тетралогії (циклу епічних творів) «З сім'ї геніїв» про Кобзаря, задуманої (мала складатися з чотирьох романів: «Тарасик», «Тарас», «Тарас Григорович», «Шевченко»), але не уповні реалізованої автором. Робота тривала з 1928 року по рік розстрілу письменника чекістами в Харкові – 1938-й. У повісті йдеться про дитинство поета, його отрочтво (у Вільшаній та Вільнюсі) та юність (у Петербурзі). Хоткевич, за власними словами, ставив собі за мету в першій частині повісті вирішити питання: «...як Шевченко, живши на селі тільки до 15 років, міг серед загальної русифікації, що стала тоді історичним процесом, не лише зберегти духовний зв'язок зі своїм колективом, а стати навіть речником того колективу» [102, с. 13]. Але ця проблема не була вирішена, оскільки багато уваги автор приділив дитячим стражданням та поневірянням Тарасика. Хоткевич дотримується контурів життєпису й з великим тактом заповнює білі плями в біографії поета художньою вигадкою. Оригінальність повісті – у її схожості на кіносценарій. По-

вість «Катрине весілля» (уривок із першої частини вищезгаданої тетралогії) написана динамічно, а діалоги лаконічні. Про перебування Шевченка у Вільно й Варшаві (sic!?) чимало вигаданого. Автор глибоко занурюється у свідомість героя-підлітка саме у той час, коли відбувалося формування естетичних й національних ідеалів майбутнього поета. Роман-епопею «Тарасик» опубліковано у роки незалежної України за єдиним рукописом, що зберігся, оскільки в 1938 році 61-річного письменника арештували й стратили, а рукопис надовго зник в архівах НКВД.

Науковий співробітник Музею народної архітектури та побуту України, а також письменник і журналіст Микола Будник у ювілейний, 1964, рік опублікував інформативні матеріали про нові видання творів Шевченка й художні твори про нього. А 1972 року він сам напише оповідання «Сіра шинеля», яке стане згодом одним із 25 розділів його повісті «При лихій годині» (1985) [11]. Прозаїк висвітлить короткий у часі, але такий важкий і складний у моральному відношенні період життя Кобзаря – солдатську службу Шевченка в Орській фортеці. Майже через десятиліття, 1994 року, Будник завершить історичний роман «Самопожертва», в якому також йдеться про перебування поета на засланні із червня 1847 року до жовтня 1850 року. Твір складається з прологу, чотирьох частин та епілогу. Має динамічну діалогічну побудову. Як і раніше в повісті, так само тепер і в романі автор особливу увагу приділяє оточенню митця, його друзям і недругам; розкриває маловідомі факти найтяжчої смуги подвижницького життя Шевченка. 2013 року роман було перевидано на замовлення Державного комітету телебачення та радіомовлення України за програмою «Українська книга» [12].

1989 року побачила світ повість «Кам'янецькими стежками» українського письменника Миколи Магери, з якої читач довідується про мандрівку Тараса Шевченка Поділлям та Волиню восени 1846 року [70]. Про перебування поета на Поділлі відомо з його повістей «Варнак» та «Прогулянка із задоволенням та не без моралі», а про відвідування ним міста Кам'янець-Подільськ – із записів до альбому поета трьох українських народних пісень, що їх зробив учитель місцевої чоловічої гімназії Петро Чуйкевич. Відносно місць, що відвідував поет на Поділлі, сам автор зазначить: «У творі я дотримувався погляду на це відомого вченого-шевченкознавця, письменника П. В. Жура» [70, с. 4]. Микола Магера – талановитий письменник, який геніально поєднав уяву з дійсністю. Завдяки майстерності автора, зустрічі Кобзаря з різними людьми, його нові знайомства, буденні й філософські розмови, почування й тривоги поета, чудові подільські пейзажі сприймаються читачем із захопленням. У 2000 році повість Миколи Магери вийшла вдруге разом із оповіданнями «Вимушена ночівля» та «На шхуні» [71]. Перша оповідка – про відвідування Тарасом Шевченком міста Проскурів (нині Хмельницький), друга – про зустріч на шхуні під час Аральської експедиції із земляком Петром з Меджибожа та про згадки й роздуми поета про щасливу осінь 1846 року. Обидва видання в колекції заповідника із дарчими авторськими написами.

Український прозаїк Валентин Чемерис свою повість-феєрію «Я любила Шевченка» (Київ, 1997) [107] присвятив історії зародження почуттів княжни історичних подійдо Тараса Шевченка під час його перебування в Яготині. Жанр твору – «фантастична» автобіографія: душа Репніної розповідає історію кохання з перспективи сучасності. Оригінальність твору – у незвичному поєднанні документальності й художньої умовності.

Роман-есе Богдана Сушинського «Тарас Шевченко: геній в самотності» (2006) [90] став спробою «кинути виклик усьому дотеперішньому шевченкознавству» [27, с. 2]. Прагнучи показати Шевченка не канонічного, розкрити його як непросту, неоднозначну особистість, Сушинський наситив текст зарозуміlostями, риторичною плутаниною; не вповні осягнув історичний час, у який жив поет, і творчість митця. Бувши насправді

українським патріотом, «сподобився наговорити про Шевченка такого, на що й усі шевченкофоби разом не спромоглися» [29, с. 21]. Автор використав загальновідомі документи, архівні й біографічні матеріали про життя Шевченка, але на деяких із них зробив особливий акцент. Утім, є фактологічні неточності в біографії поета, у назвах поетичних творів тощо. У біографічну есеїстику Сушинський переніс прийоми белетристичної романістики, тобто припущення представив як факти.

Серед творців сучасної України, які працюють в жанрі художньо-біографічних життєписів, особливе місце належить педагогу й письменнику Зіновію Легкому. За роман «Тарасові страсті», що з'явився на шпальтах часопису «Дзвін» у 2006 році та окремою книгою у Львівському видавництві «КАМУЛА» 2007 року, автор отримав звання лауреата Львівської обласної премії в галузі культури, літератури, мистецтва, журналістики та архітектури (номінація «Проза») 2010 року. Книжкова колекція заповідника має примірник роману із дарчим авторським написом: «Канівському музею Т. Шевченка мій скромний дар – твір про Великого Генія України. Червень 2007 р.». Від перших рядків книги й до останніх, червоною ниткою – каземати Третього відділу жандармерії та безкінечні «дупельги-орлови», а між ними «...усе прикре облітає з душі, линияє з пам'яті, а висвітлюється в ній минуле у первозданній непорочності чистоті». [68, с. 5]. Душа Тарасова, його думки – в Україні. А ще в його душі ведеться постійний внутрішній діалог – вибір загубленого життя заради святих ідеалів чи спокій та всілякі гаразди? Книга написана сучасною мовою, що й відповідно сприймається читачем.

Художньо-біографічні твори літературної шевченкіани, що торкаються особистого життя Шевченка, широко відомі. Серед таких – книги Володимира Дарди «Його кохана», Валентина Чемериса «Я любила Шевченка», Гео Шкурупія «Повість про гірке кохання» та ін. На одну полицю із цими книгами варто поставити й роман Володимира Кепича «Любов на порозі вічності» [52]. Автор твору підтримує думку дослідників й однастайний з тією позицією, що жінки, які подобалися Шевченку, жили в його серці, відігравали важливу роль у творчості митця та й, власне, у його житті. Роман Кепича – про останнє кохання Кобзаря до Ликери Полусмак (можливо і останнє кохання..., але чи була ця дівчина у поета останньою?..). Не всі критики однозначно сприйняли розповідь автора «про останню спробу подолати високу планку любові людини, перебіг котрої я зміг спостерігати, наскільки це можливо, стосовно чужої любові» [52]. Але Кепичу вдалося достатньо реалістично зобразити людські долі та характери.

Роман-есе Богдана Чайковського «Тарас Шевченко» (2009) (Рис. 19) займає помітне місце серед творів документально-біографічної шевченкіани, оскільки автору вдалося яскраво відтворити реалії побуту, культурного життя 1830–1850 років та образу Тараса Шевченка [106]. Художня біографія поета написана на основі його писемної та мистецької спадщини, спогадів сучасників, а також за матеріалами біографічних книг В. Маслова (Маслія), М. Чалого, О. Кониського, Є. Кирилюка та низки біографічних творів М. Шагінян, Д. Косарика-Коваленка, Д. Красицького, П. Жура, М. Моренця, В. Бородіна, П. Федченка, В. Смілянської, Л. Большакова та ін. Роман «характеризується динамічною, белетризованою манерою викладу, не позбавленою проте окремих стилістичних штампів; його викінченості вадять значною мірою упереджена оцінка особи П. Куліша, при таманна ще радянському літературознавству, та подекуди надто схематичне пояснення Шевченкових творів» [7, с. 706].

Феофан Білецький, письменник і краєзнавець з Черкащини (м. Звенигородка), у художньо-документальній повісті «Змова проти Тараса Шевченка» (2013) [5] (Рис. 20) поставив за мету представити Шевченка як людину, котра переймалася не лише всенародними проблемами, а й мала особисті мрії та бажання, що й інші люди: побудувати

Рис. 19. Чайковський Б.
Тарас Шевченко. 2009

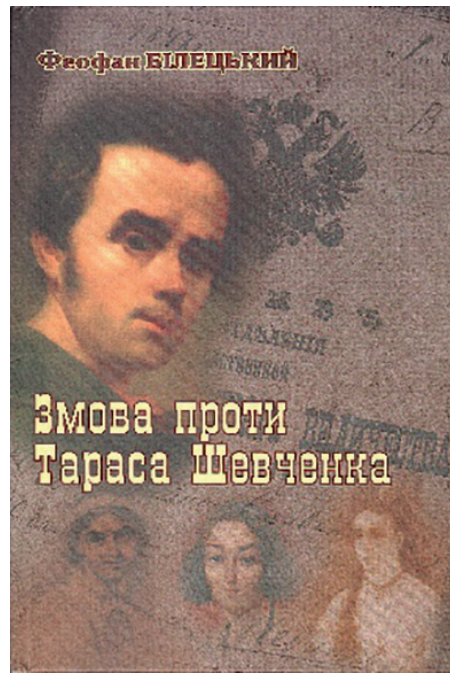

Рис. 20. Білецький Ф.
Змова проти Тараса Шевченка. 2013

власну хату, створити сім'ю. Автор розповідає про три останні роки життя поета, намагаючись дати відповідь, уперше у літературному творі, на питання: чому не здійснилися найпотаємніші мрії й сподівання генія?

У романі українських сценаристів Костянтина Тур-Коновалова і Дениса Замрія «Художник» (2013) [97] представлено Тараса Шевченка як талановиту людину, в якій ще замолоду виявився хист до малювання, а згодом – і віршування. У подальшому житті саме ці чинники розкриють його геніальну індивідуальність. Концептуально автори прагнули відійти від хрестоматійного погляду на особистість митця. Багато уваги приділено авторами історичним відступам та опису характерів тих людей, які були якоюсь мірою дотичні до життя й долі Шевченка.

Роман-версія Галини Тарасюк «Зоре моя вечірня, або Пророк і Марія» (2015) [91] (Рис. 21) – своєрідний жанровий «мікс», у якому поєдналися документальні факти, історично-біографічне дослідження, публіцистичний пафос та візії феномену Тараса Шевченка в баченні самого автора. У критиці читаємо: «Нічого не вигадуючи, опираючись тільки на факти й документи, Галина Тарасюк доводить нам велику силу впливу еманції Шевченкового духа спочатку на земляків-малоросів, потім на українське патріотичне дворянство, тоді на братчиків кирило-мефодіївських, на офіцерів царської армії... Ба! навіть на російське «общественное мнение» ... Здається, сам факт

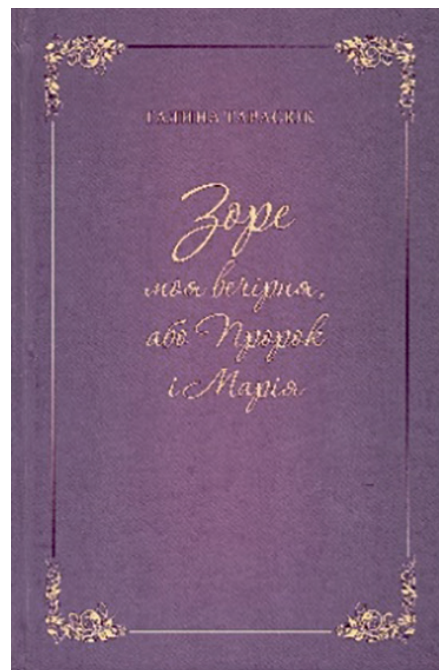

Рис. 21. Тарасюк Г. Зоре моя вечірня,
або Пророк і Марія. 2015

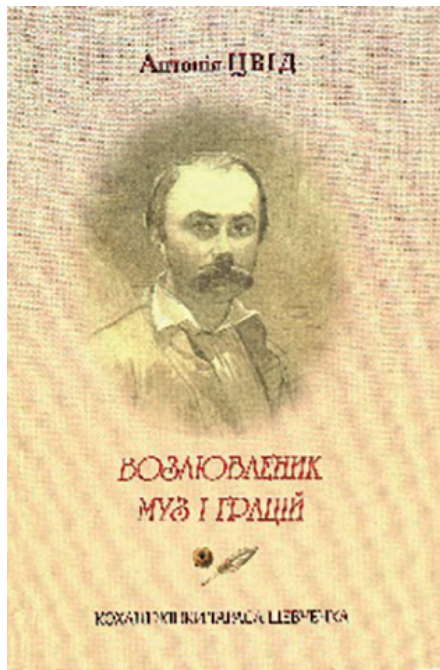

Рис. 22. Цвід А.
Кохані жінки Тараса Шевченка.
Книга перша: Возлюблений муз і грацій. 2017

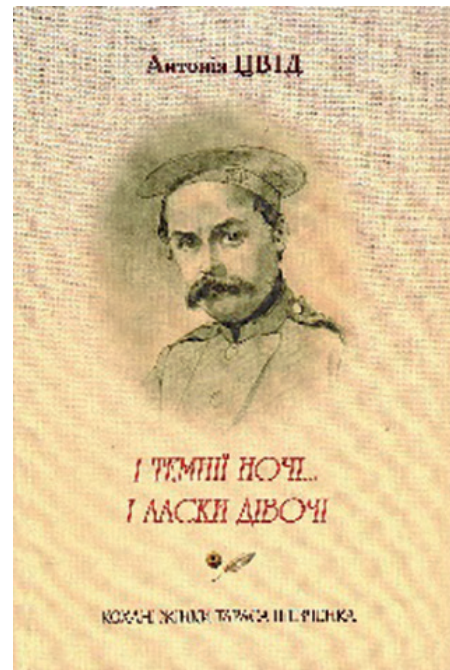

Рис. 23. Цвід А.
Кохані жінки Тараса Шевченка.
Книга друга: І темні її ночі... і ласки дівочі. 2017

його присутності уже «демократизував» імперську свідомість як високопоставлених і «високородних» його благодійників, так і колег по мистецькому й поетичному цеху, і просто приятелів з петербурзького бомонду...» [32]. Роман починається з повернення Тараса Шевченка з Новопетровського укріплення влітку 1857 року. Авторка веде нас за поетом через усю Росію: з Астрахані, через Нижній Новгород і Москву до Петербурга. «Дорогою» знайомить читача з тогочасною епохою. Через зустрічі поета з різними людьми, розмови з ними, письменниця доводить, що Тарас Шевченко був справжнім моральним авторитетом і символом свободи не тільки для польських поетів чи революційних демократів Чернишевського й Добролюбова, а й багатьох інших, закоханих у творчість і людську сутність українського поета. Не обходить Галина Тарасюк увагою й інтимної сторони життя поета, зокрема його стосунки з Марко Вовчок (Марією Вілінською), а також їх літературну та життєву долю. Авторка поглиблює вже існуючий в українському шевченкознавстві хрестоматійно-ідеальний зразок єднання, духовного і творчого, двох класиків української літератури та гіперболізує роль орловської «козачки» в житті Шевченка, називаючи її «єдиною» й «по-справжньому великою» любов'ю поета.

Роман-перформанс Антонії Цвід «Кохані жінки Тараса Шевченка» – видання у трьох книгах [103] (Рис. 22), [104] (Рис. 23), [105] (Рис. 24)] (перша книга в колекційному зібранні заповідника із авторським автографом) об'єднує романи: «Возлюблений муз і грацій» (становлення поета й художника та взаємини з Амалією Європеус, Ганною Закревською, Варварою Репніною), «І темні ночі... І ласки дівочі» (життя в Україні, сватання до Федосії Кошиць, арешт, заслання, пристрасні почуття до татарки Забарджади, захоплення Агатою Усковою та казашкою Катею, звільнення, життя у Нижньому Новгороді та стосунки із Катериною Піуною), «Як русалки місяць ловлять» (життя у Петербурзі після заслання, остання подорож на батьківщину, відносини з Марком Вовчком та Марією Максимович, сватання до Ликери Полусмак та неочікувана зустріч з Ама-

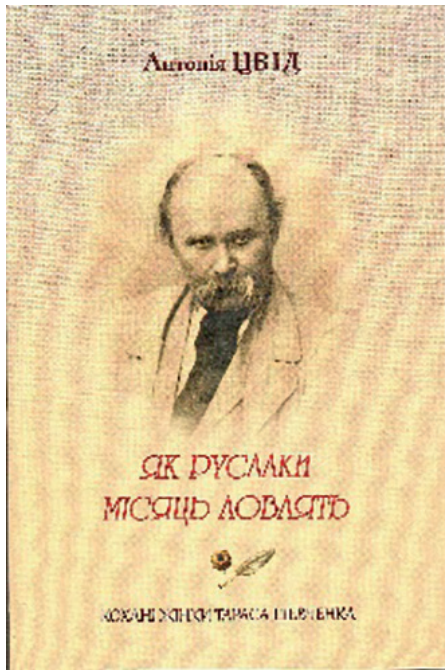

Рис. 24. Цвід А.
Кохані жінки Тараса Шевченка.
Книга третя: Як русалки місяць
ловлять. 2017

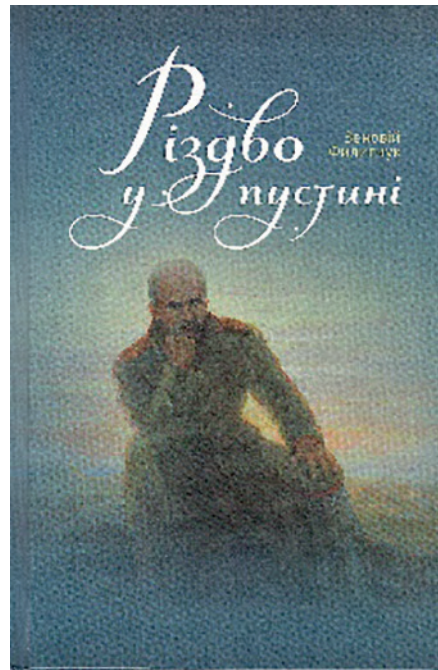

Рис. 25. Филипчук З.
Різдво у пустині. 2017

лією Європеус). Вихід у світ трилогії 2017 року став знаковою подією для української літератури. Авторка вперше у такому обсязі простежила тему кохання впродовж усього життя українського поета, адже, на її думку, геніальний поет і художник Тарас Шевченко – справжній джентльмен, великий естет та поціновувач жіночої вроди. Читач відчуває живого Шевченка, свого сучасника. За словами Сергія Гальченка: «... творчий задум письменниці змогла реалізувати вповні... Трилогія Антонії Цвід... передовсім художній твір, а не наукова монографія, а відтак автор має право на власне бачення» [103, с. 14, 16].

Видання Зеновія Филипчука «Різдво у пустині» (2017) має форму віршованого роману. Автор описує кілька фрагментів із життя Тараса Шевченка напередодні Різдва на засланні. Власне, це віршована розповідь про минуле і сучасне України на канві відомих біографічних подій з життя українського генія. Филипчук вважає себе тим «новонародженим», до якого Шевченко «... послав свої вистраждані, освячені духом правди слова... як пророк України», тому у післямові він зазначає: «В цій книзі я розповів те, що знаю й зберігаю про Тараса у своїй душі, і намагаюся передати іншим...», [98, с. 230] (Рис. 25). Зеновій Филипчук – львівський письменник, поет та пісняр. Закінчив філологічний факультет Дрогобицького педінституту імені Івана Франка. Викладав українську мову та літературу, потім займався журналістською роботою. Сьогодні є співробітником «Народного музею Тараса Шевченка» у Львові. Саме в стінах музею почав він перечитувати непідроблені першоджерела (щоденник Шевченка, його листування), а згодом виник задум написати віршований роман: «Тарас поставав переді мною, як жива людина, чії думки не втратили своєї актуальності, гідності й сьогодні – у двадцять першому столітті...» [98, с. 228].

Наприкінці 2017 року повністю було завершено й представлено в стінах Національного музею Тараса Шевченка (Київ) історичний фільм «Тарас. Повернення». Режисером масштабної екранізації свого однойменного роману став Олександр Денисен-

ко – представник відомої творчої династії. Його батько Володимир Денисенко – режисер біографічного фільму про Тараса Шевченка «Сон» (1964); його мати – відома акторка Наталія Наум, яка зіграла Ядвігу Гусиковську, героїню з про-світницького телесеріалу «Шевченко. Заповіт», а також – роль княгині Репніної (фільм режисера Станіслава Клименка «Поет і Княжна»). Його брат, Тарас Денисенко, зіграв Тараса Шевченка у серіалі «Шевченко. Заповіт».

Створенню фільму «Тарас. Повернення» передували 40 років занурення автором у наукову й творчу шевченкіану. Перед глядачем – останні місяці заслання поета, його перебування на службі в царській армії. Шевченко отримує звістку від друзів про помилування його імператором Олександром II. Однак військове керівництво Новопетровського форту не поспішає повідомляти про це Тараса й не видає наказу про його звільнення. Більше того, до форту з таємною місією прибуває агент із Петербурга. Із інтерв'ю Олександра Денисенка Укрінформу дізнаємося: «...я зробив обернену історію про Шевченка, я показав його як людину... Він був шоумен, цікавий чоловік, умів себе поводити фантастично, фонтанував ідеями, робив парадоксальні речі, утинав витівки. Такий Шевченко мені більше подобається: він життєдайніший, ніж пам'ятник, який можна скинути й забути, бо приходить до нас в серце – це рідна людина, яку ми любимо. Я такого Тараса хотів подарувати українцям» [1]. Цей фільм сприяв виходу у світ 2018 року друкованого роману Олександра Денисенка «Тарас. Повернення» [26] (Рис. 26).

Отже, в українській радянській художній шевченкіані з 1939 по 1964 роки найбільш помітними стали романи й повісті С. Васильченка, О. Іваненко, О. Ільченка, Д. Красицького, З. Тулуб. Упродовж майже двох десятиліть (1965–1983) про генія нашого письменства не з'явилось жодного нового твору середньої та великої епічної форми, який би охоплював усе життя Шевченка. У 1980-х роках побачили світ прозові твори середньої та великої форми письменників В. Шевчука і В. Дарди. Твори цього періоду мають різну глибину і художню досконалість, їм властиве прагнення показати Тараса Шевченка на тлі зламних історичних подій, звільнити його образ від «буржуазно-націоналістичних» викривлень і підмін, представити поета як сподвижника прогресивної частини російського суспільства.

Твори з художньої біографії Тараса Шевченка, створені зарубіжними авторами, суттєво різняться між собою за концепцією.

Михайло Зоценко, російський письменник і сатирик (українець за походженням; народився у Полтаві) добре знав українську літературу, високо цінував творчість Тараса Шевченка. 1939 року він очолив ювілейний комітет з нагоди 125-річчя з дня народження українського поета, а ще написав передмову під назвою «Народный поэт» до видання «Кобзаря» (1939) та історичну повість «Тарас Шевченко». У повісті – загальновідомі факти із офіційної біографії українського генія. Проте Ольга Вернік, *доцент* кафедри світової літератури Луганського університету, досліджуючи працю Михайла Зоценка, робить важливий висновок про те, що письменник представив власну творчу рецепцію

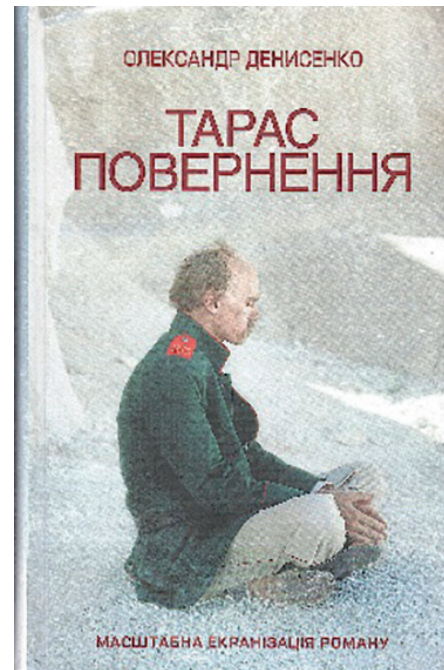

Рис. 26. Денисенко О.
Тарас. Повернення. 2018

особистості Тараса Шевченка. Життя поета репрезентується таким чином, щоб читач вже із самого початку розумів його геніальність, унікальність його особистості. Тому Зоценко, на думку Вернік, і відтворює «головні перепони» у житті Шевченка. Для Зоценка важливо підкреслити силу духу Кобзаря, його прагнення особистої свободи та бажання домогтися волі для багатостраждальних співвітчизників. Щоб досягти мети, письменник користується засобами «конспективного верлібру» – авторським переказом найбільш важливих для нього поезій українського поета. «Такий авторський переказ дозволяє М. Зоценку представити власну рецепцію поезії Т. Шевченка, сфокусувати читачку увагу саме на тих рядках, які він вважає найбільш значущими. Не слід забувати, що з самого початку свого творчого шляху, коли він був учасником групи «Серапіонові брати», письменник засвоїв вимогливе ставлення до своїх творів і ретельно розробляв всі складові художнього тексту» [20], – переконана Ольга Вернік. Історична повість «Тарас Шевченко» Михайла Зоценка була надрукована в однойменному виданні, де було вміщено твори й інших письменників: «Орская крепость» і «Тарас» Павла Євстаф'єва; «Петербургские встречи» Володимира Боцяновського, російського письменника й літературного критика (українця за походженням; народився у селі Скоморохи на Житомирщині) [33].

Наталя Лівницька-Холодна – українська поетеса і перекладачка, уродженка Золотоніського краю (тепер Черкаська область). Її дитинство минуло на Полтавщині, в місцях, пов'язаних із перебуванням Шевченка. Навчалася в Карловому університеті (Прага), вивчала філологію у Варшавському університеті. 1950 року переїздить до США, а 1990-го – до Канади. 1955 року в Нью-Йорку у «Видавництві Михайла Борецького», побачить світ книжка «Шлях велетня» з красномовним підзаголовком – «Ілюстрована біографічна розповідь про Тараса Шевченка. Переказала Наталя Лівницька-Холодна». У передмові до видання Михайло Борецький написав: «...Тарас Шевченко великий не тільки своїми творами, і не самі тільки твори він залишив нам у спадщині. Ця друга спадщина – це його життя. Воно є для нас найвищим прикладом самопізнання й безперервного шукання вселюдських правд, приклад найвищої національної ідейності, цілковитої самопосягати і безкомпромісовості супроти ворожих Україні сил» [69, с. 5]. А ще видавець високо оцінить працю авторки: «Книжка... не має ніяких претенсій на науковість чи оригінальність. ...Проте різким схопленням сучасних потреб українського національного розвитку і місця Шевченка в ньому, вона – єдина. ...Лівницька-Холодна представляє Тараса Шевченка таким, яким він був справді, а не таким, яким силкуються його зробити вороги українського народу» [69, с. 5–6].

У книзі «Шлях велетня» – 34 розділи, в яких простежено все життя Кобзаря, починаючи від раннього дитинства («Керелівка», «Залізні стовпи», «Оповідання діда») і закінчуючи описом останніх років життя, смерті, поховання та навічного повернення поета в Україну («На вершці слави»). Незважаючи на невеликий обсяг книги (всього 143 сторінки), Лівницька-Холодна зуміла стисло і привабливо розкрити образ українського генія для молодого заокеанського читача, адже «...заповіти Шевченка свято береже у своєму серці й канадійський фермер-українець, і нью-йоркський студент українського походження, що вдень тяжко працює на фабриці, а ввечері учиться, і всі ті, що поїхали за моря-океани здобувати кращу долю для себе й добре ім'я для українців у цілому світі» [69, с. 139]. І хоча праця не позбавлена помилок у біографічних деталях (насправді було шестеро дітей у родині, а не п'ятеро; дід Іван прожив не 115 років, а значно менше; художника Сошенка звали Іваном, а не Михайлом та ін.), утім стала помітним явищем у діаспорній шевченкіані. Чи не вперше, «на відміну від низки літераторів материкової України, які в дуже чорних, трагічних тонах писали про участь поета й художника в цій

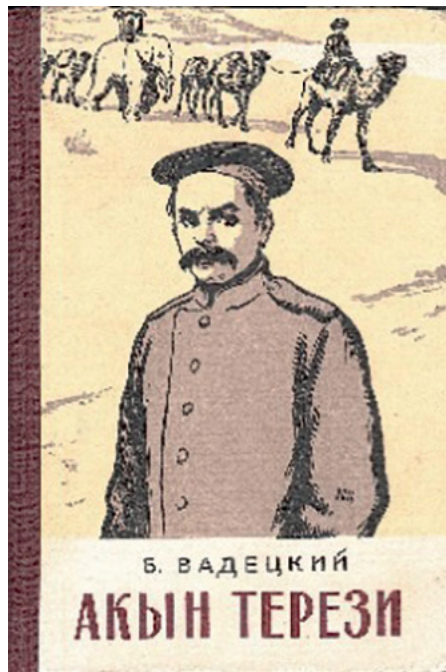

Рис. 27. Вадецький Б.
Акин Терези. 1956

Рис. 28. Вадецький Б.
Повнозвучність. 1964

[Аральській] експедиції» [72, с. 24], авторка писала про позитивний емоційний настрій поета: «В поході Шевченкові стало легше. Він мирився з труднощами подорожі, радіючи, що з ним поведуться, як з вільною людиною. ...Він розкошував. Степові простори, мандрівне життя і відсутність ненависної йому солдатської муштри відродили його. А найбільше радів поет з того, що йому дозволено було рисувати» [72, с. 98]. Правдиво змальовано письменницею тяжкість Шевченкової служби в Новопетровській фортеці; написала вона правду й про зневажливе ставлення до Шевченка літературного критика Белінського та інших російських діячів – використала можливість, якої не мали письменники материкової України. Видання вийшло багато ілюстрованим: репродукції творів Шевченка, старовинні види місць перебування поета, фото видатних діячів, сучасників Кобзаря. Оформлював книгу художник, майстер книжкової графіки Петро Холодний.

Борис Вадецький написав про Тараса Шевченка ряд творів: повість «Повернення» (Москва, 1939) (відсутня в колекції книг заповідника), роман «Акин Терези» (Москва, 1956 [13] (Рис. 27); Київ, 1964 [14]), роман «Повнозвучність» (Москва, 1964 [16] (Рис. 28), 1974 [15]). У книзі «Акин Терези» письменник прагнув розкрити Шевченка як духовно сильну особистість у період десятилітнього заслання, ставив собі за мету розповісти про найголовніші факти з його життя і творчості в Орській фортеці та Новопетровському укріпленні. У романі «Повнозвучність» автором розкрито драматичне життя поета. Розповідь не замкнена у межах біографії героїв, так як це притаманно біографічним романам. Тут події розгортаються широко, з багатоплановими сюжетами. Автор інтерпретує образ Кобзаря, який налаштований проти «буржуазно націоналістичної традиції». Заслугою письменника є висвітлення маловивченої, на той час, «польської теми» у біографії поета, зокрема його зв'язків з діячами польського визвольного руху.

У ювілейний 1964 рік українські видавництва багатотисячними тиражами, поряд із виданням поетичних збірок Тараса Шевченка, здійснили видання художньої прози про великого українського поета. Так, у сімферопольському видавництві «Крим» значним накладом (15 000) вийшла збірка оповідань і повістей «Думи мої, думи»

письменника, літературознавця Юрія Калугіна (справжнє ім'я Юлій Аронович Клугман) [51] (Рис. 29). Невеличка за розмірами книга, всього 234 сторінки, містила окремі епізоди із життя Шевченка: перша його поїздка в Україну («Думи мої, думи»); участь у Кос-Аральській експедиції («Сльози і радість»); останні дні перед звільненням з солдатчини («Зачаклований пакет»). Шевченко постає перед читачами живим героєм того часу, а разом з ним постають і його сучасники. Автор використовує документи, листи Тараса Шевченка, його Щоденник. Калугін був добре обізнаний із місцями мандрівок поета. Першою частиною до книги стала оповідь під назвою «Смерть і безсмертя». У ній автор описує прощання Тараса Шевченка з убитим Олександром Пушкіним. Питання ставлення Шевченка до Пушкіна в літературознавстві не нове. З огляду на трагізм сьогодення, а що найважливіше, на великий пієтет українців до українського воїнства, прояви високого патріотизму, ці «стосунки» розглядаються швидше як негативні. Та й в житті юного Тараса ніколи не було зустрічей, ні з живим, ні з мертвим російським поетом. Для українських письменників, які працювали в умовах тоталітаризму, необхідно було поєднати дві величини воедино. Книга Юрія Калугіна не перекладалася українською мовою і не перевидавалася.

Єжи Єнджеєвич, польський письменник, літературознавець і перекладач 1966 року опублікував біографічний роман про Тараса Шевченка «Jędrzejewicz J. Noce ukraińskie albo rodowód geniusza : Opowieść o Szewczence. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza» («Українські ночі або родовід генія») [28] (Рис. 30).

Через рік після виходу роману польський україніст Стефан Козак надрукував розлогу рецензію на книгу в літературному журналі «Дніпро», у якій високо оцінив працю земляка. На його думку, Єнджеєвич наважився порушити політичний аспект проблеми польсько-українських взаємин: «...без упередження, щиро та правдиво, з любов'ю до народу і з турботою про його долю, зі знанням очевидця та гостротою бачення, якою відзначаються люди неабиякого розуму й таланту. Висвітлення процесів і явищ він поєднав з ідеями весни народів, польською визвольною боротьбою, з діяльністю дека-

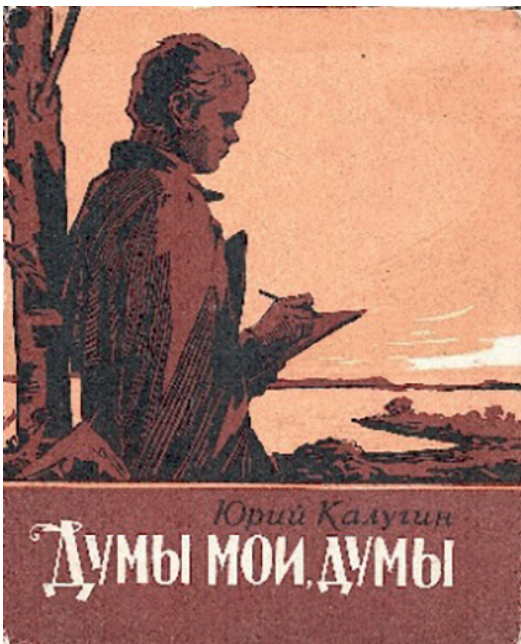

Рис. 29. Калугін Ю.
Думи мої, думи. 1964

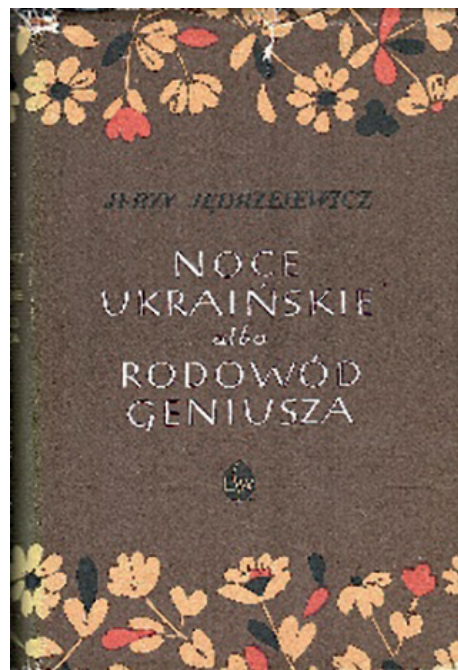

Рис. 30. Єнджеєвич Є.
Українські ночі або родовід генія. 1966

бристів, Чернишевського, Герцена, Мацціні, поєднав їх у широку європейську картину» [53, с. 144]. Автор статті відзначив велику заслугу Єнджеєвича в розробленні теми польсько-українських взаємин: знайомство Кобзаря з представником «української школи» польського письменства Михайлом Грабовичем, приятелювання Шевченка із польським засланцем Зигмунтом Сераковським, дружні стосунки із польським поетом Едвардом Желіговським.

Із біографії видатного польського письменника Єжи Єнджеєвича дізнаємося, що молоді роки він провів в Україні. Навчався в гімназії міста Катеринослав (тепер м. Дніпро), а з 1920 року – у Польщі: спершу в Люблінському католицькому університеті, а далі – на юридичному факультеті Варшавського університету. Наслідком глибокої зацікавленості й багаторічного вивчення української історії та літератури (праць сучасних істориків, мемуарних матеріалів, документів із архівів Польщі, Росії, Франції) і став його роман-есе про Шевченка «Українські ночі або родовід генія». У романі – все життя Шевченка: від народження й до смерті. Як вважає дослідник поетичної і прозової художньої шевченкіани Богдан Мельничук, за цим параметром він третій у світовій прозовій шевченкіани після роману-есею Олександра Кониського «Тарас Шевченко-Грушівський» та роману Оксани Іваненко «Тарасові шляхи».

1967 року в журналі іноземної літератури «Всесвіт» з'явився відгук про роман «Українські ночі або родовід генія» іншого польського українця Флоріана Неуважного. Шевченкознавець Олександр Боронь у статті «Як в Україні сприйняли польський роман про Шевченка», проаналізувавши найактуальніші дослідження роману вченими в різний час, звертає увагу на цінні спостереження Неуважного, а саме: на відтворення письменником становлення генія Шевченка на тлі його зв'язків з епохою, на жанрову своєрідність книги (факти нерозривно перепліталися з авторською розповіддю), на емоційність роману, що викликало в читача бажання зануритися в шевченківські часи. Зазначає О. Боронь і про важливість висновку з кандидатської дисертації Наталії Подгосян «Семантика образу Тараса Шевченка в українській романістиці 1980–2010-х років» (2020), у якому стверджується, що хоча твір Єнджеєвича не належить до української шевченкіани, він має помітний «вплив на творення українських романів про Т. Шевченка в новітньому часі» [8]. Також О. Боронь у своїй статті згадує про зустріч у Варшаві у 1970-х роках Єжи Єнджеєвича з Дмитром Павличком, головним редактором «Всесвіту», і про невиконану обіцянку останнього надрукувати роман на сторінках журналу: «Ясна річ, художня шевченкіана в Радянському Союзі перебувала під жорстким ідеологічним контролем. Єнджеєвич, звісно ж, не знав усіх неписаних вимог до «правильного» образу автора «Кобзаря» в літературі» [8]. У підрадянській Україні роман вперше надруковано у 1988–1989 роках у перекладі Віктора Іванисенка в журналі «Київ». У тому самому перекладі, але окремим виданням, роман вийшов у Львові 1997 року (Рис. 31). В анотації до видання дізнаємося про жанрову приналежність твору: «... Єжи Єнджеєвич свого часу писав про власну роботу: “Елементи літературної вигадки й домислу тут обмежені до мінімуму, а всі цитати взяті з відповідних джерел”. Отже, перед нами скоріше наукова праця, ніж художнє полотно, однак вона наповнена такою драматургією, що її можна беззастережно вважати унікальним мистецьким творінням» [30, с. [4]]. Дмитро Павличко в передмові до роману зазначив, що «Українські ночі...» повинні бути засвоєні, вивчені й проаналізовані як науковою, так і читацькою громадськістю України.

Роман «Українські ночі або родовід генія» декілька разів перевидавався в Польщі: у 1970, 1972 та 2014 роках. На жаль, цих книг у колекції немає. А от примірник канадського перевидання роману (Торонто, 1980) був подарований до музейної збірки з дарчим написом його перекладачем Євгеном Рослицьким: «З пошаною та всім добром» [29]. Із

післямови, що її також підготував Рослицький, дізнаємося, що роман, нарешті, стане доступним українському читачеві в повному перекладі. У тексті згадано про вищеназану справу перекладу книги для українського читача видавництвом «Дніпро» (Київ). Але мова йшла тільки про скорочений варіант, тому Єнджеєвич, якого ця пропозиція водночас «втішила..., але й занепокоїла...» [29, с. 635], однак відмовиться від неї. Згадує перекладач й свою зустріч із «привітним» Єнджеєвичем та його слова: «Я польський патріот, що любить людство й український народ та який здає собі справу з того, що майбутнє Польщі тісно пов'язане з майбутнім України» [29, с. 636]. Письменник завжди сумував за Україною, Наддніпрянщиною, Каневом, і коли ставала нагода, неодноразово відвідував дорогі серцю місця. Надав Рослицький й короткий аналіз роману: «Перед читачем широко розгортається довкруги особи Шевченка тодішнє закріпачене українське село, колонізоване місто, сваволя поліційної системи, заслання, солдатчина, селянські заворушення, історичні картини народнього гніву, національної слави чи сорому виступництва темної української ночі, та зародки, розпал і вогонь відродження» [29, с. 640]. Зазначимо, книга була видана Науковим товариством ім. Шевченка в Канаді й проілюстрована якісними репродукціями художніх творів Тараса Шевченка.

Каракалпацький письменник і літературознавець Уразак Бекбаулов присвятив Шевченкові ряд статей, нарис «Мангышлак тағы Тарас тереги жанындағы ойлар» («Думи біля Тарасового дерева в Мангышлаку» (1964)) та повість «Тарас Аралд» (1964) («Тарас на Аралі»). Остання книга в українському перекладі С. Тельнюка (Київ, 1975) зберігається в фондах заповідника [4] (Рис. 32). Зрозуміло, що оцінити роботу Бекбаулова можливо лише завдяки майстерності українського перекладача. Починається розповідь описом дороги, що пролягала через сіро-жовтий казахський степ до Жаман-Кала (так казахи називали Орськ, а татари називали його Яман-Кала), по якій на початку літа 1847 року мчала арештантська кибитка з рядовим Шевченком, а закінчується розповідь літом 1849 року, коли офіційно «рядовий Шевченко», а фактично художник, перебував у складі експедиції на синьому Аралі. Отже, автор не відривається від фактичної основи біографії Шевченка: детально описує й саму Аральську експедицію, й участь у ній професійного художника. Відомі факти із

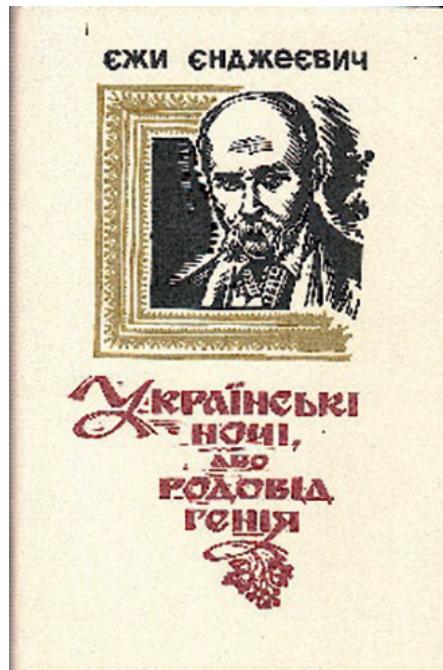

Рис. 31. Єнджеєвич Є.
Українські ночі або родовід генія. 1997

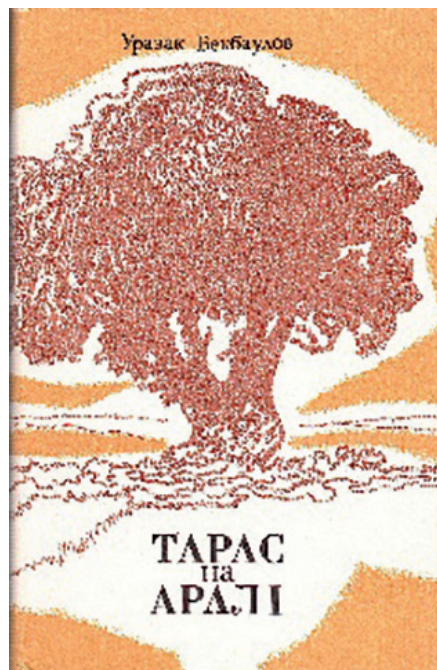

Рис. 32. Бекбаулов У.
Тарас на Аралі. 1975

життя Шевченка в солдатчині, події того періоду, що традиційно представлені в популярних біографіях поета, Бекбаулов вдало поєднав із творчою уявою. Цілком правдоподібно подано у повісті художній домисел письменника (на який уповні має право автор чи то художнього біографічного твору, чи то історичного) про дружбу Шевченка-засланця із «несподіваним знайомим», «киргизом», «кайзаком» Саримбеком. Розповідаючи про цю дружбу, Бекбаулов породжує нову реальність (хоч і не підтверджену документально), яка існує в психологічній сфері. Використано в повісті казахські слова, представлено звичаї і традиції казахів, каракалпаків, розкрито специфіку солдатської служби та загальом життя в Орській фортеці.

У 1960-х роках Федір Кравченко написав для дітей середнього та старшого шкільного віку повість «Любов і гнів» російською мовою, присвячену останнім рокам життя Кобзаря (1857–1861). Федір Кравченко – український культурний діяч і письменник, народився на Черкащині, але доля закинула його до російської столиці. Писав твори як українською, так і російською мовами. Особлива увага автором приділена дружбі українського поета з російськими революціонерами-демократами, що й не дивно з огляду на те, у які часи жив і де жив письменник. Книга має три розділи: «Раби й тирані» (про останні місяці перебування Шевченка в Новопетровському укріпленні та мандрівку й вимушену піврічну зупинку в Нижньому Новгороді); «Бунтарі» (про останню подорож на батьківщину влітку 1859 року); «Дзвін» (про третій арешт поета в Україні та повернення до Петербурга). Повість Кравченка вперше побачила світ у 1970 році, перевидання 1983 року [57] зберігається у фондовому зібранні.

Висновки. Отже, художню біографію Тараса Шевченка представлено у таких жанрах:

- романи – 24 видання (зокрема один роман-перформанс у картинах та етюдах, два романи-есе, один роман-версія, один віршований роман);
- повісті – 18 видань (зокрема одна повість-феєрія);
- оповідання – 8;
- один історико-біографічний нарис;
- одна ілюстрована біографічна розповідь.

Документально-біографічна проза про Тараса Шевченка радянського періоду має різну глибину й художню досконалість. Їй було властиве прагнення показати митця в рамках пануючої ідеології, на тлі карколомних, за наративом відомого радянського літературного критика Леоніда Новиченка, «соціальних конфліктів епохи, очистити його образ від буржуазно-ідеалістичних перекирчувань і фальсифікації» [85, с. 6], а саме представити Шевченка як поета-революціонера, революціонера-демократа, учасника всеросійського визвольного руху, сподвижника освічених особистостей і прогресивних діячів, серед яких він перебував, борця проти гнобителів (і чужих, і своїх), людину великої любові й великої ненависті, людину непохитної віри у світле майбутнє народу. Саме ці постулати, на думку Новиченка, приховувала й викривляла «буржуазно-націоналістична пропаганда» [85, с. 6].

У художній біографічній шевченкіані часу незалежної України розпочався процес творення неідеалізованого образу Тараса Шевченка як митця-інтелектуала й національного пророка. Документально-біографічна проза послуговується постулатом Івана Франка, котрий наголошував на універсальності творів поета, а не лише на сегменті поета «мужицького» із «сокирою» в руках, що так імпонувало радянській догмі в літературі, витворивши в такий спосіб на довгі роки міф про Шевченка-революціонера-демократа. Деякі сучасні автори руйнують радянський канон Шевченка-пророка, Шевченка-інтернаціоналіста, незламного борця-революціонера, революціонера-демократа, небожителя,

послідовника російських різночинців, борця проти «українського буржуазного націоналізму», слов'янофіла, богоборця тощо. Натомість розвивається й утверджується висвітлення української націоцентричності, антиімперської сутності світогляду у творчості Тараса Шевченка. З'явилася тенденція представлення не бронзованого Шевченка, а Шевченка-людини, із її пристрастями й слабкостями, а також страдника за Україну та поборника української свободи та національної ідентичності.

На семантику художніх біографічних творів про Шевченка суттєво вплинули шевченкознавчі студії заборонених у радянський час авторів материкової України (С. Єфремова, П. Филиповича), праці авторів із української еміграції (Ю. Шевельова, Л. Білецького, Л. Плюща, Г. Грабовича), а також сучасних українських дослідників (І. Дзюби, М. Жулинського, О. Забужко).

Документально-біографічна проза подає часто-густо нехрестоматійний погляд на особисте життя Тараса Шевченка.

Відносно авторів, які писали російською мовою (М. Зоценко, Б. Вадецький, Ю. Калугін), спостерігаємо ті самі тенденції, що й в українських радянських авторів. Так, М. Зоценко підкреслює геніальність Шевченка, унікальність його особистості. Б. Вадецький показує Кобзаря як великого національного поета та революціонера, інтерпретує його образ як людини стихійної сили почуття, геніального художника. Ю. Калугін, поруч із геніальністю великого українця, розкриває його високі душевні якості.

Польський письменник Є. Єнджеєвич відтворює становлення генія Шевченка на тлі його зв'язків із епохою; розробляє тему знайомства митця з представниками «української школи» польського письменства й приятелювання Шевченка з польськими засланцями та польським поетом Едвардом Желіговським.

Каракалпацький письменник У. Бекбаулов заснував сюжет своєї повісті про Шевченка на домислі, але цей домисел побудований на критично освоєних фактах із життя й творчості поета; вводить читача в непростий процес розвитку історичного казахського буття.

Насамкінець зазначимо, що художня біографічна шевченкіана є важливою складовою у процесі підготовки до розробки концепції та написання нової сучасної наукової біографії Тараса Шевченка та створення концепції нової експозиції музею Тараса Шевченка в Каневі.

Дане дослідження виконане в рамках підготовки на державному рівні заходів із відзначення у 2024 році 210-ї річниці з дня народження Генія.

Список використаних джерел:

1. Базів Л. Олександр Денисенко, режисер фільму «Тарас. Повернення». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3116186-oleksandr-denisenko-reziser-filmu-taras-povernenna.html> (дата звернення: 28.07.2023).

2. Батеровська І. М., Брижицька С. А., Сіленко Л. Г. Біографія Тараса Шевченка: система поглядів авторів ХХ ст. – початку ХХІ ст.) (Книжкове зібрання Шевченківського національного заповідника). *Наукові записки Шевченківського національного заповідника* : зб. наукових пр. / гол. ред. Валентина Коваленко, відповідальний секретар Світлана Брижицька; Шевченківський національний заповідник. Канів : ТОВ Поліграфічний дім «ЮНА», 2023. №1 (3) С. 12–40.

3. Батеровська І. М., Брижицька С. А., Сіленко Л. Г. Шевченкіана Володимира Мельниченка у фондовому зібранні Шевченківського національного заповідника. *Тарасова гора: люди і події* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. до 175-річчя написання Тарасом Шевченком циклу поезій «В Казематі». Канів, 24 трав. 2022 р. / упоряд. Л. О. Чорна. Київ : Панмедія, 2022. С. 170–186.

4. Бекбаулов У. Тарас на Аралі : Повість. Пер. з каракалпацької Станіслав Тельнюк / Худож. Мартянов І. З. Київ : Дніпро, 1975. 351 с.

5. Білецький Ф. Змова проти Тараса Шевченка : Художньо-документальна повість. Черкаси : Інтолліга TOP, 2013. 240 с.
6. Боронь О. Рубашов Михайло Борисович . *Шевченківська енциклопедія : в 6 т. Т. 5 : Пе-С* / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка; редкол. : М. Г. Жулинський (гол.) [та ін.]. Київ, 2015. С. 569–570.
7. Боронь О. Чайковський Богдан Йосипович. *Шевченківська енциклопедія : в 6 т. Т. 6 : Т-Я* / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка; редкол. : М. Г. Жулинський (гол.) [та ін.]. Київ, 2015. С. 705–706.
8. Боронь О. Як в Україні сприйняли польський роман про Шевченка. URL: <https://culture.pl/ua/stattia/yak-v-ukrayini-spryuunaly-polskyu-roman-pro-shevchenka> (дата звернення: 20.06.2023).
9. Брижицька С., Батеровська І., Сіленко Л. Концептуальні підходи в написанні біографії Тараса Шевченка до жовтневого перевороту 1917 р. (із фондowego зібрання Шевченківського національного заповідника). *Українська літературна шевченкіана: формально-змістові дискурси за 150 літ*: зб. праць Всеукр. (41-ї) наук. Шевченківської конф. Черкаси : вид. Чабаненко Ю. А., 2021. С. 126–149.
10. Брижицька С., Батеровська І., Сіленко Л. Концептуальні підходи у написанні Біографії Тараса Шевченка академічного типу (із фондowego зібрання Шевченківського національного заповідника). *Створення нової наукової біографії Тараса Шевченка: концептуальні підходи та дослідницькі стратегії*: матеріали Дев'ятих Міжнар. Шевченківських читань, присвячених 160-й річниці з часу повернення Тараса Шевченка в Україну, м. Канів. 23 верес. 2021 р. / упоряд. та ред. Брижицька С. А., Чернієнко Д. А. Черкаси : Вид. Олександр Третяков, 2022. С. 135–154.
11. Будник М. При лихій годині : Повість / Художнє оформлення Т. М. Тарновського, С. П. Савицького. Київ : Вид-во ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1985. 176 с.
12. Будник М. Самопожертва : Історичний роман / Художнє оформлення М. Берсенєвої. Київ : Український письменник, 2013. 457 с.
13. Вадецький Б. Акын Терези : Роман. Москва : Советский писатель, 1956. 305 с.
14. Вадецький Б. Акын Терези. Шевченко на засланні : Роман / Переклад з російської Є. Дроб'язка. К. : Держ. вид-во художньої літ., 1964. 361 с.
15. Вадецький Б. Полнозвучність : Роман. Москва : Советский писатель, 1974. 655 с.
16. Вадецький Б. Полнозвучність : Роман / Худож. Щербаков А. И. Москва : Советский писатель, 1964. 642 с.
17. Васильченко С. В бур'янах : Для молодшого шкільного віку / Малюнки І. Філонова. Київ : Веселка, 1976. 52 с.
18. Васильченко С. В бур'янах : Для молодшого шкільного віку / Малюнки І. Філонова. Київ : Держ. вид-во дитячої літ., 1963. 56 с.
19. Васильченко С. Залізні стовпи / Малював В. Євдокименко. Київ : Веселка, 1974. 16 с.
20. Вернік О. Постать Т. Шевченко в творчій рецепції М. Зоценка, Є. Плужника, І. Багряного. URL: <http://visnyk.luguniv.edu.ua/index.php/vphil/article/view/266/270> (дата звернення 01.08.2023).
21. Гнагуша А. О. Жанрово-стильова специфіка повісті В. Дарди «Його кохана». URL: <http://sites.znu.edu.ua/conf-slovyanska-filologia-2015/apssl-2017/gnatusha.pdf> (дата звернення: 20.06.2023).
22. Грибан Г. Бараши – отча земля Василя Шевчука. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/20940/1/Griban.pdf> (дата звернення: 20.06.2023).
23. Дарда В. Его любовь : Повести / Авторизованный перевод с украинского; Худож. Н. Короткин. Москва : Советский писатель, 1984. 423 с.
24. Дарда В. Його кохана : Повість та оповідання / Худож. Г. С. Ковпаненко. Київ : Радянський письменник, 1964. 296 с.
25. Дарда В. Переяславські дзвони : Історичний роман / Худож. Р. М. Багаутдінов. Київ : Радянський письменник, 1990. 415 с.
26. Денисенко О. Тарас. Повернення : Роман / Діалоги казахською мовою переклали Акніет Оринтай та Аннас Багдат. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2018. 224 с.
27. Дзюба І. Шевченкофобія в сучасній Україні. *Київ*. 2007. №3. С. 2–23.
28. Jędrzejewicz J. Noce ukraińskie albo rodowód geniusza : Opowieść o Szewczence. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1966. [619 с.]

29. Єнджеєвич Є. Українські ночі або родовід генія : Біографічний роман про Шевченка / Пер. з польської Є. Рослицького. Торонто : Наукове товариство ім. Шевченка в Канаді, 1980. 651 с.
30. Єнджеєвич Є. Українські ночі або родовід генія : Роман / Пер. з польської В. Іванисенка; Худож. О. Мікловда. Львів : ЛДКФ «Атлас», 1997. 651 с.
31. З бібліографічного покажчика «Майстри літературного слова Баришівщини» Дарда Володимир Іванович (6.10.1924–17.08.1992).
URL: <https://www.facebook.com/1678981342167520/photos>. (дата звернення: 24.05.2024).
32. Зоре моя вечірняя, або Пророк і Марія. URL: <http://kpru.gov.ua/content/книга-«зоре-моя-вечірняя-або-пророк-і-марія»> (дата звернення: 27.06.2023).
33. Зоценко М., Евстафьев П., Боцяновский В. Тарас Шевченко : Повести и рассказы. Ленинград : Советский писатель, 1939. 131 с.
34. Іваненко О. Мої казки і мої дорогі вчителі : Спогади, казки / Видавнича рада : Б. І. Олійник (голова ради) та ін. Київ : Веселка, 2012. 400 с.
35. Іваненко О. Пути Тараса : Повесть : Для средней школы / Рисунки В. Касьяна; Пер. с украинского Е. Живовой. Москва : Гос. изд-во детской лит., 1961. 448 с.
36. Іваненко О. Тарасові шляхи / Малюнки та обкладинка В. Касіяна. Київ : Вид-во дитячої літ., 1939. 84 с.
37. Іваненко О. Тарасові шляхи : Повесть : Для старшого віку / Ілюстрації В. І. Касіяна. Київ : Молодь, 1953. 180 с.
38. Іваненко О. Тарасові шляхи : Повесть / Іл. В. І. Касіяна. Київ : Молодь, 1954. 512 с.
39. Іваненко О. Тарасові шляхи : Роман : Для середнього та старшого шкільного віку / Іл. Василя Іллічі Касіяна; Передм. Олександра Корнійчука. Київ : Веселка, 1989. 760 с.
40. Іваненко О. Тарасові шляхи : Роман : Для середнього та старшого шкільного віку / Мал. В. І. Касіяна. Київ : Веселка, 1974. 448 с.
41. Іваненко О. Тарасові шляхи : Роман : Для середнього та старшого шкільного віку / Мал. В. І. Касіяна. Київ : Веселка, 1982. 744 с.
42. Іваненко О. Тарасові шляхи : Роман : Для старшого шкільного віку / Ілюстрації В. І. Касіяна. Київ : Держ. Вид-во дитячої літ. УРСР, 1961. 800 с.
43. Іваненко О. Тарасові шляхи : Роман. Київ : Центр учбової літератури, 2018. 152 с.
44. Іваненко О. Шляхи Тараса : Повесть : Для среднего и старшего возраста / Авторизованный пер. с украинского Е. Живовой. Ленинград : Ленинградское газетно-журнальное и книжное издание, 1954. 164 с.
45. Іваненко О. Шляхи Тараса : Повесть : Для старшего возраста / Ил. В. И. Касьяна ; Авторизованный пер. с украинского Е. Живовой. Киев : Молодь, 1951. 144 с.
46. Ільченко А. Петербургская осень. Исправленное и дополненное издание / Пер. с украинского А. Белецкого, М. Лукьянченко, Р. Самарина. Киев : Гос. Изд-во художественной лит. УССР, 1951. 312 с.
47. Ільченко А. Петербургская осень : Повесть / Пер. с украинского А. Белецкого, Р. Самарина; Пер. стихов сделаны Ник. Ушаковым; Обложка худож. Н. В. Ильина; Гравюра работы В. К. Федняевской. Москва : Гос. изд-во художественной лит., 1945. 248 с.
48. Ільченко А. Петербургская осень : Повесть / Авторизованный пер. с украинского А. Белецкого, М. Лукьянченко, Р. Самарина; Худож. Крисаченко Н. А. Киев : Радянська школа, 1988. 256 с.
49. Ільченко О. Петербурзька осінь : Повісті / Худож. О. В. Яценко. Київ : Дніпро, 1972. 520 с.
50. Ільченко О. Петербурзька осінь / Худож. М. Васильєв. Київ : Держ. вид-во художньої літ., 1947. 328 с.
51. Калугин Ю. Думы мои, думы / Худож. Федор Литвинов. Симферополь : Крым, 1964. 236 с.
52. Кепич В. Любов на порозі вічності : Тарас і Ликера : Роман. Стрий-Дрогобич : Коло, 2007. 168 с.
53. Козак С. Родовід українського генія. *Дніпро*. 1967. № 3. С. 143–145.
54. Косарик Д. Братні зорі : Історико-біографічні нариси, лірична повість, спогади. Київ : Вид-во Дніпро, 1983. 362 с.
55. Косарик Д. Перший публіцистичний виступ у пресі Т. Г. Шевченка. *Питання шевченкознавства*.

2. Київ : Вид-во Академії Наук Української РСР, 1961. С. 37–43.

56. Косарик Д. Син-кокос : Лірична повість / Фронтиспіс В. Касіяна; Художнє оформлення Д. Кульбака. Київ : Вид-во ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1962. 236 с.

57. Кравченко Ф. Любов и гнев : Повесть о Тарасе Шевченко : Для детей старшего школьного возраста / Худож. А. Денисов. Москва : Советская Россия, 1983. 272 с.

58. Красицкий Д. Детство Тараса : Короткие рассказы о детстве Т. Г. Шевченко / Пер. с украинского Л. Воронковой; Гравюры на дереве Н. Калиты. Москва : Гос. Изд-во детской лит. Министерства просвещения РСФСР, 1961. 224 с.

59. Красицкий Д. Детство Тараса : Короткие рассказы о детстве Т. Г. Шевченко / Пер. с украинского Л. Воронковой / Оформление Н. Калиты. Москва : Изд-во «Детская литература», 1985. 227 с.

60. Красицкий Д. Тарас художник : Рассказы о юности Т. Г. Шевченко / Оформление Н. Мунц. Москва : Изд-во «Детская литература», 1971. 127 с.

61. Красицкий Д. Дитинство Тараса : Коротенькі оповідання про дитинство Т. Г. Шевченка / Художнє оформлення Д. Д. Грибова. Київ : Держ. Вид-во дитячої літ. УРСР, 1959. 206 с.

62. Красицкий Д. I оживе добра слава : Розповіді про Т. Г. Шевченка. Київ : Радянський письменник, 1986. 235 с.

63. Красицкий Д. Тарасові світанки : Повісті. Для середнього шкільного віку / На обкладинці малюнок І. Їжакевича «Тарас – пастух». [Малюнки Й. Дайца, М. Дерегуса, І. Їжакевича, Т. Шевченка]. «Бібліотечна серія». Київ : Веселка, 1979. 372 с.

64. Красицкий Д. Тарасові світанки : Повісті. Для середнього шкільного віку / На обкладинці малюнок І. Їжакевича «Тарас – пастух». [Малюнки Й. Дайца, М. Дерегуса, І. Їжакевича, Т. Шевченка]. Друге видання, перероблене. Київ : Веселка, 1989. 264 с.

65. Красицкий Д. Тарас-художник : Оповідання про юність Т. Г. Шевченка / Художнє оформлення В. Якубича. Київ : Вид-во дитячої літ. «Веселка», 1973. 139 с.

66. Красицкий Д. Юность Тараса : Рассказы о юности Т. Г. Шевченко / Пер. с украинского Л. Воронковой ; [Гравюры на дереве Н. Калиты]. Москва : Изд-во «Детская литература», 1964. 207 с.

67. Красицкий Д. Юність Тараса : Оповідання про юність Т. Г. Шевченка / Художнє оформлення Л. Гармизи. Київ : Вид-во дитячої літ. «Веселка», 1967. 159 с.

68. Легкий З. Тарасові страсті : Роман / Обкладинка Василь Яблонський. Львів : КАМУЛА, 2007. 464 с.

69. Лівичька-Холодна Н. Шлях велетня : Ілюстрована біографічна розповідь про Тараса Шевченка / Заставка, кінцівка і обкладинка роботи Холодного П. [Нью-Йорк] : Вид-во Михайла Борецького, 1955. 143 с.

70. Магера М. Кам'янецькими стежками : Повість / Хмельницький : Облполіграфвидав, 1989. 160 с.

71. Магера М. Мій Т. Шевченко. Хмельницький, 2002. 140 с.

72. Мельничук Б. Художня шевченкіана української діаспори в Європі, Америці та Австралії. *Слово і Час*. 2014. №10. С. 18–26.

73. Мельничук Б. Шевченко у художній літературі. *Шевченківська енциклопедія* : В 6 т. Т. 6. Т–Я. / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка; редкол. : М. Г. Жулинський (гол.) [та ін.]. Київ, 2015. С. 885–900.

74. Олійник В. «Кобзар» у творчому формуванні С. Васильченка / *Зб. праць вісімнадцятої наук. шевченківської конф.* Київ : Наук. думка, 1971. 312 с.

75. Погосян Н. Хронотоп у художньо-біографічній прозі та в романній Шевченкіані зокрема. *Шевченків світ*. Науковий щорічник. 2020 рік. Вип. 13. Черкаси : ФОП Чабаненко Ю. А., 2020. С. 89–98.

76. Поліщук В. Смілянський Леонід Іванович. *Шевченківська енциклопедія* : в 6 т. Т. 5 : Пе–С / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка; редкол. : М. Г. Жулинський (гол.) [та ін.]. Київ, 2015. С. 865–866.

77. Поліщук В. Українська літературна шевченкіана років незалежності: нові акценти (Штрихи до теми). *Шевченків світ*. Науковий щорічник. 2021. Вип. 14. Черкаси : ФОП Чабаненко Ю. А., 2021. С. 97–103.

78. Рубашов М. Багряні тіні : Повість. Роман / Вступне слово А. Дрофаня / Худож. Рубашов Ю. М. Київ : Вид-во художньої літ. «Дніпро», 1982. 423 с.

79. Рубашов М. Багряні тіні. Повість / Худож. Туровський М. С. Київ : Вид-во художньої літ. «Дніпро», 1965. 303 с.
80. Рубашов М. Багряні тіні. Повість / Худож. Яланський В. Г. Київ : Держ. вид-во художньої літ., 1962. 199 с.
81. Смілянська В. Л. Біографічна Шевченкіана (1861–1981). Київ : Наук. думка, 1984. 224 с.
82. Смілянський Л. Вибране : Роман, повість / Художнє оформлення Коспи О. Київ : Український письменник, 2005. 574 с.
83. Смилянський Л. Молодосьть поета. Роман / Авторизований пер. с українського Н. Дангулової / Худож. Красновский В. Москва : Изд-во «Известия», 1962. 518 с.
84. Смилянський Л. Молодосьть поета. Роман / Авторизований пер. с українського Н. Дангулової / Худож. Незнайкин И. Москва : Изд-во ЦК ВЛКСМ «Молодая гвардия», 1961. 240 с.
85. Смілянський Л. Поетова молодість. Роман / Худож. Кравченко В. С. Київ : Дніпро, 1966. 482 с.
86. Смілянський Л. Поетова молодість. Роман / Худож. Кравченко В. С. Київ : Дніпро, 1984. 413 с.
87. Смілянський Л. Поетова молодість. Роман / Худож. Кравченко В. С. Київ : Радянський письменник, 1960. 335 с.
88. Смілянський Л. Поетова молодість. Роман / Худож. Кравченко В. С. Київ : Радянський письменник, 1963. 520 с.
89. Смілянський Л. Твори в двох томах. Т. 1 : Поетова молодість. Роман / Худож. Біллер Л. С. Київ : Дніпро, 1964. 505 с.
90. Сушинський Б. Тарас Шевченко: геній – в самотності : роман-есе / Оформлення Чередніченка О. П. Одеса : Видавничий Дім «ЯВФ», вид-во «Друк», 2006. 464 с.
91. Тарасюк Г. Зоре моя вечірня, або Пророк і Марія : Роман-версія : Нове вид. Київ : Дніпро, 2015. 424 с.
92. Тулуб З. В степах безкрайній за Уралом : Роман / пер. с українського Н. Рогової / Худож. Соколов С. А. Москва : Советский писатель, 1978. 527 с.
93. Тулуб З. В степу безкраїм за Уралом : Роман / Худож. Каруцяк К. М. Київ : Держ. Вид-во художньої літ., 1964. 509 с.
94. Тулуб З. В степу безкраїм за Уралом : Роман / Худож. Куткін М. С. Київ : Дніпро, 1970. 509 с.
95. Тулуб З. В степу безкраїм за Уралом : Роман / Худож. Богданець М. Г. Київ : Дніпро, 1984. 509 с.
96. Тулуб З. В степу безкраїм за Уралом : Роман / Художнє оформлення, макет Петренко К. М. Київ : Київ-Париж-Дакар, 2013. 568 с.
97. Тур-Коновалов К. Художник : роман / Костянтин Тур-Коновалов, Денис Замрій, Олена Лісовикова; пер. з рос. І. Бондаря-Терещенка; худож. Яна Крутій. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. 368 с.
98. Филипчук З. Різдво у пустині : віршований роман / У художньому оформленні книги використано картину Володимира Островського «Думи мої, думи...» (1961) (з фондів Народного музею Тараса Шевченка, м. Львів). Львів : музей Української Родина, 2017. 232 с.
99. Хоткевич Г. Картина весілля : Повість. Київ : Задруга, Кобза, 1995. 205 с.
100. Хоткевич Г. Тарасик : Роман. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 850 с.
101. Хоткевич Г. Тарасик : Роман. Львів : Априорі, 2017. 656 с.
102. Хоткевич Г. Тарас Шевченко : Повість / Худож. Крисляч І. Львів : Друкоофсетна фабрика «Атлас», 1966. 279 с.
103. Цвід А. Кохані жінки Тараса Шевченка : Роман-перформанс у картинах та етюдах. Трилогія. Книга перша : Возлюбленик муз і грацій. Київ : Прометей, 2017. 368 с.
104. Цвід А. Кохані жінки Тараса Шевченка : Роман-перформанс у картинах та етюдах. Трилогія. Книга друга : І темні її ночі... і ласки дівочі. Київ : Прометей, 2017. 368 с.
105. Цвід А. Кохані жінки Тараса Шевченка : Роман-перформанс у картинах та етюдах. Трилогія. Книга третя : Як русалки місяць ловлять. Київ : Прометей, 2017. 368 с.
106. Чайковський Б. Тарас Шевченко : роман-есе для старших дітей та юнацтва. Київ : Обереги, 2009. 488 с.

107. Чемерис В. Я любила Шевченка : Повість-феєрія. Київ : Бібліотека українця, 1997. 140 с.
108. Шевчук В. Вітрила : Повість / Худож. М. А. Прокопенко. Київ : Вид-во ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1964. 218 с.
109. Шевчук В. Син волі : Роман / Ілюстрації худож. В. Є. Перевальського ; Художнє оформлення В. І. Юрчишина. Київ : Вид-во «Радянський письменник», 1984. 471 с.
110. Шевчук В. Син волі : Роман. Київ : Центр учбової літератури «Дніпро», 2021. 420 с.
111. Шевчук В. Син волі : Роман у двох книгах / Художнє оформлення Я. М. Яковенка. Київ : Вид-во художньої літ. «Дніпро», 1989. 715 с.
112. Шевчук В. Терновий світ : Роман / Ілюстрації худож. В. Є. Перевальського; Художнє оформлення В. І. Юрчишина. Київ : Вид-во «Радянський письменник», 1986. 574 с.
113. Шевчук В. Терновий світ : Роман. Київ : Центр учбової літератури «Дніпро», 2021. 520 с.

УДК 821.161.2.09Шев(092):025.171МОУНБ"18/19"

*Ігор Богданович Марцінковський,
кандидат медичних наук, доцент
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова
(Миколаїв, Україна)
ORCID: 0000-0003-2804-6273*

**ІНФОРМАЦІЯ ПРО Т. Г. ШЕВЧЕНКА
В ДОВІДКОВИХ ВИДАННЯХ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ
У ФОНДАХ РІДКІСНИХ І ЦІННИХ ВИДАНЬ МИКОЛАЇВСЬКОЇ
ОБЛАСНОЇ УНІВЕРСАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ**

Вперше досліджено публікації про Т. Г. Шевченка в енциклопедичних виданнях кінця ХІХ – початку ХХ століть, які зберігаються у фонді рідкісних і цінних видань Миколаївської обласної універсальної наукової бібліотеки. Зроблено короткий історичний екскурс створення таких видань та проаналізовано матеріал про українського поета-художника, викладених у цих енциклопедіях.

Ключові слова: Тарас Шевченко, енциклопедичні видання, Миколаївська обласна універсальна наукова бібліотека.

*Igor Martsincovski,
Candidate of Medical Sciences (Ph.D),
Associate Professor of Educational Scientific
Humanities Institute of National University
Shipbuilding named after Admiral Makarov
(Mykolaiv, Ukraine)
ORCID: 0000-0003-2804-6273*

**INFORMATION ABOUT T. SHEVCHENKO IN REFERENCE
PUBLICATIONS OF THE END OF THE 19th – BEGINNING OF THE
20th CENTURIES AMONG
THE FUNDS OF RARE AND VALUABLE PUBLICATIONS OF THE
MYKOLAIV REGIONAL UNIVERSAL SCIENTIFIC LIBRARY**

For the first time, publications about T. G. Shevchenko in encyclopedic editions of the end of the 19th and 20th centuries, which are stored in the fund of rare and valuable publications of the Mykolaiv Regional Universal Scientific Library, were investigated. A short historical tour of the creation of such publications is made and the material about the Ukrainian poet-khulozhnyk presented in these encyclopedias is analyzed.

Key words: Taras Shevchenko, encyclopedic editions, Mykolaiv Regional Universal Scientific Library.

Актуальність теми дослідження. Про Т. Г. Шевченка написано та надруковано чимало досліджень – монографій, художньо-документальних книг, збірок статей та окремих публікацій літературознавчого, біографічного, мистецького, краєзнавчого та іншого характеру. Чимало інформації мають й довідкові видання – твори друку, що містять короткі відомості наукового, науково-популярного або прикладного характеру, які викладені, оформлені та розміщені так, щоб їх можна було швидко знайти. До основних видів наукових довідкових видань відносять енциклопедії, довідники й словники.

Систематизовані збірки (енциклопедії) наукових відомостей і довідок на різні теми містить зведену найважливішу інформацію з усіх (універсальні енциклопедії) або окремих (галузеві енциклопедії) знань чи практичної діяльності, про світ та людину в історичному перебігу й укладені в алфавітному чи тематичному порядку і призначені для широкого кола читачів і фахівців.

Відомості щодо біографії та творчості Кобзаря можна отримати із сучасних енциклопедій як універсального, так і галузевого (літературознавчого) характеру. Незалежно від країни виходу у світ того чи іншого сучасного універсального довідкового видання, Т. Г. Шевченку обов'язково присвячені окремі рядки або й сторінки. Ряд енциклопедичних видань кінця XIX – початку XX століть, де вміщена інформація про Т. Г. Шевченка, знаходяться у фондах рідкісних і цінних видань Миколаївської обласної універсальної наукової бібліотеки. Попри зазначене, аналізу публікацій про Т. Г. Шевченка в енциклопедичних статтях дотепер не проводилося, що й визначає актуальність нашого дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. Виникнення енциклопедій відносять до нового часу, попри те, що роботи енциклопедичного характеру відомі з давніх часів – у Єгипті (2 тис. до н. е.), Греції (наприклад, «Природнича історія» Плінія Старшого), Римі, Китаї (XII століття до н. е. – X століття н. е.), пізніше у країнах Європи та в арабських країнах, а на Русі словники «незрозумілих слів» появились у XIII столітті, з XVI століття перейшовши на алфавітне розміщення слів («азбуковники»).

Усупереч тривалому бездержавному періоду, український народ, який перебував на своїй землі під пануванням Австро-Угорської і Російської імперій, у складі Польщі, Румунії, Чехословаччини із заборонами офіційного вживання мови, друку літератури, проведення наукових досліджень тощо, продовжував творити свою культуру, досягнення якої окупанти нерідко привласнювали або подавали у вигідному для себе світлі, у тому числі й в енциклопедичних виданнях.

Дослідженням вивчено й проаналізовано публікації в енциклопедичних виданнях, які зберігаються у фондах Миколаївської обласної універсальної наукової бібліотеки.

Метою дослідження стало історико-бібліографічне узагальнення публікацій про Т. Г. Шевченка в статтях енциклопедичних видань кінця XIX – початку XX століть, які знаходяться у фонді рідкісних і цінних видань Миколаївської обласної універсальної наукової бібліотеки.

Виклад основного матеріалу. Перші енциклопедичні відомості про українського поета-художника почали з'являтися наприкінці XIX століття. Одним із ранніх довідників, що зберігається у фонді рідкісних і цінних видань бібліотеки та містить інформацію про Т. Г. Шевченка, є однотомний ілюстрований «*Энциклопедический словарь*» (1899) [1]. Саме цим виданням відомий російський книговидавець, редактор і просвітник Ф. Ф. Павленков (1839–1900) завершив свою видавничу діяльність. У подальшому «Енциклопедичний словник» перевидавався шість разів зі змінами та доповненнями. Загальнодоступний за викладанням інформації й купівельною вартістю, зазначений словник користувався значним попитом серед широкого загалу читачів. Видавець вно-

сив до нього тільки те, що вважав необхідним для пересічного читача, тому на 33 рядках колонки про Т. Г. Шевченка подані короткі біографічні дані, є портрет поета й майже зовсім відсутня інформація про його творчість.

Даючи коротку й водночас яскраву характеристику творчості поета зазначається: «Мелодія чарівного вірша, глибока задушевність, гуманізм, щирість, яскравість мистецтв. образів і беззавітна любов до народу ставлять Ш. в ряди найбільш. слов'янських поетів» (*переклад з російської українською мовою – редакторів*) [1, кол. 2730].

Найбільші за обсягом повідомлення про Т. Г. Шевченка вміщено в «*Энциклопедическом словаре Брокгауза и Ефрона*» (Т. 77(39), 1903; Т. 81(61), 1904). Стаття про Т. Г. Шевченка належить М. Ф. Сумцову (1854–1922) – нащадку козацької старшини, українському фольклористу, етнографу й літературознавцю, доктору філологічних наук, професору історії російської літератури Харківського університету, де він першим серед викладачів виголошував академічні лекції українською мовою (з 1906 року). Автор енциклопедичної, розлогої на сім сторінок статті приділив особливу увагу українському митцю серед інших російських та українських письменників. Він докладно розглянув «Кобзаря», даючи оцінку багатьом поезіям зі збірки, висвітлив історію його видань з 1840 року до 1892 року. Спираючись на незначні на той час дослідження, М. Ф. Сумцов пропонує читачам цікаву інформацію про Т. Г. Шевченка як живописця. Стаття містить також огляд періодичних видань, в яких є біографія Т. Г. Шевченка, критичні матеріали про його творчість [2]. Відомості про поета розміщені також у статті, присвяченій українській («південноросійській») літературі [3]. І. Франко, який є автором публікації, розглядає історію української літератури від Київської Русі до кінця XIX століття в історичному розвитку, характеризує творчість та суспільну діяльність багатьох українських письменників і поетів по обидва боки кордону між імперіями, проводить паралель між ними та російськими літераторами. Статтю написано гарною художньою мовою. Про Т. Г. Шевченка автор пише: «Це жива людина з багатим душевним змістом, жива енергійна натура, для якої поезія <...> природний і простий вираз почуттів, як спів для птаха» (*переклад з російської українською мовою – редакторів*) [3, с. 308]. Ім'я поета згадується при нагоді впродовж усієї статті, з його творчістю порівнюється літературна діяльність інших видатних українських майстрів слова XIX століття (П. Куліша, Г. Квітки-Основ'яненка, М. Коцюбинського та ін.).

Ряд довідкових видань містять вкрай короткі відомості про Т. Г. Шевченка. Так, в «*Энциклопедическом словаре*» (1901) розміщена коротка біографічна стаття на 38 рядків однієї колонки [4]. Автор статті вказує, що «за вірш Кавказ, присвячений засланому на Кавказ другу, в 1847 р. Ш. зазнав арешту, був засланий в рядові 4-го лінійного Оренбурзького батальйону в Орськ...» (*переклад з російської українською мовою – редакторів*), але насправді основні звинувачення були за антимонархічну поему «Сон» (комедія). Серед творів виділені його поема «Гайдамаки» і вірш «Як умру, то поховайте...». Наприкінці статті зазначені окремі видання в Російській імперії, які друкували після смерті поета його твори, а також звертається увага на переклади німецькою мовою та на літературу про митця і згадки про нього у контексті історії слов'янської літератури (Obrist) [4, кол. 4015].

«*Малый энциклопедический словарь*» (1902) у третьому томі вмістив лаконічне, на 17 рядків однієї колонки, повідомлення біографії Т. Шевченка та перелік основних його творів. У короткій характеристиці творчості українського поета зазначено: «Відмінні. риси поезії Ш.: глибок. народне почуття, широк. гуманізм, краса образів, чарівний вірш» (*переклад з російської українською мовою – редакторів*) [5]. «*Малый энциклопедический словарь*» (Т. 2, 1909) подає невеличку за обсягом статтю, яка повторює попереднє видання зі змінами. Якщо в томі 1902 року зазначено «найбільший. малоруск. поет», то

у томі за 1909 рік уже вказано – «найпопулярніший малоросійський поет», а з характеристики творчості забрали останню фразу («...чарівний вірш») (*переклад з російської українською мовою – редакторів*) [6].

У *«Большой энциклопедии»* за редакцією публіциста, літератора і соціолога С. Н. Южакова (1898–1909) надруковано статтю «Шевченко» відомого українського письменника, літературознавця, лексикографа та етнографа Бориса Грінченка (1863–1910). Зауважимо, що С. Н. Южаков народився у Вознесенську, дитинство і юність провів на Миколаївщині (сучасні м. Нова Одеса, с. Плющівка Баштанського району Миколаївської області, м. Миколаїв), а ще в Умані, Тараші, Одесі, Харкові, Звенигородці.

Двадцятий том *«Большой энциклопедии»* з повідомленням про Т. Г. Шевченка побачив світ, як впливає з тексту статті, не пізніше 1902 року. Немає сумніву, що значна за обсягом на 4 сторінки стаття про Т. Шевченка не могла пройти поза увагою головного редактора. У редакції енциклопедії за розділ «Давньоруської писемності і слов'янознавства» відповідав російський літературознавець та історик літератури, мемуарист О. К. Бороздін (1863–1919). Матеріал статті вміщує біографічні дані про українського поета-художника, огляд літературного спадку. Зазначається про переклади поезій Т. Шевченка на інші мови. Автор статті називає Т. Г. Шевченка поетом першої величини в українській літературі й одним з видатних поетів слов'янства та вказує на те, що літератури про нього достатньо, але й досі відсутнє цілісне дослідження, де митець був би зображений і як творець художнього слова, і як художник. Стаття написана в загальнодоступній формі [7].

У сьомому томі *«Народной энциклопедии»* (1911) спочатку передбачалося зробити тільки виклад історії російської літератури, але в останню мить було прийнято рішення щодо приєднання до нього окремої публікації про українську літературу. Цією зміною пояснюється те, що відомості про Т. Г. Шевченка подані у двох місцях: у загальному нарисі про російську літературу («Русская лирика во второй половинѣ XIX вѣка»), де розміщено інформацію про його творчість [8, с. 502–504] та в статті без вказівки автора про українську літературу («Малорусская (украинская) литература») у підрозділі «III. Второй периодъ новой украинской литературы» відомості ширші, містять біографічні дані та огляд творчості [8, с. 580–583]. Обидві статті супроводжуються портретом поета останніх років життя в кожусі й смушевій шапці.

Цікава історія створення багатотомного *«Энциклопедического словаря Гранат»*, який є основним виданням приватного видавництва, заснованого в Москві групою наукових працівників на чолі з братами Олександром та Ігнатієм Гранат. До 1917 р. «Энциклопедический словарь...» видавався товариством «Братья А. и И. Гранат и К^о», після 1917 року – Російським бібліографічним інститутом Гранат, 54-й та 58-й томи, видані Державним інститутом «Советская энциклопедия». На відміну від «Енциклопедичного словника Брокгауза і Єфрона» (рос. «Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона»), також російської універсальної енциклопедії, яка видавалася за зразком популярної німецької енциклопедії «Brockhaus Conversations = Lexikon» і складалася зі статей переважно науково-довідкового характеру, в «Енциклопедичному словнику Гранат» матеріал згруповано у великі статті науково-пізнавального змісту подібно до того, як це зроблено в найстарішій універсальній англійській «Британській енциклопедії».

Сьоме видання цього словника, яке зберігається у фонді бібліотеки, виходило друком впродовж 1910–1948 років. Публікації про Т. Г. Шевченка містяться у двох томах. У 42-му томі вміщено велику статтю про Україну, один із її розділів присвячено українській літературі, де чимало місця займають відомості про Т. Г. Шевченка [9]. Автор енциклопедичної статті є С. О. Єфремов (1876–1939) – український громадсько-політичний і державний діяч, літературний критик, історик літератури й публіцист, репресо-

ваний 1939 року радянською більшовицько-комуністичною владою за сфабрикованим процесом «Спілки визволення України». С. О. Єфремов дає високу оцінку творчій діяльності Т. Г. Шевченка, вважає, що йому належить почесна роль «реформатора, видвинувшого родное слово в русло общечеловеческого течения, создавшего из местного, провинциального творчества новую литературу мирового значения» [9, с. 242]. Персональну статтю про Т. Г. Шевченка розташовано у 49-му томі [10]. Матеріал чималого обсягу (на п'яти сторінках у 9 колонках) з цікавим і доступним викладенням відображає віхи життя та діяльності українського митця, зроблений короткий аналіз його літературної творчості та відзначений талант художника. Автор, ім'я якого, на жаль, не встановлене, наголошує на великому значенні Т. Г. Шевченка в історії української літератури та суспільства («В історії української літератури та громадськості, а також політичного розвитку Ш. належить виняткове місце» (*переклад з російської українською мовою – редакторів*) [10, кол. 327].

У бібліотеці знаходиться дев'яте перевидання «Британської енциклопедії» (англ. «Encyclopaedia Britannica») з томами на відповідну літеру за 1884–1887 роки та багатотомне універсальне енциклопедичне видання німецькою мовою «Енциклопедія Брокгауза» («Brockhaus' Conversations = Lexikon»), що видавалося у XIX столітті (томи на відповідну літеру за 1886 рік), але у них немає статей про Т. Г. Шевченка.

Серед енциклопедій з числа цінних для вивчення варто відзначити перше видання «*Большой советской энциклопедии*» (1926–1947). Воно мало виражену комуністичну ідеологічну спрямованість, що позбавляло його об'єктивності та неупередженості, але дозволяє зробити порівняльний аналіз подачі інформації у різний історичний період за різного суспільно-політичного устрою. У цій енциклопедії чимало основних досягнень українського народу замовчувалися й фальшувалися, а визвольні змагання і рухи трактувалися як буржуазно-націоналістичні, чимало українських діячів подано як російських.

На відміну від російських довідників до 1917 року, де Т. Г. Шевченко зображений як народний поет, у «*Большой советской энциклопедии*» він постає перед читачем як поет-революціонер. У статті, присвяченій українській літературі в розділі «III. Украинская литература 19 – начала 20 вв.», наголошено на ролі Т. Г. Шевченка як засновника нової української літератури й літературної мови. Відзначається революційний та пролетарський характер його поезії («Безплідними виявилися численні спроби Куліша та новітніх представників укр. буржуазного націоналізму послабити революц. значення поезії Шевченка, зробити його вузьконаціональним поетом») (*переклад з російської українською мовою – редакторів*) [12, т. 55, кол. 741]. Авторами статті «Украинская литература» є літературознавці О. І. Білецький (1884–1961), С. І. Маслов (1880–1957), С. М. Шаховський (1909–1984). Автором персональної статті про поета став Є. С. Шабліовський (1906–1983) – український літературознавець, науковець-шевченкознавець, директор Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка в Харкові (1933–1935) та автор праць з історії української літератури, монографій про творчість Т. Г. Шевченка [11, т. 62, кол. 176–185]. У статті Є. С. Шабліовський пише про Т. Г. Шевченка як про видатного українського поета, художника та політичного діяча. На думку автора, це «геніальний виразник революційних прагнень найбільш і найпригнобленіших верств селянства епохи найгострішої кризи феодально-кріпосницького ладу» (*переклад з російської українською мовою – редакторів*) [11, т. 62, кол. 176.].

Досить багато місця відведено біографічним даним, а творчість митця охарактеризована як зразок революційного, реалістичного мистецтва. Не оминув автор політичної пропаганди в дусі більшовицько-комуністичних агіток й нарочитого пафосу в

«боротьбі» за Шевченка («Вожді української буржуазії, лідери усіх її націоналістичних групувань – Грушевські, Єфремови, Винниченки – створили культ "батька Тараса" або запалювали лампадки перед вихолощеним "Кобзарем", а "чоботи" і "сорочки Ш. перетворювали у фітиши для "народного поклоніння". Коли ж грянули громи Жовтневої революції 1917, коли злетів червоний прапор пролетарської диктатури, – усі ці українські есефи, есдеки, есери, усі ці "незалежники" і "самостійники" – "добродії" Єфремови, Грушевські, Шаповали, Петлюри, Винниченки – намагалися одягнути потужну фігуру популярного, улюбленого у масах Ш. в "жовтоблакитну" одіж гетьманця, петлюрівця, автокефаліста, блюзнірськи прикриваючи іменем Ш. політичний бандитизм і погроми, висуваючи вихолощеного "батька Тараса" як прапор для кривавої розправи з революційними робітниками і селянами, як щит для прикриття своїх зрадницьких угод з міжнародною контрреволюцією») (переклад з російської українською мовою – редакторів) [11, т. 62, кол. 184–185]. До статті додається автопортрет Т. Г. Шевченка 1860 року («Т. Шевченко. Автопортрет»; тепер – Т. Шевченко. Автопортрет (з бородою, у шапці та кожусі). [Автопортрет з бородою]. Папір, офорт. 1860. Національний музей Тараса Шевченка) та репродукція його малюнка, який назвали «Наказание солдата. (из серии «Блудный сын»). Музей Революции в Москве» (тепер – «Кара колодкою». Папір, туш, бістр, сепія. 1856–1857. Національний музей Тараса Шевченка).

Ідея підготовки власної національної енциклопедії виникла в Українській СРР у середині 1920-х років після заснування 1925 року в Москві акціонерного товариства «Советская энциклопедия», завданням якого було видання «Большой советской энциклопедии». Проект видання «Великої радянської української енциклопедії (ВРУЕ)» анонсували на 10-ту річницю більшовицького перевороту в Петрограді на X з'їзді КП(б) У 20–29 листопада 1927 року в Харкові у резолюції «Про завдання культурного будівництва на Україні». З появою у Львові першого тому «Української Загальної Енциклопедії «Книги знання» (1930), Микола Скрипник розпочав активну роботу зі створення ВРУЕ, але після його самогубства та сталінських репресій українських науковців, проект так і не був реалізований. Першою україномовною енциклопедією про Україну стала тритомна «Українська Загальна Енциклопедія «Книга знання» (Львів, 1930–1933) під редакцією Івана Раковського (1874–1949) – українського науковця і педагога, громадського діяча і голови Наукового товариства імені Шевченка. Впродовж 1957–1967 років в Аргентині вийшла у восьми томах «Українська Мала Енциклопедія» за авторства українського науковця, професора, дійсного члена Наукового товариства імені Шевченка, свого часу члена Української Центральної Ради і голови пресбюро у її дипломатичному представництві в Римі та ветерана української національно-демократичної революції 1917–1921 років Євгена Онацького (1894–1979). Першою фундаментальною науковою працею, що містить систематизовані знання про Україну, стала одинадцятитомна «Енциклопедія українознавства» (1949–1995), задумана і реалізована під егідою Наукового товариства ім. Т. Шевченка, підготовлена і видана українськими вченими з діаспори, де місію головного редактора на себе взяв Володимир Кубійович (1900–1985), а авторами статей виступили Анатолій Жуковський, Юрій Шевельов, Василь Маркус, Олександр Оглоблин, Микола Глобенко, Софія Янів та ін. Розлога та багато ілюстрована стаття про Т. Шевченка розміщена у десятому томі на десятих сторінках. Її автор М. Антохій (1920–2003) – український філолог, славіст і романіст в діаспорі, кандидат у дійсні члени Наукового товариства ім. Т. Шевченка. На жаль, у фондах бібліотеки є тільки перші чотири томи перевидання цієї енциклопедії (1993–2003, Львів). Вісімнадцятитомна польська «Encyklopedia powszechna» (1898–1911) Ольгельбранда український матеріал подає з польського погляду. Її також немає у фондах наукової бібліотеки. У фондах біблі-

отеки немає й чеської «Ottův Slovník Naučný», де українознавству присвячено належну та об'єктивну інформацію. Із ознаками енциклопедичного видання у 1916 році побачила світ праця «Die Ukraine» (Die politischen und kulturellen Beziehungen der Ukrainer zu Westeuropa // Die Ukraine. Kriegspolitische Einzelschriften. Heft 12. Berlin: Schwetschke, 1916. S. 5–31) Олександра Барвінського (1847–1926) – українського історика й педагога, секретаря освіти та віросповідання в першому Державному секретаріаті (уряді) Західноукраїнської Народної Республіки. У швейцарському Берні у 1919 році вийшла «L'Ukraine», а 1921 року у Стокгольмі побачила світ праця «Ukrainarna» за редакцією відомого шведського слов'янознавця, симпатика українського національного відродження, члена Наукового товариства імені Шевченка у Львові, професора Альфреда Єнсена (швед. Alfred Anton Jensen; 1859–1921) при співучасті українських науковців. Члени лексикологічної комісії Українського наукового інституту в Берліні у співпраці з німецькими енциклопедистами (представниками фірм «Ф. А. Брокгауз», «Майер», «Гердер») запропонували для цих довідників низку енциклопедичних статей з українства, які опублікували у 1930 році. Науковці інституту випустили енциклопедичну збірку «Das gestige Leben der Ukraine in Vergangenheit und Ausland» (гол. ред. В. Залозецький), довідник «Ukraine, Land der Zukunft» (1939). Бібліотека усіх їх теж не має.

На противагу створеним українцями діаспори енциклопедій, в Українській РСР у 1959–1965 роках організовується підготовка та перше видання «**Української радянської енциклопедії**» – багатотомного універсального українського енциклопедичного видання і першої республіканської енциклопедії в Союзі РСР, де матеріали піддавалися політичній цензурі однопартійної системи й мали комуністичне та радянсько-центричне орієнтування з декларацією про братську єдність українського народу з російським та іншими союзними народами і нівелювали українське національне підґрунтя, передусім у статтях, пов'язаних з історією народу, його культурою, мовою тощо. Пізніше відбулося друге видання «Української радянської енциклопедії». Обидва видання цієї енциклопедії знаходяться у фондах бібліотеки.

Стаття про Т. Г. Шевченка вміщена в шістнадцятому томі першого видання «Української радянської енциклопедії» (гол. ред. М. Бажан) на дев'яти сторінках [13, с. 288–196]. Автор статті про Т. Г. Шевченка не вказаний. Вона містить біографічні відомості та характеристику його творчості. Її текст багато проілюстрований: відтворено портрет митця, зображення титульної сторінки «Кобзаря» (1840), аркушу останньої строфи автографу «Заповіту», кольоровими вклейками репродукцій його художніх творів та ілюстраціями художників до творів. Зроблений короткий екскурс про переклади творів Шевченка на інші мови, а поезій на музику українських композиторів. Як й інші статті цієї енциклопедії, матеріал про українського митця подано в руслі загальної канви ідеологічної політичної цензури із зображенням Т. Шевченка як поета-революціонера і дружби з російськими революційними демократами. Не оминула стаття й «буржуазних націоналістів», які «намагаються показати у викривленому вигляді зв'язки Ш. з рос. револ. демократією, з рос. культурою» [13, с. 293]. «Особливо спеціалізуються на фальсифікації спадщини Ш. українські буржуазно-націоналістичні недобитки, що знайшли притулок у США, ФРН та ін. імперіалістичних країнах (Д. Донцов, Д. Чижевський, Л. Білецький тощо)» [13, с. 293]. Звинувачення «українських буржуазних націоналістів» у фальсифікації Шевченка та про Шевченка-«атеїста» займають три колонки на двох сторінках [13, с. 293–294]. Окремо на трьох сторінках висвітлюється «шевченкознавство» як про «сукупність літературознавчих, мовознавчих, мистецтвознавчих, історичних, філософських досліджень, про життя, творчість і громадську діяльність Т. Г. Шевченка» [13, с. 296].

Друге видання 12-томної «Української радянської енциклопедії» вийшло у 1977–1985 роках за редакцією того ж Миколи Бажана (1904–1983), а з його смертю обов'язки головного редактора виконував Анатолій Кудрицький (1936–1997). Компарти́йне ідеологічне спрямування другого видання енциклопедії залишилося таким самим, як і першого, але воно зазнало більшої цензури, з'явився її російськомовний варіант, що позначилося на багатьох матеріалах, які є в першому виданні, але відсутні в другому.

У дванадцятому томі, у статті «Шевченко Тарас Григорович» за авторства Є. П. Кирилюка і П. О. Білецького (Ш. – художник), що розмістилася на 10 колонках чотирьох сторінок, висвітлені основні віхи біографії (2 колонки) та зроблений аналіз його творчості як поета та художника («майстра офорта») [14, с. 389–392]. Попри політичну заангажованість видання, у статті про Шевченка уже немає згадки про «українських буржуазних націоналістів».

Висновки.

1. Вперше досліджені публікації статей про Т. Г. Шевченка в енциклопедичних виданнях, що знаходяться у фондах рідкісних і цінних видань Миколаївської обласної універсальної наукової бібліотеки та зроблений короткий їх аналіз. У фондах бібліотеки переважно зберігаються енциклопедичні видання Російської імперії та Союзу РСР. Проведений аналіз тексту енциклопедичних статей показав, що в енциклопедичних виданнях публікації були як лаконічними, де інформація переважно стосувалася біографії поета-художника, так і розлогими, що пов'язано зі збільшенням друкованих досліджень про митця та форматом самого видання – однотомні, у кілька томів чи багатотомні.

2. Не маючи своєї державності, із заборонами використання української мови в наукових дослідженнях та публікаціях часів Російської імперії, статті про Т. Г. Шевченка друкувалися російською мовою у російських енциклопедичних виданнях. Власну національну енциклопедію втілили українці діаспори, створивши «Українську загальну енциклопедію» (Львів, 1930–1933; ред. І. Раковський), «Українську Малу Енциклопедію» (Аргентина, 1957–1967; автор Є. Онацький) та «Енциклопедію українознавства» (1949–1995, Наукове товариство імені Шевченка в Європі; ред. В. Кубійович), які, як і європейські, в бібліотеці відсутні. На противагу створеним у діаспорі енциклопедіям, в Українській РСР у 1959–1965 роках видана «Українська радянська енциклопедія», де постать Т. Г. Шевченка показано в політично та ідеологічно заангажованому тексті комуністичної однопартійної системи.

3. Статті про Т. Г. Шевченка у радянських енциклопедіях мали виразне політичне, пропагандистсько-агітаційне забарвлення комуністичної монопартійної системи. Із статті народного поета-художника Т. Г. Шевченка робився образ революціонера-борця, а справжня суть творчості якого, нібито, розкрилася за комуністичного правління. Узагальнюючий текст енциклопедичної статті про митця містить ряд ідеологічних штампів та випадів проти політичних опонентів комуністичної системи, шевченкознавців української західної діаспори, а окремі моменти біографії і творчості українського поета-художника замовчувалися чи фальсифікувалися.

4. Публікації про Т. Г. Шевченка у творах друку з фондів рідкісних і цінних видань Миколаївської обласної універсальної наукової бібліотеки потребують подальшого вивчення, оскільки, крім довідкових видань, бібліотека зберігає чимале зібрання періодичних видань XIX – поч. XX століття, яке також слугує джерелом важливих відомостей про українського митця, пов'язаних з історією та культурою причорноморського краю.

Список використаних джерел:

1. Энциклопедический словарь. СПб., 1899. Кол. 2730–2731.
2. Энциклопедический словарь Брокгауз и Ефрон. СПб., 1903. Т. 77 (39). С. 355–361.
3. Энциклопедический словарь Брокгауз и Ефрон. СПб., 1904. Т. 81 (61). С. 300–326.
4. Энциклопедический словарь. СПб., 1901. Кол. 4015.
5. Малый энциклопедический словарь. СПб, 1902. Т. 3. Кол. 1823.
6. Малый энциклопедический словарь. СПб., 1909. Т. 2. Кол. 1823.
7. Большая энциклопедия. СПб., [Б. р.]. Т. 20. С. 243–246.
8. Народная энциклопедия научных и прикладных знаний. Москва, 1911. Т. 7. 502–504, 580–583 с.
9. Энциклопедический словарь Русского библиографического института Гранат. Москва, [б. р.]. Т. 42. Кол. 241–244.
10. Энциклопедический словарь Русского библиографического института Гранат. Москва, [б. р.]. Т. 49. Кол. 323–332.
11. Большая советская энциклопедия [в 65 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидт. 1-е изд. Москва : ОГИЗ: Советская Энциклопедия, 1933. Т. 62. Шахта–Б. Кол. 176–185.
12. Большая советская энциклопедия [в 65 т.] / под ред. С. И. Вавилова, К. Е. Ворошилова, А. Я. Вышинского и др. 1-е изд. Москва : ОГИЗ: Советская Энциклопедия, 1947. Т. 55. Трихоциты–Украинское искусство. Кол. 726–761.
13. Українська радянська енциклопедія : [у 17 т.] / гол. ред. М. П. Бажан. 1-ше вид. Київ : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1964. Т. 16: Цементация – Б. 632 с.
14. Українська радянська енциклопедія : [у 12 т.] / гол. ред. М. П. Бажан; редкол. О. К. Антонов та ін. 2-ге вид. Київ : Голов. ред. УРЕ, 1985. Т. 12: Фітогормони – Б. 568, [4] с

УДК 656.835.91:7.041.53 Шевченко:069

*Надія Василівна Долгіч,
завідувач сектору
«Тарас Шевченко в житті і творчості»
відділу наукових досліджень,
Шевченківський національний заповідник
(Канів, Україна)
ORCID: 0000-0002-6408-5627*

АВТОПОРТРЕТИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА НА ПОШТОВИХ МАРКАХ СВІТУ ЯК РЕПРЕЗЕНТАТИВНЕ ПРЕДСТАВЛЕННЯ ОСНОВНИХ ВІХ ЖИТТЯ МИТЦЯ

Стаття присвячена огляду поштових марок із подарованої Шевченківському національному заповіднику колекції кіпрського колекціонера Георгія Георгіадіса з репродукціями автопортретів Тараса Шевченка, випущених в обіг у різних країнах світу від 1920 до 2014 року. Особливу увагу зосереджено на поштових марках з автопортретами художника, які висвітлюють певні етапи життєвого шляху Тараса Шевченка, передають емоційний стан митця. Це дослідження – ще один крок до знайомства із сторінками біографії та творчим спадком українського Генія через філателістичні знаки.

***Ключові слова:** поштова марка, автопортрет, Тарас Шевченко, сторінки біографії, філателістична колекція, Георгій Георгіадіс.*

*Nadiya Dolgich,
Head of sector «Taras Shevchenko in life and work»,
Department of Scientific Research,
Shevchenko National Reserve
(Kaniv Ukraine)
ORCID 0000-0002-6408-5627*

TARAS SHAVCHENKO'S SELF-PORTRAITS ON WORLD POSTAGE STAMPS AS A REPRESENTATIVE REPRESENTATION OF THE MAIN MILESTONES OF THE ARTIST'S LIFE

The article is dedicated to the review of postage stamps with reproductions of the self-portraits of Taras Shevchenko, produced in turnover in the different countries of the world from 1920 to 2014, and presented in the collection of Cyprian collector Georgiy Georgiadis, presented to Shevchenko national reserve. Special attention is paid on postage stamps with the self-portraits of the artist that highlight certain periods of life of Taras Shevchenko, express emotional state of the poet. This investigation is another step to the acquaintance with the pages of biography and creative heritage of the Ukrainian Genius through the signs of philately.

***Key words:** postage stamp, self-portrait, Taras Shevchenko, biographical pages, philatelic collection, George Georgiadis.*

Актуальність теми дослідження. Філателістична колекція кіпрського колекціонера Георгія Георгіадіса, подарована Шевченківському національному заповіднику, –

унікальний зразок тематичної колекції, в якій представлено майже дев'яносто дев'ять відсотків шевченківських філателістичних знаків, що були випущені у різних країнах світу у період з 20-х років XX ст. до початку XXI ст. Значне місце у колекції займають марки, випущені в обіг з автопортретами Тараса Шевченка, які відображають важливі віхи життя художника.

Аналіз досліджень і публікацій. Філателістична шевченкіана була й залишається в центрі уваги як колекціонерів, так і науковців-дослідників різних галузей знань. У контексті нашого дослідження на особливу увагу заслуговують праці колекціонера Любомира Пирога [3, с. 503–504], Ірини Радей [Радей І. Шевченкіана на поштових марках. *Ніжин. City*. URL: <https://nizhyn.city/blogs/270599/shevchenkiana-na-poshtovih-markah> (дата звернення: 25.08.2024)], Віктора Ревеги [Ревага В. В. Поштові марки, присвячені життю і творчості Т. Г. Шевченка, із фондової колекції Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». *Сіверщина в історії України*. Глухів-Київ : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОPIK, 2017. Вип. 10. С. 490–493], Наталії Шпакович [8], Тетяни Форманюк [Форманюк Т. Шевченкіана на марках та поштових картках з колекції НМІУ. *Науковий вісник національного музею історії України : збірник наукових праць*. 2016. Т. 1. № 1. С. 132–137], журналістів Олега Лівінського [Лівінський О. Філателістична Шевченкіана Юрія Ковалькова [Текст] : [у музеї «Літературне Тернопілля» відкрили філателістичну виставку, присвячену великому Кобзарю; усі експонати з приватної колекції Ю. Ковалькова]. *Тернопіль вечірній*. 2015. № 6 (11 берез.). С. 16.], Романа Янкеля [Янкель Р. Шевченко повернувся... на поштовій марці. URL: <https://zn.ua/ukr/ART/shevchenko-povernuvsya-na-poshtoviy-marci>] *Дзеркало тижня*. URL: https://zn.ua/ukr/ART/shevchenko-povernuvsya-na-poshtoviy-marci_.html (дата звернення: 22.04.2024)], статті ряду офіційних інтернет-ресурсів [5] та публікації автора [1, 184-191]. Поруч з тим, зібрання марок подарованої Шевченківському національному заповіднику колекції кіпрського колекціонера Георгія Георгіадіса із репродукціями автопортретів Тараса Шевченка, випущених в обіг у різних країнах світу від 1920 до 2014 року, не було предметом жодного комплексного наукового дослідження, що підкреслює актуальність цієї статті.

Мета дослідження. Вивчити і представити різноманіття марочних знаків із автопортретами Тараса Шевченка, як способу ознайомлення шанувальників творчості художника із сторінками життя Тараса Шевченка та його мистецькою спадщиною.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному вивченні філателістичної колекції Георгія Георгіадіса, присвяченої пам'яті Тараса Шевченка. Головний акцент дослідження спрямований на поштові марки різних країн світу, випущених у період з 20-х років XX ст. до початку XXI ст., де використані автопортрети Тараса Шевченка, як засіб репрезентації важливих віх життєвого шляху митця.

Виклад основного матеріалу. Філателістична шевченкіана нараховує понад сотню літ і широко представлена поштовими марками, конвертами, поштовими блоками та іншими філателістичними знаками. У 2015–2016 роках Шевченківський національний заповідник став власником тематичної колекції філателії, присвяченої Тарасу Шевченку, яку подарував Заповіднику кіпрський колекціонер Георгій Георгіадіс. Він передав у дар музеєві філателістичну експозицію «Т. Г. Шевченко – сторінки життя Великого Патріота» та колекцію конвертів і поштових аркушів із спецпогашеннями ювілейних років (1961–2004; 2014). Це була перша тематична колекція філателії, яка надійшла до фондів музею. Причому частина колекції – це реальні поштові відправлення: конверти та поштові картки із спецпогашенням, із адресами відправників та отримувачів. Це унікальне явище у філателії стало частиною фондового зібрання Шевченківського національного заповідника. У листі, який супроводжував подарунок, було зазначено, що філателістич-

на експозиція складена за міжнародним регламентом із ста двадцяти восьми аркушів формату А-4, розділена на вісім тематичних розділів, у кожному – кілька підтем. Вона представляє близько шестисот унікальних предметів музейного значення, пов'язаних з іменем Тараса Шевченка. Серед безлічі філателістичних знаків, увагу привертають поштові марки із автопортретами Тараса Шевченка. Як відомо, протягом життя митець створив понад тридцять власних зображень у техніці живопису та графіки. Саме ці поштові знаки й стали предметом особливої уваги.

Автопортрет, серед багатьох жанрів образотворчого мистецтва, посідає особливе місце. Термін автопортрет має дві складові: «авто» й «портрет», тобто автор-митець створює власний образ. Мистецтвознавці вважають автопортрет різновидом портретного жанру, хоча іноді він може бути «вкрапленням» у різноманітну жанрову композицію. Автопортрет дозволяє зазирнути в душу художника, який бачить навколишній світ не так, як сприймають його звичайні люди. За своїм призначенням – це монолог художника, його відверта сповідь з глибин душі. Значного розвитку автопортрет набуває в епоху Відродження й розквітає в XVII ст. З перших десятиліть XIX ст. із поштовими художнього життя, митці частіше зверталися до автопортрета, що свідчило про самоусвідомлення, зростання суспільної ролі й значення митця як людини творчої професії. Особливо популярним стає автопортрет у діяльності вихованців Імператорської Академії художеств у Петербурзі, які відображали тогочасну духовну атмосферу. Видатні зразки автопортретів дав великий голландський художник Рембрандт. Одним із зачинателів автопортрету в українському мистецтві був Тарас Шевченко.

Більшість поштових знаків у зібранні Георгія Георгіадіса представлена автопортретом Тараса Шевченка 1840 року. Цей рік став поворотним у житті українського митця. У 1838 році друзі та небайдужі до долі талановитого українця люди звільнили його з кріпацтва, організувавши розіграш у лотереї портрета Василя Жуковського роботи Карла Брюллова, у знаменитій червоній майстерні якого 25 квітня Тарас Шевченко отримав відпустку із рук Василя Жуковського та вийшов звідти вільною людиною.

У його житті починався новий період, який обіцяв великі творчі злети. Засвідчивши відпустку в петербурзькій Палаті цивільного суду, Шевченко почав відвідувати рисувальні класи Академії художеств. Його учителем став незрівнянний Карл Брюллов. У листі до брата Микити від 15 листопада 1839 року Шевченко напише: «... живу, учусь, нікому не кланяюсь і нікого не боюсь, окрім Бога – велике щастя бути вольним чоловіком...» [7, с. 13]. На цей час припадає знайомство Тараса Шевченка із поміщиком Петром Мартосом, за кошти якого було видано першу збірку поезій Тараса Шевченка із красномовною назвою «Кобзар», її упорядником став поет Євген Гребінка. «Кобзар» вийшов у 1840 році тисячним тиражем у одній із найпрестижніших типографій Петербурга – типографії Фішера. Саме тоді Шевченко створив і перший відомий автопортрет 1840 року. Побутує думка, що він писав цей автопортрет для видання «Кобзаря». Шевченко був готовий до написання власного автопортрету, адже набув досвіду з копіювання портретів з картин Карла Брюллова та інших художників. Доктор мистецтвознавства Володимир Овсійчук у своїй статті «Мистецька спадщина Тараса Шевченка в контексті європейської художньої культури» зауважив, що «... пристрасть до власного портретування пробудив у Шевченкові його вчитель, а загальна духовна атмосфера сприяла манері інтерпретації» [6, с. 106]. У цьому автопортреті повністю відобразився творчий метод Карла Брюллова, адже свій образ Тарас Шевченко подає в овалі, як найтипівішому для тогочасної епохи форматі, яким послуговувався і його вчитель. Як відзначають мистецтвознавці, рівень малярської культури у Шевченка був дуже високим, якого не досягав жоден учень Карла Брюллова. У статті Марини Юр «Автопортрети» у Шевченківській енциклопедії зазначено: «Автопортрет 1840 безсумнівно був свідченням великих внутрішніх

змін художника, викликаних піднесенням творчих сил, бо в ньому відчувалась майстерність в опануванні академ. принципами миства та продовження рос. і европ. жанру портрета» [6, с. 107].

У час підготовки до 125-роківин від дня народження Тараса Шевченка, у переддень відкриття Шевченківського меморіалу в Каневі, Поштою СРСР була випущена в обіг марка із автопортретом 1840 року. Тема випуску – «125-летие со дня рождения Т. Г. Шевченко», загальний тираж випуску – триста тисяч знаків (марка поштова Пошти СРСР. Т. Г. Шевченко. 1814–1939. [Автопортрет 1840 г.]. Код по каталогу: Mi:SU 695, Sn:SU 721, Yt:SU 711, AFA:SU 691. Номер по каталогу Загорського: 586. Дата випуска: 09.06.1939) (Рис. 1). Марка ілюструє розділи «Шевченко у Києві» (с. 28 колекції), «Т. Г. Шевченко як художник» (с. 68), «Т. Г. Шевченко і стародавня російська культура» (с. 81).

У розділах «Дитинство Тараса Шевченка» (с. 6), «Юність Т. Г. Шевченка» (с. 81) та інших представлена поштова марка Пошти СРСР із автопортретом Тараса Шевченка 1840 року, яка була випущена в обіг у березні 1961 року. Тема випуску – 100-річчя від дня смерті Т. Г. Шевченка, тираж випуску – три мільйони примірників (марка поштова Пошти СРСР. Т. Г. Шевченко. Автопортрет 1840 р. Номер за каталогом: 2548. Дата випуску: березень, 1961. Ескіз марки підготував український художник – графік Юрій (Георгій) Вербицький. Розділ колекції «Роки навчання Т. Г. Шевченка в Академії мистецтв» (с. 14) ілюструє квартблок із автопортретом 1840 року того ж 1961 року випуску (квартблок з чотирьох поштових марок Пошти СРСР. Т. Г. Шевченко. Автопортрет 1840 р. Номер за каталогом: 2548. Дата випуску: березень, 1961) (Рис. 2).

У 1961, ювілейному році, Пошта Аргентини випустила поштовий блок «Taras Shevchenko. 1861–1961» з автопортретом Тараса Шевченка 1840 року та марку «TARAS SHEVCHENKO BARDO de UCRANIA». Текст на блоці подано іспанською та українською мовами. Оформив блок художник з Івано-Франківська Мирослав Самоверський. Блок і марка представлені в розділі колекції «Вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка в Аргентині» (с. 125) (Рис. 3).

Рис 1. Марка поштова Пошти СРСР. Т. Г. Шевченко. 1814–1939. [Автопортрет 1840 р.]. 1939 р.

Рис 3. Марка Пошти Аргентини. Taras Shevchenko Bard de Ucrania. 1971 р.

Рис. 2. Квартблок поштових марок Пошти СРСР. Т. Г. Шевченко. Автопортрет 1840 р. 1961 р.

У колекції, розділ «Всесвітня слава Великого Кобзаря» (с. 122), представлено два поштові блоки Пошти Парагваю з автопортретом Тараса Шевченка 1840 року, які було введено до обігу у грудні 1971 року і присвячено відкриттю пам'ятника поетові в Парагваї. Блок «MUESTRA» видано тиражем усього дев'ятсот примірників (блок поштовий Пошти Парагваю. 110 років з дня смерті Т. Г. Шевченка. Номер: 0513. Дата випуску: 24.12.1971; блок поштовий Пошти Парагваю. 110 років з дня смерті Т. Г. Шевченка. Зразок «MUESTRA». Номер: 0796. Дата випуску: 24.12.1971) (Рис. 4).

У 2007 році Пошта України започаткувала серію марочних знаків «Перлини мистецького спадку Тараса Шевченка», присвячених 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка. Розділ «Роки навчання Т. Г. Шевченка в Академії мистецтв» (с. 13) ілюструє аркуш поштовий Пошти України з автопортретом 1840 року, випуск якого було здійснено 11 грудня 2007 року, і введено в обіг 23 лютого 2008 року (фрагмент з трьох марок та купона). Тарас Шевченко. Автопортрет. 1840. Номер за каталогом Діварі: 902. Номер за каталогом Michel: 944. Дата випуску: 11.12.2007. Введено в обіг: 23.02.2008). На марочному полі праворуч уривок із спогадів приятеля Тараса Шевченка – художника Івана Сошенка (Рис. 5).

Рис. 4. Блок поштовий Пошти Парагваю. 110 років з дня смерті Т.Г. Шевченка. 1971 р.

Рис. 5. Аркуш поштовий (фрагмент з трьох марок та купона). Тарас Шевченко. Автопортрет. 1840. 2007 р.

Розділ колекції «Тарас Шевченко, як поет» (с. 55) проілюстровано двомаркою з автопортретом 1840 року з поштового аркуша 2007 року (дві марки поштові (з полями внизу) Пошти України із поштового аркуша. Тарас Шевченко. Автопортрет. 1840. Код за каталогом: Mi:UA 944. Номер за каталогом Divary: 900. Дата випуску: 23.02. 2008). У розділі «Т. Г. Шевченко, як художник» (с. 66, с. 68) представлена марка з автопортретом 1840 (марка поштова Пошти України. Тарас Шевченко. Автопортрет. 1840. Код за каталогом: Mi:UA 944. Номер за каталогом Divary: 900. Дата випуску: 23.02. 2008). У розділі «Шевченко як художник» (с. 71) представлено марку поштову Пошти України з полями

внизу та праворуч. Тарас Шевченко. Автопортрет. 1840 (Код за каталогом: Mi:UA 944. Номер за каталогом Divary: 900. Дата випуску: 23.02. 2008).

У ювілейному 2014 році Пошта Канади випустила в обіг дві марки з автопортретом Тараса Шевченка 1840 року. Розділи «Юність Т. Г. Шевченка» (с. 9), «Т. Г. Шевченко на Україні» (с. 19), «Т. Г. Шевченко і Л. М. Толстой» (с. 86), «Т. Г. Шевченко і музика» (с. 112) ілюструє марка поштова Пошти Канади. Taras Shevchenko. 1814–1861–2014. Canada (Рис. 6).

У розділах «Два роки Т. Г. Шевченка перед викупом» (с. 11), «Т. Г. Шевченко в Києві» (с. 26), «Т. Г. Шевченко в Петербурзі» (с. 42, 44), «Т. Г. Шевченко про М. В. Гоголя» (с. 84) представлена марка поштова Пошти Канади. Taras Shevchenko. 1814–2014. Bard of Ukraine. 2014.

До 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка, у 2013 році, Республіка Бенін випустила серію поштових блоків із репродукціями мистецьких творів художника. На двох поштових блоках, представлених у розділі «Т. Г. Шевченко як художник» (с. 77) – марка з автопортретом Тараса Шевченка 1840 року (Рис. 7).

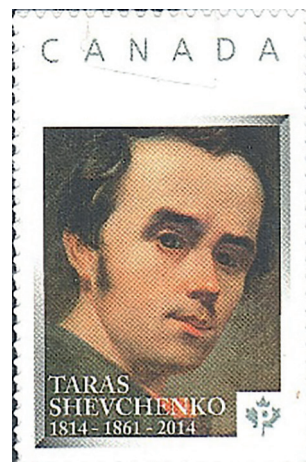
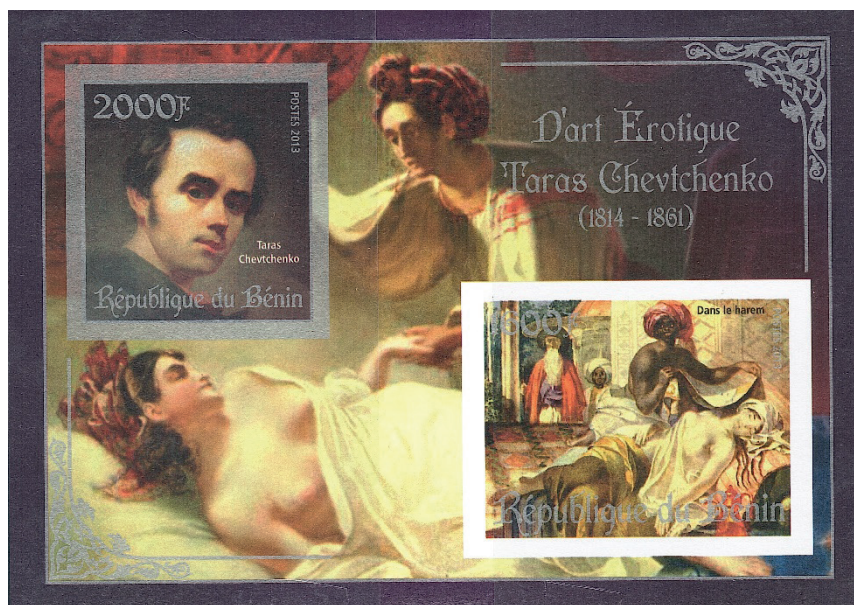

Рис. 6 Марка поштова Пошти Канади. Taras Shevchenko. 1814–1861–2014. Canada. 2014 р.

Рис. 7. Блок поштовий Пошти Республіки Бенін. D'art Érotique Taras Chevtchenko (1814–1861).

З двох марок:
Автопортрет. 1840 р.,
В гаремі. 1843 р. 2013 р.

Автопортрет 1843 року – ще одна цікава сторінка біографії Тараса Шевченка. У цьому році він, як учень Академії художеств, здійснив свою першу подорож в Україну. Розлука з батьківщиною тривала понад чотирнадцять років. Як засвідчують дослідження відомих шевченкознавців і спогади сучасників поета, він мав широке коло нових знайомств в Україні. Друзі Тараса Шевченка представили його, як талановитого художника, князю Миколі Репніну й просили дати згоду на виконання Шевченком двох копій з його портрета, роботи швейцарського художника Йозефа Горнунга. Тарас Шевченко відвідав Яготин, де жив князь Репнін зі своєю родиною, і залишався там до закінчення роботи. 23–26 вересня він намалював олівецький автопортрет, де зобразив себе за столом з аркушем паперу та пером у руках. Автопортрет він подарував доньці князя – княжні Варварі Репніній разом із присвяченою їй поемою «Безталанний» («Тризна»). За словами

шевченкознавця Володимира Яцюка «... у цьому А. (автопортреті – прим. автора) Шевченко постає як митець високої графічної культури, здатний мовою живого, точного, інколи несподіваного, ніби недбалого, але необхідного штриха створити цілісний образ й майстерно передати не тільки зовнішню схожість, а й стан високого емоційного піднесення» (5, с. 107). У 2007 році було здійснено випуск поштового блоку «Тарас Шевченко» з репродукціями його малярських творів, серед яких й автопортрет 1843 року (блок поштовий. Тарас Шевченко (3 репродукціями малярських творів Тараса Шевченка: «Автопортрет» 1843 р. (олівець), «Хата батьків Т. Г. Шевченка в с. Кирилівці» 1843 р. (олівець), «Селянська родина» 1843 р. фрагмент (олія), «Портрет діда Івана» 1843 р. (олівець); та факсиміле автографа поезії Тараса Шевченка «Доля»). Номер за каталогом Divary: 806, 807. Дата випуску: 23.02.2007). Поштовий блок розміщений у розділі «Дитинство Тараса Шевченка» (с. 5). Фрагмент цього автопортрета подано на поштовому аркуші «Тарас Шевченко. Портрет Є. В. Кейкуатової», (с. 74) музейної колекції в розділі «Т. Г. Шевченко як художник» (дві марки поштові Пошти України з купоном ліворуч. Тарас Шевченко. Портрет Є. В. Кейкуатової. 1847. Код за каталогом: Мі:UA 1026. Код за каталогом Діварі: 982. Дата випуску: 09.03.2009) (Рис. 8).

Рис. 8. Дві марки поштові Пошти України з купоном ліворуч. Тарас Шевченко. Портрет Є. В. Кейкуатової. 1847. 2009 р.

Повернувшись в Україну після закінчення Академії художеств, Тарас Шевченко працював у Києві у Тимчасовій комісії для розгляду давніх актів. Відомі два автопортрети Шевченка, створені в цей час. 8 серпня 1845 року він гостював у с. Потоки Канівського повіту Київської губернії у поміщика Василя Васильовича Тарновського (старшого), етнографа, історика, мецената. Разом із Надією Тарновською, сестрою власника Поток, Тарас Шевченко хрестив дитину у місцевого диякона, про що свідчить запис у Метричній книзі Преображенської церкви с. Потоки. Саме тут був написаний автопортрет 1845 року. На звороті рисунка, внизу, чорнилом напис: «Портретъ Т. Шевченко сделанный имъ самимъ въ зеркало въ до 1845 года въ с. Потокахъ Киев. губ. и подаренный своей куме Н. В. Тарновской» [5, с. 94]. Спокійний погляд свідчить про зрілу, інтелігентну особистість, впевнену у своїх силах. Пов'язаний на шиї шовковий шарф – атрибут приналежності до творчої еліти. Автопортрет Тараса Шевченка представлений на купоні марки «Тарас Шевченко. Катерина», випуск якої було здійснено Поштою України у 2008 році (марка поштова Пошти України. Тарас Шевченко. Катерина. 1842. Код за каталогом: Мі:UA 943. Номер за каталогом Divary: 901. Дата випуску: 23.02.2008). Марка представлена в розділі «Т. Г. Шевченко як художник» (с. 69) (Рис. 9).

Рис. 9. Марка поштова Пошти України з купоном вгорі.
Тарас Шевченко. Катерина. 1842. 2008 р.

Рис. 10. Марка поштова Пошти України з полями.
Тарас Шевченко. Портрет І. І. Лизогуба. 1846–1847. 2009 р.

Як згадував приятель Тараса Шевченка, лікар Андрій Козачковський, у 1845 році у В'юнищах, художник створив ще один свій образ: «...це був портрет, зовсім не схожий на всі існуючі тепер; це був портрет не Т. Г. Шевченка, а портрет народного поета, вдало схоплений у хвилину його поетичного натхнення» (4, с. 82). Цей автопортрет, як і багато інших робіт Шевченка, був відібраний під час арешту 1847 року. Після повернення малюнків, художник у 1860 році повторив автопортрет у техніці офорта. «Майстерно володіючи технікою офорта, митець створив не лише реалістичний, а й романтичний образ, у якому зовнішня молодість поєднувалася із внутрішньою зрілістю і мудрістю» – зазначає мистецтвознавець Марина Юр у статті «Автопортрети» [1, с. 108]. Цей автопортрет розміщено на купоні марки «Тарас Шевченко. Портрет І. І. Лизогуба», що була випущена Поштою України 9 березня 2009 року (марка поштова Пошти України з полями внизу та праворуч. Тарас Шевченко. Портрет І. І. Лизогуба. 1846–1847. Код за каталогом: Мi:UA 1025. Код за каталогом Діварі: 983. Дата випуску: 09.03.2009) (Рис. 10).

9 березня 2010 року Пошта України випустила в обіг марку і поштовий блок із автопортретом Тараса Шевченка 1847 року, створеного художником на засланні під час перебування в Орській фортеці. Навесні 1847 року у Києві було розкрито діяльність Кирило-Мефодіївського братства. Під час арештів учасників товариства, 5 квітня був заарештований і Тарас Шевченко. І хоч участь поета в антиурядовій організації не була доведена, його за написання обурливих і у вищій мірі зухвалих віршів, відправили у солдати. Під час перебування на засланні в Орській фортеці, у грудні 1847 року, він малює олівцевий автопортрет у солдатському одязі, який 11 грудня надсилає у листі своєму приятелю Андрію Лизогубу. Автопортрет виконаний олівцем на невеличкому аркуші паперу, поет зображає себе у солдатському мундирі й кашкеті-безкозирці, на околиці якого напис «З:Р» (третя рота, у якій він служив). У листі до Михайла Лазаревського від 20 грудня 1847 року Шевченко пише, що він «... спершу сміливо глянув у вічі своєму лихові і думав, що то була сила волі, аж ні! То була гордість сліпа! Я не розгледів дна

тієї безодні, в яку я упав. А тепер, як розгледів, дак душа моя убога розсипалась, мов пилина перед лицем вітру» [6, с. 38]. Поштовий блок ілюструє розділ «Т. Г. Шевченко, як художник» (с. 74) (блок поштової Пошти України. 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка. Код за каталогом Mi:UA: BL 78. Номер за каталогом Divary: BL 81. Номери марок за каталогами Michel та Divary: «Автопортрет Тараса Шевченка. 1847 р.» – 1072, 1030; «Казашка. 1856 р.» – 1073, 1031. Дата випуску: 03.09.2010). Марка з поштового блоку із автопортретом Тараса Шевченка 1847 року ілюструє розділ «Т. Г. Шевченко на засланні 1847-1857 рр.» (с. 34) (марка поштова Пошти України з блоку поштового № 81 «200-річчя від дня народження Тараса Шевченка», що складається з двох марок. Автопортрет Тараса Шевченка. 1847 р. Код за каталогом: Mi:UA 1073. Номер за каталогом Діварі: 1030. Дата випуску: 09.03.2010) (Рис. 11).

Перебуваючи на засланні, Тарас Шевченко кілька разів брав участь у наукових експедиціях, першою із яких була Аральська описова експедиція під командуванням капітана Олексія Бутакова. За увесь час перебування в поході художник намалював багато акварелей, ескізів, етюдів. Автопортрети він написав, щойно прибувши до Оренбурга. Не пізніше 29 листопада 1849 року він виконав автопортрет сепією й подарував його землякові Федору Лазаревському. На звороті – напис рукою Федора Лазаревського «29 ноября 1849. Оренбург». Репродукція цього автопортрету представлена на купоні двомарки «Тарас Шевченко. Казашка Катя» із однойменного поштового аркуша, який було випущено Поштою України 21 травня 2011 року. Двомарка ілюструє розділ «Т. Г. Шевченко як художник» (с. 73) (дві марки поштові Пошти України з купоном ліворуч. Тарас Шевченко. Казашка Катя. 1857. Код за каталогом: Mi:UA 1142. Номер за каталогом Divary: 1100. Дата випуску: 21.05.2011) (Рис. 12).

Ще один автопортрет Тарас Шевченко створив не пізніше 29 грудня 1849 року і подарував його своєму приятелю Андрієві Лизогубу, надіславши в листі із таким словами: «Ще надсилаю вам оцього гарнадера (це я); згадуйте мене, дивлячись на його, друже мій добрий!»

Рис. 11. Марка поштова Пошти України з блоку поштового № 81 «200-річчя від дня народження Тараса Шевченка». Автопортрет Тараса Шевченка. 1847 р. 2010 р.

Рис. 12.
Дві марки поштові
Пошти України
з купоном ліворуч.
Тарас Шевченко.
Казашка Катя. 1857.
2011 р.

Рис. 13. Три марки поштові Пошти України з аркуша поштового «Перлини мистецького спадку Тараса Шевченка». Місячна ніч на Кос-Аралі. 1848. 2012 р.

[6, с. 49]. 9 березня 2012 року Пошта України випустила поштовий аркуш із одинадцятьма марками із репродукцією акварелі Тараса Шевченка «Місячна ніч на Кос-Аралі. 1848» та купоном із його автопортретом 1849 року. У розділі «Т. Г. Шевченко як художник. Період заслання» (с. 73) представлено п'ятимарочний аркуш (п'ять марок поштових Пошти України з купоном ліворуч та полем праворуч. Тарас Шевченко. Місячна ніч на Кос-Аралі. 1849. Код за каталогом: Мі:UA 1230. Номер за каталогом Діварі: 1188. Дата випуску: 09.03.2012). Три марки Пошти України «Місячна ніч на Кос-Аралі. 1848 р.» з автопортретом Тараса Шевченка 1849 року на купоні подано у розділі «Т. Г. Шевченко на засланні» (с. 35) (три марки поштові Пошти України з аркуша поштового «Перлини мистецького спадку Тараса Шевченка» з купоном (Автопортрет Тараса Шевченка. 1848 р.). Місячна ніч на Кос-Аралі. 1848 р. Код за каталогом: Мі:UA 1230 KB. Номер за каталогом Діварі: 1188. Дата випуску: 09.03. 2012). (Рис. 13).

Після завершення Аральської описової експедиції, Тарас Шевченко деякий час перебував у Оренбурзі, але 23 квітня 1850 року за доносом Миколи Ісаєва його було заарештовано. Майже півроку тривало слідство, після завершення якого Шевченка відправили до Новопетровського укріплення. Сім років солдатської служби минули саме там, у Богом забутій, піщаній пустелі. На купоні марки із репродукцією роботи Тараса Шевченка «Селянська родина» – фрагмент автопортрета 1850–1857 року (місце перебування невідоме). Виконаний у Новопетровському укріпленні, після повернення із Каратауської експедиції, він є свідченням відносно вільного життя поета. У 1853 році комендантом Новопетровського укріплення було призначено Іраклія Ускова, який прибув у це віддалене військове поселення разом із родиною. Шевченко швидко завоював симпатію родини Ускових і часто бував у їхньому домі. За наказом коменданта біля його помешкання була збудована землянка, у якій часто проводив вільний від служби час Тарас Шевченко. Тоді він міг одягати цивільне вбрання, що додавало його нелегкому солдатському життю почуття волі. Це почуття й відображене в автопортреті, який за стилістикою зображення перегукується із автопортретом 1840 року (марка поштова Пошти України з купоном ліворуч. Тарас Шевченко. Селянська родина. 1843. Код за каталогом: Мі:UA 1024. Код за каталогом Діварі: 984. Дата випуску: 09.03.2009). Марка представлена у розділі «Шевченко як художник» (с. 67). (Рис. 14).

Рис. 14. Марка поштова Пошти України з купоном ліворуч. Тарас Шевченко. Селянська родина. 1843. 2009 р.

У Новопетровському укріпленні у 1855–1856 роках Тарас Шевченко створив сепію «Байгуші», в якій зобразив дітей-байгушів (жебраків), подавши на малюнку свій образ, як німого свідка цієї ганебної сцени. Малюнок Шевченко надіслав своєму приятелю Броніславу Залеському. Репродукція фрагмента автопортрета 1855–1856 років, розміщена на купоні поштового аркуша «Перлини мистецького спадку Тараса Шевченка» «Тарас Шевченко. Укріплення Раїм. 1848», який складається із одинадцяти марок із репродукцією акварелі Шевченка «Укріплення Раїм. Вид з верфі на Сир-Дар'ї» і купона з його автопортретом, та випущений Поштою України 9 березня 2012 року. П'ять марок поштових Пошти України з купоном ліворуч та полем праворуч. Тарас Шевченко. Укріплення Раїм. 1848. (Код за каталогом: Mi:UA 1229. Номер за каталогом Divary: 1187. Дата випуску: 09.03.2012) ілюструє розділ «Т. Г. Шевченко як художник. Період заслання» (с. 73), марка з цього аркуша розміщена у розділі «Т. Г. Шевченко на засланні» (с. 36) (Т. Шевченко. Байгуші (фрагмент). 1853 р.). Укріплення Раїм. 1848. Код за каталогом: Mi:UA 1229. Номер за каталогом Діварі: 1187. Дата випуску: 09.03.2012) (Рис. 15).

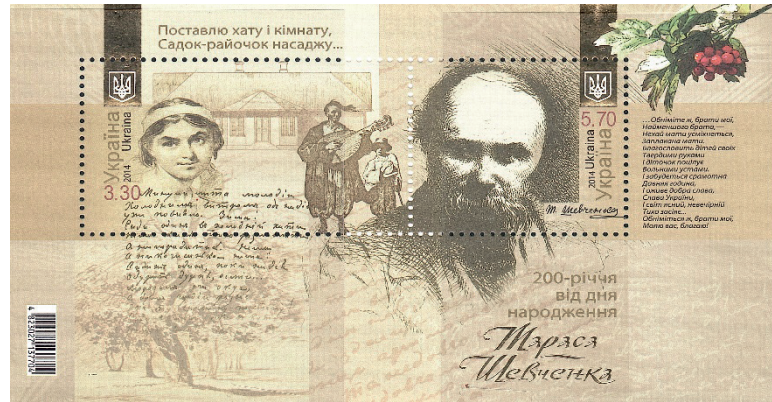

Рис. 15. Марка поштова Пошти України з аркуша поштового «Перлини мистецького спадку Тараса Шевченка» з купоном (Т. Шевченко. Байгуші (фрагмент). 1853). Укріплення Раїм. 1848. 2012 р.

Розділ колекції «Т. Г. Шевченко, як художник» (с. 75) ілюструє поштовий блок Пошти України «200-річчя від дня народження Тараса Шевченка», на якому представлено фрагмент офортного автопортрета 1860 року (у світлому костюмі). Шевченко виконав портрет за фотографією Івана Гудовського, зробленою під час його останньої поїздки в Україну (не збереглася). На зображенні травленим штрихом нанесено авторський підпис та дату виконання автопортрета. У створеному образі Шевченко передав свій настрій після невдалої подорожі в Україну 1859 року (блок поштовий Пошти України. 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка. Номер за каталогом Divary: BL 128. Номери марок за каталогами Michel та Divary: «Портрет Ликери Полусмак. 1860 р.» – 1440, 1396; «Автопортрет. Офорт. 1860 р.» – 1441, 1397. Дата випуску: 26.09.2014) (Рис. 16).

Першим репродукованим на поштовій марці автопортретом Тараса Шевченка був офортний автопортрет 1860 року (у шапці та кожусі), виконаний художником у техніці офорту не пізніше 4 квітня 1860 року в Петербурзі за фотографією Генріха Денъера (1858). Репродукція цього автопортрета вміщена на поштовій марці Україн-

Рис. 16. Блок поштовий
Пошти України.
200-річчя від дня народження
Тараса Шевченка: «Портрет
Ликери Полусмак. 1860 р.»,
«Автопортрет. Офорт.
1860 р.» 2014 р.

ської Народної Республіки, яка була видана Австрійським військово-географічним інститутом у Відні у 1920 році. Серія марок, отримала назву «Віденська марка» і ніколи не була в обігу. Цей же автопортрет було використано на поштовій марці Пошти У. С. Р. Р. «Т. Г. Шевченко. Допомога голодуючим», випуск якої припав на голодні 20-ті роки ХХ ст. Ці марки представлені в колекції у розділах «Т. Г. Шевченко як художник» (с. 76), «Т. Г. Шевченко, як художник. Період заслання та інше» (с. 72), «Два поетичних та літературних генія» (с. 87), «Т. Г. Шевченко про великих Шекспіра і Данте» (с. 99). Наступний випуск поштових марок із автопортретом Тараса Шевченка 1860 року було здійснено у колишньому Радянському Союзі у 1964 році і присвячено ювілею поета – 150-річчю від дня народження. Маркою проілюстровані розділи «Т. Г. Шевченко на Україні» (с. 18), «Повернення із заслання до Петербурга (с. 40), «Т. Г. Шевченко й передова демократія 19-го століття» (с. 89), «Т. Г. Шевченко і музика» (с. 108, 110). (Рис. 17–19).

Автопортрет 1860 року представлений і на випуску поштової марки Пошти Чехословаччини «Т. G. Sevcenko. 1814–1861» (1989), фрагмент автопортрета – на купоні поштового аркуша Пошти України «Тарас Шевченко. Портрет В. Л. Кочубея», випущеного в обіг у вересні 2014 року. У розділі колекції «Тарас Шевченко як художник» (с. 75) представлено три марки поштові Пошти України з купоном ліворуч та полем праворуч. Тарас Шевченко. Портрет В. Л. Кочубея. 1859. (Код за каталогом: Мі:UA 1438. Номер за каталогом Divary: 1394. Дата випуску: 26.09.2014). На марочному полі праворуч – уривок із спогадів Бориса Суханова-Подколзіна «Що пригадалося про Тараса Григоровича Шевченка» Аркуш представлений у розділі «Т. Г. Шевченко, як художник» (с. 75) (Рис. 20).

Рис. 17. Марка поштова Української Народної Республіки, не була в обігу (одна з 14 марок, випущених у Відні). 20 гривень (портрет Тараса Шевченка 1920 р.)

Рис. 18. Марка поштово-благодійна Пошти У.С.Р.Р. Т. Г. Шевченко Допомога голодуючим. 1923 р.

Рис. 19. Марка поштова Пошти СРСР. Т. Г. Шевченко. 1814–1861. 1964 р.

Рис. 20. Три марки поштові Пошти України з купоном ліворуч та полем праворуч. Тарас Шевченко. Портрет В. П. Кочубея. 1859. 2014 р.

Олійний автопортрет 1861 року Тарас Шевченко писав останні місяці свого життя, які минали у Петербурзі в невеличкому помешканні Академії художеств. Як стверджує мистецтвознавець Володимир Яцюк: «Для вже оголошеної лотереї Шевченко виконав свій останній автопортрет, позначений рембрантівським трактуванням світла і тіні, стриманим колоритом, який ґрунтується на коричневих, чорних, зелено-сірих відтінках... На освітленій частині обличчя прочитуються важка задума і втома, що посилюють психологічну характеристику сповненого трагізму образу» [5, с. 105]. Фрагмент цього автопортрета представлено на поштовому аркуші Пошти України «Тарас Шевченко. Дари в Чигирині» (2014). Розділ «Тарас Шевченко, як художник» (с. 75) ілюструють дві марки поштові Пошти України з купоном ліворуч та полем праворуч. Тарас Шевченко. Дари в Чигирині 1649 року. 1844. (Код за каталогом: Mi:UA 1439. Номер за каталогом Divary: 1395. Дата випуску: 26.09. 2014). На полі праворуч – виписка з журналу засідання Ради академії художеств про надання Т. Г. Шевченкові звання академіка з гравірування (Рис. 21).

Рис. 21. Дві марки поштові Пошти України з купоном ліворуч та полем праворуч. Тарас Шевченко. Дари в Чигирині 1649 року. 1844. 2014 р.

Висновки. Дослідження маркових знаків з колекції кіпрського колекціонера Георгія Георгіадіса із автопортретами Тараса Шевченка, які увійшли в обіг у 1920–2014 роках, дає змогу зробити висновок, що репродукції автопортретів Тараса Шевченка посідають вагоме місце у філателістичній шевченкіані, становлення якої розпочалось понад 100 років тому. Вони видавалися як у вигляді окремих марок, так і поштових аркушів та поштових блоків. Такі видання є одним із дієвих засобів популяризації життєвого шляху Тараса Шевченка, способу ознайомлення шанувальників творчості художника із сторінками його життя та мистецькою спадщиною. У подарованій Шевченківському національному заповіднику філателістичній колекції «Тарас Шевченко. Сторінки жит-

тя Великого Патріота» марки з автопортретами Тараса Шевченка зустрічаються більше п'ятдесяти разів. Найчастіше представлено репродукції автопортретів 1840 року (двадцять вісім марок) та 1860 років (п'ятнадцять марок). Репродукції інших автопортретів зустрічаються рідше: чотири марки – автопортрет 1861 року; три марки – 1843, 1849, 1853 років; дві марки – 1845, 1847 років. Особливу увагу привертають комеморативні марки Пошти України, випущені в обіг до 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка. Автопортрети Тараса Шевченка на поштових марках стали своєрідним діалогом крізь віки, «...ефективною можливістю нагадати світові про велич Тараса Шевченка» – зазначив у своїй статті «Шевченко повернувся...на поштовій марці» журналіст Роман Янкель [7].

Список використаних джерел:

1. Долгіч Н. Марки незалежної України у філателістичній колекції Георгія Георгіадіса (Кіпр), подарованій Шевченківському національному заповіднику. *Наукові записки Шевченківського національного заповідника*. Канів : ТОВ Поліграфічний дім «Юна». 2023, с. 178–198
2. Листування Тараса Шевченка. За ред. Сергія Єфремова. Репр. вид. за вид. 1929 року. Черкаси : Брама-Україна. 2013, 1055 с.
3. Пиріг Л. Філателія Шевченківська. *Шевченківська енциклопедія: в 6 т.* / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка; редкол.: М. Г. Жулинський (гол.) : Київ, 2015. Т. 6 : Т–Я. С. 503–507.
4. Спогади про Тараса Шевченка. Уклад, і прим. В. С. Бородіна, М. М. Павлюка, О. В. Бороня; передм. В. Д. Смілянської. Київ : Дніпро. 2010, 608 с.
5. Шевченко на марках» інтернет магазину «Bomarka». URL: <https://bomarka.com/shevchenko-na-markakh/> (дата звернення: 28.04.2024)
6. Шевченківська енциклопедія: в 6 т. / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка; редкол.: М. Г. Жулинський (гол.) : Київ, 2012. Т. 1 : А-В, 744 с.
7. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: у 12 т. / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2001. Т. 6 : Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. 2003. 632 с.
8. Шпакович Н. Тарас Шевченко на поштових марках. URL: <https://ostrohcastle.com.ua/pl/taras-shevchenko-na-poshtovyh-markah/> (дата звертання: 30.03. 2023).
9. Янкель Р. Шевченко повернувся... на поштовій марці. URL: <https://zn.ua/ukr/ART/shevchenko-povernuvsya-na-poshtoviy-marci.html> (дата звернення: 30.03.2023).

УДК 81'255.4=111:821.161.2 Шев

Тетяна Михайлівна Мітіна,
старший науковий співробітник
сектору «Історія Шевченкової могили»
відділу наукових досліджень,
Шевченківський національний заповідник
(Канів, Україна)
ORCID: 0009-0005-8422-6828

ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ ВІРОЮ РІЧ ШЕВЧЕНКОВОЇ ПОЕМИ «ВЕЛИКИЙ ЛЬОХ»

У даній статті досліджено особливості художнього перекладу Шевченкової поеми «Великий льох» відомою англійською перекладачкою Вірою Річ. У ході дослідження було проведено аналіз точності перекладу вищезгаданої поеми Тараса Шевченка методом компаративного та лінгвістичного аналізу та її відповідності українському оригіналу за змістом, збереженні авторського стилю, ритміки та мелодики при перекладі поеми через призму нового напрямку у перекладознавстві – екологічному перекладознавстві.

Ключові слова: художній переклад, інтерпретація, Віра Річ, поема-містерія, «Великий Льох», екологічне перекладознавство.

Tetyana Mitina,
Senior Research Fellow
Department of Scientific Research
Section «History of Shevchenko's grave»,
Shevchenko National Reserve
(Kaniv Ukraine)
ORCID: 0009-0005-8422-6828

THE SPECIALITIES OF THE ARTISTIC TRANSLATION BY VIRA RICH OF THE POEM OF TARAS SHEVCHENKO THE «THE GREAT VAULT»

In the article is explored the specialities of the artistic translation of the poem of Taras Shevchenko «the Great Vault» by the famous English translator Vira Rich. During investigation the analysis of the accuracy of the translation of the above mentioned poem of Taras Shevchenko by the method of comparative and linguistic analysis was done and its correspondence to the Ukrainian original by the content, preservation of the author's style, rhythm and melody while translating the poem through the prism of the new direction in the translation studies – ecological linguistics.

Key words: artistic translation, interpretation, Vira Rich, poem-mystery, «the Great Vault», ecological linguistics.

Актуальність теми дослідження. З початком повномасштабного вторгнення зі сторони Російської Федерації, яке розпочалося 24 лютого 2022 року, історією та культурою України почали активно цікавитись різні країни світу. Українська література та переклади видань українських письменників та культурних діячів, зокрема Тараса Шев-

ченка, стали надзвичайно актуальними й раніше не викликали до себе такого інтересу, як сьогодні. У цій статті вибрано для дослідження саме «Великий льох» Тараса Шевченка, адже у цьому творі висловлена віра в пробудження українського народу, його духовне відродження та здобуття незалежності й розбудову національної держави, що в наш час, у період окупації України та проявів агресії з боку Росії, є актуальною темою, як ніколи раніше, а Віра Річ є однією з небагатьох перекладачів, яка інтерпретувала цю непросту для сприйняття іноземців поезію англійською мовою.

Аналіз досліджень і публікацій. В Англії першу згадку про Шевченка знаходимо в 1877 році в тижневику «Цілий Рік» («All the year round»). Стаття побудована на матеріалі відомої праці французького Еміля Дюрана, який одним із перших у Європі написав докладний критико-біографічний нарис про Шевченка. Багато уваги творчості Шевченка приділяє відомий англійський славіст Вільям Річард Морфіл. Він добре знав слов'янські мови, бував у Києві, у Галичині. У своїх статтях Морфіл подає докладну біографію поета. У 1903 році Морфіл помістив її в журналі «Атеней» («The Athenaeum»).

Одними з найпопулярніших перекладів Шевченка на англійську мову були переклади англійської письменниці Етель Ліліан Войнич. Письменниця подає докладну біографію Шевченка, в основному правильно оцінюючи факти з його життя (характеристика Кирило-Мефодіївського товариства). Свою розповідь вона оживляє цитатами з листів Шевченка з повісті «Художник», приймаючи її повністю, як автобіографічну. Особливо вдаються Войнич твори інтимно-ліричні, наприклад, «Минули літа молодії» («Winter»). У жовтні 1912 року переклади Войнич були прочитані в лондонському клубі «Nobodies» у доповіді про Україну. Відтоді вони багато разів передруковувались в основному в США й Канаді і досі не втрачають значення в справі ознайомлення англійського читача з творами Шевченка.

На початку ХХ століття в англійській пресі з'являлися поодинокі статті про Шевченка й переклади його творів. Персі Поль Сервер у 1914 році опублікував у часописі «Україна» («The Ukraine») свій переклад «Заповіту» («Legacy»). У 1919 році він же випустив книгу «Антологія новітньої слов'янської літератури в прозі і поезії» («Anthology of Modern Slavonic Literature in Prose and Verse»). Тут вміщені переклади автобіографії Шевченка, а також його віршів «Заповіт», «Огні горять», «Якби ви знали, паничі».

З сучасних англійських письменників Шевченка перекладав Джек Ліндсей. Він переклав англійською мовою шість віршів Шевченка: «Заповіт» («When I am dead»), «Якби в знали, паничі» («If You Know»), «Сон» – «На панщині пшеницю жала» («Dream»), «І золотої й дорогої» («O, Happy Days»), «Ой діброво, темний гаю» («O, Leafy trees»), «Садок вишневий» («Beside the Hut»).

Мета основного дослідження. Порівняти, наскільки вдало інтерпретована поема «Великий льох» Тараса Шевченка в англійському перекладі, виконаному Вірою Річ, методом компаративного та лінгвістичного аналізу та синтезу. Поставлена мета досягається через опрацювання англійського перекладу та українського оригіналу у ході дослідження та проведення аналізу відповідності перекладеного твору до твору оригіналу та підведення підсумків.

Наукова новизна. Наукова новизна полягає в тому, що у ході дослідження ми розглядаємо, наскільки точно перекладена англійською мовою поема «Великий Льох» у перекладі Віри Річ не тільки з точки зору лінгвістики, а й з точки зору екологічного перекладознавства, що є дуже цікавим та малодослідженим напрямком лінгвістики.

Виклад основного матеріалу. Мистецтво інтерпретації відоме з давніх часів. Ще здавна існували люди, які займалися переписуванням книг, трактуванням текстів і робили вони це по-різному, несвідомо вносячи зміни в оригінали. Інформація художнього

тексту є досить специфічною, оскільки в художньому тексті поєднуються як відображення об'єктивної реальності, так і релятивізм та ірреальність. На рівні пізнання тексту за І. Гальпериним [1; с. 97] виникає образна когезія, тобто у літературному творі маємо справу зі своєрідним окремим світом в образах. Автор зазвичай намагається уникнути формування свого задуму в явній формі, а ховає його за образами героїв, композицією та поетикою, іншими доступними йому засобами організації тексту. А перекладач має сприйняти думку рідною мовою і правильно передати її іншою.

Художній переклад прози чи поезії – це справжнє мистецтво. Тому перекладач художніх текстів – це той самий письменник, який ніби створює книгу для іншомовного читача. Такий вид перекладу вважається одним із найскладніших видів перекладу, адже він повинен бути виконаний так, щоб атмосфера сюжету, стиль автора повністю збереглися. Саме тому основна мета художнього перекладу – збереження стилю автора оригіналу.

Кожен художній твір, література кожної історичної доби породжує специфічні проблеми для перекладача. Праця сучасного перекладача художньої літератури мусить бути глибоко творчою, такою, що передає не лише основний зміст твору, але й образи, реалії та характерний колорит епохи, яку відображено, адже кожен оригінал за своїм образом (та кожна адресна група за своїм типом і складом) потребує свого, завжди індивідуального підходу [5, с. 267].

Хоча суть перекладу полягає в якомога точнішому передаванні існуючої інформації, не варто в аналізі користуватися критерієм ідентичності, тому що не існує стовідсоткових мовних еквівалентів, фразеологічних одиниць, сталих висловів тощо. Текстові компоненти перекладацького акту – твори оригіналу та перекладу – повинні бути функціонально еквівалентними [4, с. 16]. Переклад творів Шевченка англійською мовою натрапляє на чималі труднощі, пов'язані з тим, що це різноструктурні мови, а чим віддаленіші мови за особливостями своєї будови, тим більшими бувають втрати при перекладі художнього твору. [2, с. 274–280]. (Рис. 1).

*Рис. 1. Шевченко Т. Богданова
церква у Суботіві. 1845.
[Середина вересня. Суботів].
Папір, акварель*

«Великий Льох» – поема-містерія, в якій Тарас Шевченко в художній формі втілює свою філософсько-поетичну концепцію історії України, а саме етапу її злуки з Москвою та фатальних для нації політичних та соціопсихологічних наслідків цього акту. Поема була написана в жовтні 1845 року в Миргороді під час гостювання у Шевченкового знайомого П. Шершавицького, чиновника канцелярії повітового маршала. Твір складається з трьох пісень. У вступі йдеться про те, як три пташечки, три душі, прилетіли до Суботова і почали розповідати про те, як вони тут опинилися, за які гріхи і як вони жили.

Оригінал

Як сніг, три пташечки летіли
Через Суботове і сіди
На похиленному хресті
На старій церкві. «Бог простить:
Ми тепер душі, а не люди,
А відціля видніше буде,
Як той розкопуватимуть льох.
Коли б вже швидше розкопали,
Тойді б у Рай нас повпускали,
Бо так сказав Петрові Бог:
Тойді у Рай нас повпускали,
Бо так сказав Петрові Бог:
«Тойді у Рай їх повпускаєш,
Як все москаль позабирає
Як розкопа великий льох» [9, с. 214]

Англійський переклад

Like snow, three little birds came flying
Through Subotiv, and alighting
On an old church's leaning cross
They settled: "God will pardon us!
Not human, now, we souls are birds...
From here we'll easier observe
How they will excavate the Vault.
The sooner it is dug and broken,
The sooner heaven will be opened.
For thus to Peter spake the Lord:
'Thou wilt admit them into heaven,
When all by Muscovites is stolen,
And they have opened
the Great Vault» [9, с. 215]

Вірі Річ вдалося зберегти у вступній частині ідейний зміст вірша, але не його мелодійність. На жаль, є деякі втрати в ритміці та мелодії. Так, наприклад, римування слів «летіли» й «сіди» на початку вірша авторці англійського перекладу вдалося зберегти, але вже ближче до кінця твору спостерігаємо невідповідність у римуванні українських слів: «розкопали» й «повпускали» та англійських відповідників їм: «broken» та «will be opened».

У «Великому Льосі» прослідковується один із принципів екологічного напрямку в перекладознавстві, який ми використовуємо, а саме: принцип холізму. У даному випадку весь великий твір Тараса Шевченка «Великий Льох» складається зі вступу та трьох пісень, що формує одну єдність, а з принципу холізму якраз і виходить, що все велике складається з малого.

Перша пісня починається словами:

Оригінал

Як була я людиною,
То Прісею звалась;
Я отутечки родилась,
Тут і виростала...
[9, с. 214]

Англійський переклад

When I was of human-kind
Prissia was my name;
And this village was my birthplace,
Here I grew, I came
[9, с. 215]

У першому уривку ритмомелодика вірша в перекладеному варіанті навіть краще передана, ніж в оригіналі. Перекладачка римує слова «звалась» та «виростала» як «name»; та «same», чим робить англійський вірш більш милозвучним. Фразу «тут і виростала», авторка англійського варіанту вирішила інтерпретувати як «here I grew, I came», чим додала додаткового відтінку значення та ритму до англійського вірша. Він став навіть звучати краще. Тут спрацьовує принцип динаміки, адже у цих рядках повторення слів викликає послідовне чергування одних і тих же складів та звуків та концентрує їх у яскраві співзвучності.

На початку II частини розповідається про мандрівку царя з Полтави до Москви.

Оригінал

Я була ще недолітком,
Як Батурын славний
Москва вночі запала,

Англійський переклад

I was still a thoughtless girl
When glorious Batyrun
Was fired by Moscow in the night,

Чечеля убила,
І малого, і старого
В Сейму потопила.
[9, с. 218]

And Chechel by her slain,
And both old and young she took
And drowned them in the Seym...
[9, с. 219]

Слово «недоліток» Віра Річ перекладає як «a thoughtless girl», що дослівно перекладається як «бездумна дівчинка», а для українського виразу «Чечеля убила» авторка англійського перекладу підбрала дуже точний відповідник у давній англійській мові «Chechel by her slain», що дослівно перекладається з відтінком насильницької смерті, тобто мається на увазі не просто померти, а «вбити когось насильно».

На початку ІІІ частини Тарас Шевченко згадує про Канів, бо у третій частині розповідається про мандрівку душі до Канева. Далі аналізуємо уривок з ІІІ частини.

Оригінал

А я в Каневі родилась.
Ще й не говорила,
Мене мати ще сповиту
На руках носила,
Як їхала Катерина
В Канів по Дніпрові.
А ми з матір'ю сиділи
На горі в діброві.
[9, с. 222]

Англійський переклад

And in Kaniv I was born;
To speak I'd still not learned
Swaddled, in her arms, my mother
Carried me around,
When Catherine the tsarina came
To Kaniv on the Dnipro,
And on a hill my mother sat
With me, in an oak-grove.
[9, с. 223]

У даному уривку Вірі Річ вдалося передати зміст твору, хоч і з дещо іншим відтінком. Так, наприклад, англійські слова «to speak not learned» та «carried around» не відтворюють римування слів українського вірша «не говорила» й «носила». Перекладачка передає слово «не говорила», англійським «speak not learned», що дослівно перекладається як «говорити, я все ще вчилася».

У цілому перекладачка майстерно перекладає поезію, не порушуючи зміст авторського твору, тому її переклад є адекватним та правильним.

Але авторці англійського варіанту не вдалося передати всю милозвучність вірша, так як англійська мова флективна аналітична, а українська флективна синтетична.

Зробивши лінгвістичний аналіз твору, можна сказати, що автор досягає адекватності перекладу шляхом правильного підбору відповідних виразів та зворотів, які відображають зміст українських, але не завжди з ними співвідносні за звучанням та кількістю складів. Наприклад, вираз можна дослівно перекласти, хоча саме такого виразу сам автор не застосовує, а обирає дещо інші звороти.

Висновки. Проаналізувавши перекладений Вірою Річ твір Тараса Шевченка «Великий Лях» англійською мовою, можна зробити такі висновки. У процесі дослідження, методом компаративного аналізу було виявлено, що зміст перекладеного твору англійською мовою цілком збігаються зі змістом тексту оригіналу. Автору англійського перекладу вдалося досягти адекватності перекладу та чітко передати зміст твору, зберігши його жанрову специфіку та емотивну насиченість поеми. Незважаючи на відмінність мовних конструкцій та ментальних рис українського та англійського народів, перекладачка змогла відчувати глибину української душі та відтворити її англійською мовою. Віра Річ довела, що, незважаючи на часові рамки та відмінності між українською та англійською мовами, вони можуть співіснувати в поетичних рядках і достойний переклад вірша можливий лише тоді, коли перекладач пройнявся переживаннями автора та відчув його настрій.

Список використаних джерел:

1. Гальперин. І. Текст як об'єкт лінгвістичного дослідження. Москва : Наука, 1981, 139 с.
2. Зорівчак Р. Перший популяризатор творів Шевченка в англomовному світі. *Збірник праць двадцять четвертої наукової Шевченківської конференції*. Київ: Наук. думка, 1982. С. 274–280.
3. Карабан В. І., Мейс Дж. Переклад з української мови на англійську мову. Вінниця: Нова Книга, 2003. 608с.
4. Коцюбинська М. Х. Шевченко в англійських перекладах. *Зб. праць четвертої наук. Шевченківської конф.* Київ : АН України РСР, 1956. С. 309–320.
5. Сітко А. В. Проблема відтворення граматичної семантики інтерогативів засобами цільової мови. *Проблема семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики: зб. наук. праць / відп. ред. Н. М. Корбозерова*. Київ : Логос, 2012. Вип. 22. С. 267–274.
6. Сухенко К. М. Лексичні проблем перекладу. Київ : Вид-во Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 1992. 260 с.
7. Чередниченко О. І. Про мову і переклад. Київ : Либідь, 2007. 248 с.
8. Швачко С. О. Об'єкти перекладознавства: монографія / С. О. Швачко, І. К. Кобякова, Т. О. Анохіна. Суми: Сумський державний університет, 2019. 222 с.
9. Шевченко Тарас. Вибрана поезія. Живопис. Графіка / упоряд., авт. прим. С. Гальченко; вступ, ст. І. Дзюби. Київ : Мистецтво, 2007. 607 с.
10. Шмігер Т. Історія українського перекладознавства ХХ сторіччя. Київ : Смолоскип, 2009. 342 с

УДК 821.161.2-1.09Шев"1860":027.1

Ігор Богданович Марцінковський,
кандидат медичних наук, доцент
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова
(Миколаїв, Україна ORCID: 0000-0003-2804-6273)

РАНІШЕ НЕ ВІДОМИЙ ПРИМІРНИК «КОБЗАРЯ» ТАРАСА ШЕВЧЕНКА 1860 РОКУ ВИДАННЯ З ПРИВАТНОЇ БІБЛІОТЕКИ

Дослідженням встановлена кількість примірників останнього прижиттєвого видання «Кобзаря» Т. Г. Шевченка, які зберігаються в українських державних інституціях. Описаний раніше не відомий науковцям примірник «Кобзаря» Т. Г. Шевченка випуску 1860 року. Звернена увага на потребу створення електронного каталогу, де були б взяті на облік усі наявні примірники «Кобзаря» Т. Г. Шевченка 1860 року, які є на території нашої країни та поза її межами з науковим їх описом і точними координатами зберігання.

Ключові слова: Тарас Шевченко, «Кобзар» (1860), видання, примірник, бібліотека.

Igor Martsincovskiy,
Candidate of Medical Sciences (Ph.D),
Associate Professor of Educational Scientific
Humanities Institute of National University
Shipbuilding named after Admiral Makarov
(Mykolaiv, Ukraine)
ORCID: 0000-0003-2804-6273

A PREVIOUSLY UNKNOWN COPY OF «KOBZAR» BY TARAS SHEVCHENKO, 1860 EDITION FROM A PRIVATE LIBRARY

The research established the number of copies of the last surviving edition of «Kobzar» by Taras Shevchenko, which are kept in Ukrainian state institutions. The previously described copy of «Kobzar» by Taras Shevchenko, published in 1860, is unknown to scientists. Attention is drawn to the need to create an electronic catalog that would include all available copies of Taras Shevchenko's «Kobzar» of 1860, which are on the territory of our country and outside its borders, with their scientific description and exact storage coordinates.

Key words: Taras Shevchenko, «Kobzar» (1860), edition, copy of the book, library.

Актуальність теми дослідження. У 1860 році Тарас Шевченко, після тривалого розгляду отримання дозволу на видання своїх творів, надрукував «Кобзар», який став останньою прижиттєвою збіркою поета. Попри ментально-історичну та культурну важливість цієї збірки для українського народу, дотепер немає повного каталогу її зберігання у державних інституціях України, за кордоном та у приватних колекціях по всьому світу. Зазначене і визначає актуальність нашого дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. Інформація про зберігання примірників останнього прижиттєвого «Кобзаря» Т. Шевченка (1860) знаходиться у різних виданнях та

фрагментарна [2; 5; 11]. Цілісного списку із зазначенням їх кількості та місця зберігання немає. Водночас трапляються повідомлення від митників у засобах масової інформації про намагання незаконно вивезти окремі примірники «Кобзаря» за межі України [1]. Зроблено комплексне дослідження, у якому вивчено й проаналізовано історію видання останнього «Кобзаря» Т. Шевченка (1860) та упорядковано відомості про примірники, що зберігаються в українських бібліотеках (державних і приватних) та музеях.

Метою дослідження є з'ясувати загальну кількість та особливості «Кобзарів» Т. Г. Шевченка 1860 року випуску в державних інституціях та приватних колекціях в Україні та описати раніше не відомий науковцям примірник поетичної збірки українського поета-художника.

Виклад основного матеріалу. Повертаючись із заслання, Т. Шевченко готував до друку збірку своїх поезій. У Щоденнику митець 21 лютого 1858 році робить запис: «Почав переписувати свою поезію для друку, писану з 1847 року по 1858 рік». Але його турбувала цензура: «Але як мені приступити до цензури?», (*переклад з російської українською мовою – редакторів*) – занотовано ним у тому ж Щоденнику 4 квітня 1858 року [11, т. 5, с. 156, 171]. З поверненням до Петербургу, Т. Шевченко у квітні 1858 року доручає Данилу Каменецькому з'ясувати в Петербурзькому цензурному комітеті, чи можна здійснити нове видання його творів. Рукою Д. Каменецького написані листи Т. Шевченка до шефа жандармів і головного начальника вищого органу таємної політичної поліції Третього відділу імператорської канцелярії В. Долгорукова від 27 жовтня 1858 року та до куратора петербурзького цензурного комітету І. Деянова від 23 грудня 1858 року із клопотанням про дозвіл видати поетичні твори [11, т. 6, с. 233–234].

Проте жандармське управління вважало неможливим видання збірки, допоки не буде відмінено «височайшу» заборону на друк творів поета, накладену царем ще у 1847 році. У зв'язку з цим, Т. Шевченко подає до цензурного комітету дві оправлені разом книжки «Чигиринський Кобзар і Гайдамаки» (СПб, 1844) та «Гамалія» (СПб, 1844). Вони за дорученням міністра народної освіти, а водночас начальника Головного цензурного управління Євграфа Ковалевського потрапляють до цензора О. Тройницького. У консультативному відгуку він висловлюється, що їх можна друкувати, за винятком поезії «Думи мої, думи мої...» (1839), у якій, на його погляд, «...надто гірко висловлюється скорбота автора про знищення козацької вольності, над **могилою** якої, за його словами, **Орел чорний сторожем лігає**, і смуток його на чужині, тобто на півночі Росії, за батьківщиною його Україною. Цю пісню я вважав би за краще виключити зовсім з другого видання поем Шевченка: у ній немає майже особливо поганих віршів, окрім хіба вищенаведених, але загальна думка її ворожа до злиття Малоросії з Великоросією. Виняток цієї пісні, що служить хіба що передмовою до поем, не зашкодить цілості творіння поета, а тим часом усуне важку думку, що він ставить і Росію в числі колишніх ворогів України» (*переклад з російської українською мовою – редакторів*) [8, с. 307–308]. Висновок О. Тройницького став підставою, щоб Третій відділ дозволив цензурі розглянути твори Т. Шевченка, до того часу заборонені, на загальних підставах. Замість поданих обох книжок поезій, Шевченко подав рукопис «Поезія Т. Шевченка. Том перший», де занесені творчо доопрацьовані чи редаговані легального змісту поезії до 1847 року. Після розгляду цензор С. Палаузов запропонував вилучити із збірки вірші, у яких він вбачав «різке протиріччя сучасного розвитку суспільства» (*переклад з російської українською мовою – редакторів*), але в загальному висновку не заперечив можливості друку [8, с. 311–312].

25 липня 1859 року з рукописом творів Т. Шевченка ознайомився О. Тройницький, який не погодився з цензором С. Палаузовим [8, с. 328–330]. Головне управління цензури пристало на пропозицію О. Тройницького, а додані автором «Псалми Давидові»

рекомендувало розглянути ще й у духовній цензурі [8, с. 340]. Духовна цензура призначила тимчасовим цензором для розгляду циклу віршів під назвою «Псалми Давидові» професора теології В. Карпова, який заперечив їх публікацію. Архімандриту Фотію, який стежив за узгодженням перекладів-переспівів біблійних текстів, здалося, що псалми 43, 52, 81 і 136 містять думки, що не відповідні канонічному тексту [8, с. 343–345]. У цей час С. Палаузову виявили недовір'я, тому долю друку «Кобзаря» вирішував один із найреакційніших на той час цензорів – В. М. Бекетов [8, с. 346]. За твердженням М. Чалого, першого біографа поета, Головне управління у справах друку «поставилося до видання творів Т. Г. Шевченка несхвально, й усе могло б затягтися надовго, коли б міністр народної освіти Ковалевський своєю владою не дозволив друкувати» [3; 4; 13, с. 10].

До сприяння випуску поетової збірки долучилася письменниця й музична педагогиня Анастасія Марченко (у заміжжі Кир'якова; 1830 – 1880), яка в останні роки життя мешкала в селі Ковалівка, що неподалік Миколаєва. Вона звернулася з листом до Єгора Ковалевського, дипломата, мандрівника, у молодості петрашевця і брата міністра освіти та головного цензора. У листі Анастасія Марченко нагадує про їхнє знайомство й просить Єгора Ковалевського звернутися до свого брата Євграфа, аби той посприям проходженню рукописів Т. Шевченка [13, с. 11].

Після перебування у руках цензури Т. Шевченко писав про «Кобзар»: «...ледве пізнав свої діточки» [11, т. 6, с. 190]. Врешті 23 січня 1860 року вийшло третє й останнє прижиттєве видання «Кобзаря» Т. Шевченка з літографованим портретом поета роботи М. Микешина і присвятою Марку Вовчку. Видання було значно повніше попередніх і містило 17 окремих поетичних творів. «Кобзар» 1860 року містив частину ранньої поезії та з цензурними купюрами твори зі збірки «Чигиринський Кобзар і Гайдамаки» й доданих написаних пізніше поеми «Наймичка» і циклу поезій «Псалми Давидові». Збірка побачила світ у петербурзькій друкарні П. Куліша завдяки коштам П. Симиренка. Наклад видання був найбільшим, з усіх раніше виданих поетом, й офіційно склав 5800 примірників.

Водночас за ініціативи Т. Шевченка у друкарні П. Куліша видрукували ще особливі та додаткові 250 книг (загальний наклад склав 6050 примірників) [7, с. 364; 10, додаток, с. 14]. Ці додаткові особливі примірники були з деякими рядками в окремих поезіях, котрі вилучила цензура. До них поет власноручно вклеював не дозволені цензурою місця, друковані на окремих аркушах паперу. Про існування додаткового накладу видання переконливо засвідчує лист Т. Шевченка до П. Симиренка від 3 січня 1860 року [11, т. 6, с. 192]. Колекціонер рукописів, бібліофіл, член Петербурзької української громади Феодосій Дейкун-Мочаненко (Мовчаненко; ? – після 1913) згадував про випадок у друкарні П. Куліша, свідком якого він став, коли зразу з виходом «Кобзаря» сюди зайшов поет і з нетерпінням запитав Д. Каменецького про віддруковані аркуші з вилученими цензурою рядками поеми «Катерина» [7, с. 364]. Ф. Дейкун-Мочаненко придбав такі аркуші та вклеїв їх у «Кобзар», який пізніше зберігався в бібліотеці Лубенської чоловічої гімназії (нині зберігається в Інституті літератури імені Т. Г. Шевченка. Ф. 1. № 534) [7, с. 364].

Буремні роки ХХ століття із соціально-політичними катаклізмами для українців (світові та російсько-українські війни, Голодомор, репресії, у першу чергу інтелігенції) не дозволили зберегти усі примірники «Кобзаря». Саме тому кожен вцілілий натепер примірник є бібліографічною рідкістю та історико-культурною й духовною пам'яткою для українців. Усі збережені до нашого часу примірники «Кобзаря» 1860 року практично не зустрічаються без ушкоджень.

В Україні примірники «Кобзаря» Т. Шевченка 1860 року зберігаються: 14 примірників у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 10 примірників

у Національному музеї Тараса Шевченка (м. Київ) та Київському літературно-меморіальному будинку-музеї Т. Г. Шевченка (філія Національного музею Тараса Шевченка; Київ), 5 примірників у Шевченківському національному заповіднику (м. Канів), 4 у бібліотеці та 13 у відділі рукописних фондів (фонди Т. Шевченка і Ю. Меженка) Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка (м. Київ), по одному примірнику – в Музеї «Кобзаря» Т. Г. Шевченка (м. Черкаси), Музеї «Заповіту» Тараса Григоровича Шевченка (м. Переяслав), Національному музеї літератури України (м. Київ), Державному музеї книги і друкарства України (м. Київ), Дніпровському національному історичному музеї імені Дмитра Яворницького, Чернігівському обласному історичному музеї, Музеї рідкісної книги Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, Вінницькій обласній універсальній науковій бібліотеці імені Валентина Отаманського, Львівській національній науковій бібліотеці імені В. Стефаника, Одеській національній науковій бібліотеці, Харківській державній науковій бібліотеці імені В. Г. Короленка, Херсонській обласній універсальній науковій бібліотеці імені Олеса Гончара [2; 5, с. 7].

На трьох примірниках із чотирнадцяти з колекції Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського стоять дарчі автографи Тараса Шевченка: Катерині Василівні Галаган (у дівочтві Кочубей) – дружині Г. П. Галагана [2, с. 18; 11, т. 6, с. 240, 551]; Марку Олександровичу Андрієвському [2, с. 18; 11, т. 6, с. 240, 549] та Федору Івановичу Чельцову [2, с. 16; 11, т. 6, с. 243, 559]. Один примірник, який перебував у бібліотеці Петра Гавриловича Лебединцева, має четверту сторінку видавничої обкладинки, на якій вказано ціну видання та відомості щодо умов пересилання книги поштою [2, с. 18].

Два примірники «Кобзаря» Т. Шевченка 1860 року у фондах Національного музею Тараса Шевченка мають автентичні видавничі обкладинки, а три його примірники із дарчими автографами поета: Надії Олександрівні Білозерській [11, т. 6, с. 240, 549], Осипу Максимовичу Бодянському [11, т. 6, с. 240, 550], Олександрі Михайлівні Куліш [11, т. 6, с. 241, 552].

У Київському літературно-меморіальному будинку-музеї Т. Г. Шевченка (філії Національного музею Тараса Шевченка) зберігають примірники із дарчими написами Левові Павловичу Деркачу [11, т. 6, с. 240, 551], Олександрю Матвійовичу Лазаревському [11, т. 6, с. 241, 553], Михайлу Олександровичу Максимовичу [11, т. 6, с. 241, 553], Максиму Корнійовичу Чалому [11, т. 6, с. 243, 558], Кіндрату Михайловичу Яхненку [11, т. 6, с. 243, 559].

Примірник «Кобзаря» 1860 року, який зберігається в Інституті літератури імені Т. Г. Шевченка, має друковані вклейки з вилученими цензурою рядками в поемі «Катерина». У фондах Інституту зберігаються «Кобзарі» з Шевченковими дарчими написами: Марії Степанівні Козачковській [11, т. 6, с. 241, 551], Федору Матвійовичу Лазаревському [11, т. 6, с. 241, 553], Марії Олександрівні Маркович [11, т. 6, с. 242, 555], Петру Максимовичу Соколову (Соколенку) [11, т. 6, с. 242, 556], Людмилі Володимирівні Тарновській (в дівочтві Юзефович) [11, т. 6, с. 242, 557], Надії Василівні Тарновській, який ще містить дописані рядки до віршів і поем «Думка – Вітре буйний, вітре буйний», «До Основ'яненка», «Гайдамаки», «Тарасова ніч», «Катерина», вилучених цензурою [9, т. 6, с. 41–42; 11, т. 6, с. 242, 558], Василю Васильовичу Тарновському [11, т. 6, с. 242, 558], Дмитру Андрійовичу Трощинському [11, т. 6, с. 242, 558].

У Чернігівському обласному історичному музеї зберігається примірник із дарчим написом Григорію Михайловичу Честахівському [11, т. 6, с. 243, 559].

У Державному літературному музеї Російської Федерації зберігаються примірники з дарчими написами: Є. Г. Криловській [11, т. 6, с. 196, 241, 490, 552], Ганні Никифоровні Мордовцевій [11, т. 6, с. 242, 554–555], Олексію Петровичу Стороженку [11, т. 6, с. 242, 557].

В Інституті російської літератури Російської Академії Наук зберігаються примірники з дарчими написами: Михайлу Йосиповичу Микешину [11, т. 6, с. 241, 554], Степану Дмитровичу Яновському [11, т. 6, с. 243, 559].

В Історичному музеї в Москві зберігається примірник «Кобзаря» з дарчим написом Олексію Сергійовичу Уварову [11, т. 6, с. 243, 558].

У російському Державному музеї О. М. Горького (м. Нижній Новгород) зберігається примірник з дарчим написом Василю Матвійовичу Лазаревському [11, т. 6, с. 241, 553].

У Державній історичній бібліотеці Росії зберігається примірник «Кобзаря» з дарчим написом Івану Бугаю-Саєнку [11, т. 6, с. 240, 550].

Примірники в Російській державній бібліотеці (м. Москва) мають дарчі написи Івану Матвійовичу Лазаревському [11, т. 6, с. 241, 553], Кузьмі Терентійовичу Солдатову [11, т. 6, с. 242, 555].

У відділі рідкісних книжок Наукової бібліотеки С.-Петербурзького державного університету зберігається «Кобзар» із дарчим написом Ользі Миколаївні Бутаковій [11, т. 6, с. 240, 550].

У бібліотеці Інституту слов'янського університету при Паризькому університеті зберігається «Кобзар» з дарчим написом Надії Андріївні Степановій [11, т. 6, с. 242, 557].

Натепер не встановлене місце зберігання «Кобзарів» Тараса Шевченка 1860 року видання з дарчими написами поета: Івану Мироновичу Запорожцю [11, т. 6, с. 241, 551], Марії Леонідівні Мокрицькій [11, т. 6, с. 241, 554], Г. О. Ракович [11, т. 6, с. 242, 555], Олексію Федоровичу Сенчилу-Стефановському [11, т. 6, с. 242, 556].

Примірник «Кобзаря» для Херсонської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Олесь Гончара, як повідомила заступниця директора з бібліотечної роботи Г. В. Шендерук (лист від 25.05.2023), придбав та подарував херсонський книголюб і почесний громадянин міста М. А. Ємельянов. Жодних написів чи інших особливих прикмет, окрім штампа бібліотеки, на книжці немає. У зв'язку з тим, що під час російсько-української війни місто Херсон з 24 лютого до 11 листопада 2022 року тимчасово перебувало під окупацією російськими військовими з пограбуванням ними музеїв, бібліотек і вивезенням культурно-історичних пам'яток, постійними обстрілами прифронтового міста, зокрема й двічі влучанням у будівлю бібліотеки, евакуацією працівників бібліотеки, доля примірника з Херсонської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Олесь Гончара натепер не встановлена до проведення повної інвентаризації.

Щодо кількості примірників «Кобзаря» Т. Шевченка 1860 року в приватних бібліотеках друкована інформація вкрай обмежена. Відомо, що у приватних бібліотеках зберігаються примірники «Кобзаря» з дарчими написами поета: Глафірі Матвіївній Огієвській [11, т. 6, с. 242, 555], а з дарчим написом Андрію Олександровичу Куцинському є власністю І. С. Зільберштейна з 1966 року [11, т. 6, с. 241, 552]. Наукова працівниця Національного музею Тараса Шевченка та головна зберігачка фондів музею Ю. А. Шиленко повідомила автору статті, що їй відомі два примірники «Кобзаря» (1860) у київських приватних бібліотеках, на один з яких їхньою інституцією робилася експертиза. Час від часу про «Кобзаря» із приватних бібліотек з'являються повідомлення в засобах масової інформації з приводу подарунків державним науковим чи музейним закладам або скандалів із намаганням їх нелегально перевезти через український кордон [1]. Зважаючи на отриману інформацію, можна припустити, що примірників «Кобзаря» (1860) у приватних бібліотеках в Україні та світі зберігається вкрай мало і їх може налічуватися невелика кількість.

Особливості виявленого примірника з миколаївської приватної бібліотеки: примірник з втраченою видавничою обкладинкою оправлений в тверду картонну з ко-

ленкором палітурку темно-коричневого кольору розміром 215 x 140 мм. Верхня й нижня кришки обкладинки мають лінійну блінтову рамку з відступом від кожного краю на 5 мм, а вздовж корінця перпендикулярні до його довжини сім поясів. На корінці у верхній частині між другим і третім блінтовими поясами у два рядки тиснення золотом: зверху – «ШЕВЧЕНКО», під написом паралельна до основи літер риска, а під нею – «КОБЗАРЬ». Зверху до внутрішнього боку корінця прикріплено світло-фіолетового кольору лясце. На вільній (не приклеєній до палітурки) частині форзацу, угорі зліва біля згину, коричневим чорнилом зроблений напис – «№ 168». Найімовірніше, це порядковий номер книжки у приватній бібліотеці. На титульній сторінці справа над написом «КОБЗАРЬ» тисненням зроблений однорядковий напис фігурними літерами: «А. С. Завадовській». Висота заголовних літер 5 мм, рядкових – 3 мм. Із усього виходить, що це ініціали та прізвище першого власника книжки. Зверху і знизу корінець біля рубчика має незначні потертості. Наприкінці книжки, на сторінках 241–245 і форзацу, внизу біля внутрішнього їх кута є невеликий (міліметр товщиною і до 5 мм довжиною) слід від пошкодження личинкою комахи. Тексти поезій у місцях вилучених цензурою рядків не мають написів чи вклейок. Сторінки цілі, без забруднень. Примірник у доброму стані.

Висновки:

1. За публікаціями встановлена кількість примірників «Кобзаря» Т. Шевченка 1860 року видання, які зберігаються в українських державних інституціях, а саме: 14 примірників – у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 10 примірників – у Національному музеї Тараса Шевченка (м. Київ) та Київському літературно-меморіальному будинку-музеї Т. Г. Шевченка (філія Національного музею Тараса Шевченка), 5 примірників – у Шевченківському національному заповіднику (м. Канів); 17 – в Інституті літератури імені Т. Г. Шевченка (м. Київ); по одному примірнику – в Музеї «Кобзаря» Т. Г. Шевченка (м. Черкаси), Музеї «Заповіту» Тараса Григоровича Шевченка (м. Переяслав), Національному музеї літератури України (м. Київ), Державному музеї книги і друкарства України (м. Київ), Чернігівському обласному історичному музеї, Музеї рідкісної книги Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, Вінницькій обласній універсальній науковій бібліотеці імені Валентина Отаманського, Львівській національній науковій бібліотеці імені В. Стефаника, Одеській національній науковій бібліотеці, Харківській державній науковій бібліотеці імені В. Г. Короленка, Херсонській обласній універсальній науковій бібліотеці імені Олеса Гончара.

2. Повна кількість примірників у державних інституціях інших держав не встановлена. Водночас відомі примірники з дарчими написами поета, які знаходяться: у Державному літературному музеї Російської Федерації (м. Москва) – 3 примірники (з дарчими написами: Є. Г. Криловській, Г. Н. Мордовцевій, О. П. Стороженку); в Інституті російської літератури Російської Академії Наук (м. Москва) – 2 примірники (подаровані поетом М. Й. Микешину і С. Д. Яновському); у Російській державній бібліотеці (м. Москва) – 2 примірники (подаровані І. М. Лазаревському і К. Т. Солдатову); по одному примірнику в Історичному музеї в Москві (подарований О. С. Уварову); в російському Державному музеї О. М. Горького (м. Нижній Новгород) з дарчим написом В. М. Бугаю-Саєнку; у відділі рідкісних книжок Наукової бібліотеки С.-Петербурзького державного університету (із дарчим написом О. М. Бутаковій); бібліотеці Інституту слов'янського університету при Паризькому університеті (з дарчим написом Н. А. Степановій).

3. Натепер не встановлене місце зберігання «Кобзарів» Тараса Шевченка 1860 року видання з дарчими написами поета: І. М. Запорожцю, М. Л. Мокрицькій, Г. О. Ракович, О. Ф. Сенчилу-Стефановському. Доля примірника «Кобзаря» з Херсонської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Олеса Гончара залишається не з'ясованою, після тим-

часової окупації Херсону російськими військовими впродовж 24 лютого – 11 листопада 2022 року, під час якої відбулися пограбування ними музеїв і бібліотек та вивезення культурно-історичних пам'яток, а також з причини постійних обстрілів прифронтового міста, у тому числі з влучанням у будівлю бібліотеки та евакуацією працівників бібліотеки.

4. З'ясовано, що друкована інформація про кількість примірників «Кобзаря» Тараса Шевченка 1860 року у приватних бібліотеках вкрай обмежена. Відомо, що у приватних книжкових зібраннях зберігаються «Кобзарі» з дарчими написами поета: Г. М. Огієвській та А. О. Куцинському. Шевченкознавцям відомі два примірники «Кобзаря» (1860) у київських приватних бібліотеках, на один з яких робилася експертиза.

5. Уведений в науковий обіг та зроблений бібліографічний опис раніше невідомого примірника останнього прижиттєвого й підготовленого та редактованого самим поетом «Кобзаря» Тараса Шевченка 1860 року з приватної бібліотеки. Збірка, як більшість збережених донині примірників, без видавничої обкладинки й оправлена в тверду картонну з коленкором палітурку темно-коричневого кольору. На вільній частині форзацу, угорі та зліва біля згину, коричневим чорнилом зроблений напис – «№ 168», що міг бути порядковим номером книжки у приватній бібліотеці. На титульній сторінці справа над написом «КОБЗАРЬ» тисненням зроблений однорядковий напис фігурними літерами: «А. С. Завадовській», що, найпевніше, вказує на першого власника книжки. Сторінки цілі, тексти поезій у місцях, вилучених цензурою рядків, не мають написів чи вклеюк. Примірник перебуває в доброму стані.

6. Зважаючи на те, що примірники «Кобзаря» Тараса Шевченка 1860 року видання натеper є бібліографічною рідкістю та історико-культурною пам'яткою для українців, повідомлення про спроби нелегального вивезення його за межі України й час від часу виникаючими суспільно-політичними катаклізмами зі зникненням деяких із примірників, назріла нагальна потреба створення електронного каталогу, де були б взяті на облік усі наявні примірники, які є на території нашої держави та поза її межами з науковим їх описом і точними координатами зберігання.

Список використаних джерел:

1. [Б. а.]. Унікальне видання «Кобзаря» Тараса Шевченка хотіли вивезти з України. URL: <https://firtka.if.ua/blog/view/unikalne-vidannia-kobzaria-tarasa-shevchenka-khotili-vivezti-z-ukrayini-foto-video> (дата звернення : 17.07.2024).
2. Беляєва Л. В. «Кобзар» Т. Г. Шевченка у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : науково-бібліографічне дослідження / Л. В. Беляєва, І. Д. Войченко ; НАН України ; Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського, редкол. : О. С. Онищенко (голова) [та ін.]. Київ, 2015. 994 с.
3. Бородін В. С. Видання літературних творів Т. Г. Шевченка. *Шевченківський словник: у 2 томах.* / Інститут літ-ри імені Т. Г. Шевченка АН УРСР. Київ : Гол. ред. УРЕ, 1978. Т. 1. А – Мол. С. 115.
4. Бородін В. С. До історії тексту «Кобзаря» 1860 року. *Зб. праць вісімнадцятої наук. шевченківської конф.* Черкаси, 10–11 берез. 1969 р. Відп. ред. Є. П. Кирилюк. Київ, 1971. С. 49–77.
5. Видання Тараса Шевченка в Україні (1840–1923) : Наук.-допом. покажч. / ДЗ «Нац. парлам. б-ка України» ; уклад. І. О. Негрейчук ; наук. ред. В. О. Кононенко. Київ, 2010. 72 с.
6. Марцінковський І. Турбувалася про Кобзаря й жила на Миколаївщині (про Анастасію Марченко). *Дециця до шевченкіани Миколаївщини.* Миколаїв : НУК, 2013. С. 161–169.
7. Спогади про Тараса Шевченка / Упоряд. і приміт. В. С. Бородіна і М. М. Павлюка; передм. В. Є. Шубравського. Київ : Дніпро, 1982. 547 с.
8. Тарас Шевченко. Документи та матеріали до біографії / упоряд. Внучкова Л. І., Полянниченко О. І. (керівник), Середа Є. О., Судак В. О.]. Київ : Вища школа, 1982. 431 с.
9. Шевченківська енциклопедія : В 6 т. К. : НАН України, Ін-т л-ри імені Т. Г. Шевченка, 2012. Т. 1: А–В. 744 с.; Т. 2: Г–З. 760 с.; 2013. Т. 3: І–Л. 888 с.; Т. 4: М–Па. 808 с.; 2015. Т. 5: Пе–С. 1040 с.; Т. 6: Т–Я. 1120 с.

10. Шевченко Т. Кобзар. СПб. : Коштом П. Семеренка. 1860 (Друк. П. А. Куліша). [4], 244, [1] с. 1 арк. портр.
11. Шевченко Т. Зібрання творів у шести томах (видання, автентичне 1–6 томам «Повного зібрання творів у дванадцяти томах» / Тарас Шевченко. Київ : Наук. думка, 2003.
12. Шубравський В. Є «Кобзар» Т. Г. Шевченка 1860 року : передм. до факсимільного видання «Кобзаря» 1860 року : [додаток]. *Шевченко Т. «Кобзар» 1860 року*. [Репр. вид., з додатком]. Київ : Дніпро, 1981. С. 14.
13. Шудря М. Задля поезії й Малоросії... Микола Шудря. Публікація Людмили Бучиної. *Україна*. 1991. № 2. С. 10–12.

УДК 929.624.2:7.041.5 Шев

*Ганна Іванівна Манжара,
провідний зберігач фондів
науково-дослідного відділу фондової роботи,
Шевченківський національний заповідник
(Канів, Україна)
ORCID:0009-0001-7614-2203*

СИМВОЛИ Й ЗНАКИ В ПОРТРЕТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ХУДОЖНИКА ОЛЕКСАНДРА ОХАПКІНА

Досліджено значення символів і знаків, що задіяні художником Олександром Охупкіним як виражальні засоби в образотворчості портрета Тараса Шевченка в контексті доби поета і сучасності.

Ключові слова: Тарас Шевченко, Олександр Охупкін, символ, кобзар, портрет, картина, образотворче мистецтво, Шевченківський національний заповідник.

*Ganna Manzhara,
the leading fund custodian,
Scientific department of fund work
Shevchenko national reserve
(Kaniv, Ukraine)
ORCID: 0009-0001-7614-2203*

SYMBOLS AND SIGNS IN THE PORTRAIT OF TARAS SHEVCHENKO BY OLEKSANGR OKHAPKIN

The meaning of the symbols and signs used by the artist Oleksandr Okhapkin as means of expression in the portraiture of Taras Shevchenko is investigated, also in the context of the poet's time and modernity.

Key words: Taras Shevchenko, Olexandr Okhapkin, symbol, kobzar, portrait, picture, fine arts, Shevchenko national reserve.

Актуальність теми дослідження. Символ (гр. ΣΥΜΒΟΛΟΝ – знак, розрізнявальна прикмета) – широкоживане поняття зі сфер культури, науки, мистецтва, в якому фіксується особлива властивість знака, його здатність формувати уявлення про сутність певної множини речей, явищ, концептів – **більшої, аніж це прямо впливало б із його предметності** [13, с. 736].

Розуміння символу і символіки має власну специфіку в образотворчому мистецтві (скульптурі, живопису, графіці), яке належить до одних з найбагатших універсальних художніх систем. В українському образотворчому мистецтві другої половини ХХ століття – початку ХХІ століття практика застосування символів і знаків художниками у портретному жанрі знайшла особливо широке застосування і є глибоко актуальною в увиразненні образотворчих висловів, а також розширяє їх традиційні класичні межі, прийоми й засоби. Унікальний приклад цьому маємо в іконографії Тараса Шевченка на ґрунті творчості художників – Андрія Антонюка, Володимира Гарбуза, Веніаміна Куш-

ніра, Івана Марчука, Олександра Охупкіна, Миколи Сіробаби, Дмитра Стецька, Валерія Франчука та ін. у колекції Шевченківського національного заповідника.

Аналіз досліджень і публікацій. Іконографія Тараса Шевченка, як явище унікальне не тільки у вітчизняному, але й у світовому образотворчому мистецтві, висвітлюється в працях відомих мистецтвознавців – Дмитра Степовика [8], Володимира Овсійчука [5], Володимира Яцюка [16], а також у ґрунтовній статті Ніни Полонської і Марини Юр в Шевченківській енциклопедії [14, с. 76–85], у художньому виданні Тетяни Чуйко «Тарас Шевченко. Образ в мистецтві» [15] та ін.

Рис. 1. Охупкін О. Кобзар. 2014. Полотно, олія. 100 x 80 см/
№КН-29035, Ж-819

Мета дослідження полягає у спробі проаналізувати систему символів і знаків у картині О. Охупкіна «Кобзар», які увиразнюють і збагачують стилістику (мистецькі засоби) в переданні образу Тараса Шевченка.

Новизна дослідження. Уперше в процесі вивчення мистецьких творів портретної шевченкіани у зібранні Шевченківського національного заповідника на прикладі картини О. Охупкіна «Кобзар» розглядається значення символів і знаків навколишнього світу в розкритті образу Тараса Шевченка.

Виклад основного матеріалу. Олександр Охупкін (нар. 1962 року, м. Житомир; нині живе й працює в м. Олександрія, Кіровоградщина) – сучасний український митець-іко-

номаляр, ікони якого накреслюють тенденцію майбутнього розвитку іконотворчості України [8, с. 190]. Серед канонізованих символів сакрального мистецтва особливе місце у творчості художника належить і живописному образу Тараса Шевченка. Два портрети поета із цього унікального доробку надійшли як дар Охупкіна Шевченківському національному заповіднику після успішного експонування його персональної виставки («Ікони Олександра Охупкіна») в музеї Тараса Шевченка 2015 року. Один з цих портретів – «Кобзар» – аналізуємо в контексті значень символів і знаків. (Рис. 1).

Картину кваліфікуємо за жанром як «портрет» у своєрідному «інтер'єрі» численних деталей, що є провідниками кількох тем (відповідно – символів), які, за задумом автора, покликані розкрити значимість центрального героя твору – Тараса Шевченка.

Оглядаємо картину за сюжетною логікою. Поліфонія деталей диктує ускладнену, ніби сценічну композицію, в основі якої – два образи – Тараса Шевченка і кобзаря, що грає на бандурі.

Образ Поета, покладений в основу портрета, є власною мистецькою інтерпретацією Олександра Охупкіна одного із трьох фото Тараса Шевченка, виконаних Іваном Гудовським (Київ, 1859 рік, останній приїзд Тараса Шевченка на Україну; поет у білому костюмі, погрудно, з нахиленою ліворуч головою). Це фото, як й інші останні, є невід'ємною частиною останніх років життя Шевченка. Деякі з них стали основою появи його автопортретів, офортів 1860 року, а пізніше – джерельною базою для творчості багатьох художників [10, с. 131]. Приятель Шевченка з Переяслава А. Козачковський, якому Тарас Григорович в 1859 році подарував цю фотографію, відзначив, що Шевченко на ній дуже схожий на себе [9]. Це фото є свідомим естетичним вибором Охупкіна – художника, адже фіксує зовнішність Шевченка в конкретний час – літо 1859 року – середина життя Поета у розквіті його творчості (незважаючи на патину важкого десятирічного заслання та гнітючий вплив вражень від подорожі в Україну, де у жорстокому ярмі конав народ, його рідня – брати і сестри). Отже, в роботі Охупкіна маємо високий ступінь подібності Шевченка: середніх років життя; зображення погрудне, з «урізаними» плечима, рук взагалі не видно (антична традиція скульптурних бюстів); психологічний акцент на обличчі поета, на його погляді з-під кущуватих брів, спрямованого праворуч – в бік (ніби в позачасся) – «...у погляді його читаю Слово...». Голова Шевченка ніби огорнена німбом (сакральний знак святості). Символіка німба близька до значення золотого тла, що завжди нагадує про незмінну досконалість Бога. І як тут не згадати слова із висловлювання Івана Франка про Тараса Шевченка: «Він був сином мужика – і став володарем у царстві духа. Він був кріпаком – і став велетнем у царстві людської культури...» [11, с. 255].

Вбрання на Шевченку – гарне: білі сорочка, плащ, на шії – синя краватка. Портрет Тараса Шевченка вбраний вишитим «київським» рушником. Так в українських селянських житлах вбиралися визначені найпочесніші місця – покуть, чільна стіна, міжвіконня, а також ікони, «народні картини» – панно з фотографій рідних і близьких, дзеркала [2, с. 7]. Рушники є відповідниками чистоти духовної, символами високих етичних та естетичних ідеалів. Видовжені прямокутники рушників за формою є символами доріг. Рушниковий орнамент, відбиваючи почуття й думки українського народу, виступає виразником і його самого, його смаків та уподобань, переживань і прагнень. У рушникових орнаментальних знаках можна вбачати своєрідну прамову, вгадувати відлуння часів, читаючи у цих вишиваних текстах оповіді про непересічні події суспільного і особистого життя. Оберігальні функції рушника наповнюють його орнамент тією образною інакомовністю, яка робить його символом у символі. Дійсно, коли рушник – оберіг, то й знаки на ньому – мова символів. Це ніби специфічні, зображувального порядку молитви до першоджерел життя – землі, води, вогню, повітря та викликаних ними явищ, від яких залежало існування людини [2,

с. 6–7]. На рушнику Охалкіна – рослинно-геометричний орнамент із стилізованими гронами винограду (кольори – коралово-червоний, голубий). Мотив орнаменту виноградного грона був поширений в українському бароковому мистецтві. Виноградне гроно символізує Євхаристію (таїнство перетворення вина у кров Ісуса Христа). У православній символіці стилізована виноградна лоза, що прикрашала царські врата, є загальноприйнятим символом Євхаристії, символом Христа і християнської віри, його крові, пролитої за відкуплення людства від гріхів. Цей символ заснований на біблейській метафорі. Саме Христос у притчі говорить про виноградну лозу так: «Я є істинна виноградна лоза...» (Ів. 15:1–17). Далі Ісус каже своїм учням: «Я правдива Виноградина, а Отець мій — Виноградар. Усяку галузку в Мене, що плоду не приносить, Він відтинає; але всяку, що плід родить обчищає її, щоб рясніше родила. Через Слово, що Я вам говорив, ви вже чисті. Перебувайте в Мені, а Я в Вас! Як вітка не може вродити плоду сама з себе, коли не позостанеться на виноградині, так і ви, як в Мені перебувати не будете. Я – Виноградина, ви – галуззя! Хто в Мені перебуває, а я в ньому, той рясно зароджує, бо без Мене нічого чинити не можете ви» (Ів. 15:1–5). Таким чином, царські врата показуються як такі, що відкривають шлях до спасіння душі, відкуплене великою жертвою Ісуса Христа [7, с. 355]. Тому не випадково виноградна лоза, що розміщена на рушнику, прикрашає портрет Шевченка.

У верхньому лівому куті композиції картини – фрагмент полтавського килима із стилізованими листками дуба в основі орнаменту. Дуб – дерево-тотем – символізує силу й довголіття, міцність і твердість... Завдяки своїм великим розмірам і значній тривалості життя, дуб у міфології багатьох народів шанувався як цар лісу, і тому він нерідко присвячувався верховним богам (Зевсу, Юпітеру, Перуну, а саме – богам-громовержцям). Вінок із дубового листа символізує міць і велич [7, с. 121–122]. Саме цим знаком художник, ніби вінком, величає Тараса Шевченка.

Праворуч голови Поета зображено Архангела Гавриїла: постать у русі, чітко промальоване обличчя, сповнене рішучості виконання благочестивої місії. Переадресовуючи дію сакрального героя Благовіщення (Архангел Гавриїл сповіщає Марії про те, що вона народить Сина Божого) на Шевченка, художник дає зрозуміти глядачеві свій жест авторської інтерпретації: в образі Благовіщення – образ основоположної зустрічі Слова з плоттю, духу з матерією. Цей сюжет важливий не тільки як святе послання, а й ще – як художній виклик: образотворчим засобом символізувати сам процес творення [12, с. 32], покликати вищих сил до Слова, велич Тараса Шевченка.

Композиційно, по діагоналі картини від Провісника, – зображення дерев'яної церкви на золотому тлі, як символу єдності неба й землі, – в конкретній реальності – козацької церкви Покрови Пресвятої Богородиці, відродженої в урочищі Монастирок, під Тарасовою горою, як чин данини драматичному минулому Чернечої гори та трагічній історії Канівського монастиря. 9 березня 2014 року, в 200-літній ювілей Тараса Шевченка, відбулося спільне освячення козацької церкви, що втілила ідею Тарасової церкви єднання, священнослужителями кількох конфесій Черкащини. Це стало дійсно знаковою подією, символом згуртування на основі Шевченкових заповітів правди, єдиномислія, братолюб'я.

Перед церквою (нижній лівий кут картини) – кобзар із хлопчиком-поводирем – мотиваційно очевидець часів Шевченка. За основу цього зображення Охалкіним взято офорт Василя Штернберга «Кобзар з поводитрем», вміщений як фронтиспіс в першій збірці поетичних творів Тараса Шевченка «Кобзар» (1840 р., Санкт-Петербург). Власне, твір Штернберга і «спровокував» назву цього видання. Відомо, що після виходу збірки самого Шевченка почали називати Кобзарем, а він – використовувати псевдонім Кобзар Дармограй. Отже, цей фрагмент композиції картини є провідником і символом теми першопочатку джерела творчості Тараса Шевченка.

Образ кобзаря в правій частині картини – семантично багатоголосий, як і бандура в його руках. Це і тема Шевченка-поета, і тема пісні народної, зрештою, – ідентифікація нації. Цей персонаж є нашим сучасником, якому велено долею озвучувати українську народну пісню й поезію Тараса Шевченка. Зосереджуючись на зовнішній характеристиці кобзаря-бандуриста, художник осмислено моделює його вік (чоловік старшого віку, із нажитою життєвою мудрістю й досвідом), одягає в розкішну вишиту сорочку (деталь народного костюма), а інструмент дає йому в руки, як найдорожчий скарб. А ще – розміщує його постать в оазі квітів (мальв, ромашок, волошок, колосків жита-пшениці, – реалістично конкретних за характером зображення), що є позначенням символу землі України. Образна просторовість цього рослинного світу, що втілює силу природи, – напіввінком ніби синхронізує композиційно і смислово із обрамою рушника на портреті Шевченка. Хочеться сказати: обережний знак ключа-акорда.

Висновки. «Класичним зразком гармонії» називає малярство Олександра Охупкіна відомий мистецтвознавець Дмитро Степовик [8, с. 190]. Наслідуючи традиції українських барокових ікон, художник виробив власний стиль, який застосовує успішно в іконопису й портретному жанрі. Портрет Тараса Шевченка, що є домінуючим в картині «Кобзар», яка проаналізована на зразок застосування деталей як конкретних символів і знаків для вислову образу Поета в усій його значущості для України, – заслугове бути названим серед найкращих у творчому доробку митців сучасності.

Матеріали цього дослідження можуть бути використані для подальшого вивчення застосування символів у портретах Тараса Шевченка на прикладі творів із фондового зібрання Шевченківського національного заповідника.

Список використаних джерел:

1. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
2. Китова С. Полотняний літопис України: Семантика орнаменту українського рушника. Черкаси : Брама, вид. Вовчок О. Ю., 2003. 224 с.
3. Ковальчук О. Українське народознавство. Книга для вчителя. Київ : Освіта, 1994. 176 с.
4. Кононенко В. Мова у контексті культури: [монографія]. Київ-Івано-Франківськ, 2008. 389 с.
5. Овсійчук В. Мистецька спадщина Тараса Шевченка у контексті європейської художньої культури. Наукове видання. Львів : Інститут народознавства. НАН України, 2008. 414 с: портр. іл.
6. Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології. Київ : Український письменник, 1993. 63 с.
7. Адамчик В. Орнамент. *Полная энциклопедия символов и знаков* / авт.-сост. В. В. Адамчик. Карманная библиотека. Минск : Харвест, 2008. С. 355.
8. Степовик Д. Необароко: Ікони Олександра Охупкіна. Київ : вид-во ім. Олени Теліги, 2015. 416 с.
9. Т. Г. Шевченко в прижиттєвих фотографіях / автор тексту та упоряд. фотоматеріалів К. В. Чумак : [комплект листівок]. Київ : Дніпро, 1974.
10. Український знижковий знак 19–20 ст.: каталог колекції Степана Давимуки: у 3 т. / НАН України ім. В. Стефаніка; упоряд. і авт. вступ. част. Лариса Купчинська; наук. ред. Лідія Сніцарчук. Львів : Апріорі, 2017. Т. 1: А-Д. 672 с., іл.
11. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50-ти т. Київ, 1983. Т. 39. 702 с.
12. Франсуаза Барб-Галль. Як розмовляти з дітьми про мистецтво [Текст] / пер. з франц. Софії Рябчук. Львів : вид-во Старого Лева, 2014. 192 с.
13. Росовецький С. Символ. *Шевченківська енциклопедія: в 5 т.* Т. 5: І -Л/НАН України. Ін -т л-ри ім. Т. Г. Шевченка; редкол.: М. Г. Жулинський (гол.) [та ін.]. Київ, 2015. 1040 с.
14. Полонська Н., Юр М. Іконографія Шевченка. *Шевченківська енциклопедія в 5 т.* Т. 3: І -Л/НАН України. Ін -т л-ри ім. Т. Г. Шевченка; редкол.: М. Г. Жулинський (гол.) [та ін.]. Київ, 2013. С. 76–85.
15. Чуйко Т. Тарас Шевченко. Образ в мистецтві. Київ : Видавничий Дім «АДЕФ-Україна», 2024. 360 с., іл.
16. Яцюк В. Віч-на-віч із Шевченком: Іконографія 1838–1861 років. Київ : Балтія Друк, 2004. 112 с.

УДК 929.52Шев

Алла Володимирівна Яхімович
старший науковий співробітник
відділу наукових досліджень,
Шевченківський національний заповідник
(Канів, Україна)
ORCID:0000-0001-8501-0344

З КОБЗАРЕВОГО РОДУ.

До 75-річчя з дня народження Миколи Лисенка

У статті подано матеріал про родича Тараса Шевченка по його братові Йосипу – Миколу Павловича Лисенка, дослідника родоводу Тараса Шевченка по лінії поетових братів Йосипа та Микити, сестер Катерини і Ярини; інформація про книгу «Коріння Шевченкового роду», в якій розкрито багато маловідомих гілок родоводу великого українського поета й художника Тараса Шевченка; подано життєписи нащадків, які зробили вагомий внесок в історію України та відшукані автором дані, яким понад 100 років.

Ключові слова: Микола Лисенко, родина, книга «Коріння Шевченкового роду», Тарасова Гора.

Alla Yahimovych,
Senior Researcher Fellow,
Department of Scientific Research,
Shevchenko National Reserve
(Kaniv, Ukraine)
ORKID:0000-0001-8501-0344

FROM THE KOBZAR'S LINEAGE:

Commemorating Mykola Lysenko's 75th Birthday

The article provides information about Taras Shevchenko's relative, Mykola Lysenko, who is a descendant of Taras Shevchenko through his brother Joseph's line. Mykola Lysenko is also recognized as a researcher of Taras Shevchenko's genealogy through his siblings: Kateryna, Yaryna; Mykyta, and Joseph. The article also presents details about the book «The Roots of the Shevchenko Family», which reveals many lesser-known branches of the family tree of the prominent Ukrainian poet and artist Taras Shevchenko; additionally, biographies of descendants who have made significant contributions to the history of Ukraine are included, along with data uncovered by the author, dating back over 100 years, including Mykola Lysenko's visits to Tarasova Hora.

Key words: Mykola Lysenko, family, book «The Roots of the Shevchenko Family», Tarasova Hora.

Актуальність теми дослідження. У всі віки найбільшим багатством кожного народу є сім'я, рід, родина – основа нації. Саме родина була головною складовою українського етносу та української нації. У родині виховувалися любов і повага до батьків, до рідної землі, пошана до членів роду та один до одного. На цих основних принципах виховувався й український геній – Тарас Шевченко. На багатьох українських рушниках,

вишиванках та керамічних виробах квітне, простягає догори дивні гілки незвичайне дерево. На ньому ростуть різноманітні квіти, а на самісінькій вершині співають райські пташки. Сонячні промені торкаються верхівки цього дерева. І воно, здається, досягає неба. Наші пращури малювали, вишивали це дерево скрізь, шанували й обожнювали його, передавали таке трепетне ставлення до нього своїм дітям і онукам.

Коріння роду Шевченків сягає у XVII століття, а численні гілки продовжують нині пускати все нові й нові пагони, все вище, все ширше. Кожне наступне покоління Шевченкового роду все далі й далі відходить від свого знаменитого родича, однак усіх нащадків об'єднує Тарасове ім'я. Це єднання не просто формальне. Майже всі вони припадали, як і поет, до того вічного животворного джерела, що насажує відчуттям справедливості, гордої нескореності, щирої любові до свого народу. Чимало з них чудово співають, мають артистичну вдачу, працюють у галузі культури і літератури як професіонали.

Аналіз досліджень і публікацій. Родовід Тараса Шевченка став предметом наукових досліджень провідних українських істориків, мистецтвознавців, літераторів та етнографів. Біографічні дослідження також проводили і родичі Тараса Шевченка. Серед них – Микола Павлович Лисенко, прапраонук Тараса Шевченка по лінії його рідного брата Йосипа. В своїй книзі «Коріння Шевченкового роду» він довів, що генеалогічна схема Шевченкового роду досить розгалужена і містить дані про родинний зв'язок із Шевченком понад тисячі осіб (Рис. 1).

Мета дослідження – розкрити життєвий та творчий шлях Миколи Павловича Лисенка, прапраонука Тараса Шевченка по лінії його рідного брата Йосипа та дослідити його участь та діяльність у формуванні історії Тарасової гори.

Наукова новизна полягає в дослідженні життєвого і творчого шляху Миколи Лисенка та стане одним із перших досліджень у шевченкознавстві.

Виклад основного матеріалу. Одним із представників родини Тараса Шевченка є Микола Павлович Лисенко, який займається дослідженням родового дерева поета, однією з гілочок якого є він сам. Як родич Тараса Шевченка по братові Йосипу, дослідник вважає, що головною справою всього його життя є дослідження родоводу свого знаменитого родича. Ним була проведена титанічна пошукова робота з вивчення та дослідження свого родоводу, а саме: спілкування та листування з нащадками, опрацювання документів у бібліотеках, музеях, архівах. У результаті проведеної роботи знайдені та упорядковані дані про більш як 1300 нащадків Кобзаря з усіх куточків земної кулі, зібрані сотні фотографій, майже повністю досліджене історичне коріння роду з діда-прадіда. Микола Лисенко зовні напрочуд схожий на свого знаменитого родича: погляд, чоло, ніс, підборіддя, вуса, дрібні риси, залісина. До того ж живе він у тому ж селі Кирилівці на Черкащині, яке давно перейменували на Шевченкове.

Микола Павлович Лисенко народився 11 лютого 1949 р. в селі Несвіч Луцького району Волинської області в сім'ї митника. У вересні 1957 року пішов до першого класу Турійської початкової школи (Волинська область), а в серпні 1959 року сім'я переїхала жити в село Шевченкове Звенигородського району Черкаської області. Після закінчення восьмого класу Шевченківської загальноосвітньої школи вступив до Шевченківського

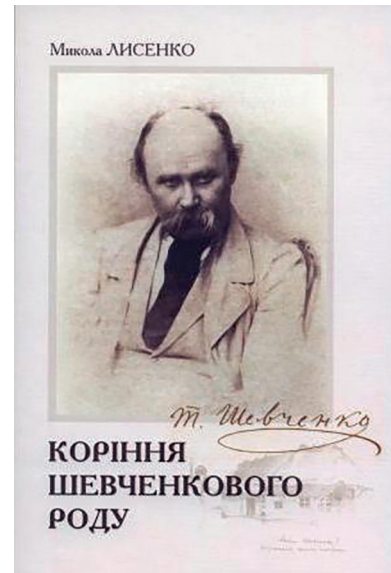

Рис. 1. Лисенко М. Коріння Шевченкового роду. Видруковано ТОВ «Алефа». 2012. 320 с.

гідромеліоративного технікуму, який закінчив у 1969 році. Трудову діяльність почав у травні 1967 року слюсарем у Черкаському БМУ-42 тресту «Дніпроводбуд». У 1978 році закінчив Київський технологічний інститут харчової промисловості, здобувши професію інженера-механіка харчових виробництв. Працюючи інженером у спеціалізованому управлінні «Південергомонтажвентиляція», у червні 1986 року брав участь у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. З 1972 по 1999 рік працював на підприємствах харчової промисловості м. Києва: слюсарем, інженером-механіком, головним інженером холодокомбінату. Водночас займався і педагогічною роботою. Так, із січня 1980 по жовтень 1991 року за сумісництвом працював викладачем Республіканських курсів підвищення кваліфікації кадрів Міністерства місцевої промисловості УРСР, а з вересня 2000 по березень 2004 року за сумісництвом проводив у студентів Шевченківського сільськогосподарського коледжу практичні заняття з дисципліни «Матеріалознавство і технології конструкційних матеріалів». У вільний від основної роботи час листувався і зустрічався з нащадками роду Шевченків, працював у музеях, бібліотеках, архівах України, зустрічався з людьми, яким небайдужа історія родоvodu Тараса Шевченка. Результатом дослідження Миколи Лисенка стало видання книги «Коріння Шевченкового роду» в 2012 та перевидання в 2015 роках, а в додатку до книг надається посилання на генеалогічне дерево роду Тараса Шевченка, яке нараховує більше 1300 осіб. Автор презентував своє дослідження в семи областях України: школах, вишах, бібліотеках та музеях. Його дослідження друкувалися в ЗМІ України та зарубіжних виданнях. Багато екскурсантів з України та з-за кордону, які відвідують Національний заповідник «Батьківщина Тараса Шевченка» у селі Шевченковому, йдуть до оселі Лисенків, цікавляться корінням Шевченкового роду, а він залюбки розповідає їм про родовід і ділиться спогадами, які з покоління в покоління передавалися в родині. У червні 1992 року Микола Лисенко став одним із співзасновників Всеукраїнського благодійного культурно-наукового фонду Т. Г. Шевченка, який популяризує в школах та інших навчальних закладах культурну спадщину Кобзаря (Рис. 2).

Рис. 2. Микола Лисенко. Біля хати батьків Тараса Шевченка. с. Шевченкове. 2012

У травні 1995 року на запрошення Сокальської районної державної адміністрації Львівської області Микола Павлович брав участь у відкритті пам'ятника Тарасові Шевченку. Із 21 по 25 травня 1996 року дослідник був запрошений оргкомітетом Рівненської обласної держадміністрації та брав участь у Міжнародному літературно-мистецькому шевченківському святі «В сім'ї вольній, новій», де виступив на міжнародній науково-практичній конференції «Шевченко і сучасність». За підсумками конференції матеріали були надруковані в науковому збірнику «Тарас Шевченко і сучасність». Крім того, автор книги «Коріння Шевченкового роду» брав участь у наукових конференціях у Черкаському, Криворізькому та Переяславському педагогічному університетах, Київському університеті «КРОК», Донбаському педагогічному університеті (м. Слов'янськ), Львівському народному музеї Тараса Шевченка, Сокальському музеї «Людина. Земля. Всесвіт», Інституті культурної спадщини АН Республіки Молдови (Рис. 3), Всеканадській конференції українських освітян «Українська освіта в Канаді: Нові реалії».

У листопаді 2006 року Микола Лисенко разом із заслуженим артистом України, диктором Українського радіо Петром Бойком, заслуженим журналістом України Феофаном Білецьким та із праправнуком Тараса Шевченка по сестрі Катерині Олександром Красицьким посадили кирилівську калину з батьківської садиби біля могили Катерини Красицької, рідної сестри Тараса Шевченка, у селі Зелена Діброва. Протягом багатьох років Микола Павлович опікувався Тарасовою калиною, під якою в дитинстві знаходив собі прихисток малий Тарас, а в 2018 році відбулися урочистості, присвячені відкриттю пам'ятної дошки біля Тарасової калини в с. Шевченковому (Рис. 4). Також цього року Черкаська обласна рада за поданням Миколи Лисенка занесла цю калину до природно-заповідного фонду місцевого значення.

Рис.3. Презентація книги М. Лисенка «Коріння Шевченкового роду» учням Кишинівського музею імені Петра Могили. 2016

Продовжуючи кращі традиції нащадків Тараса Шевченка, на честь 200-річного ювілею від дня народження Тараса Шевченка, Микола Лисенко організував нащадків славетного роду Кобзаря, і вони разом посадили дубки біля алеї, яка веде до музею Тараса Шевченка в селі Шевченкове, а також на колишній садибі Йосипа Григоровича Шевченка біля 100-річного дуба по вулиці Кобзарівській.

Рис. 4. Учасники урочистостей, присвячених відкриттю пам'ятної дошки біля Тарасової калини в с. Шевченковому. 2018

Микола Павлович Лисенко є лауреатом Всеукраїнського пошукового конкурсу «У нас одне коріння», загальнонаціонального конкурсу «Українська мова – мова єднання», літературно-мистецької премії ім. Володимира Малика, літературно-краєзнавчого конкурсу імені Мирона Утриска, премії імені заслуженого вчителя України Любові Білозерської, почесної нагороди «Ділова людина України», Міжнародного проекту-конкурсу «Тарас Шевченко єднає народи». Микола Павлович нагороджений дипломом «Книги

рекордів України» за найбільше генеалогічне дерево в Україні. (Рис. 5).

Висновки. Починаючи з 1968 року і по сьогодні (близько 60 років), 22 травня, в день перепоховання Тараса Шевченка на Чернечій горі, Микола Павлович відвідує в Каневі могилу свого родича, поета та художника, кладе на його могилу квіти та робить записи до «Книги вражень». Важливим завданням для себе Микола Павлович вважає не лише передачу наступним поколінням інформації про родовід Тараса Шевченка, а своєю працею він сподівається заохотити українців цікавитися своїм минулим, досліджувати рід та зберігати пам'ять про своїх предків, висловлюючи таким чином повагу до них. «Знайти свій родовід, зберігати про нього нетлінну пам'ять – означає любити Батьківщину» – так вважає дослідник. «Мені пощастило «зняти» плоди з незвіданих гілок генеалогічного дерева нашого роду, вписати до нього тисячу триста осіб, віднайти давні фотографії, які ілюструють родинну історію. Це було непросто, адже нащадки Тараса Шевченка живуть не тільки в Україні, але й у країнах Балтії, Франції, США, Англії, Польщі та навіть у Японії та Австралії», – зазначив Микола Лисенко. (Рис. 6).

Рис. 6. Василь Пилип'юк, Юрій Кармазін, Микола Лисенко. Тарасова Гора. Канів. 2016

Рис. 5. Диплом «Книги рекордів України», яким нагороджений Микола Лисенко. 2013

Список використаних джерел:

1. Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя / упоряд., підгот., тексти, передм., приміт., покажч. В. Л. Смілянська. Київ : Дніпро, 1991. 702 с.
2. Канівський державний музей-заповідник «Могила Т. Г. Шевченка». Книга вражень. Поч.18.06.1939. – зак. – 18.12.1939. 120 арк. *Шевченківський національний заповідник*. КН-21808/А-186.
3. Красицька Л. Родовід Шевченка. *Шевченківська енциклопедія : в 6 т. Т. 5 : Пе-С / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка ; редкол. : М. Г. Жулинський (гол.) [та ін.]*. Київ-Камянець-Подільський : Рута. 2015. С. 500–506.
4. Лисенко М. Коріння Шевченкового роду. Генеалогія і спогади. Київ : Алефа. 2012. 318 с.
5. Чалий М. Похорон Т. Г. Шевченка на Україні. Спогади про Тараса Шевченка. Київ : Дніпро, 1982. С. 386–391.
6. Шевченко Тарас: Життя і творчість у документах, фотографіях, ілюстраціях / авт.-упоряд.: В. Х. Косян, Г. П. Паламарчук, О. І. Паляничко, К. В. Чумак. Київ : Рад. школа, 1991. 336 с.
7. Яхімович А. Родовід Тараса Шевченка в його нащадках. Збірник нарисів про родичів Тараса Шевченка. 2-ге вид., доп. Дніпро : вид. Обдимко О. С. 2021. 146 с.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО
LITERARY STUDIES

УДК 821.162.1

*Людмила Іванівна Ромащенко,
доктор філологічних наук, професор,
старший науковий співробітник,
Міжнародна школа україністики НАН України
ORCID:0000-0001-7567-9511*

ЛЕСЯ УКРАЇНКА І ПОЛЬЩА: ДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглядається життєтворчість Лесі Українки в контексті українсько-польських літературних зв'язків. Значну увагу приділено творам польських авторів у критичній реценції нашої співвітчизниці, її перекладацьким здобуткам, польським літературним впливам (А. Міцкевич, М. Конопніцька та ін.) на творчість авторки «Лісової пісні». Відтак проведено компаративний аналіз творів згаданих письменників. Запропоновано дидактичні підходи для вивчення творчості української поетеси.

Ключові слова: український, польський, міжкультурний, дидактичний, переклад, реценція.

*Lюдmyla Romashchenko,
Doktor (full) of Philological sciences,
Associate Professor, Senior Researcher,
International School Ukrainian of National Academy
of Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)
ORCID:0000-0001-7567-9511*

LESIA UKRAINKA AND POLAND: DIDACTIC ASPECT

The article examines the life and work of Lesya Ukrainka in the context of Ukrainian-Polish literary ties. Considerable attention is paid to the works of Polish authors in the critical reception of our compatriot, her translation achievements, literary influences on her work by A. Mickiewicz, M. Konopnicka and others. Therefore, a comparative analysis of the works of the mentioned writers was carried out. Didactic approaches for studying the work of the Ukrainian poetess are proposed.

Key words: Ukrainian, Polish, intercultural, didactic, translation, reception.

Актуальність теми дослідження. В умовах європеїзації культурно-освітнього процесу (відтак необхідності зростання мобільності науковця) набуває важливого значення вивчення міжнаціональних літературних контактів. Адже кожна національна література є складовою частиною духовного буття народу, виразом його самобутньої художньої свідомості. Водночас вона функціонує не лише в географічних рамках своєї етнічної спільноти, а й контактує з творчістю представників інших національних

літератур, включається у світовий літературний процес. Реалізації програми вивчення крос-культурних взаємин значною мірою сприяє зарубіжний викладацький досвід, яким і маємо намір поділитися.

Положення, висловлені в доповіді, не є суто теоретичними роздумами, а реалізовані у власній викладацькій практиці під час читання літературознавчих дисциплін студентам не тільки вітчизняних (Черкаського національного університету, Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка), але й зарубіжних вищих навчальних закладів: Вільнюського едукологічного університету, Бакинського слов'янського університету, Гомельського державного університету імені Франциска Скорини, Варшавського університету, Лодзького університету, Академії імені Яна Длугоша в Ченстохові (нині – Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie). Один із проєктів був підготовлений, але не реалізований через глобальну фінансову кризу (Остравський університет, Чехія). Також ці методичні здобутки викладені в численних розвідках, опублікованих у наукових виданнях 15 країн світу.

Під час читання літературознавчих курсів необхідно враховувати ряд факторів: **національно (етнічно)-регіональний, професійно-орієнтований, ступінь підготовки** слухачів тощо.

Наприклад, у Вільнюському едукологічному університеті природно читати курс «Українсько-балтійські культурні та літературні зв'язки», українсько-азербайджанські – для студентів Бакинського слов'янського університету, українсько-чесько-словацькі – для студентів Остравського університету, українсько-білоруські – для студентів Гомельського університету, українсько-польські – для польських студентів і українських студентів-полоністів.

Порівняння схожих та відмінних рис у явищах різнонаціональних літератур поліпшує розуміння кожного з них як неповторного і самотнього явища мистецтва й водночас невід'ємної складової частини світового літературного процесу. Інонаціональний контекст особливо має бути акцентований при викладанні курсу іноземним студентам чи студентам факультету іноземних мов. При вивченні української літератури різних періодів є широкі можливості для розгляду її надбань у художній єдності із зарубіжною, зокрема з польською.

Проєкти співпраці з польськими вищими навчальними закладами реалізовані найактивніше.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема польського компонента в життєвій і творчій долі авторки «Лісової пісні» цікавила українських і зарубіжних дослідників. Згадаймо праці Григорія Вервеса [1; 2], Ростислава Радишевського [8], Тамари Гундорової [4], Валентини Соболю [18], Олеси Химин [10], Марцеліни Обарської [17], Малгожати Граусам [3], Анни Хоми-Сували [12], Олени Маланій [15], Наталі Якубчак [11], які розглядають окремі аспекти творчості Лесі Українки в контексті українсько-польських культурних взаємин.

Щодо ж дидактичного аспекту, то він залишився поза увагою науковців, що й зумовлює новизну дослідження .

Мета дослідження. Курс лекцій «Українсько-польські літературні контакти» включає кілька тематичних блоків: «Польща та її культурні діячі в житті українських письменників», «Україна в життєвій і творчій долі польських митців», з яких польські філологи довідалися про українських письменників, чия життєва і творча доля пов'язана з Польщею, а також про польських митців, у творчості яких важливу роль відіграла Україна. Окремо виділено: «Українсько-польська історія в художній інтерпретації вітчизняних і польських митців», а також регіональний компонент: «Польський слід на Черкащині».

У розвитку українського письменства, починаючи від найдавніших часів до наших днів, представлені всі форми міжлітературних взаємин (типологічні сходження, аналогії між літературними явищами в різних письменствах; контактено-генетичні зв'язки національних літератур, які мають різні форми і прояви (спільні джерела творів, рецепція творів із інших літератур, міжнаціональні літературні впливи, запозичення й наслідування, переклади, переспіви тощо); твори іноземної тематики в певній національній літературі).

Значний простір для вивчення багатограних міжкультурних контактів дає спадщина письменників XIX ст. – Тараса Шевченка, Івана Франка, Івана Нечуя-Левицького, Петра Гулака-Артемовського, зокрема й Лесі Українки, чия життєтворчість у зв'язках із Польщею і стане предметом нашого дослідження (у дидактичному аспекті).

Виклад основного матеріалу. Традиційно вивчення курсу «Українсько-польські літературні контакти» починається з лекції «Тарас Шевченко і польська культура» (польські сторінки біографії Кобзаря, поет у колі польських друзів, Шевченко і творчість польських письменників, польська критика про Кобзаря тощо), зважаючи на місце Тараса Григоровича в українській літературі (як Міцкевича в польській). Тож один студент, презентуючи заліковий реферат, зауважив, що він стосуватиметься «українського Міцкевича», тобто Шевченка. (Рис. 1).

Наступна лекція про Івана Франка, зокрема польсько-австрійський компонент його життєтворчості: польська Беатриче Каменяра, співпраця з польськими письменниками й виданнями, польськомовні твори тощо.

У зв'язку з обмеженою кількістю годин тема «Леся Українка і Польща» не включається до лекційного курсу. Але попри це студенти самостійно, добровільно обирають її на залікове заняття. У підсумковому рефераті акцентують на основних віхах біографії письменниці, багатогранності її таланту, ранній творчій зрілості, свідченням якої був перший вірш, написаний у дев'ятирічному віці, всебічному інтелектуальному розвитку, що пояснюється передусім шляхетським походженням, умовами родинного виховання, а також на невиліковній хворобі, яка ускладнювала життя. Але, з іншого боку, спричинені захворюванням подорожі до теплих і сухих місць сприяли розвитку як мовних навичок поетеси, так і підвищеного інтересу до інших культур. Знання французької, латинської, грецької, італійської, німецької та англійської мов

Рис. 1. Пам'ятник Тарасу Шевченку.
Варшава

Рис. 2. Пам'ятник Лесі Українці.
Балаклава

дозволило ознайомитися з каноном європейської літератури і бути добре обізнаною із сучасним літературним життям.

Імпонує студентам, що поетеса Леся Українка – єдина жінка, чиє зображення розміщене на українських **банкнотах**, оскільки її вважають однією з найвидатніших літературних постатей Наддніпрянщини й однією з найважливіших європейських модерністок.

Особливу увагу студентів привертає тема «Леся Українка і Адам Міцкевич» у контексті насамперед кримського, доволі плідного, періоду творчості, у якому можна виокремити три етапи: 1890–1891; 1897–1898; 1907–1908 роки. Перебування на півострові принесло творчі плоди у вигляді «Кримських спогадів» (1890–1891) та «Кримських відгуків» (1897), інспірованих, як схильні вважати науковці, відомими сонетами польського поета-романтика, у яких він увічнив свої враження від перебування у Криму. Перегукуються навіть назви. У Лесі Українки: «Тиша морська», «Негода», «Байдари», «Бахчисарай», «Бахчисарайський дворець», «Бахчисарайська гробниця»; у Міцкевича – «Cisza morska», «Burza», «Bajdary», «Bakczysaraj», «Bakczysaraj w posy», «Grób Potockiej». Аналіз змісту, композиції текстів дозволяє припустити, що вірші польського романтика послужили своєрідною матрицею для подорожнього циклу української авторки (причому, три вірші з «Кримських спогадів» – «Бахчисарай», «Бахчисарайський дворець», «Бахчисарайська гробниця» – мають форму сонета (як у Міцкевича); у назві вірша «Тиша морська» – інверсований порядок слів (означення-епітет у постпозиції до означуваного слова, що властиво польській мові). (Рис. 2).

А написаний трохи пізніше вірш (приблизно 1893–1894 років) – «На мотив з Міцкевича» – уже містить пряму вказівку на переспів польського *Wieszcz* (*Провісника, Пророка*). *Епіграф до твору* – «...I znowu sobie zadaje pytanie: Czy to jest przyjaźń, czy to jest kochanie?» – узятю з Міцкевичевого вірша «*Nierówność*». За програмою, цей вірш, покладений на музику, вивчається українськими школярами в 7 класі, тож доречно при його вивченні залучати елементи **компаративного** аналізу (порівнювати з вищезгаданою поезією Л. Українки) і **культурологічний** контекст (зв'язок із музикою) [див.: 16]. (Рис. 3).

Твір Міцкевича є сповіддю ліричного героя, який прагне розібратися у своїх почуттях до дівчини. Твір Лесі Українки, схоже, відображає подібну ситуацію, але з позицій ліричної героїні, яка так само хоче визначитися у власних почуттях. Цікаво, що цей вірш не публікувався за життя авторки, а лише після її смерті, у 1914 році. Можливо, у ньому відображені особисті переживання, сумніви поетеси (а не лише ліричної героїні), і вона не хотіла відкрито виносити на суд читачів власні інтимні почуття.

Насмілимося припустити, що вірш співачки «Досвітніх огнів» виявився прозорливим. Адже влітку 1897 року в Ялті Леся Українка познайомилася із Сергієм Мержинським, який став її другом і коханим. Його передчасна смерть стане для письменниці

Рис. 3. Пам'ятник Адаму Міцкевичу.
Варшава

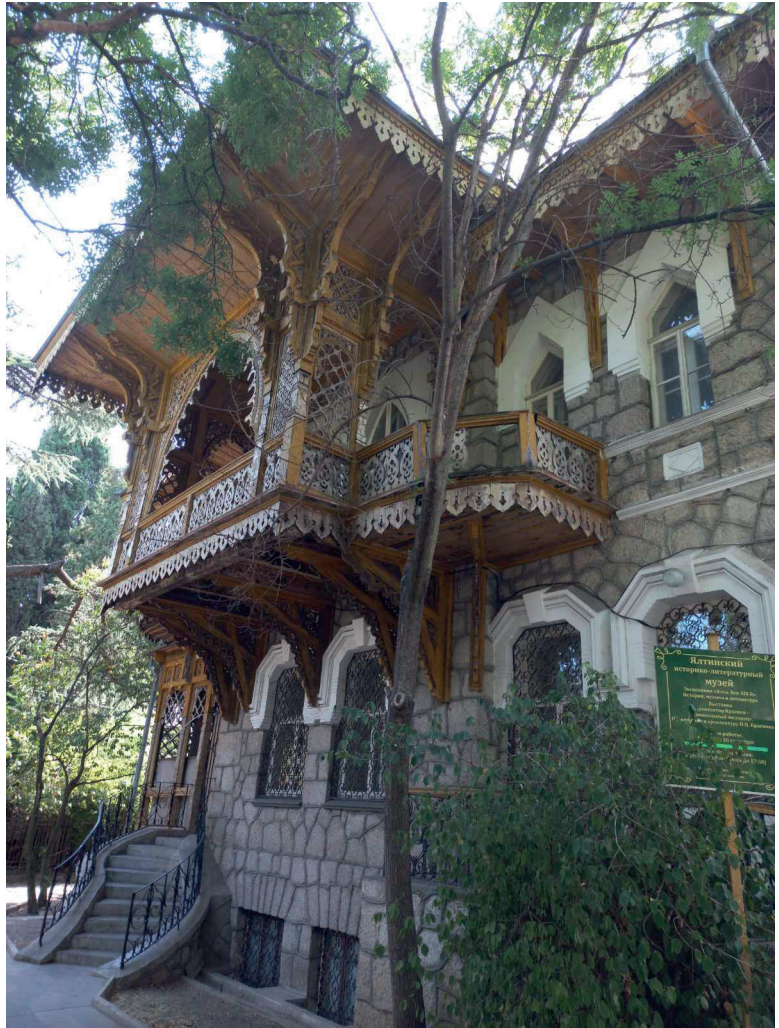

Рис. 4. Музей Лесі Українки.
Ялта

страшним ударом, біля його смертного одра вона створить (за одну ніч!) – драму «Одержима», а її найкраща інтимна лірика написана під впливом цієї важкої втрати. (Рис. 4.).

Міцкевич був важливою постаттю і в сенсі перекладацьких здобутків української поетеси. Ще в ранній юності, у 1887 році, вона переклала українською мовою пісню «Вілія»¹ з «Конрада Валленрода»:

Вілія, що наші струмочки приймає, –
Дно золотее, личко блакитнее має;
Гарна литвинка, що бере в ній воду, –
Серцем чистіша, кращу має вроду.
Вілія в милій Ковенській долині
Серед тюльпанів та нарцисів плине;
У ніг литвинки весь цвіт молодинів
Од рож красніший та од тюльпанів!
Вілія гордить долини квітками, –
Німану шукає, коханця свого;
Литвинці нудно поміж литвинами,
Бо покохала юнака чужого...

1. Вілія – річка в Білорусі і Литві, права притока Німану, з'єднує дві древні столиці Литви – Каунас (Ковно) та Вільнюс. За однію з версій, назва цієї річки пов'язана з назвою нинішньої столиці Литви; Вілія – річка і в Україні, ліва притока Горині; так називається і село на Рівненщині, розташоване на лівому березі Вілії.

Німан в раптові ухопить обійми,
Несе на скелі та дикі простори,
В лоно холодне свою любу прийме,
І гинуть разом у глибокім морі!
Отак чужинець і тебе ухопить,
З рідного долу литовинку бідну!
Хвиля забуття і тебе потопить, –
Але смутнішу, але безрідну!
Ні серце, ні хвиля ради не приймає:
Дівчина любить, а Вілія плине...
Вілія в любім Німані зникає,
Дівчина в вежі пустельничій гине! [7, с. 130].

Персоніфікований образ Вілії-річки, яка гордує місцевими, линуци до свого коханого Німану, нагадує вірш Івана Драча «Поліська легенда», у якому в алегоричному образі «ріки-нареченої» Прип'яті, яка біжить чорнобильським краєм до свого судженого з чудернацьким ім'ям «Атом» («Уран – двісті тридцять вісім»), пафосно зображується будівництво Чорнобильської АЕС (тож гадаємо, елементи компаративного аналізу – Міцкевич – Леся Українка – Драч – будуть цілком доцільними).

Переклад Лесі Українки, на наш погляд, не бездоганний (адже перекладачці лише 16 років), але це стало початком її перекладацьких зацікавлень. Через два роки, як співзасновник видавничої серії «Світова література», запропонувала переклад «Дзядів», «Балад і романсів» та «Кримських сонетів», а також переклади творів Словацького, Пруса, Сенкевича, Ожешко, Конопніцької.

Постать останньої з названих авторів не може не зацікавити.

Леся Українка не була особисто знайома із жодним польським письменником, але з митцями над Віслою встановила умовно-символічні стосунки через літературні тексти та критичний аналіз. Приміром, у 1902 році літературний журнал «Мир божий», що виходив у Санкт-Петербурзі, запропонував нашій співвітчизниці статтю з нагоди шістдесятиріччя Конопніцької. Стаття була розлогою (близько п'ятдесяти сторінок, разом з авторськими перекладами віршів польської позитивістки). Проте, на жаль, так і не потрапила до друку – редакція відхилила текст без пояснення причин. Переклади поезій Конопніцької зберігаються в архіві Лесі Українки, але сама стаття була втрачена. Мистецька спорідненість між Конопніцькою² та Лесею Українкою виявляється в тематиці і поетиці їхніх творів.

На думку науковців, авторок об'єднувала романтична піднесеність мови у поєднанні з реалістичністю образів, інтерес до фольклору та мотивів античного походження (зокрема тираноборчих), неприйняття зайвої барвистості чи індивідуалізму. Обидві вірили у торжество демократичних ідеалів і майбутнє власного народу³. (Рис. 5).

Не можна не помітити дивовижної схожості: у Конопніцької і Лесі Українки є вірші з однаковою латинською назвою. Навряд чи такий збіг є випадковістю: імовірно, що вірш Лесі Українки 1890 року «*Contra spem spero*» був інспірований однойменним віршем Марії Конопніцької, написаним на шість років раніше. Як зауважує Микола Жарких, «поетеси

2. Цікавий збіг: Марія Конопніцька народилася в місті Суwalkи (померла у Львові, похована на Личаківському цвинтарі), куди свого часу отримав направлення на роботу Іван Нечуй-Левицький. Перед цим він працював викладачем російської словесності в гімназіях польських міст Каліша і Седлеця, але через інтриги одного з колег, котрий хотів зайняти його місце, отримав нове направлення. Проте ображений письменник відмовився, покинув Варшавський округ, доставши місце в Кишинівській гімназії (у Кишиневі й нині функціонує українсько-російський ліцей імені І. С. Нечуя-Левицького).

3. Ми не будемо детально зупинятися на згаданій темі, оскільки вона неодноразово ставала предметом наукових зацікавлень.

сподіваються на розквіт своїх народів всупереч надзвичайно несприятливим зовнішнім обставинам, які не дають можливості розвиватись їх національному життю» [5]. Цю думку поділяє Олена Маланій: «Poetki mają nadzieję na rozkwit swoich narodów wbrew nadzwyczaj niesprzyjającym okolicznościom zewnętrznym, które ograniczają ich możliwości rozwoju życia narodowego» («Поетеси сподіваються на розквіт своїх народів, усупереч украї несприятливим зовнішнім обставинам, які обмежують їхні можливості розвитку національного життя») [15, с. 104]. Тобто критики акцентують на громадянському пафосі поезій обох письменниць.

Рис. 5. Музей Лесі Українки. Ялта

Не заперечуючи утвердження у вірші активної громадянської позиції митця (особистості загалом) у суспільстві, дозволимо додати, що у вірші нашої співвітчизниці виразний аспект і суто особистісний аспект: віра в те, що недуга, яка приносить невимовні страждання, не в змозі приглушити оптимізму молоді особистості і неминуче буде подолана. До такого висновку спонукає факт, що вірш написаний під час загострення Лесиною хвороби, що, імовірно, стала творчим імпульсом. (Рис. 6).

Показово, що цей вірш увійшов до збірки «На крилах пісень». Під такою ж назвою – «Na skrzydłach pieśni» – раніше на десять років (другий том віршів 1883 року) у Конопницької з'явилася поезія:

Na skrzydłach pieśni dusza moja lata
Nad okręgami błękitnego świata,
Który gdzieś, kiedyś, na ziemi czy w niebie,
Bóg musiał stworzyć dla mnie – i dla ciebie...
Dusza się moja zrywa – i ulata
W górę, tam – w górę – do naszego świata,
Na skrzydłach pieśni! [14].

Повторення на початку і в кінці твору його назви створює своєрідне обрамлення, підкреслюючи лейтмотив.

Дозволю припустити, що цей образ у польської поетеси нав'яаний Я. Кохановським (1530–1584) – відомим польським поетом, перекладачем, драматургом епохи Відродження:

Pieśń X
Kto mi dał skrzydła, kto mię odział pióry
I tak wysoko postawił, że z góry
Wszystek świat widzę, a sam, jako trzeba,
Tykam się nieba? [13].

До речі, символічний образ крил доволі поширений у літературі: українській (балада «Крила» Івана Драча й однойменні вірші Ліни Костенко, Дмитра Павличка) і зарубіжній (приміром, оповідання у стилі «магічного реалізму» «Стариган із крилами» Маркеса). Тож виправданим буде використання компаративних підходів: Леся Українка – М. Конопницька – Я. Кохановський – І. Драч – Д. Павличко – Л. Костенко – Г. Маркес.

Щодо спорідненості життєвих і творчих доль авторки «Лісової пісні» й авторки «Марусі Чурай», то вона опинялася в полі зору дослідників (наявна методична розробка комбінованого уроку «Сторінки життя Лесі Українки і Ліни Костенко», запропонованого вчителькою вищої кваліфікаційної категорії Ларисою Земляною [6], хоча, можливо, тему уроку (чи уроків) можна було б розширити, залучивши і творчість поетес).

Ще одна польська сторінка біографії Лесі Українки, здатна привабити польських студентів, – її візит до Польщі в 1896 році, коли поетеса відвідала свого дядька Олександра Драгоманова (брат Михайла Драгоманова), який на той час працював головним (?) лікарем у психіатричному шпиталі у Творках під Варшавою (зараз Творки – це дільниця містечка Прушків, яке належить до Варшавської агломерації⁴). Тут вона відвідувала хворих і мала змогу спілкуватися з ними. Ці враження стали

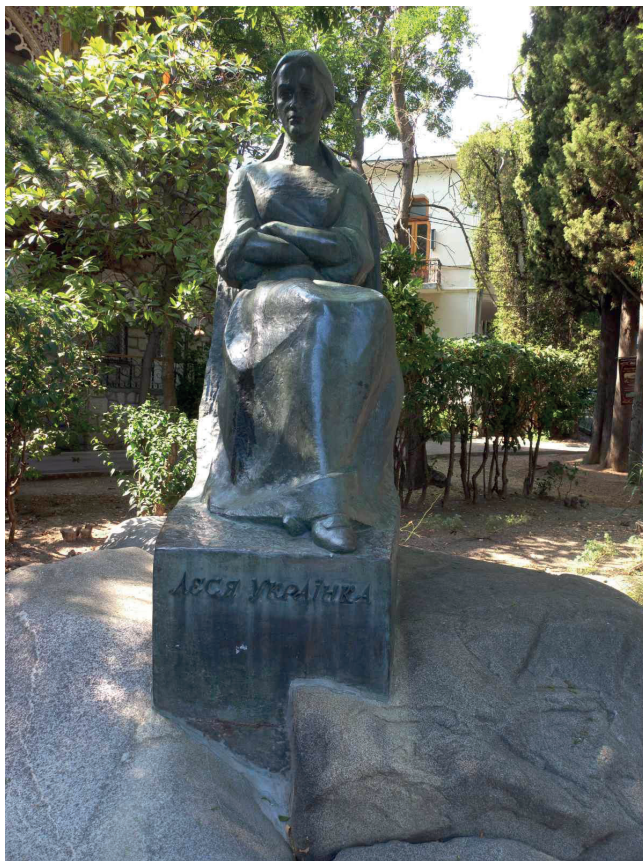

Рис. 6. Пам'ятник Лесі Українці. Ялта

матеріалом для нарису «Місто смутку» (підзаголовок – «Силуети»), який містить роздуми про сутність божевілля і трагедію психічно хворих: «Одного разу трапилось мені бути у великому закладі для божевільних. Всякий, хто бував у таких закладах, знає те почуття страху, жалості безконечної і, сором сказати, цікавості, що обгортає сторонню людину при вході в сю велику verkehrte Welt (з нім. – «перевернутий світ». – Л. Р.). У мене до сього прилучалось іще почуття якоїсь особливої симпатії до декотрих слабих, і через те цікавість моя була тим живіша. Деякі образи сих безталанних не покидали мене там цілу ніч. Часто, погасивши електричне світло і лігши на широку софу в докторському кабінеті, що служив мені спальнею, я довго дивилась на смуги місячного світла на помості і на високих білих стінах, і в них мріялись мені фантастичні образи бреду, мені здавалось, що тут само повітря населено галюцинаціями і що вони літають тут, як іскри невидимого багаття, як луна невидимих інструментів» [т. 7, с. 136].

У нarisі йдеться про спостереження поетеси: «Одного разу я стояла в парку «сумного міста» і дивилась, як гурт хворих робив гімнастику на широкій площині під соснами» [т. 7, с. 139].

Цікаво, що розбудовувалося це «місто смутку» у стилі art déco як «місто-сад» із великою парковою зоною, фонтанами, навіть літнім театром. І хоч останні об'єкти з'яви-

4. Психіатрична лікарня у Творках (на сьогодні Mazowieckie Specjalistyczne Centrum Zdrowia im. prof. Jana Mazurkiewicza) створена у 1891 році. Згідно з указом Всеросійського імператора Олександра III, передбачалося, що в ній буде здійснюватися дидактична (викладацька) діяльність. Першими директорами стали росіяни, а для потреб російських працівників збудовано православну церкву (тепер це римсько-католицький костюл), де патроном був київський митрополит (упродовж 1354–1378 років) Алексій, який також був покровителем спадкоємця престолу Олексія Миколайовича Романова.

лися тут пізніше, але, ймовірно, оті сосни, під якими стояла Леся Українка, збереглися до цього часу і пам'ятають нашу співвітчизницю⁵.

Подібні мотиви (переважно жіноче божевілля) з'являються і в драмі «Блакитна троянда» (їх ґрунтовно дослідила Тамара Гундорова [див.: 4]). (Рис. 7).

Гадаю доречним порівняти нарис Лесі Українки (та й інші твори з мотивами божевілля) з культовим романом американського письменника **Кеннета Елтона Кізі** «Над зозулиним гніздом» (1962), в основу якого ліг авторський досвід роботи у психіатричній лікарні, де проводили «ЛСД-сесії» (ЛСД – галюциногенний наркотик), робили досліді із використанням сильнодіючих наркотиків. За версією американського щотижневика «Тайм» роман Кізі включено до «100 найкращих англійських романів з 1923 року. За романом знято фільм, який здобув п'ять «Оскарів».

Рис. 7. Психіатричний шпиталь у Торках під Варшавою

І ще одна проблема, що приваблює студентів – це **рецепція** творчості Лесі Українки в Польщі.

Незважаючи на талант поетеси, вона за життя не здобула слави на польській землі. На початку ХХ століття її творчість майже невідома польському читачеві. Польський славіст, провідний польський україніст Флоріан Неуважний (мала щастя з ним познайомитися на конференції в Луцьку, в університеті, який носить ім'я поетеси⁶) намагався пояснити недостатність інтересу до творчості Лесі Українки її виразним наці-

5. Я звернулася до однієї колишньої студентки Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького, яка нині проживає в Прушкові, із проханням відвідати цей шпиталь, зв'язатися з адміністрацією і, можливо, виявити тут якісь задокументовані сліди перебування Лесі Українки чи її дядька-лікаря.

6. Не знала, що то буде єдина моя зустріч із відомим ученим, популяризатором української культури у світі (свого часу закінчив філологічний факультет Київського університету за спеціальністю російська філологія). Своім зовнішнім виглядом він нагадав мені мого дідуся, теж родом із Польщі. Перекладач і дослідник літератури східнослов'янських народів, Флоріан Неуважний був знайомий із багатьма українськими письменниками-сучасниками (Максим Рильський, Павло Тичина, Володимир Сосюра, Іван Драч, Ліна Костенко, Віталій Коротич, Микола Вінграновський, Валерій Шевчук, Юрій Щербак), чий твори перекладав. Наша з ним розмова точилася навколо моєї доповіді про історичну прозу і постать Яреми Вишневецького, про якого не залишилося жодної матеріальної згадки, як стверджують деякі автори, через страшне материнське прокляття за його зраду православної віри. Учений висловив свої думки з приводу місця поховання Яреми – історичного діяча, яким захоплюється польська історіографія і література, а українська кваліфікує як зрадника... Та я тоді чомусь не дуже зважила на міркування Флоріана (можливо, через насиченість конференційної програми), про що донині жалкую. Правда, доля звела мене випадково (!) пізніше з його братом, коли стажувалася як стипендіат міжнародної Фундації Підтримки Науки – Kasa im. Józefa Mianowskiego – у Варшаві, в Інституті Літературозначих Досліджень Польської Академії Наук (Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk). Зустрілися в ідальні біля Варшавського університету, познайомилися, розговорилися. У цей час Флоріан Неуважний уже хворів...

ональним чинником: «Istnieją w kulturze europejskiej twórcy, których dzieło przesiąknięte na wskroś pierwiastkami narodowymi jest tak organicznie związane z kulturą rodzimą, że mimo nie zaprzeczalnej wielkości i oryginalności z trudem wychodzą poza krąg własnych odbiorców, zdumionych rzekomą niewrażliwością i brakiem zainteresowania cudzoziemców» («У європейській культурі є митці, чия творчість, наскрізь пронизана національними елементами, настільки органічно пов'язана з рідною культурою, що, незважаючи на свою незаперечну велич і самотність, їм важко вийти за межі кола власної аудиторії, дивуючись нібито нечутливості та незацікавленості іноземців» [цит. за: 11, с. 22]).

Перші переклади поезії Лесі Українки польською мовою з'явилися лише за три роки до її смерті в «Антології сучасних українських поетів» (1910); автором перекладу був Сидір Твердохліб. З часом інтерес до творчості видатної українки дещо зростає. У 1940-х роках з'являються переклади Зузани Гінчанки та Станіслава Єжи Леца. Влітку 1939 року Юзеф Лободовський – поет, продовжувач української школи польського романтизму – завершив переклад фантастичної драми-феєрії «Лісова пісня». На його переконання, за своїми художніми якостями вона не поступається «Сну літньої ночі» Шекспіра, а також «Балладині» Словацького. Лободовський бачив в українській жінці-письменниці непересячну постать, яку ставив в один ряд із національним генієм Тарасом Шевченком.

Особливо його приваблював «прометеїзм» творчості Лесі Українки. Бо й сам він відкрито підтримував під час волинського періоду творчості ідею визвольних змагань українського народу, співпрацював із групою «Прометей». Він обирав твори українських поетів, для яких слово було зброєю в боротьбі за незалежність (згадаймо Лесине «Слово, моя ти єдина зброе...»).

Через те в його перекладацькому доробку і поема «Бояриня», яка чудово вписується в парадигму його суспільно-політичних поглядів. Лободовський не лише перекладач, а й літературний критик. З-під його пера вийшов ряд статей про українську літературу, серед яких дві (?) присвячені й Лесі Українці.

«Oprócz doskonałości stylu, plastyczności obrazów, doskonałego języka i mistrzowskiego opanowania formy dramatycznej, – najważniejszym i najbardziej zdumiewającym w twórczości Łesi Ukrainki jest wewnętrzna energia utworów, płomień prawdziwej poezji i prawie niedościgniony (poza Szewczenką) w literaturze ukraińskiej prometejski patos narodowy» («Крім досконалості стилю, пластичності образів, досконалої мови і майстерного опанування драматичної форми, – найважливішим і найдивовижнішим у творчості Лесі Українки є внутрішня енергія творів, полум'я справжньої поезії і майже неперевершений (окрім Шевченка) в українській літературі прометеївський національний пафос» [цит. за: 12, с. 23]), – захоплено резюмує польський поет і перекладач.

Про підвищений інтерес до творчості Лесі Українки (Лариси Косач) ми можемо говорити лише у повоєнний період. У 1956–1971 роках з'явилися переклади Леопольда Левіна, Владислава Борунського, Казимира Анджея Яворського, Флоріана Неуважного та ін., які мали на меті зацікавити польського читача постаттю нашої талановитої поетеси (це може стати предметом окремої розмови).

Висновки. Тож, гадаємо, сьогодні є потреба і можливість, ураховуючи мобільність науковців, використовуючи новітні методи і прийоми, ознайомлювати польських студентів/учнів, пересічних громадян із доробком Лесі Українки, що займає помітне місце в контексті українсько-польських літературних взаємин.

Список використаних джерел:

1. Вервес Г. Д. Адам Міцкевич в українській літературі. Київ : Держ. вид-во худ. літ., 1955. 280 с.
2. Вервес Г. Д. Адам Міцкевич: Життя і творчість. Київ : Дніпро, 1979. 140 с.

3. Граусам М. Зв'язки Лесі Українки з польською літературою. *Творчість Лесі Українки в контексті світової культури*. Філологічний вісник: Зб. наук. пр. 2017. Вип. 2. С. 128–138.
4. Гундорова Т. «Блакитна троянда» Лесі Українки: психіатрія, біографія і сексуальність (із додатком: Леся Українка. «Крафт-Ебинг. Психіатрія». Виписки). Слово і Час. 2021. №1. С. 3-21. URL: <https://il-journal.com/index.php/journal/article/view/997/871> (дата звернення: 13.03.2024).
5. Жарких М. Леся Українка і Польща. URL: <https://www.l-ukrainka.name/uk/Studies/Polska.html> (дата звернення: 13.03.2024).
6. Земляна Л. Сторінки життя Лесі Українки і Ліни Костенко (урок). URL: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiYwMuz462EAXWzR_EDHf9IACMQFnoECBIQAQ&url=https%3A%2F%2Fznayshov.com%2FFFR%2F10687%2FJferelo_1_2021-121-125.pdf&usq=AOvVaw1-qkhDY3WVPc8Ibg5mf8dL&opi=89978449 (дата звернення: 13.03.2024).
7. Леся Українка. Зібрання творів: у 12 т. Київ : Наук. думка, 1975. Т. 2. 366 с.; URL: <https://www.l-ukrainka.name/uk/Prose/MistoSmutku.html>. Далі при посиланні на це видання, вказуватимемо том і сторінку в тексті.
8. Радишевський Р. Іскри єднання. До питання про інтернаціональні мотиви творчості Лесі Українки. Київ : Дніпро, 1983. 203 с.
9. Ромашенко Л. Крила як символ духовного злету людини (до трактування образу крил в оповіданні Г. Гарсія Маркеса («Стариган із крилами») та балади І. Драча («Крила»). Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. 1998. № 12. С. 17–18.
10. Химин О. Кримська тематика у творчості Адама Міцкевича і Лесі Українки. Адам Міцкевич і Україна: Матеріали міжнарод. конф., присвяченої 200-річчю від дня народження видатного польського поета. Дрогобич : Вимір, 1998. С. 59–64.
11. Якубчак Н. Кримські перегуки: подорожні цикли Лесі Українки й Адама Міцкевича. Магістеріум. 2007. Вип. 29. С. 97–100.
12. Choma-Suwała A. Wojarynia Łesi Ukrainki w recepcji Józefa Łobodowskiego. *Studia Polsko-Ukraińskie*. 2021. №8. С. 21–38.
13. Kochanowski J. Pieśni. URL: https://is.muni.cz/el/phil/podzim2013/BA209/um/Kochanowski_Piesni_Fraszki.pdf (дата звернення: 23.03.2024).
14. Konopnicka M. Na skrzydłach pieśni. URL: https://poezja.org/wz/Maria_Konopnicka/27708/Na_skrzydłach_piesni (дата звернення: 23.03.2024).
15. Malanii O. Łesia Ukrainka i Maria Konopnicka. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2017. № 2 (18). С. 102–107.
16. Mickiewicz A. Niepewność. URL: https://poezja.org/wz/interpretacja/3013/Niepewnosc#Niepewnosc_interpretacja_utworu (дата звернення: 13.03.2024).
17. Obarska M. Kim była Łesia Ukrainka? URL: <https://culture.pl/pl/artykul/kim-była-lesia-ukrainka> (дата звернення: 13.03.2024).
18. Sobol W. Recepcja twórczości Łesi Ukrainki w Polsce. Тлум. М. Zambrzycka. *Przegląd humanistyczny*. 2011. Nr 4 (427). S. 78–92.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО
ART STUDIES

УДК 069.5:7.07.1Павленко

Юлія Василівна Гусейнова,
провідна зберігачка фондів
науково -дослідного відділу фондової роботи,
Шевченківський національний заповідник
(Канів, Україна)
ORCID:0009-0009-7193-3469

**АЖУРНІСТЬ І КОЛЬОРОВА ГАМА
В КОМПОЗИЦІЯХ МИСТЕЦЬКИХ ТВОРІВ ВІРИ ПАВЛЕНКО
(за матеріалами фондової збірки Шевченківського
національного заповідника)**

У статті вперше досліджено і проаналізовано твори відомої української мисткині Віри Павленко з фондової колекції Заповідника. Розглянуто самобутній оригінальний почерк і творчу манеру художниці. Подано відомості про її життя.

Ключові слова: Віра Павленко, мисткиня, художниця, колекція, петриківський розпис.

Yulia Guseinova,
Leading Fund Custodian
Scientific Research Department,
Shevchenko National Reserve,
(Kaniv, Ukraine)
ORCID:0009-0009-7193-3469

**OPENWORK AND COLOURFUL GAMUT
IN THE COMPOSITIONS OF ARTISTICWORKS OF VIRA PAVLENKO
(by the materials of fund collection of Shevchenko National Reserve)**

In the article for the first time is explored and analyzed works of famous Ukrainian artist Vira Pavlenko from fund collection of Reserve. Distinctive original handwriting and creative manner of the artist has been regarded. Data about her life is given.

Key words: Vira Pavlenko, artist, painter, collection, Petrykivskiy painting.

Актуальність теми дослідження визначається важливістю вивчення унікальної творчої спадщини Віри Павленко, заслуженого майстра народної творчості України, талановитої самобутньої художниці, яка в сузір'ї майстрів петриківського розпису займає особливе місце. Твори мисткині вирізняються особливою ажурністю композиції, легкістю мазка та вишуканістю в підборі тональних відтінків кольору.

Працюючи на Київському експериментальному кераміко-художньому заводі, Віра Іванівна разом з іншими майстрами створили бездоганний петриківський розпис, що на

високомистецькій продукції підприємства набув ювелірної вишуканості та філігранності, перетворився на своєрідний бренд заводу. Мистецька порцеляна означеного виробництва, завдяки оригінальним художнім якостям і виразним рисам цього декору, стала відомою в усьому світі.

Розгляд мистецьких творів з фондової збірки Шевченківського національного заповідника надасть можливість ознайомитися з особливим творчим стилем й мистецькими уподобаннями художниці.

Аналіз досліджень і публікацій. Значну роль у популяризації декоративного розпису відіграли праці мистецтвознавиці Є. Верченко, яка 1930 року опублікувала книгу «Настінний розпис Дніпропетровщини», монографічні альбоми 1950-років О. Ф. Стативи, фундаментальні дослідження 1960–1970-х років Б. С. Бутника-Сіверського, О. С. Найдена «Орнамент українського народного розпису» і Н. О. Глухенької «Петриківські майстри декоративного розпису».

Цінним джерелом дослідження стало мистецько-знавче видання М. Г. Лампека (родич Віри Павленко) «Порцеляна Київського експериментального кераміко-художнього заводу в контексті мистецької культури України ХХ – початку ХХІ століть» і матеріал цього ж автора «Мистецтво вільних людей» про творчу сім'ю Павленків.

Окремі відомості про Віру Іванівну висвітлено у матеріалах Л. Л. Карпінської-Романюк, Т. П. Сазанової «Митці Київської порцеляни». Проте творча спадщина художниці не до кінця досліджена і потребує ґрунтовнішого вивчення.

Мета дослідження. На основі фондової колекції Шевченківського національного заповідника дослідити творчість Віри Павленко, яка сприяла популяризації петриківського розпису, а також висвітлити основні віхи життєвого шляху художниці.

Наукова новизна. Уперше вивчено і проаналізовано мистецькі особливості творів Віри Павленко, що зберігаються в фондовій колекції Шевченківського національного заповідника.

Виклад основного матеріалу. Віра Іванівна Павленко (1912–1991) – одна із яскравих представниць петриківської школи декоративного розпису середини ХХ століття (Рис. 1). Її мати – також художниця, відома майстриня петриківського розпису Параска Павленко, сестра художниці Ганни Павленко-Черниченко [2, с. 748].

Народилася Віра Іванівна у м. Катеринослав (нині м. Дніпро). Юнацькі роки провела у с. Петриківка, що на Дніпропетровщині, яке здавна відоме своїми художніми традиціями і, особливо, декоративним розписом. Навчившись від матері, Параски Павленко, майбутня художниця почала малювати традиційний петриківський орнамент, прикрашаючи ним хату, робила «мальовки» на замовлення односельців [3, с. 439].

У 1936 року її твори вперше були експоновані на Першій українській виставці народного мистецтва. Протягом 1937–1939 років навчалась у Київській школі майстрів народної творчості (була створена на базі Центральних експериментальних художніх майстерень на території Києво-Печерської лаври). Тут працювали і викладали ткалі, вишивальниці, гончарі, майстри з декоративного розпису та інші ремісники. Усі вони там же і навчались, і ділились одне з одним своїм вмінням [1, с. 2]. Згодом школа переросла в Київське училище прикладного мистецтва (1939). У 1936 році до училища привезли білий фарфор і запропонували спробувати розписати його петриківським

Рис. 1. Віра Павленко

розписом. І Віра Іванівна була першою майстринею, яка почала розписувати порцелянові вироби.

Пізніше на базі Київського училища прикладного мистецтва утворився художньо-промисловий технікум. Із 2000 року він став інститутом декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука, а з 2018 року – академією.

Згодом художниця разом із Вірою Клименко-Жуковою, Марфою Тимченко, Ганною Павленко-Черниченко починає працювати на Київському експериментальному кераміко-художньому заводі, який був єдиним підприємством із налагодженим масовим виробництвом порцеляни, прикрашеної розписом майстрів із основної школи петриківського розпису.

У 1944–1948 роках майстриня працювала у художній лабораторії, а в 1953–1968 роках – у цеху високохудожньої порцеляни Київського експериментального кераміко-художнього заводу, дотримуючись традиційних прийомів петриківського розпису. У 1960-ті роки Віра Павленко разом із сестрою Ганною Павленко-Черниченко та Марфою Тимченко оригінально оздобили петриківським розписом фасадні вікна у приміщенні Музею українського народного декоративного мистецтва (Київ), що імітував вітраж. Цей розпис зберігся донині і є пам'яткою національного значення [4, с. 2].

Під час роботи мисткиня використовувала пензель від себе, без попереднього контуру, від руки накреслюючи лише місця орнаменту, злегка позначені олівцем. Робота не на рівному аркуші паперу, а на круглій формі фарфорового виробу змусила майстриню шукати для своїх розписів зовсім інші композиційні побудови, орнаментальні мотиви, навіть нові колірні вирішення. Вона любила використовувати надполивні фарби, працювала з солями металів, малювала кобальтом, золото вводила у композицію не часто, багато імпровізувала. Використовувала активні кольорові сполучення, розробляла нові, незвичної форми квіти.

Віра Іванівна є авторкою творів декоративної графіки, художніх листівок, розписів в архітектурних спорудах, підлакових розписів. Створювала ескізи для тканин, рушників та окремі елементи графічного оформлення книг (орнаментальні титульні листи, ініціали, заставки, кінцівки).

Колекція мистецьких творів В. Павленко, що зберігається у фондовому зібранні Шевченківського національного заповідника, нараховує 29 одиниць. Колекція була сформована протягом 1970–1981 років. Переважно вона розширювалася за рахунок надходжень із Дирекції художніх виставок. І лише дві роботи авторка подарувала.

Перша робота, яка надійшла до фондів Заповідника, датована 1964 роком, а остання – 1981-им.

Твори мисткині неодноразово експонувалися на численних виставках у Канівському музеї народного декоративного мистецтва (у 2008 році Музей увійшов до складу Шевченківського національного заповідника на правах науково-дослідного відділу).

Більш широко представлені в колекції розписи художниці на фарфорових виробках (28 од.).

Вражає своїм червоно-чорним розписом кавовий сервіз 1964 року виготовлення (Ф-3/КН-266), що складається з дев'яти предметів: кавника, молочника, трьох чашок, чотирьох блюдець (три – менші, одне – більше) (Рис. 2).

На стінках кавника – розлогі заокруглені гілочки з червоними кетягами калини й червоно-чорними листочками, серед яких зображено два червоні півні. У них: підняті вгору голівки, відкриті гострі чорні дзьоби, пишні чубчики, хвости. Вгорі кавника – авторський напис (рядки з балади Тараса Шевченка «Причинна», 1837): «Ще треті півні не співали / Ніхто нігде не гомонів / Т. Г. Шевченко».

Молочник оздоблений розлогою гілочкою з великими кетягами червоної калини, червоними і чорними листочками, деякі з них звисають донизу. Зовні, поблизу вінець, – чорна смуга, а всередині – червона.

На чашках – гілочки з червоними кетягами калини, червоно-чорними листочками. Вінця чашок – червоні, нижче них – чорні смуги.

По краях блюд – гілочки, на яких густо розміщено червоні кетяги калини і червоно-чорні листочки. Набір передано до колекції заповідника в 1970 році.

Не менш цікавими за своїми рослинними композиціями є три декоративні тарілки (рік створення не визначено) (Ф-50/КН-592). На одній із тарілок густо розміщено квітковий розпис. По центру композиції – невелика синьо-голуба квітка зі світло-зеленою серединкою. Навколо неї – розлогі маленькі гілочки із синьо-голубими квітами, листочками і ягідками.

На другій тарілці, в центрі, – велика синьо-голуба квітка, від якої розгалужуються ягідки з листочками; по краях – гілочка з синьо-голубими квітами, листочками, ягідками.

Третя тарілка прикрашена густо розміщеними гілочками з синьо-голубими квітами і листочками, деякі з них опущені донизу. Декоративні тарілки передані до фондів заповідника в 1971 році.

Привертає увагу декоративне блюдо (б/р) (Ф-277/КН-1531), білого кольору, круглої форми. На його дні – композиція з букетів квітів, ягід горобини і суниць. Краї блюда прикрашені квітково-рослинним орнаментом. Блюдо подароване авторкою в 1973 році.

У фондовому зібранні заповідника зберігається і салатниця 1973 року виготовлення (Ф-279/КН-1811), яка має видовжену форму, вінця – хвилясті. Зовні стінки салатниці декоровані рослинним орнаментом: великі і малі квіти з листочками. Передано вироб до заповідника в 1975 році.

Кольоровою насиченістю відзначаються розписи мисткині на двох чайниках. Один з них – чайник 1968 року виготовлення (Ф-282/КН-1819), білого кольору, з кришкою (червона ручка якої має округлу форму). Горло звужене, вінця відігнуті назовні. По всій площині стінок – рослинний орнамент: на тоненьких вертикальних гілочках – великі і маленькі червоні квіти з жовтими серединками, зелено-коричневі листочки. Чайник подарований авторкою в 1975 році (Рис. 3).

Другий чайник 1981 року виготовлення (Ф-324/КН-2818), також білого кольору, округлої форми, з фігурною ручкою. Горло звужене, вінця відігнуті назовні. На стінках чайника – густо розміщені гілочки з червоними великими квітами,

Рис. 2. Кавовий сервіз. 1964 рік. Фарфор, лиття, підглазурний розпис

Рис. 3. Чайник. 1968 рік. Фарфор, лиття, надглазурний розпис

листочками, ягідками. Зовні, поблизу вінець, – червона смужка. На ручці, носику, кришці – короткі вертикальні червоні смужки. На денці чайника – напис автора : «рис. Павленко В. І. г. Київ 1981 г.». Його передано до колекції в 1981 році.

Квітково-рослинний орнамент розміщений і на декоративній тарелі 1981 року виготовлення (Ф-326 / КН-2820). Вона – глибока; вінця відігнуті назовні. У центрі – оздоблена букетом квітів; по краях – червоно-чорні кетяги калини і зелені листочки. Декоративну таріль передано до заповідника в 1982 році.

Серед фарфорових робіт мисткині – чайний набір 1974 року виготовлення (Ф-281/КН-1790), що складається з двох чашок і двох блюдця. На стінках чашок – горизонтальні гілочки з великими і малими стилізованими квітами, пуп'янками, червоно-чорними листочками. Під вінцями, зовні і всередині, – дві позолочені смужки. Блюдця оздоблено великими і малими стилізованими червоними квітами з пуп'янками і червоно-чорними листочками. Набір передано до колекції в 1975 році.

Оригінальними за своїм виконанням є чашка з блюдцем 1981 року виготовлення (Ф-325/КН-2819). Чашка – циліндричної форми, на стінках вміщено рослинний орнамент: розлога гілочка зі стилізованими червоно-синіми, червоно-зеленими пуп'янками і зеленими листочками. Всередині чашки, вгорі, – вузька позолочена смужка. По всій поверхні блюдця – теж розлога гілочка зі стилізованими червоно-синіми, червоно-зеленими пуп'янками і зеленими листочками. По його краях – позолочена смужка. Чашку з блюдцем передано до заповідника в 1981 році (Рис. 4).

Ще одна чашка із блюдцем 1981 року виготовлення (Ф-327/КН-2821) доповнила фонди заповідника. Чашка циліндричної форми; оздоблена рослинно-орнітоморфним орнаментом: серед квітів – пташка, яка сидить на гілці. Всередині чашки, вгорі, – позолочена смужка. На блюдці – широка смуга квіткового орнаменту. Чашку з блюдцем передано до колекції в 1982 році.

Своїм декором зацікавлюють чашка з блюдцем 1981 року виготовлення (Ф-328/КН-2822). Чашка – циліндричної форми. На її стінках – рослинний декор: на гілці густо розміщені коричневі квіти із жовтими серединками, коричнево-жовті листочки, пуп'янки. Всередині чашки, під вінцями, – позолочена смуга. Стінки блюдця оздоблені коричневими квітами з жовтими серединками й коричнево-жовтими листочками, пуп'янками. Набір передано до фондів заповідника в 1982 році (Рис. 5).

У фондовій колекції заповідника зберігається один декоративний розпис Віри Павленко (папір, ячна темпера) 1973 року виготовлення (Ж-157/КН-1524): на білому тлі зображено гілку

Рис. 4. Чашка із блюдцем. 1981 рік. Фарфор, лиття, надглазурний розпис, позолота

Рис. 5. Чашка із блюдцем. 1981 рік. Фарфор, лиття, надглазурний розпис, позолота

з симетрично розміщеними п'ятьма різнокольоровими квітами із зеленими листочками. Роботу передано до колекції заповідника в 1974 році.

Висновки. Таким чином, колекція Шевченківського національного заповідника містить цінні роботи відомої української художниці Віри Павленко. Завдяки їм маємо можливість доторкнутися до прекрасного неповторного світу мисткині. Мисткиня започаткувала в Україні новий, цілком самобутній напрямок декорування порцелянових виробів. Віра Іванівна надзвичайно тонко відчула пластику порцеляни. Оволодівши досить специфічною технікою малювання на порцеляні, подолавши «опір» округлої поверхні порцелянаної форми, вона майстерно прикрасила її своїми розписами, вносячи своєрідну гармонію в зображення виробу. Яскраво індивідуальна художня мова майстрині, невичерпна винахідливість, фантазія, майстерне володіння виражальними засобами дозволяли їй створювати художньо довершені композиції як на папері, так і на порцеляні.

Список використаних джерел:

1. Глухенька Н. Сестри-художниці. *Народна творчість та етнографія*, 1967. №3. С. 12.
2. Павленки. *Митці України: Енциклопедичний довідник* / упоряд. М. Г. Лабінський, В. С. Мурза; за ред. А. В. Кудрицького. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1992. С. 439.
3. Титаренко А. Павленко Віра Іванівна. *Енциклопедія сучасної України: у 4 т.* / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. С. 748–749.
4. Шестакова О. І. Дивоцвіт Віри Павленко. Виставка творів, присвячена 100 річчю від дня народження: [Буклет]. Київ, 2012. С 2–3.
5. Фонди Шевченківського національного заповідника. Інвентарні книги: «Фарфор 1», «Живопис 1».

УДК 738.3:7.071.1(091)(477.53-22)

Людмила Олексіївна Метка,
кандидат історичних наук,
завідувач науково-дослідного сектору
етнографічної керамології,
Національний музей-заповідник
українського гончарства
(с-ще Опішня, Полтавська обл., Україна)
ORCID: 0000-0001-9237-9959

ПЕРСОНАЛІЇ ОПІШНЯНСЬКОГО ГОНЧАРСТВА: ГОНЧАРСЬКІ РОДИ БІЛЯКІВ І ЯЦЕНКІВ

Введено до наукового обігу інформацію про гончарські роди Біляків і Яценків опішнянського гончарного району. У вигляді коротких словникових статей подано відомості про 27 гончарів, малювальниць і майстрів глиняної іграшки. Акцентовано увагу на особі малювальниці Параски Біляк, спадкоємниці згаданих гончарських родів. Використано матеріали польових керамологічних досліджень.

Ключові слова: гончарство, керамологія, Опішня, Міські Млини, опішнянський гончарний район, польова керамологічна експедиція, персоналії українського гончарства, гончарський рід, Біляк, Яценко.

Lyudmyla Metka,
Candidate of Historical Sciences (Ph.D),
Head of the research sector of ethnographic ceramology,
National museum-reserve of Ukrainian pottery,
(the village of Opishnya, Poltava Region, Ukraine)
ORCID: 0000-0001-9237-9959

PERSONALITIES OF OPISHNYA POTTERY: POTTERY FAMILIES OF BILYAK AND YATSENKO

Information about the pottery families of the Bilyaks and Yatsenkos of the opishnya pottery district has been introduced into scientific circulation. Information about 27 potters, painters and clay toy makers is provided in the form of short dictionary entries. Attention is focused on the artist Paraska Bilyak, the heiress of the mentioned pottery families. The materials of field ceramological studies were used.

Key words: pottery, ceramology, Opishnya, City Mills, opishnya pottery district, ceramic field expedition, figures of Ukrainian pottery, potter's family, Bilyak, Yatsenko.

Актуальність теми дослідження. Актуальність дослідження зумовлена тим, що українське гончарство є одним із пріоритетних напрямків діяльності Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, установи, де працює авторка статті, а також підсилюється завдяки стрімкому зростанню суспільного інтересу до вивчення матеріальної і духовної культури українців, одним із найприкметніших явищ якої є гончарство.

Аналіз досліджень і публікацій. На сторінках праць дослідників опішнянського гончарства кінця XIX – першої чверті XX століття, які носили етнографічний та економічно-статистичний характер (М. Арандаренко, В. Василенко, І. Зарецький, Я. Риженко, М. Павловський), вже трапляються поодинокі згадки імен та прізвищ гончарів опішнянського гончарного району¹. Персоналії гончарного промислу Опішного можна знайти у публікаціях, які висвітлюють побутування кустарного гончарства й діяльність у містечку гончарних артільей та гончарних навчальних закладів у 1920–1940-х роках (Ю. Лашук, О. Клименко, О. Пошивайло, Л. Овчаренко). У цих працях подано окремі факти з життя низки гончарів, малювальниць і майстрів іграшки. Від середини XX століття у періодичній пресі, у науково-популярній літературі й окремих наукових статтях інформація про гончарство й гончарів Опішного стала з'являтися відносно регулярно. Аналізу гончарства Опішного в різноманітних аспектах торкалися етнологи, археологи, мистецтвознавці, музейники. Тогочасні публікації містять посилання на імена опішнянських майстрів гончарства, однак більшість з них – це, в кращому випадку, дати, які фіксують період їхньої активної зайнятості на гончарних підприємствах.

Зростання кількості відомостей про персоналії творців гончарства опішнянського гончарного району позначене початком 1970-х років, коли декілька місцевих майстрів стали членами Національної спілки художників України. У наукових працях дослідників гончарного промислу Опішного (О. Клименко, О. Пошивайло, В. Ханка), а також великої кількості публіцистів зафіксовано низку прізвищ представників опішнянського гончарства, а також опубліковано стислу інформацію про їхнє життя і творчість. З початку 2000-х років у зв'язку з розгортанням діяльності в Опішному Інституті керамології з'явилася низка праць сучасних українських керамологів, які прямо чи опосередковано висвітлювали персоналії гончарства Опішного кінця XIX – початку XXI століття. Це праці Л. Смержа, О. Пошивайло, О. Клименко, Л. Овчаренко, В. Ханка, В. Міщанина, Л. Меткої, О. Ликової, А. Щербаня та О. Щербань тощо. Популярності набрали й публікації про окремих творців гончарного мистецтва Опішного. Але «пощастило» небагатьом, а лише найбільш відомим, тим, котрі стали заслуженими майстрами народної творчості України, лауреатами мистецьких премій і були учасниками численних мистецьких виставок. Імена ж інших гончарів, малювальниць, майстрів глиняної іграшки, не кажучи вже про пересічних працівників керамічних підприємств, згадувалися побіжно.

Серед дослідників опішнянського гончарства, які найбільш тісно торкалися фіксації й оприлюднення особистих даних про місцевих гончарів, малювальниць і майстрів глиняної іграшки, варто виділити праці київської мистецтвознавиці Олени Клименко, яка 1995 року захистила дисертацію «Народна кераміка Опішні (до проблеми традицій та інновацій у народних художніх промислах)». У процесі дослідження Олена Клименко разом із полтавським мистецтвознавцем Віталієм Ханком збирала й записала інформацію про більш ніж 500 майстрів гончарства, які жили й працювали в Опішному і навколишніх селах наприкінці XIX – у 1990-х роках XX століття. Частина цих матеріалів опублікував Віталій Ханко у двох томах «Енциклопедії мистецтва Полтавщини» і двох томах видання «Полтавіка». Стисла інформація про кілька десятків гончарів, малювальниць і майстрів глиняної іграшки опішнянського гончарного району опублікована В. Ханком та О. Клименко в «Сучасній енциклопедії України». Щоправда, у згаданих виданнях також популяризовано імена найбільш відомих представників гончарства. Значна кількість інформації, зібраної О. Клименко й В. Ханком, зберігається в їхніх приватних архівах та Національному архіві українського гончарства і також чекає на свого дослідника.

¹ Опішня з навколишніми селами (Міські Млини, Попівка, Вільхове /кол. Хутори Шкидинівка, Зайці і Мацки/), де зафіксовано побутування гончарства. Гончарі цих населених пунктів працювали на гончарних підприємствах Опішного і часто мали родинні зв'язки.

Естафету вивчення персоналій гончарства опішнянського гончарного району підхопила авторка даної статті. Зацікавлення темою розпочалося ще 2008 року у процесі виконання проєкту Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному й Інституту керамології – відділення Інституту Народознавства НАН «Гончарство Опішного в іменах його майстрів». Тоді було зібрано потужний масив відомостей про представників опішнянського гончарства, який нині зберігається в Національному архіві українського гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства. У 2020 році авторкою опубліковано монографію «Гончарство Опішного в іменах його майстрів», на основі власних польових досліджень 2013–2017 років. У монографії простежено родоводи окремих гончарів, малювальниць і майстрів глиняної іграшки Опішного, подано унікальні світлини творців ужиткової й художньої кераміки та їхніх авторських робіт, опубліковано спогади старожилів. Водночас широкий пласт цієї теми залишився без належного вивчення, а значний масив матеріалів неопублікованим, тому видається за необхідне продовжити роботу в означеному напрямку.

Мета дослідження. Метою даної статті є вивчення персоналій і введення до наукового обігу інформації про два гончарські роди опішнянського гончарного району – рід Біляків із с. Міські Млини і рід Яценків із с-ща Опішне, які охоплюють кілька поколінь майстрів. Окрім цього, варто пригадати ім'я однієї з найталановитіших опішнянських малювальниць середини ХХ століття Параски Петрівни Біляк, 110-у річницю з дня народження якої ми відзначаємо цьогогоріч, адже родовід цієї майстрині простежується саме від згаданих вище гончарних родів Біляків і Яценків.

Виклад основного матеріалу. Керамологи О. Клименко і В. Ханко, досліджуючи гончарство Міських Млинів у польових умовах, збрали найбільш повну інформацію про гончарів з родів Біляків і Яценків. Більшість інформації записана зі слів самої Параски Петрівни Біляк². Послугуючись цими матеріалами, а також власноруч зібраними спогадами членів родини Біляків і Яценків, мені вдалося укласти схему їхніх родоводів. Для зручності сприйняття подам таблицю, а текстовий матеріал викладу у формі коротких словникових статей. (Рис. 1).

Отже, найбільш відомою представницею гончарських родів Біляків і Яценків є **Парасковія Петрівна Біляк** (10.10.1914–27.12.2001). Гончарами були її діди, по батьковій лінії **Петро Біляк**, уродженець Міських Млинів, а по лінії мами – **Артем Яценко**, родом з Опішного. (Рис. 2).

Параска Біляк виростала в гончарному оточенні, тому змалку не тільки спостерігала за роботою батька, а й була посилино задіяна в гончарному виробництві родини. Батько навчив доньку розмальовувати гончарні вироби «фляндрівкою», а у дядьків Пилипа Біляка і Митрофана Яценка дівчина вчилася оздоблювати миски контурною мальовкою. У 1920-х роках вона працювала вдома з батьком, а також розмальовувала посуд на замовлення дядька Павла Біляка, опішнянського гончара Семена Горілея та міськомлинівського майстра Мефодія Сердюченка. Параска Біляк у першій половині 1930-х років (конкретні дані з приводу цього питання розрізнені – це або 1933, або 1935–1936 роки) прийшла на роботу в Опішнянську гончарну артіль – згодом завод «Художній керамік», де й працювала малювальницею до 1969 року. На заводі Параска Біляк трудилася поруч із відомими майстринями-малювальницями Зінаїдою Линник, Наталією Оночко, Марією Тягун, Явдохою Пошивайло, Мотроною Назарчук, Олександрою Селюченко, з двома останніми близько товаришувала і підтримувала довготривалі зв'язки.

2. У Національному архіві українського гончарства зберігаються матеріали спогадів Параски Біляк, записані керамологами Оленою Клименко та Леонідом Смержем. Надзвичайно цінним є відеозапис, здійснений співробітницею Аудіовізуальної студії українського гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному Людмилою Гурін, на якому зафіксовано розповідь Параски Біляк про життя і творчість.

Рис. 1. Гончарський рід Параски Біляк. Схема

(Рис. 3). (Рис. 4). Найчастіше майстриня розмальовувала макітри, банки, куманці, глечки, вази, барильця, тарелі таких відомих гончарів, як Григорій Тягун, Гаврило Пошивайло, Трохим Демченко. (Рис. 5). Разом з Мотроною Назарчук та іншими опішнянськими малювальницями Параска Біляк розмальовувала облицювальні плитку для оздоблення екстер'єрів будинків у Полтаві. Своєю наставницею її вважало молодше покоління опішнянських малювальниць, зокрема Раїса Ширай, Ганна Басенко, Ганна Винник.

Параска Біляк була малограмотною, проте це аж ніяк не завадило розвитку її художніх здібностей. Вироби, оздоблені Параскою Біляк, неодноразово експонувалися на вітчизняних (від 1949 року) та міжнародних (від 1953 року) виставках і нині зберігаються в Національному музеї-заповіднику українського гончарства, Національному музеї українського народного декоративного мистецтва, Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського та інших музеях в Україні й за кордоном. Ім'я мисткині згадано у численних публікаціях, присвячених опішнянському гончарству [1, с. 48; 2, с. 107–108; 3, с. 81–83, 84, 86; 4, с. 42–45; 5, с. 230–231; 7, с. 119–120; 12, с. 138–141; 13, с. 142–143; 19, с. 24; 20, с. 858].

Рис. 2. Родина Параски Біляк. Сидять (зліва направо): Касала Овксентій (дядько), Яценко Митрофан (дядько), Яценко Олександра із сином (тітка), Яценко Олена (бабуся), Біляк Петро (батько). Стоять (зліва направо): Касала Якилина (тітка), Біляк Параска, Яценко Векла (тітка), Яценко Єфросинія (дядина), Біляк Явдоха (мама). Міські Млини. Середина 1930-х років. Автор фото невідомий. Національний музей-заповідник українського гончарства. Національний архів українського гончарства

Гончарський рід Біляків:

Дід Параски Біляк по батьковій лінії, **Василь Біляк** – уродженець с. Міські Млини, народився, вірогідно, у середині XIX століття, гончарював у другій половині XIX – на початку XX століття. Робив ужитковий посуд, зокрема миски. Займався промислом кустарно, найімовірніше збував товар в Опішному на базарах і ярмарках, а також у навколишніх селах Полтавщини й сусідньої Слобожанщини. Маємо точні відомості про двох синів Василя Біляка, які слідом за батьком стали гончарями, що було звичним і традиційним для більшості гончарських сімей, де діти змалку при звичаювалися до роботи поряд із батьками [8, с. 68, 299; 10, с. 294, 589, 595, 598; 12, с. 138; 20, с. 858].

Рис. 3. Параска Біляк за роботою у цеху артелі «Художній керамік». Перший ряд (зліва направо): Параска Біляк, Зінаїда Линник, Наталя Оначко. Другий ряд (зліва направо): Наталя Дзюбка, Устина Боцьва, Параска Шиян, Олександра Дугельна, Єфросинія Яценко. На третьому плані за гончарним кругом – Іван Козак. Опішнтя, 1939.

Автор фото невідомий. Національний музей-заповідник українського гончарства. Національний архів українського гончарства

Рис. 4. Біляк Параска за роботою на заводі «Художній керамік». Опішнтя. Друга половина 1960-х років. Автор фото невідомий. Національний музей-заповідник українського гончарства. Національний архів українського гончарства

Старший син Василя Біляка **Пилип Васильович Біляк** (бл. 1880–1932/1933), навчившись гончарювати у батька, став вправним гончарем-посудником. Робив ужитковий посуд, прикрашений підполив'яною мальовкою. Для малювання виробів наймав жінок і дівчат-малювальниць, серед яких була і його племінниця Параска Біляк та двоюрідна сестра братової дружини Єфросинія Яценко. Пилип Біляк вважався у селі гарним майстром. Хто знає, як би склалася його подальша доля, адже чоловік, як і багато інших його односельців, не витримав голодомору 1932–1933 років. Молодшому синові Василя Біляка Петру пощастило більше. Він пережив голод і разом з дружиною Явдохою (у дівочтві Яценко) зберіг життя своєї єдиної доньки Параски, яка в майбутньому залишила помітний слід в опішнянському гончарстві [8, с. 68, 299; 340, 354; 10, с. 294, 299, 362; 19, с. 24; 5, с. 230].

Молодший син Василя Біляка, батько Параски Біляк, **Петро Васильович Біляк** (1885–1970) спеціалізувався на виготовленні мисок, також навчившись гончарювати у батька, розпочав працювати кустарно. На початку 1920-х років він трудився в Опішнянському гончарному показовому пункті, заснованому в містечку Полтавським губерн-

ським земством. До початку 1930-х років займався промислом удома, а потім працював гончарем в артілі «Художній керамік» (1936–1941). Виготовляв ужитковий посуд: миски, полумиски, тарілки, соусники, які переважно сам і декорував підполив'яною мальовкою (переважно у техніці фляндрування, рідше – контурною мальовкою). Після німецько-радянської війни 1941–1945 років працював у колгоспі. Дружина Петра Біляка **Євдокія Артемівна Біляк** (у дівоцтві Яценко) походила з відомого в Опішному гончарського роду Яценків, де у промислі були задіяні кілька поколінь гончарів, малювальниць і майстринь глиняної іграшки: батько Артем Яценко, брати Митрофан, Трохим і Андрій Яценки, сестра Феодосія Бондаренко, племінники Сергій і Анатолій Яценки, племінниці Анастасія Бабич, Ганна Мартиненко, Параска Середа і Варвара Шкребела. Усі вони тісно спілкувалися між собою, по можливості допомагали не тільки у побуті, а й у гончарному виробництві [8, с. 68, 299, 340, 342, 354, 362; 10, с. 465, 466; 19, с. 45; 5, с. 231].

Рис. 5. Куманець, баклага, барила. Форма – Трохим Демченко, мальовка – Параска Біляк. Опішня. 1960 рік. [21]

Гончарний рід Яценків:

Дід Параски Біляк по материнській лінії, гончар **Артем Яценко** (друга половина XIX ст. – бл. 1915/16) народився й мешкав в Опішні. Робив ужитковий посуд – теракотовий і, ймовірно, полив'яний (горщики, глечики, макітри тощо). Вдалося знайти інформацію про трьох його синів – Андрія, Митрофана і Трохима та про двох доньок, зайнятих у гончарстві. Про одну з них, Євдокію, дружину Петра Біляка, матір Параски Біляк, подано інформацію вище. Друга донька Артема Яценка – **Феодосія Артемівна Бондаренко** (1894–1979), ліпила вдома глиняні свистунці й здавала вироби в артілі «Червоний гончар», а дві її доньки – **Мотрона Прокопівна Кандзюба** (1922–2014) і **Варвара Прокопівна Шиян** (1925–2020) – у дитинстві разом із матір'ю також ліпили іграшки. У 1940–1941 роках дівчата навчалися в Опішнянській школі майстрів художньої кераміки. Мотрона після німецько-радянської війни працювала у місцевому колгоспі, а Варвара з 1947 року до 1980 – малювальницею у гончарних підприємствах Опішні. Варвара Шиян була одружена з **Андрієм Сергійовичем Шияном** (1924–2003), який мав гончарське коріння – був сином опішнянського гончара **Сергія Трохимовича Шияна** (1877–1953) і сам у юності гончарював разом з батьком [8, с. 386–392; 9, с. 447; 11, с. 1203; 22, с. 119, с. 121; 14; 15].

Найстарший син Артема Яценка **Трохим Артемович Яценко** (остання чверть XIX століття – перша чверть XX століття) мешкав в Опішні, працював кустарно у власній майстерні, а також наймав гончарів для роботи, зокрема Прокопенка Івана Яковича (чоловіка племінниці Варвари Шкребелі). Гончарством займався й один із синів Трохима Яценка – **Сергій Трохимович Яценко** (1931–1997). Він працював гончарем в артілі (згодом заводі) «Художній керамік» (1948–1992). Робив ужитковий і декоративний зооморфний посуд. Після виходу на пенсію трудився в Національному музеї-заповіднику українського гончарства [5, с. 342; 8, с. 327, 340, 342–343, 362, 387, 560; 9, с. 447].

Середній син Артема Яценка, **Митрофан Артемович Яценко** (1904–1943), також гончарював. Удома й в артілі «Художній керамік» робив ужитковий посуд, причому умів

виготовляти великі посудини. Дружина Митрофана Яценка, **Єфросинія Яківна Яценко** (у дів. Прокопенко) (1908–2004), допомагала чоловікові у всіх справах, пов'язаних з гончарством. Після його загибелі під час німецько-радянської війни, наймала гончарів для виготовлення глиняних виробів, які потім продавала чи обмінювала на провізію у навколишніх селах. Єфросинія Яценко походила з гончарського роду **Прокопенків**, була донькою міськомлінівського гончара **Якова Миколайовича Прокопенка** (др. пол. XIX століття – 1920-і роки), сестрою гончара **Івана Яковича Прокопенка** (1916–1941) та майстрині глиняної іграшки **Парасковії Яківни Яценко** (у дівочтві **Прокопенко**) (1920–2008). Притому сестра Єфросинії, Параска була заміжньою за гончарем **Григорієм Миколайовичем Яценком (старшим)** (1914–1987), який походив з іще одного великого опішнянського гончарського роду Яценків, у свою чергу переплетених з гончарними родами Вишневецьких, Оначків, Півнів і Шуликів. Митрофан і Єфросинія Яценки задіяли у гончарному виробництві своїх чотирьох доньок – **Анастасію Бабич** (1930–2013), **Ганну Мартиненко** (1936 р. н.), **Параску Середу** (1933–2021) і **Варвару Шкребелу** (1941 р. н.). Усі дівчата в дитинстві і юності вдома ліпили глиняні іграшки, які родина здавала сирцем в артіль «Червоний гончар». Анастасія і Ганна згодом переїхали до Харкова, де трудилися на Харківському заводі метласької плитки. Параска Середя 37 років працювала малювальницею, а Варвара Шкребела 33 роки – майстринею глиняної іграшки на заводі «Художній керамік» [8, с. 7, 327, 390, 340–345; 16, арк. 4; 17].

Наймолодший із дітей Артема Яценка, **Андрій Артемович Яценко** (1907–1943), гончарювати вчився у батька, в юності займався промислом у родині. Навчався в Опішнянській керамічній промисловій школі (1928–1930), а потім працював гончарем в артілі «Художній керамік». Вдома робив ужитковий посуд великого розміру – теракотовий і полив'яний (горщики, глечики, макітри тощо), в артілі – посуд, декорований підполив'яною кантурною мальовкою. Андрій Яценко був одружений з **Єфросинією Іванівною Яценко** (у дівочтві **Кононенко**) (1910–1996), уродженкою с. Міські Млини, яка в юності малювала посуд у приватній майстерні, згадуваного вище, гончара Пилипа Біляка, а згодом працювала малювальницею в артілі «Художній керамік». Після загибелі чоловіка під час німецько-радянської війни, Єфросинія виховувала сина **Анатолія Андрійовича Яценка** (1937–2021) сама. Анатолій Яценко починав свою трудову діяльність в артілі «Художній керамік», працював там кілька років і робив ужитковий посуд [5, с. 341, 8, с. 341–343; 11, с. 374; 10, с. 523; 18].

Висновки. Вірогідно, можна знайти ще чимало родинних зв'язків гончарів Біляків і Яценків з іншими гончарськими родами Опішного і навколишніх сіл. Очевидно, гілки знайдуться й далеко за межами Полтавщини. Традиційно в селах опішнянського гончарного району промислом займалися здебільшого усі члени гончарських родин, тому нині можна простежити зміну трьох-чотирьох, зрідка п'яти поколінь представників гончарного промислу. На даний час відомо про три покоління гончарів Біляків і Яценків, а найбільш рання згадка про них сягає середини XIX століття. Найстарші представники родів були гончарами-кустарями, молодші працювали на гончарних підприємствах в Опішному. У процесі дослідження вдалося встановити імена й зібрати інформацію про 27 опішнянських гончарів, малювальниць і майстрів глиняної іграшки (5 представників опішнянського гончарського роду Біляків та 22 осіб з інших гончарських родів, зокрема Яценків, Прокопенків і Шиянів). Стосовно означеної теми у статті подано інформацію про 9 чоловіків гончарів і 11 жінок, серед яких 7 майстринь глиняної іграшки і 4 малювальниці. Серед інших гончарських родів подано короткі відомості про сім осіб, а саме про шість гончарів і одну майстриню глиняної іграшки. Найстарші – Василь Біляк і Артем Яценко були виключно кустарями. Друге покоління роду гончарів поєднували

роботу вдома і на гончарних підприємствах. Третє покоління гончарів працювало на підприємствах. Більшість майстринь глиняної іграшки виготовляли свистунці в юності, виключно вдома. Малювальниці гончарських родів Біляків і Яценків, навчившись ремеслу в юності (Параска Біляк, Параска Серета, Варвара Шиян, Яценко Єфросинія), трудилися на гончарних підприємствах упродовж усього свого життя.

Отже, у статті подано відомості про окремі роди опішнянського гончарного району. Але подібних родів в Опішному нараховується десятки: Бережні, Білики, Вишневецькі, Гладиревські, Головані, Денисенки, Кандзюби, Острянини, Остапенки, Пошивайли, Підгребельні, Сердюки, Сердюченки, Чирвенки, Чабани, Шияни та багато інших. Причому, у більшості вони переплетені родинними зв'язками з представниками інших родів. Усі ці роди заслуговують на те, щоб імена їхніх представників були опубліковані й залишилися в історії українського гончарства. Наразі перед керамологами стоїть завдання узагальнити наявні відомості про персоналії гончарства Опішного, одного із найбільших і найвідоміших гончарних осередків України. Вивершенням цієї колективної роботи невдовзі постане «Ілюстрований словник гончарів, малювальниць і майстрів глиняної іграшки Опішного».

Список використаних джерел:

1. Дмитрієва Є. Мистецтво Опішні. Київ : Видавництво Академії архітектури Української РСР, 1952. 60 с.
2. Долінська М. Майстри народного мистецтва Української РСР: Довідник. Київ : Мистецтво, 1966. 160 с.
3. Кераміка: Біляк Параска Петрівна. Республіканська виставка українського народного декоративного мистецтва, присвячена 100-річчю від дня народження В. І. Леніна: каталог. Київ : Реклама, 1973. С. 81–86.
4. Клименко О. Гончарі Опішного 1930-50-х років: Артільне виробництво. *Народне мистецтво*. 2001. № 1-2. С. 42–45.
5. Клименко О. О. Словник гончарів Опішні та навколишніх сіл // Народна кераміка Опішні (до проблеми традицій та інновацій в народних художніх промислах) : дод. до дис. на здобуття наукового ступеня канд. мистецтвознавства. Київ : Інститут мистецтвознавства фольклористики та етнології імені Максима Рильського НАН України, 1995. Т. II. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному. Національний архів українського гончарства. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 36/2. Арк. 219-342.
6. Словник гончарів Опішні та навколишніх сіл. [Рукопис] // *Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному*. Національний архів українського гончарства. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 36/2. Арк. 219–342.
7. Майоліка Опішні: комплект листівок. Київ : Мистецтво, 1975. 15 листівок.
8. Майоліка. Біляк Параска Петрівна. Республіканська ювілейна виставка українського народного декоративного мистецтва : каталог. Київ : Реклама, 1970. С. 119–120.
9. Метка Л. Гончарство Опішного в іменах його майстрів. Опішне : Українське Народознавство, 2019. 640 с.
10. Метка Л. Маловідомі імена опішнянського гончарства «12 сюжетів – 150 імен». *Українська керамологія: Національний науковий щорічник. За рік 2016. Персоналії українського гончарства* / за ред. д-ра іст. наук Олеся Пошивайла. Опішне : Українське Народознавство, 2021. Кн. XI. Т. 1. С. 417–478.
11. Міщанин В. Мотрона Назарчук : життя і творчість. Опішне : Українське Народознавство, 2019. 1048 с.
12. Овчаренко Л. Гончарне шкільництво як визначальний фактор творчого розвитку українського традиційного гончарства (1894–1942). Опішне : Українське народознавство, 2017. 1296 с.
13. Пошивайло О., Мотрій В. Нев'янучі квіти Параски Біляк. *Український керамологічний журнал*. 2002. № 3. С. 138–141.
14. Сморгж Л. Життя віддане кераміці. *Український керамологічний журнал*. 2002. № 3. С. 142–143.

15. Спогади Шиян Варвари Прокопівни 1925 р. н. // Метка Людмила. Звіт про керамологічну експедицію (Опішне, 12.06.2015). Ф. 1. Оп. 7. Од. зб. 212. 4 арк. DVD фонд № 515.
16. Спогади Кандзюби Мотрони Прокопівни 1922 р. н. // Польові матеріали Олени Щербань. Ф. 1. Оп. 7. Од. зб. 120. Арк. 4–5.
17. Спогади Середи Параски Митрофанівни 1933 р. н. // Метка Людмила. Звіт про керамологічну експедицію (Опішне, 24.07.2017). Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному. Національний архів українського гончарства. Ф.1. Оп. 7. Од. зб. 241. 8 арк.
18. Спогади Шкрібели Варвари Митрофанівни 1941 р. н. // Метка Людмила. Звіт про керамологічну експедицію (Опішне, 27.01.2015). Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному. Національний архів українського гончарства. Ф. 1. Оп. 7. Од. зб. 204. 6 арк. DVD фонд № 506.
19. Спогади Яценка Анатолія Андрійовича 1937 р. н. // Метка Людмила. Звіт про керамологічну експедицію (Опішне, 30.10.2014). Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному. Національний архів українського гончарства. Ф. 1. Оп. 7. Од. зб. 201. 8 арк. DVD фонд № 492.
20. Ханко В. Біляки. *Словник мистців Полтавщини*. Полтава: ВАТ «Видавництво «Полтава», 2002. С. 24.
21. Ханко В. Біляки. *Енциклопедія сучасної України* : у 24 т. Т. 2 : «О». Київ : Координаційне бюро ЕНСУ НАНУ, 2003. С. 858.
22. *Художні промисли України. Опішня* : комплект листівок. Київ : Мистецтво, 1986. 11 листівок.
23. Щербань О. *Гончарні школи Опішні: збереження і розвиток професійних знань і традицій (1894–2000)*. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2022. 311 с.

УДК 748+727.069.5

*Тетяна Володимирівна Ярмош,
старший науковий співробітник
науково-дослідного відділу
історико-краєзнавчих досліджень,
Шевченківський національний заповідник
(Канів, Україна)
ORCID: 0000-0001-7884-6792*

ІСТОРІЯ, ТРАДИЦІЇ ТА НОВАТОРСТВО В МИСТЕЦЬКИХ ТВОРАХ МАЙСТРІВ КИЇВСЬКОГО ЗАВОДУ ХУДОЖНЬОГО СКЛА

У статті простежується історія заснування Київського заводу художнього скла, традиції та новаторство в мистецьких творах митців. Досліджено та проаналізовано предмети музейного значення групи зберігання: скло.

Ключові слова: Київський завод художнього скла, скло, фонди, колекція.

*Tetyana Yarmosh,
senior research fellow Scientific department
of historical and regional ethnography,
Shevchenko National Reserve
(Kaniv, Ukraine)
ORCID: 0000-0001-7884-6792*

HISTORY, TRADITIONS AND INNOVATION IN ARTISTIC WORKS OF THE MASTERS OF KYIV FACTORY OF FANCY GLASS

In the article is traced the history of the foundation of Kyiv factory of fancy glass, traditions and innovation in the artistic works of artists. The subjects of museum meaning of the glass group of reservation of glass is explored and analyzed.

Key words: Kyiv factory of fancy glass, glass, funds, collection.

Актуальність теми дослідження. Художнє скло – яскрава й змістовна галузь декоративно-прикладного мистецтва України. Гутне скло – її важлива складова, яка ґрунтується на багатовікових традиціях, що передаються від покоління до покоління і вирізняються індивідуальними національними рисами у світовому мистецтві. На жаль, сьогодні цей вагомий пласт української культури перебуває у стані майже цілковитого занепаду й потребує термінової уваги та відродження. Саме тому актуальним є вивчення історії, традицій та новаторства у мистецьких творах майстрів-гутників, зокрема Київського заводу художнього скла.

Аналіз досліджень і публікацій. Декоративно-ужиткове мистецтво, а саме художнє скло, стало предметом дослідження багатьох учених, таких як М. Студницька [5], В. Рожанківський [4], Ф. Петрякова [2].

Автор статті виступала з доповідями на наукових конференціях із темами: «Шевченківська тематика у творах народного художника України Івана Аполлонова в фондів колекції Шевченківського національного заповідника» [6, с. 164–169], «Київські

майстри художнього скла у фондovій колекції Шевченківського національного заповідника» на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Художник і час. Декоративне мистецтво України на межі століть» (м. Київ, Національний музей українського народного Декоративного мистецтва 7–8 жовтня 2021 року).

Мета дослідження. Дослідження історії заснування Київського заводу художнього скла, традицій та новаторств мистецьких творів митців скла у другій половині ХХ століття, що зберігаються у фондovій колекції Шевченківського національного заповідника.

Виклад основного матеріалу. Скло – один з найстаріших матеріалів, який навчилася виготовляти і обробляти людина ще чотири тисячоліття тому. Художнє скло – один із наймолодших видів образотворчого мистецтва, історія якого розпочинається у другій половині ХХ ст. із поширення міжнародного студійного руху і є важливою складовою історії декоративного мистецтва України [3].

Лева частка досягнень у царині українського мистецтва належить художникам-склярам. Їхня творчість упродовж ХХ століття формувалася на багатих традиціях народного мистецтва, поглинаючи як надбання національної культури, так і досягнення європейських професійних митців.

Друга половина ХХ століття – період істотних і виразних змін в українському скловиробництві, доба розвитку напрямку декоративно-прикладного мистецтва – художнього скла. У його контексті яскраво вирізняється специфічна ланка – гутне скло, наділене характерними рисами національної самобутності. Принципово важливу роль у формуванні визначальних ознак гутного скла цього періоду відіграли відроджені та розвинуті традиційні засоби формотворення, культивовані з покоління в покоління майстрами-гутниками. Саме в цей період постав і утвердився в декоративно-прикладному мистецтві нашої країни важливий напрямок – дизайн гутного скла.

У виробництві й вдосконаленні мистецьких якостей гутного посуду важливу роль відіграли митці Київського заводу художнього скла. Їхні вироби відзначалися багатством художніх форм, широтою асортименту, високою культурою виконання.

Завод було засновано у 1720 році. Архіви зберегли указ Петра I від 1720 року про створення дзеркальних і скляних «заводів», що спеціалізувалися на виготовленні дзеркального скла та кришталевого посуду. Тоді ж у Києві почала діяти скляна мануфактура («скляний завод») [1].

Підприємство неодноразово перейменовували. У 1882 році відоме під назвою Деміївський скляний завод. Із 1917 року мало назву Південно-Російський скляний завод. У 1925 році, після реконструкції, завод отримав назву Київська державна гута. У тому ж році завод спеціалізувався на виробництві винних та коньячних пляшок, аптечного посуду та лампового скла. Із 1928 року завод отримав нову назву – Київський державний склозавод «Червона гута». У 1934 році назва знову змінюється на Київський склотермосний завод, де почали виготовляти термоси, а пізніше паралельно із термосами випускалися вироби з кольорового та безколірного скла: склянки, келишки, графіни.

25 червня 1960 року завод перейменовано на Київський завод художнього скла. 2 серпня 1994 року завод змінив форму власності на Відкрите акціонерне товариство. А у 1997 році підприємство припинило свою діяльність у зв'язку з банкрутством.

У 1951–1955 роках на заводі освоєно виробництво кришталю. На той час 97% продукції заводу складала вироби з кришталю, кольорового та безколірного скла, решта виробів – термоси. У 1956 році відбулася важлива подія – на заводі введені посади головного художника та рядових художників. Одними з перших тут почали свою діяльність Ася Зельдич та Іван Зарицький.

Упродовж 1950–1990-х років на заводі працював потужний колектив обдарованих художників, чії імена прославили національне склоробне мистецтво далеко за межами України, а їхні твори давно стали гордістю музейних колекцій. Це, зокрема: Павло Аверков, Олег Гуцин, Лідія Митяєва, Альберт Балабін, Світлана Голембовська, Сусанна Сміян, Іван Аполлонов та Володимир Геншке. Це був початок якісно нового етапу в розвитку художнього скла, що дало можливість за порівняно короткий час оновити й розширити асортимент виробів, докорінно поліпшити художню й технічну якість усієї скляної продукції та відкрити їй шлях до всесоюзних і міжнародних художніх виставок і ярмарок. Власне, цей процес призвів до розквіту українського художнього скла у наступні періоди. У цей час Київ стає провідним центром відродження українського художнього скла.

У цей час нові прогресивні тенденції в розвитку культури і мистецтва зумовили значні зрушення в українському склоробстві. В асортименті заводу було понад 200 найменувань продукції: чарки, склянки, фужери, графини, вази для квітів, фруктів, цукерок і печива, салатниці, таці, набори для вина, квасу та води, сувеніри, скульптури, подарункові вироби, туалетні набори, попільниці тощо. Головними способами виготовлення продукції були прес із доопрацюванням та гута (вільне видудання скла без використання форми).

У фондах Шевченківського національного заповідника зберігається унікальна колекція авторських робіт художників Київського заводу.

Талановитою майстринею скляних виробів була заслужена художниця УРСР Ася Давидівна Зельдич (1928–2008). Упродовж 1956–1964 років вона працювала на Київському заводі художнього скла. Її творчість позначена глибиною задуму, витонченістю малюнка, багатством фантазії. Колекція Шевченківського національного заповідника нараховує шість робіт авторки. Серед них – ваза «Лісова фантазія» (б/р., кришталь, алмазна грань; КН-1370/С-101), що нагадує форму паралелепіпеда, на стінках якого – гілки дерев та папороті, що стрімко підносяться вгору. У неповторній манері виконані роботи художниці: набір «Плахта» (б/р., кришталь, кольорове гранування; КН-2057/С-132): бузкового кольору, декорований глибокими смугами, створеними за допомогою гранування, що утворюють клітини подібні до плахтової тканини; блюдо «Пісня» (б/р., кришталь; КН-2059/С-134), декороване зображенням птаха із пишним хвостом, що сидить на гілці; ваза «Урожай» (б/р., кришталь, скло кольорове, алмазна грань; КН-2076/С-138) нагадує форму кошика, на стінках якого вигравірувано стиглі запашні яблука. Твори мисткині вражають багатством художніх форм, широтою асортименту, високою культурою виконання.

Великий внесок у розвиток Київської школи художнього скла здійснив народний художник України Іван Васильович Зарицький (1929–2009). У 1958 році він, як художник прийшов працювати на Київський завод художнього скла. Саме тут відбувся розквіт його творчої діяльності, де більше 20 років він працював головним художником підприємства. Колекція заповідника нараховує сімнадцять робіт автора. Серед них:

*Рис. 1. Зарицький І. Набір ваз. 1975.
Кришталь кольоровий, алмазна грань*

скульптура «Запорожець» (б/р., кольорове скло; КН-981/С-77) у вигляді сильного чоловіка-запорожця з підкрученими вусами, який ніби запрошує підняти чарочку-відерце; набір ваз «Квітучий Київ» (1982, кришталь, алмазне гранування, матове гравірування; КН-3020/С-180), присвячений 1500-річчю міста Київ (вази різної форми мають вигляд розкритої квітки). Оригінальним є «Набір ваз» (1975, кришталь кольоровий, алмазна грань; КН-2087/С-144), що складається з двох ваз різної форми бузкового кольору, прикрашених рослинним орнаментом і алмазною гранню. (Рис. 1).

Велику увагу у своїй творчості майстер приділяв шевченківській тематиці. Композиція на тему поеми Тараса Шевченка «Сон» («У всякого своя доля», 1974, безколірне скло, гутна обробка; КН-3067/ДМ-538) складається із 13-ти скульптур у вигляді людських постатей: цар, цариця, 2 генерали, 3 стражники із рушницями, підлабузник у лежачому положенні, 3 представники духовенства та запорожець. Ваза «Присвячення Шевченку» (1989, кольорове скло; КН-21770/ДМ-1902), нижня частина якої циліндричної форми плавно переходить у верхню – шароподібну та звужується до вінець; товстостінна, з потовщеним дном із заливом. Ваза виконана в синіх і чорних кольорах, завдяки яким досягнуто ефекту абстрактного нефігурного живопису (кольорова пляма) з довільним розтіканням та перетіканням відтінків і конфігурацій, з рослинними мотивами у вигляді стовбурів трьох старих дерев із розлогою кроною на світло-зеленому і синьому тлі.

Рис. 2. Митяєва Л. Набір «Рожевий ранок».
Б/р. Кольорове скло, ліпні прикраси

Павло Петрович Аверков (1924–1986) належить до художників, чия творчість тісно пов'язана з розвитком українського склярства. У фондovій колекції заповідника зберігаються три роботи автора: набір «Софія» (б/р, гутне скло, ліплення; КН-2046/С-121) складається із 8 штофів різної величини бузкового кольору; «Ваза для квітів» (1967, кольорове скло, гутна обробка; КН-227/С-2), що переливається різними кольорами (синім, зеленим, жовтим); блюдо декоративне «Минуле» (б/р, кольорове скло, гутна техніка; КН-1010/ДМ-80), на всій площині якого зображено портрет молодої дівчини-українки, одягненої у вишиту сорочку. Виробам П. Аверкова властива тенденція до класичної побудови об'єктів і традиційної пропорційності.

Великий вклад у розвиток Київської школи художнього скла зробив Олег Ілліч Гущин (1935–1997). У колекції ШНЗ зберігаються п'ять виробів майстра. Набір «Святковий» (1978, скло, матове гравірування; КН-2452/С-167) складається з 40 предметів: бокали, фужери, чарки, вазочки, графини, блюда та одна посудина для напоїв у формі ведмедя. Всі вони виконані з червоного скла, декоровані рослинним орнаментом. Набір штофів «Радості життя» (1978, кришталь, гравірування, гутна техніка; КН-2451/С-166) складається з трьох предметів квадратної форми, оздоблених гравіруванням. Набір ваз «Кришталеві троянди» (б/р, кришталь, ліплення; КН-2055/С-130) виконаний із прозорого кристалю, прикрашений ліпними трояндами з листочками. Штоф «Козак Мамай» (б/р, кольорове скло; КН-981/С-78), на якому художник символічно зобразив козака з бандурою в руках. Набір скляних виробів «Київ» (б/р, скло, гравірування, КН-977/С-74)

складається з графіна і двох чарок, верхня частина яких – у яскравому темному-вишневому кольорі, а нижня – у світло-вишневому. На передніх стінках предметів – напис: «Київ». Довершеність творів досягається завдяки тонкому відчуттю художником матеріалу, його специфічних особливостей.

Серед провідних художників заводу – Лідія Мефодіївна Митяєва (1923–1996) – майстер ліричного обдарування, глибокої емоційності, вишуканого смаку. Вона є визначним представником мистецької культури ХХ ст., яка створила технологічні й оригінальні зразки побутового посуду, декоративних та скульптурних композицій. Фондова колекція нараховує вісімнадцять робіт художниці. Сміливість мистецького експерименту і творчої інтерпретації вирізняє численні вироби художниці, зокрема, різноманітні вази: «Степ» (б/р, кольорове скло, кришталь, гутна обробка, КН-3607/С-203); «На світанку» (б/р, кольорове скло, наліпи; КН-3206/С-202); «Для квітів» (1967, кришталь, алмазна грань; КН-229/С-4); «Для фруктів» (б/р, кольорове скло, кришталь, алмазна грань КН-990/С-87); «Для цукерок» (б/р, кольорове скло, наліпи; КН-969/С-661).

Рис. 3. Аполлонов І. «Садок вишневий коло хати...». 1980. Кришталь, наліпи

Лідія Мефодіївна – автор багатьох декоративних наборів, серед яких набір «Горлиця» (1975, кришталь, гранування; КН-1996/С-117) складається з великої бокалоподібної вази і вази для фруктів, виконаних із прозорого кришталю. Вази декоровані гілочками, колоссям та маленькими пташечками. Набір «Смугастий» (1974, кольорове скло, гутна обробка; КН-1860/С-111) складається з чотирьох предметів: глечика, двох бокалів та свічника темно-червоного кольору з білими хвилястими смугами. Набір «Красуня» (1975, кольорове скло, гутна обробка; КН-1997/С-118) складається з графіна у формі дівчини та двох бокалів. Набір «Рожевий ранок» (б/р, кольорове скло, ліпні прикраси; КН-2060/С-135) складається із підсвічника, глечика, різних за розмірами бокалів та глибокої тарелі. (Рис. 2).

Лідія Митяєва вважається однією із засновників київської школи художнього скла. Мистецтвознавець О. Сом-Сердюкова так характеризувала творчість художниці: «Твори Л. Митяєвої відзначаються міцно вибудованими формами, яким вона завжди приділяла головну увагу. Поступові зміни у творчій манері митця знайшли своє відображення в переході від конструктивно-геометричних форм до більш пластичних та бароково-пишних з декоративними наліпленнями, а згодом – до монументалізова-

ної тракторки форм, де головними елементами виступала товща маси скла» [3].

У своєрідній манері працював народний художник України Іван Григорович Аполлонов (1930–2018), також один із засновників київської школи художнього скла. Працюючи на Київському заводі художнього скла, він створив численні зразки сувенірної продукції, серійні вироби побутового призначення і, звичайно, неповторні авторські твори з гутного кришталю. Іван Григорович створив оригінальну скульптурну композицію з кришталю за мотивами вірша Тараса Шевченка «Садок вишневий коло хати» (1980, кришталю, наліпи; КН-1867/С-116). Цим твором художник розпочав серію нових для українського художнього скла скульптурно-об'ємних декоративних творів. (Рис. 3).

Вирізняються вази, виготовлені способом гутної обробки. Ваза «Вітер» (1985, кришталю кольоровий, гутна техніка; КН-3267/С-194) – циліндричної форми, жовто-зеленого кольору; стилізовані гілки, наліпи обрамляють хвилястими смугами корпус вази, ніби передають силу вітру. Інша ваза «Березень» (б/р, кришталю кольоровий, гутна обробка; КН-2766/С-177) – блакитного кольору, квіткоподібної форми, зі стінками, декорованими квітковими орнаментами.

Іван Аполлонов у своїй творчості звертався й до історичної тематики. Так, на цю тему автор виконав скульптурну композицію «Мамай» (б/р, кришталю, гутна техніка; КН-3363/С-197): під високим розлогим деревом сидить козак Мамай з бандурою в руках, поряд з ним стоїть кінь із довгою гривою і пишним хвостом. Сміливо й вільно використані національні форми й мотиви в наборі «Мережка» (1970, кришталю; КН-995/С-92), що складається зі свічника, вази, цукерниці та двох чарок. Виконано набір із прозорого скла й оздоблено ліпними прикрасами червоного кольору.

Талановитим українським майстром скляних скульптурних виробів був народний художник України, Член НСХУ Альберт Григорович Балабін (1934–2004). Тривалий час Альберт Балабін залишався практично єдиним скульптором в Україні, який створював свої роботи від їхнього задуму до власне втілення у скломасі, при цьому віртуозно володіючи складовою трубкою, пінцетом, ножицями й щипцями для обробки скла. У колекції заповідника зберігаються фольклорно-аніمالістичні твори автора: «Дракон» (1969, кольорове скло, вільне формування, ліплення; КН-979/С-76), «Дельфін» (1970, безбарвне скло, вільне формування, рифлення, ліплення; КН-978/С-75), «Голуб» (б/р, безбарвне скло, віль-

Рис. 4. Балабін А. «На Хортиці».
Б/р. Кришталю кольоровий, гутна техніка

Рис. 5. Генішке В. «Одарка і Карась».
Б/р. Кольорове скло

не формування; КН-983/С-80). Композиція А. Балабіна «На Хортиці» (б/р, кришталь кольоровий, гутна техніка; КН-3282/С-196) складається з 10 предметів, виконаних у вигляді чоловічих постатей – запорожців із довгими вусами в червоних штанях. (Рис. 4).

Важливим фактором у роботі художника був колір. Він застосовував багату кольорову палітру: від прозорих акварельних до насичених тонів, прагнув якнайповніше використати барвисту гру скла, його відтінків і відблисків, особливої уваги надавав безбарвному кристалю.

Із Київським заводом художнього скла доля поєднала ще одного митця – Володимира Миколайовича Геншке (1925–1984). Творчий доробок майстра в колекції заповідника налічує три оригінальні роботи: «Ваза для квітів» (1974, кольоровий кришталь, гутна техніка; КН-1874/С-107), корпус якої поділено на шість випуклих граней, що підфарбовані у світло-коричневий колір із плавним переходом у жовтий; набір «Зелений» (б/р, кольорове скло; КН-2052/С-127), що складається з трьох предметів – двох ваз і тарелі; скульптурна композиція «Одарка і Карась» (б/р, кольорове скло; КН-972/С-69), що складається з постатей чоловіка і жінки (жовтого кольору). На шії та спідниці жінки – ліпні смуги червоного кольору. Верхній одяг чоловіка прикрашений чорними та червоними наліпами; на голові – чорна козацька шапка (Рис. 5).

Мистецькою досконалістю та витонченістю відзначаються кришталеві й скляні вироби члена Національної спілки художників України, заслуженого художника України Світлани Владиславівни Голембовської (1927–2016). Художниця належить до когорти провідних майстрів київської школи художнього скла. Вона першою серед працівників заводу освоїла декоративний прийом «кольорова крихта». Фонди заповідника налічують сім робіт майстрині. Вона оригінально вирішує проблему кольорової прикраси виробів, застосовуючи різноманітні поєднання плям та візерунків. Набір «Відлига» (б/р, кришталь, скло, алмазна грань, гравірування; КН-2077/С-139) складається із трьох ваз для фруктів та трьох блакитних бокалів різного розміру. Набір «Десертний» (б/р, скло кольорове; КН-2053/С-128) – димчастого кольору, прикрашений хвилястими лініями з сульфідного скла; складається з високої вази розширеної догори, глибокого блюда та двох бокалів, що декоровані наліпами. Набір «Київський» (б/р, кришталь, алмазна грань, КН-3189/С-184) складається з шести предметів: двох штофів і чотирьох фужерів. Набір для кави (б/р, скло кольорове; КН-985/С-82) – димчастого кольору, оздоблений червоними плямами; складається з кофейника, блюда, вази для цукру, двох блюдець та двох чашок.

Намагаючись урізноманітнити прийоми оздоблення скляних і кришталевих виробів, художниця застосовувала техніки алмазного та матового гравірування. Витончене відчуття кольору, поєднання матового безбарвного кристалю з яскраво-бузковим та медово-брунатним надають виробам особливої виразності. Певна граціозність у поєднанні зі стриманим декором притаманні всім творам Світлани Голембовської.

Прикметними рисами творчості київської художниці Сусанни Костянтинівни Сміян (1940 р. н.) є пошуки гармонії форми, стриманість у виборі художніх засобів. У фондовій колекції заповідника представлені шість творів авторки. Сувенірний набір «Пам'ять» (1985, кришталь, гутна техніка, гравірування, КН-3260/С-187) складається із двох предметів: куманця з прозорою кришкою та чарки. До святкування 1500-річчя Києва мисткиня виготовила штоф «Києву 1500 років» (1981, кришталь, гутна техніка; КН-3263/С-190), що прикрашений гербом міста.

Свої творчі задуми майстриня втілила у таких роботах: «Ваза для квітів» (1985, кольоровий кришталь, гутна техніка; КН-3261/С-188), у середній частині якої розміщено три троянди з розкритими пелюстками; ваза «Золота осінь» (1975, кольоровий кришталь,

гутна техніка; КН-3262/С-189), що привертає увагу своїм золотавим забарвленням; набір «Бузок» (1976, кольоровий криштал, гутна техніка; КН-3034/С-181), що складається з двох ваз, які мають форму розкритої квітки; набір «Павичі» (б/р, кольоровий криштал, гутна техніка; КН-3099/С-183), що складається з двох ваз, які нагадують розкритий хвіст павича.

Висновки. Отже, в мистецьких роботах гутного декоративно-ужиткового скла другої половини ХХ століття в Україні, представлених у фондівій колекції Шевченківського національного заповідника, спостерігаємо напрям до інтерпретації традиційних методів формотворення і декорування. Також використовувались різноманітні експериментальні пошуки не лише у формотворенні, але й у технології виготовлення робіт, їхньому мистецькому образотворенні, ідейному навантаженні. Саме у роботах митців Київського заводу художнього скла, проявилися основні тенденції дизайну продукції гутного скла цього періоду. Майстри широко використовували новітні технології, зокрема при обробці поверхні кришталевих виробів, застосовували техніку «алмазної грані». Серійну продукцію декорували матовим гравіруванням, а пресовані вироби шліфували і доробляли вручну. Широко застосовували кольорову «крихту», декорування гарячим склом. Віртуози-майстри вручну ліпили скульптури з кольорової або безколірної кришталевої гарячої маси. У тематиці виробів також є сюжети фольклору, анімалістики.

Список використаних джерел:

1. Корнієнко Н. Київський завод художнього скла. URL: <https://ukr.sovfarfor.com/dekorativno-prikladne-mistectvo/sklo-krishtal/87-kivskij-zavod-hudozhnogo-skla.html> (дата звернення: 22.05.2024).
2. Петрякова Ф. Українське гутне скло. Київ, 1975. 158 с.
3. Про кафедру художнього скла. URL: <https://lnam.edu.ua/uk/glass/about.html> (дата звернення: 21.05.2024).
4. Рожанківський В. Українське художнє скло. Київ, 1959. 151 с.
5. Студницька М. Художнє скло. Професійне декоративне мистецтво України першої половини ХХ ст. *Історія декоративного мистецтва України. Мистецтво ХХ – початку ХХІ ст.* Том 5. Київ : видавництво ІМФЕ, 2016. С. 163–181.
6. Басиста Н., Ярмош Т. Шевченківська тематика у творах народного художника України Івана Аполлонова в фондівій колекції Шевченківського національного заповідника. *Тарасова гора: люди і події: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції до 175-річчя-написання Тарасом Шевченком циклу поезій «В казематі».* Канів, 24 травня 2022 р. / Упорядник: Л. О. Чорна. Київ : «Пандемія», 2022. 290 с., іл.

**МУЗЕЄЗНАВСТВО
MUSEUM STUDIES**

УДК 72.012.8:271.2(477.46)

Vita Василівна Дзима,
завідувач науково-дослідного відділу
охорони пам'яток історії, культури та природи,
Шевченківський національний заповідник (Канів, Україна)
ORCID: 0000-0002-2547-7951

Лариса Володимирівна Миколенко,
старший науковий співробітник науково-дослідного
відділу охорони пам'яток історії, культури та природи,
Шевченківський національний заповідник (Канів, Україна)
ORCID: 0000-0001-8852-9504

Ірина Костянтинівна Юрченко,
бібліотекар I категорії
бібліотечно-інформаційного відділу,
Шевченківський національний заповідник (Канів, Україна)
ORCID: 0000-0002-2175-5643

**ОСОБЛИВОСТІ БУДІВНИЦТВА ТА ОБЛАШТУВАННЯ
ВНУТРІШНЬОГО ПРОСТОРУ ЦЕРКВИ ПОКРОВИ
ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ В КАНЕВІ**

У статті розглядається специфіка будівництва та особливості облаштування внутрішнього простору Церкви Покрови Пресвятої Богородиці в Каневі у контексті традицій дерев'яного сакрального зодчества; подається опис елементів церковної обстави із ознакуванням їх символічного значення та функціональних особливостей.

Ключові слова: сакральне зодчество, українське бароко, церковна обстава, естетичні традиції, іконопис, Церква Покрови Пресвятої Богородиці в Каневі.

Vita Dzuma,
Head of the Department
of historical, cultural and natural preservation,
Shevchenko National Reserve (Kaniv, Ukraine)
ORCID: 0000-0002-2547-7951

Larysa Mykolenko,
Senior Research Fellow,
Department of historical, cultural and natural preservation,
Shevchenko National Reserve (Kaniv, Ukraine)
ORCID: 0000-0001-8852-9504

Iryna Yurchenko,
the I-st category librarian
of the Library and Information,
Department of Shevchenko National Reserve (Kaniv, Ukraine)
ORCID: 0000-0002-2175-5643

FEATURES OF CONSTRUCTION AND ARRANGEMENT OF INTERIOR SPACE OF THE CHURCH OF THE INTERCESSION OF HOLY MOTHER OF GOD IN KANIV

The article deals with the features of construction and arrangement of interior space of the Church of the Intercession of Holy Mother of God in Kaniv in the context of traditions of the wooden sacral architecture; a description of the elements of church furnishings with overview of their symbolic meaning and functional features is presented.

Key words: Holy Mother of God in Kaniv, sacral architecture, Ukrainian baroque, church furnishings, iconography.

Актуальність теми дослідження. Цьогоріч минає 10-та річниця з часу повернення у своє історичне середовище Церкви Покрови Пресвятої Богородиці, яку за останні три сторіччя тричі зводили (відновлювали) на канівській землі. Її образ, вдало відтворений сучасними майстрами, логічно довершив побудований у 2007 році архітектурно-ландшафтний комплекс із пам'ятним знаком гетьманові Івану Підкові, а в його особі – усім лицарям Війська Запорозького, яке впродовж віків боронило правду, силу і волю свого народу під захистом Святої Покрови, вважаючи Пресвяту Богородицю своєю заступницею. (Рис. 1).

Церква, задекларована як храм міжконфесійного та національного єднання і освячена священнослужителями кількох православних релігійних конфесій східного обряду у день 200-літнього ювілею Тараса Шевченка, стала тим знаковим об'єднавчим компонентом культурної спадщини регіону, що розкриває історичне минуле Тарасової (Чернечої) Гори, утверджує її унікальність в історико-культурному ландшафті України та відкриває нові перспективи розвитку туристичного ресурсу Шевченківського національного заповідника.

Рис. 1. Церква Покрови Пресвятої Богородиці та архітектурно-ландшафтний комплекс із пам'ятним знаком гетьману Івану Підкові. 2014. Фото Ю. Кардаша

Тож дослідження явищ, процесів, артефактів відповідної доби (незалежно від їх етнічного, конфесійного чи державного походження), які впливали на побутування Церкви Покрови Пресвятої Богородиці як важливої складової нашої культурно-історичної самобутності допоможе не лише з'ясувати шляхи становлення української церковної архітектури, її своєрідності і неповторності, а й визначити напрямки подальшого збереження і можливого відтворення втрачених (на прикладі натурної реконструкції Церкви Покрови Пресвятої Богородиці) пам'яток архітектурної сакральної спадщини, які у часі війни перебувають під особливою загрозою.

Аналіз досліджень і публікацій. Питанням вивчення типології та стилістики сакральної архітектури XVI–XVIII століть займалися В. Вечерський [1, 2, 3], А. Клімашевський [10], С. Таранушенко [14], Р. Гнідець [6] та ін.

Наукове підґрунтя склали матеріали досліджень З. Тарахан-Берези [15]. Візуальною основою для відтворення екстер'єру храму (і підтвердження його переміщення Каневом) стали віднайдені нею у закордонних архівах олівцевий та акварельний малюнки художника Ж.-А. Мюнца, виконані ним під час подорожі Україною у 1781 та 1783 роках (Рис. 2). Цей історичний факт стверджує і малюнок українського художника, товариша Т. Шевченка, Г. Честахівського (1820–1893) «Церква Вознесіння у Костянці», виконаний ним у 1861 році, на якому можна легко впізнати дещо видозмінену за формою козацьку Церкву Покрови Пресвятої Богородиці, зображену на роботах Ж.-А. Мюнца (Рис. 3).

Мета дослідження – визначити типологічні особливості архітектурної форми та облаштування внутрішнього простору Церкви Покрови Пресвятої Богородиці в історичному, канонічно-конфесійному та сакрально-сенсовому вимірі; подати опис елементів церковної обстави із ознакуванням їх символічного значення та функціональних особливостей.

Виклад основного матеріалу. Образ українського християнського храму II пол. XVII–XVIII століття своєю архітектурно-просторовою структурою вирізняється серед зразків європейського сакрального зодчества гармонійним поєднанням простору, конструкції та форми. Це визначає його духовну сутність, ідентифікує національні та церковні традиції [6].

Рис. 2. Мюнци Ж.-А. Монастирська церква в Каневі... 1781. Папір, акварель (репродукція)

Рис. 3. Честахівський Г. М. Церква Вознесіння у Костянці. 1861. Папір, олівець (репродукція)

Як відомо, середина XVII століття ознаменувала найзначніший перелом в усій історії архітектури України. Це було пов'язано «з новими геополітичними реаліями, які постали у зв'язку зі знесенням національно-релігійного гноблення, виникненням гетьманської держави, значним господарським поступом, зміною структури суспільства» [4].

Українська архітектура того часу, перейнявши основи загальноєвропейського барокового стилю, розвивалась на основі власних, оригінальних, суто українських композиційних принципів. І хоча й мала простіші форми і помірніші оздобы, втім, своєю динамікою, експресією, контрастністю, декоративністю, триумфальністю відображала звитяжність, радість перемог, достаток, святковість, відчуття душевного спокою. Особливо це проявлялося у іконописі та внутрішньому оздобленні храмів. Щодо архітектури будівель, то головною особливістю стилю стали новаторські та, водночас, традиційні композиційні прийоми з гармонією та відчуттям пропорцій, розкриттям внутрішнього простору, що органічно поєднувалися із зовнішніми формами.

Про це дуже влучно написав наприкінці XVII століття мандрівник із Сирії Павло Алеппський: «Перебуваючи перед тим у неволі й рабстві, тепер козаки живуть у radoщах, веселощах та на волі; спорудили соборні церкви, створили благоліпні ікони, чесні і божественні іконостаси й короги. Як ми зауважили, церкви одна від іншої величніші, вишуканіші, вищі й більші; іконостаси пишно різьблені та ікони одні від одних гарніші й досконаліші, навіть сільські дерев'яні церкви одна від другої краща» [1].

Саме у цей період (1702–1703) біля західного підніжжя Чернечої гори в Каневі за наказом гетьмана І. Мазепи була побудована Церква Покрови Пресвятої Богородиці. Зведена відповідно до канонів класичної козацької січової церкви, вона стала духовним центром другого козацького Свято-Покровського Пустинно-Канівського православного монастиря, заснованого на замських монастирських землях ченцями стародавнього монастиря Успіння Пресвятої Богородиці (Дніпрова гора; перша пол. XII століття), спаленого татарами у 1678 році [1, с. 213–245]. Перший козацький монастир, заснований під попечительством гетьмана С. Наливайка у XVI столітті на південному схилі Чернечої гори (нині – урочище Смалене), був спалений польськими жовнірами у 1638 році [1, с. 107–127].

Новостворений монастир став, фактично, духовним наступником стародавнього монастиря Канівського: згідно з гетьманським Універсалом йому були передані усі маєтності та привілеї попередника.

На жаль, інтенсивний наступ Речі Посполитої на православ'я, що значно посилювався після смерті гетьмана І. Мазепи (1709), призвів до поступового занепаду цієї обителі. Коли 1776(?) року із розграбованого, поруйнованого уніатами монастиря зникла головна святиня – дерев'яна церква Покрови Пресвятої Богородиці (ченці Василіанського абатства перенесли її на Дніпрову гору, до Успенського собору, який на той час стояв у руїнах), він, фактично, припинив існування.

Зважаючи на історичну ретроспективу, час та місце побудови церкви, можемо припустити, що її архітектурна стилістика мала б відповідати запитам тогочасного українського суспільства і містити ознаки так званого українського або козацького бароко.

Щодо архітектурного вирішення, то Церква Покрови Пресвятої Богородиці зведена відповідно до православних канонів і традицій Східної Церкви шляхом натурної реконструкції дерев'яної церкви поч. XVIII століття з використанням сучасних матеріалів та технологій: хрещата в плані; тридільна; трьохбанна; із стрімким, вкритим гонтом, восьмикатним дахом з домінуючою центральною банею; на один вхід; має сім невеликих вікон у верхній частині і по чотири віконця на восьмигранних основах («ліхтарях») під грушоподібними банями з кованими хрестами; на бетонному фундаменті (Рис. 4), (Рис. 5).

За своєю сакрально-сенсовою суттю будівля церкви – це своєрідна модель християнського світу: хрещатий план в основі означає Хрест Господній як основу Церкви і ковчег спасіння для людей, а класичний поділ храму на три головні приміщення, який теж асоціюється з ковчезом (кораблем) є нагадуванням вірним, що крізь житейське море до небесної пристані людину може доправити лише Церква Христова.

За ідейну основу християнського храму як особливим чином влаштованого приміщення для молитовних зібрань, богоспількування, здійснення таїнства богослужінь закладено у самій назві: грецькою «церква» звучить як «еклесія» і в перекладі означає «зібрання». У цьому полягає принципова відмінність християнського храму від храмів багатьох інших релігій: у них, як правило, храм – будинок, в якому живе, перебуває божество; у християн, передусім, це молитовне зібрання вірних. Таке трактування вплинуло на формування архітектурного устрою християнського храму Східної традиції, визначивши тридільну структуру будівлі, яка поділялася на вхідну частину (притвор); простору залу (нава – від лат. *navis* — «корабель»), де могло зібратися якнайбільше людей для молитви; невелике приміщення, ізольоване від інших завісою чи перегородкою (вівтар) – Свята Святих, де зберігався «ковчез завіту».

Тож у процесі відтворення храму біля підніжжя Тарасової (Чернечої) Гори будівничі дотримувалися саме класичного поділу на три головні приміщення, кожне з яких має своє символічне і практичне призначення: вівтар, доступний лише для духовенства, знаменує область буття Божого; нава представляє вищі духовні сфери, у яких перебувають ангели, праведники, а також виправдані і освячені Христовою жертвою світ людей – призначена для молитви; притвор (бабінець), що символізує світ темряви, відведений для тих, хто тільки готується прийняти хрещення або відбуває церковне покарання, а також призначений для проведення панахид, очищувальних молитов для жінок після пологів (без чого жінка не мала права входити до храму) та для продажу церковних предметів (свічок, ікон, молитовників, хрестиків тощо) (Рис. 6).

Окрім того, у притворі Церкви Покрови Пресвятої Богородиці облаштовано експозиційний куточок, де висвітлено її більш як трьохсотлітню історію (Рис. 7).

Над притвором, на рівні другого ярусу, облаштовано хори – своєрідний балкон, до якого ведуть вузькі дерев'яні сходи, де під час служби розташовуються хористи, а також зберігається церковна утвар (речі церковного вжитку).

Рис. 4. Будівництво Церкви Покрови Пресвятої Богородиці. 2013.
Фото Ю. Кардаша

Рис. 5. Будівництво Церкви Покрови Пресвятої Богородиці. 2013.
Фото Ю. Кардаша

Значну роль в сакральному просторі храму відіграє освітлення. Символіка вікна – це символіка світла, яке потрапляє всередину храму. Згідно з православними уявленнями, навіть у найсвітліший сонячний день у храмі має бути напівтемрява, яка означає земне людське життя, занурене в пітьму гріха і невідання, у якому, однак, світить світло віри, що є образом небесного, Божественного світла і символізує Ісуса Христа як Світло світу: «Світло в пітьмі світить, і пітьма не огорнула його» [8, Від Іоанна. 1:5–42.].

Зовнішнє природне світло допускається всередину храму дуже обмежено – тільки як образ світла нематеріального. Тому світильники запалюються в храмі під час служб навіть удень. Згідно з церковними канонами, жодне богослужіння в храмі не може відправлятися без штучного світла – лампад, свічок і панікадила. Це створює образ того повного світла Божого, яке засяє для вірних у Царстві Небесному, а Церква небесна освітлює своїм світлом Церкву земну, проганяючи від неї морок [7, с. 70–71].

Церква Покрови Пресвятої Богородиці в Каневі має невеликі, вузькі вікна, призначені не лише для освітлення інтер'єру: їх кількість і розташування (по три вікна на північній та південній стінах та одне на східній) мають глибокий символічний сенс: нестворенне Троїчне світло та світло Ісуса Христа, що пізнається у двох Його природах – Божественній та людській (Рис. 8).

Двері у церкві теж невеликі, бо вони, за традицією, мають символізувати тісні «врата спасіння». Одвірки, прикрашені скромним різьбленням, підкреслюють значення цих дверей як знака переходу від світу звичайного у світ священний. Натомість, всередині храму ця тіснота зникає за рахунок того, що перекриття нави, як головного церковного приміщення, а також вівтаря, бабинця, невеликих бічних рамен, здійснено за рахунок баштоподібного високого зрубу, завдяки чому він має вертикальну спрямованість, а сама будівля вінчається високими вежами. Треба зазначити, що принцип висотного розкриття внутрішнього простору церкви є визначальним саме для української дерев'яної сакральної архітектури.

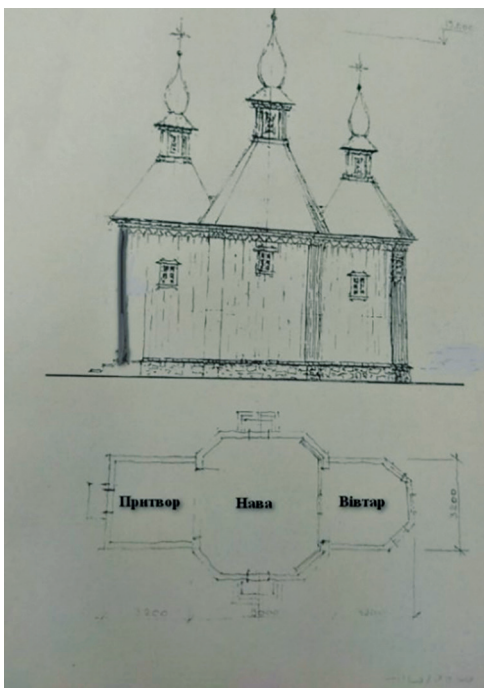

Рис. 6. Церква Покрови Пресвятої Богородиці. Первинний ескіз. 2013. Фотокопія

Рис. 7. Експозиційний куточок у притворі Церкви Покрови Пресвятої Богородиці. 2024. Фото Ю. Кардаша

Перед входом, влаштованим із західного боку – невисокий, піднятий на кілька сходинок, ганок, що символізує духовне піднесення Церкви Христової над світом і початок духовного життя. Окрім ганку, маємо ще два підвищення у самому храмі, які ознакують ступені духовного шляху людини до Бога: соля (сходинок перед іконостасом, на рівні з вівтарем) – подвиг боротьби проти гріха за спасіння душі, що триває протягом усього людського життя, і власне, престол – символ вічного життя в Царстві Небесному (Рис. 9).

Кількість бань (куполів), що вінчають церкву, не менш символічна: наприклад, трибанна структура даху Церкви Покрови Пресвятої Богородиці вказує на Святу Трійцю. Свою символіку має і форма фігурних кованих хрестів, що їх вивершують: хрест – символ віри, а «півмісяць» – ковчег (човен) спасіння або ясла, у яких народився Ісус.

Праобразом християнського храму, його ідейною основою як «особливим чином влаштованого та наповненого церковною обставою приміщення, призначеного для молитовних зібрань, богоспількування, здійснення таїнства богослужінь» [10, с. 1292] стала святково прибрана кімната звичайного житлового будинку де, згідно з євангелійською оповіддю, відбувалася тайна вечеря Ісуса Христа зі своїми учнями, під час якої він вперше здійснив таїнство Євхаристії – перетворення хліба й вина: «Це Моє Тіло, і Моя Кров, що за вас віддається. Чиніть це й надалі на Мій спомин» [9, Лк. 22,7–20].

Тож, богослужбово-літургійною основою опорядження храму стала церковна обстава – «сакральна поліфункціональна художньо-образна система окремо розміщених у канонічному порядку різнорідних об'ємно-просторових форм церковного інтер'єру» та «...культових предметів храму, без яких неможливе літургійне священнодійство й життєдіяльність церковної споруди, яка акумулює в собі цілий християнський мікросвіт сакральних знаків і символів, об'єднуючи їх і створюючи сенсове наповнення усього процесу літургії, що визначає предметне наповнення храму та естетику його внутрішнього образу» [10, с. 1291].

Рис. 8. Подячний молебен з нагоди 10-ї річниці з часу освячення Церкви Покрови Пресвятої Богородиці 9 березня 2024 року. Фото Л. Миколенко

Рис. 9. Церква Покрови Пресвятої Богородиці із дзвіницею (вхід, західний фасад). 2023. Фото Ю. Кардаша

*Рис. 10. Внутрішній простір Церкви Покрови Пресвятої Богородиці.
2023. Фото Ю. Кардаша*

Наявність в церковному інтер'єрі того чи іншого обладнання визначається канонічними церковними приписами; конфесійними особливостями та місцевими традиціями, відповідно до яких і формується внутрішньоцерковний простір, що становить основу літургійного процесу.

У процесі розвитку церковної обстави об'єктами її художньо-пластичної візуалізації були літургійні тексти, біблійні та новозавітні сюжети, життя святих, втілені, здебільшого, в іконографічних наборах іконостасної перегородки, вівтарних конструкцій, кіотів, престолу. Інші складові елементи опорядження церкви (храмооблаштування): монументальний розпис, вітражі, окремо розміщені ікони, скульптури, ритуально-обрядові предмети декоративно-прикладного мистецтва, а також залучені в богослужбовий простір церковні меблі – визначального впливу не мають.

Більшість предметів церковної обстави Церкви Покрови Пресвятої Богородиці має своє, літургією обумовлене, а відтак – функціонально усталене місцезорозташування, пов'язане з трьома описаними вище частинами богослужбового простору: вівтарем, навою і бабинцем (Рис. 10).

Головне літургійне дійство відбувається у вівтарній частині церкви й розгортається навколо престолу – одного з основних центроформуючих богослужбових об'єктів інтер'єру храмів східнохристиянської традиції (Рис. 11).

Престол – особливо прикрашений стіл чотирикутної форми, що символізує чотири сторони світу, кожна з яких веде до Вічного Життя через Таїнство Євхаристії (Причасття) і є символом єднання Земної (Гроб Господній) та Небесної (Престол Божий) Церкви, який використовують для проведення Таїнства Євхаристії [11, с. 58]. Він встановлений у центрі вівтаря за Царськими воротами і є найсвятішим місцем у храмі; торкатися його

*Рис. 11. Престол (у центрі)
та жертвник (ліворуч) у вівтарі
Церкви Покрови Пресвятої
Богородиці. 2024. Фото Л. Миколенко*

можна лише священникам і дяконам, до того ж, наблизитися до нього дозволено в певні моменти служби, решта часу престол обходять з боку Вищого місця у східній частині вівтаря.

Велике значення має престольне облачення. Насамперед, його покривають катасаркою (спеціально оздоблена тканина, що символізує плащаницю). Потім обволікають вервієм (символом мотузок, якими був зв'язаний Ісус, і силою Бога, що тримає весь світ). Славу Господа уособлює ошатна індітія (верхнє покривало). Додатковими прикрасами є зображення біблійних подій і написи, нанесені на бічні стінки престолу, під яким нерідко зберігаються мощі святих.

На престолі знаходиться визначений канonom набір богослужбових предметів: мощі святих, напрестольний хрест, дарохоронниця, що має форму маленького храму або гробу Господнього. У ньому постійно присутні Святі Дари, освячені під час Літургії; розп'яття, особливо оздоблені напрестольне Євангеліє семисвічник та «пелени» – тканини, що символізують одяг Ісуса Христа, якими накривається начиння в періоди між службами.

Без престолу неможливе проведення найважливішого обряду Церкви – Причастя (Євхаристії), і заборонено проведення будь-яких літургій.

Ліворуч від престолу розташований жертвник (Рис. 11), на якому здійснюється проскомідія – перша частина літургії, на якій відбувається приготування хліба і вина як майбутньої речовини для Таїнства Євхаристії (причастя), що символізує своєрідне жертвоприношення. Якщо коротко, то чинопослідування цього священнодійства виглядає так: вирізана особливим чином з великої просфори частинка (Агнець) кладеться у центрі дискаса (спеціальної тарелі), потім з інших просфор виймаються частки за Богородицю і різні чини святих та покладаються, відповідно, праворуч і ліворуч від Агнця. Далі виймаються частки за всіх живих і покійних християн (тих, за кого подали «записки») і розміщуються перед Агнцем. Після поминання усіх живих і померлих священник закінчує проскомідію та розпочинає літургію, після якої відбувається Причастя.

Праворуч від престолу зберігаються священничі ризи, богослужбовий посуд, інше церковне начиння; прямо за престолом – запрестольний хрест та ікона (їх особливість – довга дерев'яна ручка, завдяки якій можна піднести їх високо над людьми під час молебнів); на стінах – ікони Спасителя і Богородиці, знакові ікони інших святих та великомучеників.

Вівтарна частина, яка за суттю, є духовною домінантою церковного простору, відмежована від нави перед вівтарною перегородкою, призначеною для того, щоб святая святих не втратила для вірян свого містичного значення.

З часом ця перегородка трансформувалася у пишню оздоблений іконостас – перегородку, що функціонально підтримує ряди (яруси) ікон та відділяє у храмі вівтарну частину від нави з віруючими [12, с. 111].

Маючи подвійну, матеріальну і сенсову, сутність, іконостас є своєрідною, видимою ілюстрацією невидимого Царства Небесного. На ньому бачимо зображення святих і їхніх життєвих колізій, що існують одразу в двох світах, демонструючи, фактично, історію становлення християнства. Разом з тим, його іконографічний склад виражає зміст і сенс того, що відбувається в храмі під час богослужіння. Сюжети ікон в іконостасі та порядок їх розташування мають певні канони і традиції, однак, деякі з сюжетів можуть замінюватися або варіюватися, залежно від впливу історичних факторів чи місцевих особливостей [5].

Кількість рядів іконостаса не регламентується, але обов'язковим є місцевий ряд із Розп'яттям угорі.

Канонічний трьохрядний іконостас Церкви Покрови Пресвятої Богородиці, виготовлений з дерева у стилі українського бароко, вражає витонченістю форм та орнаментів: виноградна лоза символізує євхаристичну жертву Христа, а квіти та плоди – добрі діла, благодотворну діяльність дітей Божих, що поборили пристрасті, егоїзм і гріх у собі. Загалом, квітково-рослинний бароковий орнамент іконостасу символізує вияв любові Господа до людей і взаємну любов людей до Бога.

Ряд Моління (Деїсус) розташований найвище і має найдавнішу традицію існування на вівтарній перегородці. Його основою є триморфон – ікона, де зображений Ісус Христос Вседержитель на троні, обабіч нього, праворуч – Богородиця, ліворуч – Іван Предтеча, котрі найближче до Бога моляться за рід людський.

Нижче – так званий Святковий або Дванадцятий ряд, у центрі якого (над Царськими вратами) розміщено ікону «Таємна вечеря», як свідчення того, що у вівтарі відбувається така ж Євхаристія, як і під час Таємної вечері Ісуса Христа. Праворуч і ліворуч від неї містяться образи найважливіших священних подій історії християнства: Різдво Богородиці, Благовіщення, Різдво Христове, Хрещення (визначено дванадцять основних свят, звідки й назва ряду, але ікон може бути менше чи більше, залежно від конкретних обставин).

Найближчим до парафіян є Намісний (Місцевий) ряд, у якому розташовані три входи до вівтаря. Центральний вхід (Царська брама) із зображенням Благовіщення Богородиці і чотирьох євангелістів (Іоанна, Матвія, Луки і Марка). Праворуч від Царської брами – ікона Христа Спасителя, ліворуч – ікона Богоматері з дитям Ісусом. У цьому ряду також розміщують ікони, які найбільше шанують у місцевості, де збудовано храм. Маємо надію, що найближчим часом іконостас доповнять ікона Покрови Пресвятої Богородиці, в ім'я якої освячено храм, та ікона святителя Тарасія, патріарха Константинопольського, на честь якого було охрещено Тараса Шевченка.

На бічних брамах іконостасу, що називаються дияконськими дверима, зображені архангели: праворуч – Гавриїл, ліворуч – Михаїл.

Царську браму відкривають тільки під час богослужіння. Через неї можуть проходити лише священнослужителі, здійснюючи покладені на них богослужбові дії. Дияконські двері можуть в будь-який час використовуватися для простого (не має символічного сенсу) входу і виходу з вівтаря. Також через них можуть при необхідності проходити служителі церкви.

Поруч з дияконськими дверима стоять хоругви (ікони Христа і Богородиці на тканині, прикріплені до довгих древків), які виносять під час хресних ходів як церковні знамена.

У наві, перед царською брамою іконостаса, центроформуюче місце займає тетрапод – невелика дерев'яна чотиригранна тумба з глухими, замкненими площинами, плоскою односхилою стільницею, вкрита тканиною, вишиваними рушниками, на якій знаходяться хрест та ікона. Використовується тетрапод під час різних богослужбових дійств, наприклад обрядів вінчання, хрещення та ін.

Під час служби за тетраподом встановлюється аналой – високий столик з похилою стільницею, призначений для покладання літургійних книг [12, с. 13].

З обох боків від тетрапода та в раменах храму розміщені ставники – підлогові свічники для «жертвних» свічок, які ставлять під час молитви: зі східного боку та в центрі – «за здоров'я»; із західного боку – «за упокій», де, окрім ставників, розміщені панахидний столик і великий дерев'яний хрест із розп'яттям.

На стінах нави – базові ікони (копії з ікон Наддніпрянщини першої половини XVIII століття, що зберігаються у музеях, храмах та приватних колекціях України. Священномученика Макарія Канівського; Преподобних Святих Антонія і Феодосія Києво-Печерської

Лаври; Святих Рівноапостольних царів Костянтина і Єлени, Великомученика Георгія Побідоносця; Святого Миколая Чудотворця; Святого Пантелеймона Цілителя; Святої Великомучениці Варвари; Святої Великомучениці Катерини; Успіння Пресвятої Богородиці; на хорах розміщено багатосюжетну ікону «Ісус Недремне Око / Коронація Богородиці».

Рис. 12. Українська Покрова. Фрагмент скульптурної композиція (бронза, литво) архітектурно-ландшафтного комплексу із пам'ятним знаком гетьману Івану Підкові (ск. П. Кулик; арх. В. Блюсюк, К. Малярчук, І. Ренькас. 2007).
Фото Ю. Кардаша

Аналізуючи обставу Канівської Церкви Покрови Пресвятої Богородиці, варто зазначити, що особливості інтер'єру храму; характер, кількість, форма і декор складових компонентів церковної обстави не бувають незмінними: на них впливають різночасові канонічні вимоги і конфесійні відмінності, функціональні потреби, історичні мистецькі стилі, місцеві та сусідні культурні традиції, навіть економічні можливості та естетичні смаки замовників і виконавців. Через це в українських церквах частіше зустрічаються неоднорідні й різностильові комплекси предметів обстави [4].

Не винятком є храмооблаштування Церкви Покрови Пресвятої Богородиці. За десять років функціонування можемо відзначити дещо хаотичне заповнення простору еkleктичним декором та різностильовими і різночасовими іконами: живопис на полотні, дереві, картоні; друк на папері чи полотні; тканиня; вишивка нитками, бісером; різьблення на дереві; карбування на металі; тиснення. Деякі – в кіотах з декоративним окладом; у рамах під склом або без скління. Часовий діапазон – кін. XIX ст. – поч. XXI століття.

На жаль, багатий культурний спадок іконопису та архітектури доби козацького (пишного) бароко до наших часів дійшов лише у вигляді одиничних ікон та іконостасів і незначної кількості будівель. Більшість унікальних творів сакрального мистецтва цього періоду була втрачена або знищена російською церковною владою у XIX столітті та комуністичною владою у XX столітті. Варто зазначити, що автентична козацька Церква Покрови Пресвятої Богородиці перенесена після відновлення Успенського собору з Дніпрової гори у селище Костянець, де вона, найімовірніше, стала частиною напівзруй-

нованої місцевої церкви, проіснувала аж до 80-х рр ХХ століття, втім, незважаючи на свій історичний «статус», була знесена за наказом партійного керівництва «як аварійна споруда».

Науковці Заповідника, місцева громада доклали неабияких зусиль, щоб повернути з небуття частинку нашої прадавньої історії – «козацька», як з любов'ю називають її в народі, церква знову постала біля підніжжя Тарасової (Чернечої). З часу Революції Гідності 2013–2014 років, кривавих подій Майдану 2014-го, за 10 років страшної війни вона стала символом єдності, духовності, боротьби на основі Божих заповідей і Шевченкових заповітів, своєрідним втіленням його поетичної молитви: «Ми віруєм Твоїй силі / І духу живому. / Встане правда! встане воля! / І Тобі одному / Помоляться всі язики / Вовіки і віки» [15, с. 343–347] (Рис. 12).

Отже, дослідження типологічних особливостей архітектурної форми та облаштування внутрішнього простору Церкви Покрови Пресвятої Богородиці в історичному, канонічно-конфесійному та сакральном-сенсовому вимірі доводить, що сакральні споруди часів козаччини, як автентичні, так і відтворені через їх особливу значущість, репрезентують унікальне явище у світовій архітектурі і є матеріальним свідченням наявності в Україні «автохтонної будівничої традиції як основи власного неповторного архітектурного стилю, принципово відмінного від загальноімперського» [3, с. 43]. Окрім того,

Рис. 13. Учасники Всеукраїнської Прощі вірян УГКЦ до Тараса Шевченка біля Церкви Покрови Пресвятої Богородиці, де проходив міжконфесійний молебень. 2017. Фото Ю. Кардаша

використання результатів дослідження сприятиме забезпеченню оптимальних умов для функціонування, збереження, утримання та ефективного використання Церкви Покрови Пресвятої Богородиці, зважаючи на її задекларований статус музейної установи і сакральної споруди як сучасного об'єднавчого осередку для поліконфесійної громади не лише Канева, а й усієї України.

Адже коли християни моляться разом, чіткішою стає їх мета. Вікова історія християнства в Україні, як і її історія з численними розколами та протистояннями, розбудовується наново, прагнучи бути близько до джерела єдності – Храму Покрови Пресвятої Богородиці, що відродився з небуття поруч з національною святинєю – могилою Пророка України Тараса Шевченка. Адже єдність – це те, що нам вкрай необхідно сьогодні для перемоги над ворогом. (Рис. 13).

Список використаних джерел:

1. Вечерський В. Бароко козацьке. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/> Бароко козацьке (дата звернення: 13.08.2024). (Цит за виданням: Степовик Д. В. Дві Церкви – одна культура. Патріярхат. 1991. № 3 (243). Переклад Д. Степовика).
2. Вечерський В. Козацькі церкви. *Народне мистецтво*. 2010. № 2. С. 103–114.
3. Вечерський В. В. Проблема відтворення визначних пам'яток історико-архітектурної спадщини України. *Історичне краєзнавство на межі тисячоліть: досвід, проблеми, перспективи. IX Всеукраїнська наукова конференція. Дніпропетровськ, 1999. Опубліковано: Історія України: Маловідомі імена, події, факти. Зб. статей. Вип. 8. Київ : Рідний край, 1999. С. 40–46.*
4. Вечерський В. Церковна архітектура України доби гетьманщини URL: http://www.derev.org.ua/biblio/articles/vecher_hetman.htm (дата звернення: 20.08.2024).
5. Вечерський В. Іконостас. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/%D0%86%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%81> (дата звернення: 20.08.2024).
6. Гнідець Р. Архітектура українських церков. Конструкція і форма. *Навчальний посібник*. Друге видання, виправлене і доповнене. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2009. 144 с. URL: <https://www.bible.com/uk/bible/204/JHN.1.5-42.UMT> (дата звернення: 20.08.2024).
7. Довганюк І. Архітектура українських церков. Львів : Місіонер, 1997. 111 с.
8. Євангеліє від Іоанна. 1:5–42. Біблія в перекладі Івана Огієнка URL: <https://only.bible/bible/ubio/jhn-1/> (дата звернення: 16.08.2024).
9. Євангеліє від Луки 22,7–20. Біблія в перекладі Івана Огієнка URL: <https://only.bible/bible/ubio/luk-22/> (дата звернення: 16.08.2024).
10. Клімашевський А. Типологічна характеристика обстави українських церков. *Народознавчі зошити*. № 6 (120), 2014.
URL:<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/94484/19Klimashevskij.pdf?sequence=1> (дата звернення: 16.08.2024).
11. Колодний А. Релігієзнавчий словник. Київ : Четверта хвиля, 1996. 389 с.
12. Станкевич М. Словник українського сакрального мистецтва. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2006. 287 с.
13. Таранушенко С. А. Дерев'яна монументальна архітектура Лівобережної України. 2-ге вид. Харків : Савчук О. О., 2017. 896 с.
14. Тарахан-Бережа З. Святиня Чернеча гора та стародавній монастир Канівський. Черкаси : ІнтролігаТОР. 2018. 416 с.
15. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін.). Київ : Наук. думка, 2001. Т. 1: Поезія 1837–1847, 2003. 784 с.

УДК 94(477) «1961/1964»

Людмила Олексіївна Чорна,
кандидат історичних наук,
завідувач відділу наукових досліджень,
Шевченківський національний заповідник
(Канів, Україна)
ORCID: 0000-0001-7142-4597

ЛЬВІВСЬКІ ШІСТДЕСЯТНИКИ І ТАРАСОВА ГОРА

У статті висвітлюється участь львівських шістдесятників у відзначенні ювілеїв Тараса Шевченка 1961–1964 років; їх приїзди до могили Кобзаря; аналізуються записи у книгах вражень музею; згадуються експонати, пов'язані із львівськими шістдесятниками.

Ключові слова: львівські шістдесятники, шістдесятництво, Тарасова Гора, могила Кобзаря, ювілеї Тараса Шевченка.

Liudmyla Chorna,
Candidate of Historical Sciences (Ph.D),
Head of the Research Department,
Shevchenko National reserve
(Kaniv, Ukraine)
ORCID: 0000-0001-7142-4597

SHISTDESIATNYKY OF LVIV AND TARASOVA HILL

In the article is highlighted the participation of shistdesyatnyky of Lviv in the celebration of Taras Shevchenko jubilees of 1961–1964, their arrivals to the tomb of Kobzar, records in the books of impressions are analyzed, exhibits connected with shistdesyatnyky are remembered.

Key words: shistdesyatnyky of Lviv, the movement of shistdesyatnyky, Tarasova Hill, the tomb of Kobzar, jubilees of Taras Shevchenko.

Актуальність теми дослідження. З другої половини XIX століття всі покоління українських патріотів надихались Шевченковим словом у борні за свою національну ідентичність. Кінець 1950-х – початок 1960-х років – важлива ланка в історії України: після розвінчання культу Сталіна настав короткий період відносної демократизації суспільства, а молоде покоління – «шістдесятники» – створювали нові напрямки в літературі та мистецтві, відроджували українські народні звичаї, ставали на захист української мови, боролися проти несправедливості, вимагали поваги до етичних норм і закону. Львівські шістдесятники діяли у значно складніших умовах, ніж їхні ровесники у Києві, адже, ще у 1950-х роках, у Західній Україні тривало збройне протистояння УПА совітській владі, тому найменшу самоорганізацію молоді влада не схвалювала і навіть поїздки до могили Тараса Шевченка, сприймала як негативне явище. Нині у фондovій збірці Шевченківського національного заповідника зберігаються музейні предмети, крізь призму яких розкривається значення Шевченкового слова, Тарасової Гори для львівських шістдесятників, мужність і незламність яких у боротьбі за державність України нині є прикладом для сучасного покоління українських патріотів.

Аналіз досліджень і публікацій. Джерелами дослідження теми є опубліковані у різних виданнях спогади львівських шістдесятників про поїздки до Канева, згадують-

ся імена учасників та подальша їхня доля. Про музейні предмети, які пов'язані із цим поколінням львів'ян, свідчать матеріали архіву та фондowego зібрання Шевченківського національного заповідника (далі – ШНЗ).

Серед останніх публікацій, що стосуються цієї теми, варто відзначити ґрунтовне дослідження про діяльність львівських шістдесятників на початку 1960-х років Ярослава Сека [19]. Науковець подає характеристику різних груп патріотичної львівської молоді, також представлено інформацію про тих осіб, записи яких читаємо у книгах вражень музею Тараса Шевченка, що знаходиться біля його могили.

Про родину шістдесятників – в'язнів совіцьких таборів Ігоря та Ірину Калинців, які неодноразово відвідували Тарасову Гору, згадується у виданні, здійсненому Петром Шкраб'юком [23].

Дослідники, звертаючись до періоду шістдесятництва, часто згадують поїздки молоді до Канева на могилу Кобзаря. Зокрема Юрій Зайцев, досліджуючи опозиційний рух 1960–1980-х років, значну увагу приділяє подіям, пов'язаним з ювілеями Тараса Шевченка (1961, 1964), реакції влади на самоорганізацію молоді під час вшанування поета [8; 9].

У монографії Радомира Мокрика «Бунт проти імперії: українські шістдесятники» подано узагальнену характеристику цього покоління. Важливо, що вона значною мірою, побудована на інтерв'ю з відомими шістдесятниками, які висвітлюють зв'язок київського Клубу творчої молоді зі Львовом, також наведено цікаві факти про осіб, причетних до історії Тарасової Гори [15].

Загалом спогади шістдесятників, наукові видання про це покоління доповнюють один одного, створюючи цілісну картину зв'язків львівських шістдесятників із Тарасовою горою.

Автором цієї статті уже частково публікувалися матеріали на зазначену тему, однак є потреба ширше висвітлити тему [14; 21].

Мета дослідження: узагальнити документальний та опублікований матеріал про зв'язок львівських шістдесятників із Тарасовою горою, висвітлити історію музейних предметів із фондової збірки ШНЗ, які пов'язані з львівськими шістдесятниками.

Виклад основного матеріалу. Видатний політичний діяч Вячеслав Чорновіл зазначав, що шістдесятництво було започатковано в Києві, тому що в Галичині «ще була інерція збройної боротьби, там ще не могли стати на той легальний ґрунт», який застосовувався у столиці [22, с. 94]. Особливість діяльності львів'ян полягала в тому, що в багатьох із них родичі воювали в складі УПА, або ж вони самі в дитячі роки були причетні до цієї боротьби. Останній бій українських патріотів відбувся 14 квітня 1960 року на Тернопільщині [17].

Відомий дисидент, політичний і релігійний діяч Іван Гель в інтерв'ю Вахтангу Кіпіані та Василю Овсієнку зазначав, що «на початку 1960-х років у Галичині, особливо у Львові, ще панували постгеноцидні суспільні умови. Приблизно те, що на Великій Україні під кінець тридцятих, – масових репресій уже не було, але страх сковував людей» [3].

Як зазначає дослідник львівських шістдесятників Юрій Зайцев, «„відлига“ у Львові супроводжувалася чималими „приморозками“. Те все, що в Києві було вже звичайним, у Львові зустрічало рішучий опір, особливо якщо мало національне забарвлення чи не збігалось з офіційною позицією» [9].

Необхідно підкреслити, що молоді львів'яни ще до створення Клубу творчої молоді організували панахиди на могилах січових стрільців, налагодили «самвидав»: друкували поезії Василя Симоненка, вірші Тараса Шевченка, які на той час були заборонені («Розрита могила», «І мертвим, і живим...»); твори Івана Франка (поезію «Не пора, не пора...», вступ до поеми «Мойсей»; статті «Що таке поступ?» та «Поza межами мож-

ливого»); поезію Панька Куліша «Обманщице, кому ти не лестила...» та багато іншого. Іван Гель із вдячністю говорив про викладачів Львівського університету, серед яких було чимало тих, хто допомагав переховувати друковану продукцію. Цьому сприяла прогресивна роль ректора Євгена Лазаренка [3].

Цікавими є спогади Раїси Мороз (Левтерової) про Львів у період її навчання в університеті. Уже будучи в Канаді, вона писала про враження, яке справляли на неї Шевченківські вечори, з яким натхненням їх проводили львів'яни, і як влада, зрозумівши силу Шевченкового слова, почала їх забороняти: «...у 60-х рр. під час „відлиги“, цілий місяць березень у Львові, де мені довелося вчитися в університеті, був присвячений Шевченкові. Це були Шевченкові дні. Усюди концерти, читання лекцій, конференції. Концерти щовечора, і щовечора ущерть виповнені зали філармоній; квитка купити неможливо. І кожний такий концерт перетворювався в тріумф Шевченкового слова й генія» [16]. Раїса Мороз зазначала, що дуже швидко влада зрозуміла небезпеку таких вечорів: в хід пішли потаємні інструкції і почали зникати вечори й концерти, присвячені поетові. Березень перестав бути Шевченковим. Раптом неабиякого значення набуло свято Жінки 8 березня.

Одним із неформальних лідерів, навколо якого гуртувалася молодь, був науковий співробітник НДІ переливання крові Всеволод Байдак. З його ініціативи організувалися тематичні вечори, читання лекцій на історичну тематику, колядки, щедрівки, поїздки «по знакових місцях України» [3]. Саме Всеволод Байдак організував поїздку на могилу Тараса Шевченка до Канева молодіжної групи зі ста чоловік («бо така ювілейна дата» – 100 років з дня смерті Кобзаря). Могилу Шевченка паломники вшанували 1 травня 1961 року. Докладно про цю подію описано у спогадах одного з організаторів паломництва – педагога Романа Головина (надіслані автору статті у 1997 році). Нині ці спогади зберігаються в архіві ШНЗ [5].

Для цієї поїздки до могили Тараса Шевченка було виготовлено пам'ятний вінок із анодкованої латуні (всередині – лаврові листки, по краях – дубові) та дві урни: на одній – зображення надгробка на могилі Івана Франка, на іншій – могили Тараса Шевченка. Також закупили сотню маленьких дерев'яних глечиків, щоб кожен учасник подорожі міг узяти землі із Тарасової Гори. А Наталка Соболевська підготувала саджанець дубка [5, арк. 2–3].

*Рис.1. Львів'яни несуть вінок на могилу Тараса Шевченка.
1 травня 1961 року. Фото з приватного архіву Тараса Чорновола*

Коли шанувальники поета ішли до могили Кобзаря, то попереду колони Роксана Зорівчак несла вазу із землею з могили Івана Франка. Далі дві дівчини несли вінок [3]. (Рис. 1).

До повномасштабного вторгнення московщини в Україну латунний вінок із написом на табличці: *«Безсмертному Прометею і Пророкові, Творцю правди й любові, великому Борцеві за волю всіх поневолених близьких і далеких народів світу. 1961 р. Група львів'ян»* – експонувався в основній експозиції музею Тараса Шевченка ШНЗ.

Паломники побували у музеї Тараса Шевченка, записали до «Книги вражень»: *«В соті роковини безсмертя Кобзаря жителі древнього Львова (...) прийшли скласти низенький уклін Рідному Тарасові.*

З собою ми привезли дуб з галицької землі, щоб він розростався на Тарасовій горі і кожен день його листячко розповідало всій Україні, як Львів Батька шанує. І любить його синівською любов'ю. Кожного року святкуємо Шевченківські дні і при виконанні славновісного «Заповіту», – це вже здавна увійшло в традицію, – всі встають, затаївши подих, і згадують Шевченків наказ. А в цьому році у Львові 130 Шевченківських концертів, на яких просторі зали завжди були щерть переповнені дітьми Тараса.

Поруч з тим ми привезли грудку землі з могили Великого Каменяря. Нехай Дніпрові хвилі по всьому світу розносять славу двох великих Синів нашого народу» [11, арк. 75].

Окремий запис залишив Омелян Ільчишин із такими побажаннями: чавунний хрест доставити з Києва до Канева і встановити «на п'єдесталі у вертикальному положенні. Розмальовання музею необхідно провести в національному українському колориті (...), провести капітальний ремонт могили Ів. Ядловського. Відносно дерев, то мало є дуба, тополі і калини» [11, арк. 77].

Про поїздку ста львів'ян до могили Тараса Шевченка у травні 1961 року є спогади багатьох учасників. Зокрема Іван Гель зазначає, що один вінок було покладено офіційно, але й був ще інший – терновий. Докладніше про цю подію – у дослідженні Юрія Зайцева, де зазначено, що терновий вінок із обідком колючого дроту та гілкою калини виготовила тітка Івана Геля – черниця-василіанка Агнета. Іван Гель та Омелян Ільчишин поклали цей вінок о 4-й годині ранку на могилу Тараса Шевченка 1 травня 1961 року. Вдень цього вінка уже не було. [8, с. 64].

Акція із покладанням тернового вінка була здійснена за пропозицією Всеволода Байдака, який, за висловом Івана Геля, був для нього якоюсь мірою навіть «духовним батьком». У 1963 році Всеволода Байдака було знайдено мертвим. Іван Гель вважав, що його вбили працівники КГБ так, як пізніше були вбиті Володимир Івасюк та Алла Горська [3].

Після поїздки до Канева у перший же робочий день Івана Геля – студента-заочника істфаку, який працював слюсарем на заводі «Кінескоп», викликали у спецвідділ, допитували за терновий вінок, а потім відвезли до УКДБ. Прямих доказів участі у покладанні вінка у влади не було, але, все одно – Омеляна Ільчишина відрахували з університету [8, с. 64].

Після повернення до Львова, інші учасники подорожі також зазнали переслідувань з боку керівників установ, де вони працювали, та органів КДБ. Зокрема Роман Головин, учитель української мови і літератури, пригадував, як директор та завуч відразу стали перевіряти його підготовку до уроків і були вражені, що у нього є усі конспекти (Головин їх підготував заздалегідь, бо розумів, чим все це може для нього завершитися). А коли, викликаний на допит до КДБ, він відмовився писати доноси на учасників поїздки, то був звільнений з роботи, і лише через дев'ять місяців йому надали роботу у заочній школі [5, арк.7; 10]. Це при тому, що він був прекрасним педагогом: про нього через багато років згадувала його колишня учениця Марія Луцишин (пізніше – дружина Івана Драча), яка навчалася у СШ №7 Львова. В інтерв'ю Радомиру Мокрику вона розпо-

відала: «Нас ніби кидали в це культурне життя Львова. Наш вчитель літератури – Роман Петрович Головин – він тягнув в нашу школу всіх – Братуня, Павличка... Павличка тоді вся школа читала. Вже потім почав формуватися Клуб творчої молоді» [15, с. 172].

Цікаво, що Романа Головина згадує під час інтерв'ю 5 жовтня 2012 року відома науковиця, перекладознавець Роксолана Петрівна Зорівчак (1934–2018). Запис здійснено на кафедрі перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура Львівського університету імені Івана Франка. На цій же кафедрі подано дані про Головина Романа Петровича (нар. 1921–?), який у 1948–1951 роках був студентом українського відділення Львівського університету. Романа Головина Роксана Зорівчак називає у контексті розповіді про спілкування студентів із відомим істориком української літератури, фундатором українського франкознавства Михайлом Степановичем Возняком (1881–1954) [10].

Один із учасників поїздки – нині професор, доктор біологічних наук, автор дослідження «Світ рослин у мистецтві та поезії Тараса Шевченка» – Йосип Миколайович Берко розповідав, що склад екскурсантів до Канева формувався за принципом «ланцюжка»: запрошували друзі один одного, тому всі не були знайомі. Йому ж запропонував увійти до складу групи ста паломників Іван Гель. Нині є фоторепродукції світлин, зроблених під час поїздки. Їх передав автору статті Тарас Чорновіл, мати якого, Олена Антонів, теж була у складі групи. Завдяки Йосипу Берку ідентифіковано на світлинах Роксану Зорівчак, Володимира Вітрука, Івана Геля, Наталю Соболевську, Романа Новосада [2].

Й. М. Берко досі зберігає маленьку урну із грудкою землі. На урні такий напис: «Нехай ця земля з могили Великого Кобзаря буде найдорожчим скарбом духа вашого» [1, с. 9].

Для проведення Шевченківського вечора у березні 1964 року у Львові влада надала найменше, погано облаштоване приміщення – Театр юного глядача імені Горького. Львівський КТМ (організований у грудні 1962 року) провів альтернативний вечір у Палаці профтехосвіти. Слово про Кобзаря промовив мистецтвознавець Богдан Горинь [8, с. 65].

За спогадами Івана Геля, у 1963 році брати Горині налагодили зв'язки з українською діаспорою. У 1964 році, під час відзначення 150-річчя від дня народження Тараса Шевченка, влада анонсувала, що в Україну приїде багато іноземних делегацій. Вирішено було скористатися можливістю, щоб передати за кордон матеріали самвидаву. Іван Гель, який активно ним займався, розумів, що він уже під наглядом КДБ, тому вирішили доручити доставку самвидаву Мирославі Зваричевській, а на себе Іван Гель взяв «відволікаючу» функцію. Зі Львова їхала делегація творчої молоді до Києва, до її складу увійшли Роман Іваничук, Тарас Мигаль, Мирослав Скорик, Микола Ільницький, сестри Байко та ін. Очолював поїздку колишній однокурсник І. Геля, перший секретар Львівського обкому комсомолу Володимир Баран (пізніше, як поет, відомий під псевдо Квітневий). Він погодився узяти в автобус І. Геля та М. Зваричевську. Гель був арештований невдовзі після виїзду з міста, а Зваричевській вдалося виконати свою місію [3].

Письменник Володимир Квітневий залишив спогади про відвідини могили Тараса Шевченка групою львів'ян 22 травня 1964 року. Напевно, це та поїздка, про яку згадував Іван Гель. Тоді багато автобусів із паломниками завертали назад, не дозволяючи в'їжджати навіть до Канева. Цій групі вдалося побувати на могилі Тараса Шевченка і покласти вінок, який допоміг їм пронести видатний митець Василь Касіян [4, с. 2]. За деякими свідченнями, бронзовий вінок із написом: «Від галичан» поклали на місце вічного спочинку поета Олесь Лупій разом з братом Григорієм [8, с. 65].

Цей вінок донедавна експонувався у залі пам'яті музею Тараса Шевченка. Він складається із листочків лаврового листа із жовтого металу, розташованого у три ряди, що сходяться доверху. У нижній частині – табличка із написом: «Батьку, Україна пам'я-

тає Твій Заповіт. В 150 роковини безсмертя Великому синові української нації Тарасові Шевченку від галичан». Після приїзду до Львова сам секретар обкому партії В. Маланчук вимагав список учасників поїздки [4, с. 2].

У травні 1964 року члени львівського КТМ «Пролісок» здійснили поїздку до могили Тараса Шевченка [23, с. 43]. Однак у Книзі вражень музею за травень 1964 року вони не зазначені. Є лише записи від окремих львів'ян, датовані різними числами. Зокрема двох учасників вище згаданої поїздки 1961 року (Романа Новосада і Наталки Соболевської): «Безсмертна Твоя Кобза буде завжди заповітом і зовом за справедливість та людяність на землі. Честь і слава невмирущому генію народу українського. Р. Новосад, Н. Соболевська. З Львова. 2.05.64 р.» [12, арк. 36].

Інший патріотичний запис – від видатного композитора Анатолія Кос-Анатольського:

Тарасе!
Тепер Твоя Свята Могила
Любов'ю-квітом розквітає –
Бо та Могила – Вічна сила –
Не смерть – а джерело життя –
Бо в тій Могилі під гранітом
Горить священне багаття –
Безсмертне Словом-Заповітом!
Канів, 31 травня 1964 р.

Анатолій Кос-Анатольський від Львова, від галичан від усієї Західної України!» [12, арк. 95].

На початку червня 1964 року Володимир Вітрук знову відвідав могилу Тараса Шевченка, залишивши запис до Книги вражень музею: «Шанувати Шевченка – значить збагнути ідеали його людяності, його гуманізму, відчутти його розуміння правди і волі, а цього уже досить, щоби йти і бути попереду свого часу. Нестаріюча і вічно висока творчість Шевченка вказує нам шлях у майбутнє. В ювілейний рік глибокий уклін Тобі Великий Кобзарю складають львівські землевпорядники. 6 червня 1964 р. Володимир Вітрук та ін.» [12, арк. 129].

Студент Львівської консерваторії імені Лисенка (прізвище не названо) нагадав слова С. Людкевича: «Якби не поезія Шевченка, я б не думав тими категоріями нещастя народних» [12, арк.134].

«„Свою Україну любіть!“ Велика дяка Тобі, Кобзарю, що научив нас так гаряче любити Україну. Паломники зі Львова. 7 червня», – читаємо в іншому дописі в Книзі вражень [12, арк. 137].

Важливим результатом зв'язків шістдесятників із Шевченківським національним заповідником стало поповнення фондової збірки. Насамперед, це були мистецькі твори. Дослідник львівських шістдесятників Ярослав Секо виокремлює групу, яка об'єднувалася навколо братів Богдана і Михайла Горинів. Серед митців він називає художницю Софію Караффу-Корбут (1924–1996) [19]. Софія була членом львівського Клубу творчої молоді «Пролісок», спілкувалася з членами київського Клубу творчої молоді «Сучасник». За висловом художниці-шістдесятниці Людмили Семикіної, у Софії була особлива «... культура протесту: вона уміла не скорятися – тихо, таємно, однак не відступаючи від своїх переконань. Не кидалася голірuch на систему, а долала її своїм мистецтвом» [7, с. 56]. Вона не могла відкрито виступити проти комуністичного ладу у зв'язку з родинними обставинами.

Ця обережність у висловлюванні своїх поглядів виявилася навіть у тому, що, будучи на могилі Тараса Шевченка у травні 1963 року, вона не записує свої почуття до Книги вражень у музеї Тараса Шевченка, а звіряється власному блокнотові. Як зазначав Богдан Горинь, це була своєрідна молитва мисткині, з якою вона звернулася до Тараса Шевченка: «...Тарасе мій, кріпи мене у важкі хвилини. Ти для мене найвища Біблія, найбільша мораль. Ти для мене вся істина мого життя. Дай силу мені бути людиною – Ти, молитво моя!» [6, с. 12–13].

У 1967 році вийшов «Кобзар» Тараса Шевченка із графічними ілюстраціями С. Караффи-Корбут. Нині у фондівій збірці Шевченківського національного заповідника знаходиться 173 кольорових та чорно-білих ліногравюр мисткині на шевченківську тематику (Рис. 2).

Необхідно зазначити, що С. Караффою-Корбут було ілюстровано 46 поетичних творів Тараса Шевченка та одну народну пісню. Зображення дублюються, подані у 2–3 примірниках. Основна тематика ілюстрацій: козаччина, жіночі та дитячі образи, а також герої окремих Шевченкових поем – «Єретик» (Ян Гус), «Кавказ», «Неофіти», «Сон», «Слово о полку Ігоревім» та ін. Дослідження про ці твори було опубліковано в матеріалах наукової конференції «Тарасова Гора: люди і події» [14].

У 1994 році фонди ШНЗ поповнилися роботами львівського художника Богдана Сороки (1940–2015). Це п'ять ілюстрацій до циклу «Давидові псалми Т. Г. Шевченка» (1989, папір, лінорит): Псалом 1 («Блаженний муж») (Г-2516/КН-14249); Псалом 12 («Чи ти мене, Боже милий, навек забуваєш») (Г-2517/КН-14250); Псалом 43 («І вороги нові розкрадають як овець...») (Г-2518/КН-14251); Псалом 93 («Господь Бог лихих карає...») (Г-2519/КН-14252); Псалом 149 («Псалом новий») (Г-2520/КН-14253). Оригінальність робіт полягає у тому, що тло на гравюрах – це щільний текст із Шевченкових переспівів псалмів (Рис. 3).

Митець неодноразово у своїй творчості звертався до біблійної теми, пояснював це тим, що «ставив собі запитання: чи можливо сьогодні розіп'яти Христа? Як би поведися сьогодні люди коло Того, Кого розпинають за нас? Чи так само плакали б, коли Його зніматимуть із хреста? Що нас сколихне, світло якої жертви?» [13].

На початку 1960-х років Богдан Сорока активно спілкувався із шістдесятниками. Він не був ув'язнений, але, як багато інших митців, котрі не скорилися владі, не мав можливості вповні проявити свій талант. Незламність Богдана Сороки – у його корінні: мама – Катерина Зарицька (зв'язкова Романа Шухевича) народила Богдана 2 вересня 1940 року у львівській в'язниці Бригідки. Його батько, Михайло Сорока, член ОУН, 34 роки перебував у радянських таборах, де організував рух спротиву в'язнів «ОУН-Північ». Загинув у Дубравлазі 1971 року. Богдан Сорока виростав у сім'ї маминих батьків.

Рис. 2. Караффа-Корбут С. Максим Залізник. Ілюстрація до поеми Т. Г. Шевченка «Гайдамаки», 1963. Кольорова ліногравюра. Из фондів Шевченківського національного заповідника

КДБ запримітило митця, коли у 1970 році у Брюсселі (так зазначено було для конспірації, насправді – у Лондоні) вийшла збірка Ігоря Калинця «Поезії з України» («Відчинення вертепу»), ілюстрована графічними творами Богдана Сороки. Під час допитів, художник наполягав на тому, що не знав про це видання, а мистецькі роботи були взяті без його відома (така була домовленість із Ігорем Калинцем – заперечувати свою причетність). На початку XXI століття, у своїх інтерв'ю Богдан Сорока розповів правду про цю історію. Навесні 1969 року він мав поїзду до Києва. Користуючись нагодою, Вячеслав Чорновіл передав йому самвидав для Івана Світличного, під час перебування у якого Богдан Сорока прочитав вірші Ігоря Калинця. Світличний сказав, що вони готуються до друку за кордоном і запропонував зробити до них ілюстрації. Як пригадував митець, він «запалився ідеєю Івана Світличного». Ці роботи були створені з особливим натхненням і про них художник говорив: «Найкраща моя графіка» [20]. Ігоря Калинця заарештували, а Богдана Сороку позбавили можливості виставлятися; він розумів, що влада чекає на його «каяття», але не дочекалася, тому до початку 1990-х Богдан Сорока не брав участі у виставках: «Працював із Володимиром Патином як монументаліст» [13].

Гравюри, що знаходяться у фондовій збірці ШНЗ, створені у 1989 році і відображають надії автора на духовне оновлення суспільства. Дійсно, на той час совіцька система йшла до свого завершення: горбачовська перебудова сприяла демократизації суспільства. Згуртування патріотів України було продемонстровано 8-10 вересня 1989 року у конференц-залі Київського політехнічного інституту, де відбувся перший з'їзд громадсько-політичної організації «Народний Рух України за перебудову». Рух об'єднав сили, які активно сприяли відновленню державності України, і в ньому активно діяли львівські шістдесятники.

Висновки. Для кожного українського патріота Тарасова Гора була і є сакральним місцем, куди прибувають паломники, щоб набратися духовної сили. Як свідчать історичні факти, львівські шістдесятники жили, творили, чинили спротив совіцькій владі у надзвичайно складних умовах, навіть поїздка на Тарасову Гору не минала уваги КДБ. Нині записи у Книгах вражень музею, експонати фондової збірки ШНЗ зберігають історичну пам'ять про це мужнє покоління. Свою естафету боротьби за українську національну ідентичність шістдесятники передали молодому поколінню початку XXI століття, яке на Майданах та у військовому протистоянні із московщиною відстоює незалежність України.

Список використаних джерел:

1. Берко Й. М. Світ рослин у мистецтві та поезії Тараса Шевченка. Львів : ТЗОВ «Компанія “Манускрипт”», 2019. 639 с.
2. Берко Йосип Миколайович. Листи до Чорної Л.О. (Електронна пошта від 27.01.2021; 26.12.2021; 05.01.2022).
3. Гель Іван Андрійович. Розмова. Записана 25 червня 2003 р. Василем Овсієнком та Вахтангом Кіпі-

Рис. 3. Сорока Б. Ілюстрація до циклу «Давидові псалми Т. Г. Шевченка». Псалом 93 («Господь Бог лихих карає...»), 1989. Папір, лінорит. Из фондів Шевченківського національного заповідника

ані. *Інтерв'ю з України*. 04.06.2020. URL: <https://rozмова.wordpress.com/2020/06/04/ivan-hel/> (дата звернення: 09.08.2024).

4. Гнуча В. «Крамольний вінок». *Чернеча Гора. Вісник Шевченківського національного заповідника*. 1998, №1 (12). С. 2.

5. Головин Р. (м. Львів). Тернистими стежками. Архів Шевченківського національного заповідника (ШНЗ). Ф. 12. Оп. 2. Спр. 1. 12 арк.

6. Горинь Б. Графічна Шевченкіана Софії Караффи-Корбут. Київ : Пульсар, 2014. 192 с.

7. Думанська О. Графиня з Куткора: біографічна оповідь з голосів самовидців. Львів : Каменяр, 2004. 127 с.

8. Зайцев Ю. Опозиційних рух 1960–1980-х років. *Вісник НТШ. Інформаційне видання Світової ради наукових товариств ім. Шевченка*, Львів : 2018. Ч. 59. С. 63–69.

9. Зайцев Ю. Шістдесятництво. Антирежимний рух (1956–1991). URL: <https://map.lviv.ua/statti/zajcev3.html> (дата звернення: 18.08.2024).

10. Зорівчак Р. Про дитинство, навчання і англійську філологію в умовах закритого суспільства 1950-х рр. (інтерв'юери Герун Василь та Хім'як Оріся). Інтерв'ю записано на кафедрі перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура Львівського університету 5 жовтня 2012 року. *Усна історія Львівського національного університету імені Івана Франка*. 3 березня, 2019. URL: <http://oralhistory.lnu.edu.ua/zhyttiepysy/roksolana-zorivchak-pro-dytynstvo-navchannia-i-anhliys-ku-filolohiiu-v-umovakh-zakrytoho-suspil-tva-1950-ykh-rr/> (дата звернення: 21. 06. 2024).

11. Книга вражень Канівського державного музею-заповідника «Могила Т.Г. Шевченка». Розпочата 14 серпня 1960р. – зак. 31 липня 1961р. на 204 арк. Фонди ШНЗ, КН-21829/А-207.

12. Книга вражень Канівського державного музею-заповідника «Могила Т.Г. Шевченка». Розпочата 8 березня 1964 р. – зак. 7 серпня 1964 р. на 240 арк. КН-21837/ А-215.

13. Козирева Т. Богдан Сорока : У 90-х усі митці побігли по звання... *День*. 2011. №132. URL: <https://m.day.kyiv.ua/article/naprykynsi-dnya/bohdan-soroka-u-90-kh-usi-myttsi-pobihly-po-zvannya> (дата звернення: 07.08.24)

14. Манжара Г., Чорна Л. Образи українців у графічній Шевченкіані Софії Караффи-Корбут (із фондів збірки Шевченківського національного заповідника). *Тарасова Гора: люди і події: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. до 175-річчя-написання Тарасом Шевченком циклу поезій «В казематі»*. Канів, 24 травня 2022 р. / упоряд. Л. О. Чорна. Київ : Панмедія, 2022. С. 209–222.

15. Мокрик Р. Бунт проти імперії: українські шістдесятники. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2023. Вид. 3-є. 416 с.

16. Мороз Р. Шевченко в сучасній Україні. *Український голос*. 1987, 4 травня.

17. Москаль Роман. Останній бій підпілля ОУН. Тернопільщина, 1960 рік. Історична правда. 2011. 28 березня.

URL: https://www.istpravda.com.ua/articles/4d90d6544dc87/view_columns/ (дата звернення: 15.08.2024).

18. Рух опору в Україні: 1960 – 1990. Енциклопедичний довідник / гол. ред Осип Зінкевич; передм. Осипа Зінкевича, Олеса Обертаса. Київ : Смолоскип, 210. 804 с.

19. Секо Я. Львівське середовище шістдесятників. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Seko_Yaroslav/Lvivske_seredovysche_shistdesiatnykiv.pdf?PHPSESSID=jfhnd18hdteparqecsalcgp1i2 (дата звернення: 16.07.2021).

20. Сорока Б. Спогади (уривок). *Віртуальний музей «Дисидентський рух в Україні»*. Підготував Василь Овсієнко. 1 липня 2008 р. URL: <https://museum.khpg.org/1454967755> (дата звернення: 07.08.2024).

21. Чорна Л. Особливості відзначення ювілеїв Тараса Шевченка 1961 – 1964 років через призму історії одного експонату. «Тарасова Гора: люди і події»: *матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. до 160-річчя повернення Тараса Шевченка в Україну*. Канів, 21 травня 2021 р. / упоряд. Л. О. Чорна. Київ : Панмедія, 2021. С. 119–132.

22. Чорновіл В. Твори: у 10-и томах. Т. 9. *Статті, виступи, інтерв'ю (січень 1996 – грудень 1997)* / упоряд. Валентина Чорновіл. Київ : Смолоскип, 2014. 1008 с.

23. Шкраб'юк П. Попід Золоті ворота: шість елегій про родину Калинців / НАН України. Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів : Місіонер, 1997. 519 с

ІСТОРИЯ, КУЛЬТУРОЛОГІЯ, КРАЄЗНАВСТВО
HISTORICAL, CULTUROLOGY, REGIONAL

УДК 930:37(477)»1836/1900»

Валентина Петрівна Авраменко,
завідувач сектору «Історія Шевченкової могили»
відділу наукових досліджень,
Шевченківський національний заповідник
(Канів, Україна)

ORCID: 0000-0002-4049-3060

Ірина Якимівна Паламарчук,
старший науковий співробітник
сектору «Історія Шевченкової могили»
відділу наукових досліджень,
Шевченківський національний заповідник
(Канів, Україна)

ORCID: 0000000165711004

**ЖИТТЄВИЙ ТА ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ВАСИЛЯ ГНИЛОСИРОВА
В КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ КІНЦЯ ХІХ
СТОЛІТТЯ**

У статті автори досліджують життєвий і творчий шлях педагога, громадського діяча, хранителя Шевченкової могили Василя Гнилосирова крізь призму розвитку педагогічної думки в Україні наприкінці ХІХ століття. Підґрунтям дослідження стали щоденникові записи Василя Гнилосирова, які зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Матеріали «Щоденника» розкривають життя подвижника та, зокрема, його діяльність на освітянській ниві.

Ключові слова: Василь Гнилосиров, життєвий шлях, недільні школи, освіта, педагогічна думка, національні ідеї, щоденникові записи.

Valentyna Avramenko,
Head of the sector «The history of Shevchenko's grave»
Department of Scientific Research,
Shevchenko National Reserve
(Kaniv, Ukraine)

ORCID: 0000-0002-4049-3060

Iryna Palamarchuk,
Senior Researcher Fellow
of the sector «The history of Shevchenko's grave»
Department of Scientific Research,
Shevchenko National Rezerv
(Kaniv, Ukraine)

ORCID: 0000000165711004

THE LIFE AND CREATIVE PATH OF VASYL HNYLOSYROV IN THE CONTEXT OF PEDAGOGICAL THOUGHT IN UKRAINE AT THE END OF THE 19TH CENTURY

In the article, the authors explore the life and creative path of the educator, public figure and custodian of Shevchenko's grave Vasyl Hnylosyrov through the lens of the development of pedagogical thought in Ukraine at the end of the 19th century. The basis of the research is Vasyl Hnylosyrov's diary entries, which are preserved in the Manuscript Institute of the National Library of Ukraine named after V. Vernadskyi. The materials of the «Diary» reveal the life of the enthusiast and, in particular, his activities in the field of education.

Key words: Vasyl Hnylosyrov, life path, Sunday schools, education, pedagogical thought, national ideals, diary entries.

Актуальність теми дослідження. Сьогодні надзвичайно важливим є виховання національних ідей у підростаючого покоління. Сучасна педагогічна наука прагне зберегти на озброєнні кращі надбання минулого. Серед справжніх вчителів-подвижників XIX століття гідне місце займає постать Василя Гнилоширова, який протягом життєвого шляху проголошував передові українські національні ідеї, навіть у часи тотального гніту України царською Росією. Минув час, але ідеї подвижника є актуальними для сучасної педагогічної думки. Новизна цієї теми полягає в тому, що особливості розвитку педагогічної науки в Україні розкриваються через призму щоденникових записів Василя Гнилоширова. Форми і методи навчання в недільних школах, які детально описав у своєму «Щоденнику» Василь Степанович, базувалися на розвитку індивідуальності учнів, їхніх талантів, вихованні патріотизму і збереженні національної ідентичності.

Аналіз досліджень і публікацій. Науковими співробітниками відділу «Історія Шевченкової могили» були опрацьовані архівні щоденникові записи В. Гнилоширова, на основі яких у 2016 році вийшло у світ видання «Добром зігрите серце» [17]. Раніше частково ці матеріали згадувалися у працях В. П. Науменка «Памяти Гнилоширова» [22], Я. П. Самотнього «Пам'яті Гнилоширова» [24], Л. Д. Зінчук «Покликання» [18], З. П. Таракан-Берези «Літописець і хранитель Шевченкової могили» [25], Н. С. Побірченко «Гнилоширов Василь Степанович» [23].

Мета дослідження. На основі щоденникових записів Василя Гнилоширова розкрити життєвий шлях педагога, багатогранність його особистості, подвижницьку діяльність на просвітницькій ниві, вагомий внесок у розвиток педагогічної думки в Україні кінця XIX століття та справу догляду за могилою Тараса Шевченка.

Виклад основного матеріалу. Василь Степанович Гнилоширов – український педагог, журналіст, фольклорист, громадський діяч, письменник, хранитель могили Тараса Шевченка належить до тих постатей в історії України XIX століття, діяльність яких мало відома широкому загалу, але плідна і багатогранна.

Народився Василь Степанович 21 березня 1836 року на Полтавщині (хутір Гавришівка Кобеляцького повіту Полтавської губернії). Його батько Антон Григорович Гавриш – відставний гусар, підполковник, нащадок козацького роду. Мати Наталія Іванівна Ганжа – дворянка. Він був позашлюбною дитиною. Тому, як згадував письменник: «...для того, щоб приховати «конфуз», батько мій закутав мене тим, що було під руками, поклав в дерев'яний ящик, сів на коня і верхи відвіз мене в село Кленове, що належало поміщику Єгору Матвійовичу Тимковському, на межі Кобеляцького повіту з Новомосковським (Єкатерининська губернія). Управителем (тоді) цього маєтку був чиновник у відставці Степан Андрійович Гнилоширов, який був одружений на дочці дяка Євдокії Іванівні Піхотинській.

Вони родом із слободи Котельєве Харківської губернії Охтирського повіту... На світанку 22 березня біля дверей квартири цих добрих людей було покладено моїм батьком загадковий ящик...» [4, арк. 1]. (Авторський переклад із російської мови. Далі – *авт. переклад*).

Сім'я була бездітною. Тому, коли доля подарувала їм немовля, того ж дня вони принесли хлопчика до священника М. Руденка, щоб здійснити обряд хрещення. Єгор Матвійович Тимковський та Авдотія Іванівна Гнилосирова стали його хрещеними батьками. Відтоді Гнилосирови були названими батьками Василька і дали йому власне прізвище. Від рідного ж батька Василь Степанович взяв пізніше псевдонім – Гавриш. Рідна мати Гнилосирова невдало вийшла заміж за п'яницю-чиновника і померла в молодому віці. З батьком він мав змогу спілкуватися.

Безхмарні дитячі роки Василя Гнилосирова проходили на лоні природи з селянськими дітьми в селі Бузівці Катеринославської губернії, в якому Степан Андрійович отримав місце управителя в маєтку Є. І. Миргородського. Навчати грамоті хлопця почали вдома, причому, як писав Василь Гнилосиров, «робились мені указки із нехворощаного віника або із сірника, відлупивши з нього сірку» [4, арк. 4]. (*Авт. переклад*). Освіту він продовжив у приходському училищі, яке відвідував два-три літні місяці, в селі Котельєве, де жив батько його хрещеної матері, «зазвичай вирушав туди в одній довгій сорочці, з непокритою головою, підв'язаний мотузкою, несучи за пазухою сніданок, а в маленькому платочку у клітинку – святу історію...» [4, арк. 4]. (*Авт. переклад*). З переїздом до Полтави він продовжив навчання в приходському, а потім – в повітовому училищі. На цей час батьки придбали йому «сюртучок із темно-зеленого делікатона з червоним коміром дешевої напівшерстяної тканини і модними гудзиками із зображенням герба губернії» [4, арк. 6]. (*Авт. переклад*).

Після закінчення училища Василь Гнилосиров навчався в Полтавській гімназії. Юнаку пощастило бути учнем талановитих педагогів – історика, соціолога, громадського діяча Олександра Строніна; поета і байкаря Левка Боровиковського; викладача каліграфії та малювання, художника Федота Ткаченка, який у свій час навчався і жив разом із Тарасом Шевченком. Саме вони прищепили юнакові любов до народної творчості та етнографії, рідної української мови, історії своїх прадідів. З гімназійної лави Василь Гнилосиров захопився творчістю Тараса Шевченка, поезії «Кобзаря» вивчав напам'ять і декламував їх під час концертів та вечірок.

Навчаючись у гімназії, Василь Гнилосиров почав писати свій «Щоденник», розуміючи, що пам'ять людська зрадлива, тому варто фіксувати на папері важливі моменти життя: «1 січня 1856 року. Неділя. Вечір... Почав писати свої враження... Минулий рік міг би слугувати мені уроком на все життя – скільки пережив я в минулому році поневірянь і горя, скільки хвороб і душевних потрясінь... Страшно згадати. Ну та Бог із ними. Дав би Бог хоч у цьому році надолужити втрачене. І так, вирішивши акуратно вести свій щоденник, почну...» [7, запис від 1 січня 1856 року]. (*Авт. переклад*).

Глибоке осмислення ідей служіння народу прийшло до Василя Гнилосирова під час навчання у Харківському університеті, куди він вступив у 1857 році на історико-філологічний факультет.

Харківський університет з півстолітньою історією свого існування на той час був як центром освіти і науки, а також осередком громадського руху, де вирували прогресивні настрої української інтелігенції, під вплив яких не міг не потрапити студент Гнилосиров. На студентських вечірках молодь вела розмови, пройняті любов'ю до рідної землі. Василь Гнилосиров з особливою цікавістю вивчав життєвий і творчий шлях Тараса Шевченка. Постаць талановитого сучасника стала взірцем для Василя, його твори вражали, спонукали до роздумів.

Велика роль у збагаченні знань Василя Гнилосирова належала викладачу університету, видатному філологу-мовознавцю Олександрю Опанасовичу Потебні. Василь Степанович і Олександр Опанасович були ровесниками, але коли Василь Гнилосиров прийшов до університету, Олександр Потебня вже викладав тут російську словесність. Глибинні знання вчителя, вміння донести їх до студентів, дар бути цікавим співбесідником викликали щире захоплення у Василя Гнилосирова. Неодноразово студент відвідував Олександра Опанасовича вдома, і тоді години спілкування збігали непомітно, про що він згадував у своєму «Щоденнику»: «З 11 ранку до 10 ночі були з дядькою у О. Потебні. Час проведено з користю і задоволенням. У хазяїні знайшли приємного співбесідника, теплу, живу натуру – особу досить симпатичну. Багато було порушено живих і нових питань...» [9, запис від 1 січня 1861 року]. (Авт. переклад).

Василя Гнилосирова і Олександра Потебню об'єднували також суспільно-політичні та просвітницькі погляди. Вони брали активну участь у громадському русі, який в другій половині XIX століття охопив всю Україну, ознаменувавши розквіт національної свідомості. Українська інтелігенція групувалася в Громади. Одним із найголовніших завдань громадівців була організація і діяльність недільних шкіл.

Перша недільна школа з'явилася в Полтаві у 1858 році з ініціативи вчителя Олександра Строніна. У Харкові недільна школа була організована в 1860 році. А до кінця року, дякуючи громадівцям, діяло ще чотири такі заклади в повітових центрах Харківської губернії: Лебедині, Охтирці, Сумах, Старобільську. 10 вересня 1861 року священник Феодосій Чайковський створив таку школу при Покровській церкві в Каневі.

Недільні школи активно відкривалися по всій Україні для усіх охочих незалежно від віку, статі, соціального становища та віросповідання. Вони існували виключно на добровільні пожертвування свідомих українців, відчували брак підручників, чорнил; необхідні були приміщення для проведення уроків. Просвітницька діяльність зазнавала на той час великих перешкод з боку чиновництва. Тому педагогічна справа вимагала справжнього подвижництва.

Василь Гнилосиров розумів, наскільки важлива освіта серед народу: «Освіта! Освіта! Навернись, небого, і в нашу країну. Як освіта, то й розум. Хазяйство в гору. А чоловік в достаткові та ще й з доброю головою, а надто з серцем, добріший, гуманніший; більш на людей скидатиме, ніж теперішні земляки» [9, запис 1862 року].

На сторінках «Щоденника» Василь Степанович дав всебічну характеристику діяльності недільних шкіл в Україні. Одним із пріоритетних завдань недільних шкіл було поширення освіти серед народу, залучення учнів до культурних надбань шляхом впровадження навчання українською мовою. «Для мене, наприклад, у справі недільних шкіл цілком достатньо, якщо мої земляки розуміють мене, звертаються до мене рідною своєю мовою, читають із задоволенням і розумінням брошури, які я їм даю кожного разу, і тут же під час читання і відвертої розмови пояснюєш їм погляди на речі і переважно на самих себе з загальнолюдської точки зору. Якщо я цього досягаю в міру сил і умов – я цілком щасливий», – занотував Василь Гнилосиров у «Щоденнику» [9, запис від 7 квітня 1861 року].

Діяльність недільних шкіл базувалася на демократичних засадах: стосунки між педагогами й вихованцями вийшли на зовсім інший вищий рівень, вони формувалися на принципах взаємної поваги і довіри; надзвичайно важливим було розкриття індивідуальності, самобутності учня; відсутність покарань дозволяла вчителю стати наставником, другом для вихованців; організація навчального процесу вирішувалася колективно на засіданнях педагогічної ради. У своїй праці «Начерки педагогічного характеру» (авт. переклад) Василь Гнилосиров писав: «Нехай дитина полюбить науку, а для цього

треба: 1. Учити тією самою мовою, якою дитина говорить. 2. Учити розбірно, вияснити до розуму, а не довбати напам'ять. 3. Учити ласкаво, а не грізно. Ось так треба вчити...» [14, арк. 4].

До недільних шкіл приходило багато талановитих дітей. Завданням педагогів було підтримувати й розвивати їхні здібності. До кожного учня Василь Степанович мав свій індивідуальний підхід, щоб дати можливість дитині розкритись, проявити себе: «У недільній школі мені зустрівся один учень по прізвиську Полуян. Хлопчик років 10 з досить швидким мисленням і гострою пам'яттю. Знає багато уривків із Шевченка та багатьох інших, майже всю «Наймичку». Він мене дуже зацікавив, потрібно буде з ним більше позайматися» [9, запис від 5 лютого 1861 року]. (*Авт. переклад*). Ініціативні педагоги, навіть за умов жорсткого контролю з боку начальства, намагалися змінювати навчальні програми, виховуючи в своїх учнях патріотизм і національну свідомість. Так, із запису В. Гнилосирова від 5 травня 1861 року довідуємося, що його знайомий вчитель Іван Терезников підготував своїх учнів до складання іспитів, запропонувавши їм вивчити напам'ять замість творів російських поетів поезії із «Кобзаря». Василь Степанович завжди підтримував колег, які захищали національні інтереси, бо вважав, що без знання своєї історії, культури, мови, традицій не може бути поступу вперед, і все робив для того, щоб прищепити в учнів інтерес до цих дисциплін.

У своїй діяльності недільні школи прагнули використовувати передовий досвід європейських навчальних закладів такого ж зразка.

Василь Гнилосиров добре розумів, що освіта як наука повинна розвиватися, і використання знань світової педагогіки мало важливе значення для українських шкіл. «...на завтра оставили порішити, кому господарювати в школі, як Лапшин поїде за границю (він збирається поїхати, щоб густіш придивиться до воскресних шкіл в Англії, Германії, Франції і скрізь...) Діло добре! Обіщається доставити самі найдрівніші вісті, як і що там робиться», – занотує Василь Степанович у своєму «Щоденнику» [9, запис 25 березня 1861 року].

Недільні школи займалися виданням та поширенням книг українською мовою, що всіляко підтримував і схвалював Василь Гнилосиров: «Сьогодні на раді говорили про те, щоб підготувати «Народну Хрестоматію», щоб народ приймав це діло до серця, треба буде усякому на канікулах зробити що-небудь підхоже до громадського діла» [9, запис від 9 квітня 1861 року].

Як активний громадivecь, Василь Степанович брав участь у розповсюдженні серед народу книжок-«метеликів», в яких у доступній формі розповідалося про різні природні, фізичні явища, а також вміщувалися короткі оповідання з різної тематики українською мовою. Вони друкувалися Пантелеймоном Кулішем у Петербурзі у власній друкарні.

Недільні школи постійно відчували брак підручників, тому для забезпечення навчального процесу самі громадівці видавали посібники для учнів. Відомо, що й Василь Степанович не стояв осторонь цього процесу. Про це яскраво засвідчують його архівні матеріали, серед яких можна знайти: «Всесвітню історію» (Проба складання підручника з історії) [6], «Підготовка до географії» (*авт. переклад*). [12], «Замітки з природознавства» [15], «Начерки педагогічного характеру» (*авт. переклад*). [14].

Щоб вирішити питання з підручниками, на одному із засідань педагогічна рада школи, де працював Василь Гнилосиров, вирішила звернутися за порадою до Тараса Шевченка і доручила це зробити Василю Степановичу. У листі до поета В. Гнилосиров писав: «Щироповажний пане й добродію, Тарас Григорович! Хто до кого, а ми до Вас, коханий пане. Шануючи Ваше письменство і розум, кидаємося прохати поради у таким новім ділі, як діло введення нашого язика в тутешніх школах... благословіть же оці думи

на своїм порозі... Коли маєте що лишне з наських книжок, а надто і свої самостійні поетичні творення, то будьте ласкаві, наділіть нас, чим можна буде... Прошу Вас по ласці орудуйте нами, як знайдете кращим...» [22, арк. 1].

Тарас Григорович не відмовив громадівцям. Він надіслав до Харкова 3000 примірників свого «Букваря». Члени Харківської громади й надалі сподівались підтримувати зв'язки з Кобзарем, але страшна звістка приголомшила Україну: «Сьогодні за годину перед сном отримав повідомлення від М. В. Жученка про смерть Т. Шевченка. Він помер вчора в Петербурзі о 5 ½ годин, як повідомляє депеша отримана Лобком. Пам'ять безсмертя великому поету. Потрібно було б зібратися і поговорити в гуртку, принаймні полтавців, обезсмертити, чим хто в силах це велике ім'я (27 лютого 2 години опівдні)» [9, запис від 27 лютого 1861 року]. (*Авт. переклад*).

У Харкові Василь Степанович мав велике коло друзів. Особливо дружні стосунки склалися у Василя Гнилосирова з Андрієм Шимановим, якого він з любов'ю називав «дядя». Бажання служити рідному народу звело двох юнаків-студентів. Ці стосунки збереглися впродовж усього життя.

Завдяки товаришу, В. Гнилосиров зрозумів значимість ведення своїх записів: «23 грудня (*авт. переклад*) 1860 г. Зачинається ся книжка в 8-ом і 35' увечорі через пильне домаганіє мого щирого приятеля, Андрія Левковича Шиманова. Се вже ми так порадилися... Досі, як я записував з своєї буденної життя, то ще все діялось на клаптиках папіру; через віщо я й загубив багато де-чого, щоб не помішало згадати в нинішній час. Тепер, хай здоров буде Левкович Андрій, настановив мене на розум, що, каже, я і в житні О. С. Пушкіна начитав дечого багацько путнього... Та все-таки не лишне буде, як будемо виписувати в таємну книжку дещо таке, що вздривається на віку й путнього й ледачого – що хоч трохи заколупне молодецьке серце» [8, запис від 23 грудня 1860 року].

Під час літніх канікул, наприкінці червня 1861 року, приятелі розповсюджували серед населення Харківської губернії книги, видані рідною українською мовою. Зберігся цікавий документ – «Квиток на дозвіл торгівлі різними книгами студенту Гнилосирову» (*авт. переклад*), виданий комітетом торгівлі і підписаний міським головою [16].

За п'ять днів своїх мандрівок Василь Степанович на сторінках свого «Щоденника» ретельно фіксував усі події, робив детальний опис населених пунктів, своїх зустрічей із населенням. Подорожуючи селами, студенти ближче знайомилися з народними звичаями, побутом, усною народною творчістю. Пізніше Василь Степанович впорядкував зібрані етнографічні матеріали. Нині вони зберігаються в Інституті рукопису НБУ імені В. І. Вернадського. Серед них привертає до себе увагу програма, за якою збиралися матеріали. До неї входили такі розділи: «Народна освіта», «Загальний дух населення», «Духовне життя народу», «Малоросійські книжки».

Саме з щоденникових записів цього періоду як звіт служіння великим ідеям просвітництва народився нарис «П'ять днів із життя Харківського студента». Цей твір Василь Гнилосиров присвятив Тарасу Шевченку. Надсилаючи нарис Василю Білозерському в Петербург з метою опублікування його в журналі «Основа», Василь Степанович обґрунтував цю присвяту: «Посвятив Тарасові – тож, бо вірші його – заповідь моя, якщо є що путнього в голові й серці – їм дяка. Та ще благаю Вас, лебедіку, не гайтеся. Як надрюкуєте, зашлете мені 25 екз., і як можна буде в «Основі» надрукувати, верніть мені листи назад. Не хотілося, щоби вони загинули...» [9, запис від 27 липня 1862 року]. У вересневому номері «Основи» нарис був опублікований під псевдонімом А. Гавриш.

На знак пошани до Т. Шевченка в 1861 році В. Гнилосиров із рукописних списків його творів, вибравши ті поезії, які через свою революційну й національну спрямованість

не могли в той час побачити світ, переписав і сформував «Кобзар». Книга опрацьована в картонну (зеленого кольору з відтінками) палітурку, орнаментовану вздовж корінця, на якій тисненням жовтим: автор (факсиміле підпису Т. Г. Шевченка), назва («Кобзарь»), рік створення (1861), ініціали Гнилосирова (В. С.). Написаний він каліграфічним почерком, прописними літерами, складається із трьох частин. Нині він зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [13].

1861 рік був останнім роком навчання Василя Гнилосирова. Відсутність матеріального забезпечення змусила Василя Степановича достроково скласти іспит на звання вчителя російської мови: «Прийдеться і собі покинуть університет, хоч би й дуже не хотілось, – куди-небудь кинуть учительствовать в уїзні училища» [6, запис від 3 січня 1861 року].

Першим місцем педагогічної діяльності Василя Гнилосирова було повітове училище в Охтирці Харківської губернії, де він працював два роки. Молодий вчитель прагнув ознайомитися з новими формами й методами викладання, необхідними для педагогічної роботи. Працюючи у повітовому училищі в Охтирці, Василь Степанович вносив на обговорення педагогічної ради багато цікавих пропозицій. Ось деякі з них:

- а) необхідно підняти педагогічні ради, можливо, частіше збирати їх з питань найбільш різноманітних, що стосуються в основному педагогічних завдань;
- б) потрібно проводити ці наради шляхом рівноправ'я, надаючи кожному члену ради висловлювати свої міркування відверто і всебічно;
- в) поповнити фундаментальну бібліотеку училища книгами, придатними для читання дітьми, а також придбати за гроші дитячі видання;
- г) ввести чергування між викладачами: один раз на тиждень;
- д) запрошувати батьків учнів на так звані педагогічні збори, які можуть бути не більше 1-2 рази на місяць, щоб ознайомлювати їх з результатами навчання і для взаємних бесід із загальних питань виховання;
- е) взяти кожному вчителю годин по дві або три години на місяць для загальних бесід зі свого предмета з учнями, зібраними з цією метою з усіх класів, вибираючи тему для бесіди із читань загальнокорисних і цікавих для слухачів [9, запис від 14 лютого 1863 року].

У 1864 році Василь Гнилосиров повернувся до Харкова і влаштувався на роботу вчителем російської мови у Харківському повітовому училищі. Одночасно викладав і в 2-й Харківській гімназії.

Займався Василь Гнилосиров також науковою діяльністю, зокрема лінгвістичними питаннями. Ще на початку 60-х років XIX століття громадівцями було вирішено видати словник української мови. Активісти Харкова, Чернігова, Києва та інших міст передавали зібрані матеріали до редакції часопису «Київська старовина» (авт. переклад). До цієї справи долучився і Василь Гнилосиров.

У Харкові Василь Степанович працював до кінця 1868 року. Протягом двох останніх років він був членом правління Споживчого Товариства, яке виникло в 1866 році і мало на меті захистити своїх членів від неякісної та фальсифікованої продукції.

У січні 1869 року Василь Степанович, згідно з поданою заявою, був звільнений із посади вчителя Харківського повітового училища. За підписом штатного доглядача, колезького асесора Олександра Зборовського Василь Гнилосиров отримав атестат, де було наголошено на тому, що впродовж своєї викладацької діяльності він сумлінно виконував свої обов'язки як педагог.

Цього ж року Василь Гнилосиров переїхав до Києва, щоб взяти участь у роботі Київського споживчого товариства. У Києві він один рік працював вчителем у Новос-

троєнській недільній школі. На жаль, про цей період його життя мало що відомо.

Наприкінці 1870 року Василь Степанович виїжджає з Києва і влаштовується на роботу вчителем російської мови у Звенигородське двокласне міське училище.

У Звенигородці робочий графік Василя Гнилосирова був перевантажений, та, незважаючи на це, вчитель давав своїм учням додаткові безкоштовні уроки.

Василь Гнилосиров не мав у місті власного помешкання, а його квартира, за спогадами, була щось неначе барлоги – холодної і вологої до крайнощів» [10, запис від 1872 року]. (Авт. переклад). Але педагог вболівав за те, щоб його вихованці навчалися в охайних приміщеннях, в належних умовах. Тому він звертався до різних інстанцій, щоб отримати необхідні кошти на ремонт училища, який завдяки Василю Степановичу згодом вдалося розпочати.

У січні 1872 року Василь Гнилосиров отримав пропозицію влаштуватися на роботу в Городищенську корпусну школу. Після тривалих роздумів він вирішив таки їхати в Городище, щоб познайомитись з управителем Володимиром Критським. Незважаючи на глибоке розчарування, що спіткало Василя Гнилосирова (він не зустрівся з Критським через його від'їзд до Києва), доля подарувала йому приємну зустріч з етнографом, фольклористом, поетом Павлом Чубинським. Спільні інтереси щодо педагогічної діяльності поєднали В. Гнилосирова і П. Чубинського, який теж опікувався недільними школами. У будинку Павла Чубинського, Василь Степанович зустрівся також з українським мовознавцем, діалектологом, етнографом Костянтином Михальчуком. Це була їхня перша зустріч, але не остання. Любов до геніального українського поета Тараса Шевченка звела їх пізніше в Каневі.

Повернувшись до Звенигородки, 15 травня 1872 року Василь Степанович одружився з Надією Боримською, вчителькою рукоділля у Звенигородському училищі. У листі до Петра Шепеля він так повідомив про цю подію: «Будьмо здорові, шановні родичі Петро Михайлович і Мар'я Іванівна! Я сьогодні ранком, в 7 часов, уступил в закон в Соборній церкві; вінчав нас Протоіерей Сікорський, законоучитель при училищі. Обійшлося, як там кажуть, хитро, мудро й недорогогим коштом» [11, запис від 15 травня 1872 року].

Згодом Василь Степанович із дружиною вирушили до села Яблунів, що знаходилося в Канівському повіті. Під час цієї подорожі Василь Гнилосиров вперше відвідав і стародавнє місто Канів. Він планував отримати посаду викладача у Канівському двокласному повітовому училищі. Справи та брак часу стали на заваді йому в цей день відвідати Чернечу гору та вклонитися могилі Тараса Шевченка.

У грудні 1872 року Василя Степановича було призначено виконувати обов'язки «штатного доглядача» (авт. переклад) Звенигородського училища.

У 1873 році вже в званні колезького асесора (штатський чин восьмого класу) Василь Степанович приїхав до Канева на посаду штатного наглядача в міське двокласне училище. Спершу він викладав російську мову, а з 1884 року – ще й історію та географію.

З перших днів перебування в училищі Василь Степанович здобув повагу колег, любов і захоплення дітей. Про взаємини вчителя зі своїми вихованцями писав і Володимир Науменко: «Відвідуючи його в Каневі, нам неодноразово доводилося бути свідками тієї простоти і сердечності, з якою він звертався до своїх вихованців, які навчалися в школі; тут не було і тіні командного тону, не відчувалося і натяку на улюблену у педагогів показовість відносин і офіційних розмов, все було щиро, просто, наповнено чисто дружніми методами бесіди людини старшого віку з хлопчиком, причому в малоросійській його мові при цих розмовах, яка була його другою натурою, відчувався завжди той гумор, без якого не можна намалювати собі постать цього поважного педагога. Ще більше проявлялась сердечність його натури у тих відносинах, які зберігалися у нього

з колишніми його вихованцями, виховуючи у них з дитинства ту любов до рідного, яка протягом усього життя була нероздільна з ним самим, розвиваючи їх у цьому напрямку ще в школі, В. С. Гнилосиров не розривав з ними зв'язку і в подальшому житті після закінчення школи» [22, с. 304]. (*Авт. переклад*).

Педагог дбав про гідний інтелектуальний рівень своїх вихованців і, зокрема, про хорошу музичну освіту. У Канівському училищі за його ініціативою був створений юнацький хор. Василь Степанович вважав, що музика, а особливо народні пісні, здатні пробудити в душах учнів не тільки найкращі людські якості, але й виховати справжніх патріотів рідної землі. У листі до А. Ф. Жадановського він писав: «Якщо маєте ноти народних пісень для хору, повідомте, і я поділюсь з вами, коли добуду таких. Моргун не проти зайнятися хором» [6, № 361, запис від 28 вересня 1873 року] (*Авт. переклад*). З подібним проханням звернувся вчитель і до Володимира Катарського, щоб той допоміг придбати пісні з нотами для новоствореного хору: «Чи не можете дістати пісень покладених для хору?» [11, запис від 11 жовтня 1873 року]. (*Авт. переклад*).

Постійно вчитель намагався зацікавити своїх вихованців творчістю Великого Кобзаря. Відвідуючи разом із учнями Шевченкову могилу, Василь Степанович розповідав їм про страдницьку долю поета. «В його житті це було єдине місце, де він відпочивав душею», – згадував про нього учень Яким Самотній [24, с. 9].

Серед канівських вихованців Василя Гнилосирова відомі імена українських видатних діячів, які стали відомі у час національного відродження. Це поет, громадський діяч Яким Єрмолаєв (Самотній); активний діяч Братства Тарасівців, учитель, збирач народної творчості, керівник єдиної української книгарні в Києві при редакції «Київської старовини» (*авт. переклад*) Василь Степаненко; письменник, художник, громадський діяч Григорій Варава (В. Стеблик).

Період педагогічної діяльності Василя Гнилосирова в Каневі можна по праву назвати шевченківським. Адже весь час одним із основних його обов'язків був догляд за могилою Тараса Шевченка. Він вирішив звернутися з доповідною запискою до Канівської міської думи з проханням потурбуватися про впорядкування Шевченкової могили. На той час могильний курган обсипався, підгнивший хрест повалився; яри все більше наближалися до місця вічного спочинку. А коли місцева влада виявилась байдужою до його звернення, Василь Степанович надіслав телеграму до київської газети «Зоря», у якій повідомив про занедбаний стан могили Т. Шевченка.

На цю телеграму відгукнулося багато шанувальників поета. До Василя Степановича надійшли численні листи від патріотів з усієї України, котрим була не байдужа доля народної Святині. Серед них – члени Старої Київської громади: Микола Лисенко, Михайло Комаров, Володимир Антонович, Володимир Науменко, Павло Житецький та інші. Відгукнувся також Варфоломій Григорович Шевченко, троюрідний брат і свояк Тараса Григоровича. Вони об'єдналися, щоб врятувати дорогу могилу.

Василь Гнилосиров був не тільки свідком, але й активним учасником цих подій. На його очах проходили усі впорядкувальні роботи, він допомагав інженерові Олексію Якубенку, який безпосередньо керував роботою.

Усі події, що відбувалися на Тарасовій горі, Василь Степанович ретельно фіксував. Розуміючи значення цих записів для майбутніх поколінь, Володимир Науменко порадив йому написати спогади. У одному з листів до Гнилосирова він писав: «Щодо матеріалів про історію могили Шевченка, то дуже потрібно було б зібрати їх, і першим ділом, звичайно, Ви мусите написати спогади про все те, чого свідком Ви були» [19].

Так народився рукопис В. С. Гнилосирова «До історії могили Т. Г. Шевченка. (Із записок обивателя)» (*авт. переклад*), в основу якого лягли його щоденникові записи. У

цих спогадах він розповів про події, що відбувалися біля Шевченкової могили з 1882 по 1890 роки [5].

Василь Степанович готував ці матеріали до публікації в журналі «Київська старовина». Та перший варіант виявився завеликим, і автор почав працювати над його новою редакцією, текст якої закінчувався 1884 роком. Саме того року місце вічного спочинку Тараса Шевченка увінчав чавунний хрест, і було збудовано хату для доглядача поетової могили, в якій оселився житель міста Канева Іван Олексійович Ядловський. Свою статтю В. С. Гнилосиров надіслав до редакції журналу, але цензура заборонила друкувати навіть скорочений варіант цієї праці. Лише через два роки після його смерті в цьому часописі з'явилася невеличка замітка «До історії могили Т. Г. Шевченка» (*авт. переклад*), яку підготував до друку редактор «Київської старовини» Володимир Науменко на основі матеріалів В. С. Гнилосирова. Записи В. С. Гнилосирова стали справжнім літописом історії Шевченкової могили.

Глибше аналізуючи діяльність Василя Гнилосирова, можна стверджувати про багатогранність його творчого та суспільного життя. Його громадська, педагогічна, етнографічна діяльність знайшли яскраве відображення в публіцистиці. Василь Гнилосиров був серед провідних учених і громадських діячів другої половини XIX століття, котрі брали участь у виданні журналу «Київська старовина». Статті Василя Гнилосирова, які він друкував під псевдонімом «Гавриш В.», стали цінним джерелом для розуміння суспільно-політичного та культурного процесів XIX століття. Серед них:

- Гавриш В. [Гнилосиров В.]. Десятиріччя канівської публічної бібліотеки (*авт. переклад*) (1878–1887 г.) [1];
- Гавриш В. [Гнилосиров В.]. До проекту пам'ятника І. П. Котляревському в Полтаві (*авт. переклад*) ([2];
- Гавриш В. [Гнилосиров В.]. П'ять днів із життя X-го студента (*авт. переклад*) [3]. До праць, які при житті Василя Гнилосирова не друкувалися, належать:
- Гнилосиров В. С. Дитячі і шкільні роки. Мої спогади (*авт. переклад*) [4];
- Гнилосиров В. С. До історії могили Т. Г. Шевченка. (Із записок обивателя) (*авт. переклад*) [5].

Василь Степанович знаходив час і на літературну діяльність.

У 1893 році у Києві, у друкарні К. М. Мілевського була видана поема В. Гнилосирова «Закохана» під псевдонімом «А. Гавриш».

У 1895 році в Києві, у друкарні Г. Т. Корчак-Новіцького, окремим виданням вийшла казка «Царівна-русалка» під псевдонімом «Ол. Гавриш», а в 1897 році – збірка оповідань.

1893 року у журналі «Зоря» (№5) був надрукований вірш Василя Гнилосирова «Тарасові Шевченку на той світ», під псевдонімом «А. Гавриш».

На особливу увагу заслуговує «Щоденник» Ваїля Гнилосирова. Записи вів майже тридцять років українською і російською мовами. Вони вміщені у дванадцяти загальних зошитах із різною кількістю сторінок – від 29 до 957.

Ім'я Василя Гнилосирова пов'язане і з організацією першого народного музею Кобзаря – «Тарасова світлиця», який знаходився в одній із кімнат хатини довголітнього охоронця могили Тараса Шевченка Івана Ядловського. Ще коли йшло будівництво хати, Василь Степанович разом зі старогромадівцями докладали всіх зусиль для його створення. Василь Гнилосиров турбувався про облаштування музею поета. У листі до Є. К. Трегубова від 20 січня 1884 року він писав: «Як скінчать зовсім хату, треба буде к тому часу заказати образ Святого Тарасія і роздобути хорошу гравюру портрета покійного поета... або ж написати олійними фарбами...» [5, Зош. 1. Арк. 8 зв.].

Першим експонатом у цьому музеї став «Кобзар» Т. Г. Шевченка. Його приніс сюди Василь Степанович. Він хотів, щоб люди, які заходять до Тарасової світлиці, мали можливість почитати Шевченкові твори, адже в той час ця книга була дуже рідкісною.

Василь Гнилосиров став ініціатором створення книги вражень на Тарасовій горі. Спершу Василь Степанович сам робив записи про поетових шанувальників, які приходили вклонитися його священній могилі. А потім дійшов думки, що вони можуть це робити самі у спеціальній книзі, яка була виготовлена у 1893 році. На коричневій обкладинці з орнаментом по кутах по центру витиснено напис:

ДЛЯ
РОЗПИСОК ТУРИСТІВ
НА МОГИЛІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Від В. Гавриша.

15.05.1893 р.

Та з'явилася ця перша книга вражень у Тарасовій світлиці лише через чотири роки – у 1897: раніше покласти її не дозволяла місцева влада. Василь Гнилосиров розпочав книгу словами Тараса Шевченка із послання «І мертвим, і живим...»:

І всі мови
Слав'янського люду
Всі знаєте. А свої
Дастьбі... Колись будем
І по-своєму глаголь,
Як німець покаже
Та до того ж й історію
Нашу нам розкаже
Отоді ми заходимось

Чи так, батьку отамане,
Чи правду співаю?
Т. Г. Шевченко

Виливаю свою душу
Твоїми словами.
О. Гавриш.

Цими рядками Василь Степанович хотів спрямовувати відвідувачів Шевченкової могили робити записи рідною мовою, яка була для нього святая-святих.

Першим, хто розписався у цій книзі 5 червня 1897 року, був український композитор Микола Лисенко зі своєю родиною. Започаткована В. Гнилосировим книга вражень ось уже більше ста років пишеться на Тарасовій горі. За цей час зібралось більше сімдесяти книг літопису народної любові до Кобзаря.

У 1884 році, під час упорядкування Шевченкової могили, Василь Степанович мріяв створити на Тарасовій горі своєрідний парк. З цією метою накреслив схему посадки дерев та інших насаджень (зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського) і надіслав інженеру Олексію Якубенку. Та, на жаль, з ряду причин, цей план так і не був виконаний.

У Канівському двокласному училищі Василь Гнилосиров пропрацював до 1895 року. За плідну працю був нагороджений орденами святого Станіслава III ступеня (1879 року) та Святої Анни III ступеня (1890 року). Він, звичайно, міг би працювати й далі. Але

керівництво вирішило відправити його у відставку. З великим душевним болем сприйняв Василь Степанович цю звістку: «У день Нового року я мав нещастя отримати доленосну пропозицію г. Інспектора народних училищ Київської губернії від 29 грудня минулого року від № 1249, про звільнення мене зі служби, яке, як громом, вдарило мене своєю несподіваністю» [20, арк. 1]. (*Авт. переклад*). Улюблена робота була єдиним джерелом його існування. Але, не досягши свого шістдесятиліття, він змушений був залишити посаду. 30 вересня 1896 року попечитель Київського навчального округу М. І. Зерновий підписав «Атестат», який гарантував В. Гнилосирову скромну пенсію і вільне проживання в усіх містах Російської імперії. Та Василь Степанович вирішив доживати віку в Каневі, поблизу Шевченкової могили. В останні роки життя продовжував займатися громадською та журналістською діяльністю.

Василь Гнилосиров пішов із життя 3 листопада 1900 року, про що записано у метричній книзі Успенського собору м. Канів.

Поховали В. Гнилосирова на канівському кладовищі. На жаль, не вдалося відшукати місце його вічного спочинку. Але зі спогадів його учня Якіма Єрмолаєва відомо, що друзі-старогородівці на надгробному пам'ятнику викарбували віщі Шевченкові слова:

«РАЗ ДОБРОМ НАГРІТЕ СЕРЦЕ –
ВІК НЕ ПРОХОЛОНЕ».

В. Гнилосиров був прикладом безкорисливого служіння своєму народові, рідній землі, взірцем патріота-громадянина. І хоча не відоме місце поховання Василя Степановича, але не можливо стерти з пам'яті нащадків Тараса Шевченка імена тих, хто не тільки захоплювався пророчим словом народного поета, а й жив за його заповітами.

Висновки. Педагогічні ідеї Василя Гнилосирова надзвичайно актуальні і в наш час. Усвідомлення того, що майбутнє країни залежить від рівня освіти народу, є рушійною силою розвитку педагогічної думки як в XIX так і в XXI столітті.

Уся педагогічна діяльність Василя Степановича базувалася на вихованні у підростаючого покоління інтересу до історії свого народу, українських звичаїв і традицій, любові до всього національного. Він пробуджував у своїх учнях паростки патріотизму, готував їх бути гідними громадянами своєї Вітчизни.

Питання української мови, яке відстоював Василь Гнилосиров і нині є злободенним.

Пріоритетними в розвитку педагогічної науки є узагальнення передового світового досвіду, до чого прагнули ще викладачі недільних шкіл.

Противник схоластики Василь Степанович підтримував і втілював демократичні починання у школі, де вчитель мав бути для свого вихованця наставником, другом.

Василь Гнилосиров відстоював творчий підхід учителя до своєї професії: надзвичайно важливо зацікавити учнів у навчанні, розкрити в них самобутність, індивідуальність, розвивати гармонійну особистість. Основним власним педагогічним прийомом вчителя (перспективним педагогічним досвідом, як ми сьогодні говоримо) було його вміння спілкуватися і «тримати» аудиторію. В. Гнилосиров розумів, наскільки важливим у шкільному процесі є бажання дитини вчитися.

Василю Степановичу належала основоположна роль в організації першого в світі народного музею Т. Шевченка – «Тарасова світлиця». Розуміючи, наскільки важливим є значення і вплив на відвідувача музейного середовища, Василь Гнилосиров часто приводив сюди своїх учнів, розповідаючи дітям про роль і місце Т. Шевченка, його творчості в культурному і суспільно-політичному процесах розвитку України. Аналізуючи освітянську діяльність В. Гнилосирова, можна по праву сказати, що Василь Степанович започаткував музейну педагогіку в Україні. На сьогодні музеї займають чільне місце у шкільному вихованні. Багато навчальних закладів створюють музейні кімнати, де учні

можуть проявити ініціативу в пошуку експонатів, спробувати донести інформацію до слухачів в ролі екскурсоводів.

Школа, як вважав В. Гнилосиров, повинна виховувати естетичний смак дитини.

Надзвичайно важливою у шкільному навчанні є підготовка учня до умов сучасного життя, здатність застосувати на практиці отримані знання, самостійність мислення та прийняття конкретних рішень, про що завжди піклувався Василь Степанович.

Педагогічні погляди і діяльність Василя Гнилосирова стали прикладом безкорисливого служіння своєму народу та відіграли важливу роль у розвитку української педагогіки.

Список використаних джерел:

1. Гавриш В. [Гнилосиров В.]. Десятилетие каневской публичной библиотеки (1878–1887 г.). Киевская старина. 1889. Т. 26. № 8. С. 544–549.
2. Гавриш В. [Гнилосиров В.]. К проекту пам'ятника И. П. Котляревскому в Полтаве. Киевская старина. 1897. Т. 56. № 3. С. 76–77.
3. Гавриш В. [Гнилосиров В.]. П'ять день з життя X-го студента. Основа. 1862. № 9. С. 60–73.
4. Гнилосиров В. С. [Спомини] В. С. Гнилосирова «Дѣтскія и школьные годы». Початок споминів, написано в Каневі, 8-го вересня 1894 року // Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі ІР НБУВ). Ф-1. № 349. 12 арк.
5. Гнилосиров В. С. К истории могилы Т. Г. Шевченко. (Из заметок обывателя) // ІР НБУВ. Ф-І. № 335. 45 арк.
6. Гнилосиров В. С. «Проба» складання популярної книжки на українській мові Вас. Степ. Гнилосирова в початку 60-х років: Всесвітня стародавня історія // ІР НБУВ. Ф-І. № 331. 17 арк.
7. Гнилосиров В. С. Щоденник за 1857 рік // ІР НБУВ. Ф-І. № 351. 44 арк.
8. Гнилосиров В. С. Щоденник за 1861 рік // ІР НБУВ. Ф-І. № 352. 21 арк.
9. Гнилосиров В. С. Щоденник за 23 грудня 1860 року до 31 серпня 1865 року // ІР НБУВ. Ф-І. № 354. 965 арк.
10. Гнилосиров В. С. Щоденник з 16 серпня 1866 року до 31 грудня 1866 року // ІР НБУВ. Ф-І. № 356. 38 арк.
11. Гнилосиров В. С. Щоденник за 1872–1873 роки // ІР НБУВ. Ф-І. № 361. 93 арк.
12. Гнилосиров В. С. Щоденник // ІР НБУВ. Ф-І. № 763-1095. 98 арк.
13. Гнилосиров В. С. Щоденник. «Шевченко Тарас [Гр.]». Кобзарь. 1861 року. Скоропис на 62 арку» // ІР НБУВ. Ф-І. № 1869. 62 арк.
14. Гнилосиров В. С. Щоденник. «Наброски» педагогу характеру: про навчання мови» // ІР НБУВ. Ф-І. № 5090. 6 арк.
15. Гнилосиров В. С. Щоденник. Замітки з природознавства // ІР НБУВ. Ф-І. № 5103. 27 арк.
16. Гнилосиров В. С. Щоденник // ІР НБУВ. Ф-І. № 6112. Додаток. 3 арк.
17. Добром зігрите серце / упоряд. Р. В. Танана, В. П. Авраменко, А. І. Гейзе, І. Я. Паламарчук. Черкаси : Вертикаль, 2016. 231 с.
18. Зінчук Л. Д. Покликання. «В сім'ї вольній, новій» : шевченківський збірник / упоряд. : О. М. Дмитренко, В. К. Костенко. Київ : Рад. письменник, 1986. Вип. 3. С. 189.
19. ІР НБУВ. Ф-ІІ. № 4420. 2 арк.
20. ІР НБУВ. Ф-ІІІ. № 2158. 1 арк.
21. ІР НБУВ. Ф-ІІІ. № 4020. 1 арк.
22. Науменко В. П. Памяти Гнилосирова. Киевская старина. 1901. №2. С. 301–304.
23. Побірченко Н. С. Гнилосиров Василь Степанович. Українська педагогіка в персоналіях. Київ, 2005. С. 385–394.
24. Самотній Я. Пам'яті Гнилосирова. Каневская неделя. 1913. №7-8 (8 березня). С. 9–10.
25. Тарахан-Бережа З. П. Святиня. Київ : Родовід, 1998. С. 173–183.

УДК 94:[316.42+338]](477.46)"1950"Канів

Владислав Володимирович Шокун,
науковий співробітник
науково-дослідного відділу
історико-краєзнавчих досліджень,
Шевченківський національний заповідник
(Канів, Україна)
ORCID: 0009-0004-6342-6655

РОЗБУДОВА МІСТА КАНІВ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ: СОЦІАЛЬНИЙ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ КОНТЕКСТИ

У статті досліджено актуальні проблеми розвитку Канева у другій половині ХХ століття. Простежено взаємозв'язок між соціальною та економічною складовими його життя. Визначено основні чинники та етапи зростання й функціонування міста. Підкреслено вплив промислових підприємств на соціальні та економічні процеси життя регіону.

Ключові слова: соціальний, економічний розвиток, сфера діяльності, місто, будівництво, «Дніпробуд», «Магніт».

Vladislav Shokun,
Researcher of the historical and local lore studies,
Shevchenko National Reserve
(Kaniv, Ukraine)
ORSID: 0009-0004-6342-6655

BUILDING UP OF KANIV IN THE SECOND HALF OF THE XX CENTURY: SOCIAL AND ECONOMIC CONTEXT

In the article is investigated actual problems of the development of Kaniv in the second half of the XX century. The connection between social and economic of its life is traced. The main factors and stages of the growing and functioning of town is determined. The influence of industrial factories on social and economic processes of life of the region is underlined.

Key words: social, economic development, field of activity, town, construction, «Dniprobud», «Magnit».

Актуальність теми дослідження зумовлена інтересом значної частини суспільства до вивчення регіональної історії як складової загальної історії України. Пріоритетним завданням у вивченні даної теми є системне дослідження розвитку Канева через його економічні та соціальні процеси.

Аналіз досліджень і публікацій. Тема висвітлювалася через місцеві друковані джерела (газети, інтернет-ресурси), матеріали та тези конференцій різних рівнів, публікації: «Оселя світла на Дніпрі: Історико-публіцистичний нарис про Канівську ГЕС» «Доле моя Канівщино. Історико-публіцистичний нарис про історію Канівського району Черкаської області» та ін. Утім, інформація розрізнена і не систематизована, тому потребує більш детального вивчення.

Мета дослідження. Дослідити зміни в соціальному та економічному житті Канева у другій половині ХХ століття. Простежити взаємовплив між вищеназваними аспектами життя населення. Визначити основні фактори, що вплинули на соціально-економічний розвиток міста.

Виклад основного матеріалу. На початку 50-х років ХХ століття Канів був районним центром Київської області. У цей час у місті діяли лісопильний завод, деревообробний комбінат, маслозавод, функціонувала пристань на Дніпрі. Також було побудовано готель, відкрито нові майстерні для лагодження одягу, взуття і побутових приладів, а також розширено торговельну мережу. Медичним обслуговуванням населення займалися лікарня, поліклініка, рентген-кабінет і протитуберкульозний диспансер. У місті працювали три початкові, семирічна та середня загальноосвітня школи, педагогічне училище, вечірня школа, Будинок піонерів, дитячі ясла й дитсадок. Культурні потреби канівців задовольняли Будинок культури, клуб, районна бібліотека для дорослих і дитяча бібліотека імені А. П. Гайдара.

У 1961 році місто було підключено до Корсунь-Шевченківської електромережі, завдяки чому електропостачання Канева зросло вдвічі. Проте в житлобудівництві робота проходила дуже повільно, масштабних змін практично не відбувалося. 1963 року споруджено новий маслосирзавод, а при об'єднанні «Сільгосптехніка» збудовано нові майстерні.

Початок 1960-х років позначився певним поживленням у розвитку Канева. Водночас у місті вже працювали лісопильний, цегельно-черепичний, маслоробний заводи, деревообробний, харчовий комбінати, ремонтно-транспортна станція. Було введено в дію новий хлібозавод, міжрайонну коконосушильну базу та інкубаторну станцію. Спостерігався деякий розвиток і в процесі забудови міста: зокрема, 1961 року з'явилися готель «Тарасова гора» і районний Будинок культури [5, с. 2–3].

Роль великих підприємств у житті будь-якого міста складно переоцінити. Вони створюють робочі місця, наповнюють бюджети, дбають про соціальну сферу, сприяють розвитку інфраструктури. Деякі підприємства, де розташовані їх потужності, стають символами міст. Окремі з них називають містоутворюючими, адже навколо них міста й розбудовуються.

Разом із промисловими об'єктами розвивається інфраструктура, активніше проходить торгівля, розвивається ринок нерухомості. Крім того, місцеві бюджети отримують додаткові кошти, які спрямовуються на розвиток соціальної сфери – школи, дитсади, медицину, ремонт доріг.

У 1963 році у Каневі споруджено новий маслосирзавод, який щоденно переробляв 50 тон молока. Цього ж року засновано Канівський РЕМ, а наступного – відкрито школу-інтернат [7, с. 119].

Із 1963 року Канів стає базою для будівельної організації «Дніпробуд». Саме тоді до міста прибули перші будівельники цієї та інших організацій, які брали участь у спорудженні Канівської ГЕС з метою перетворення Канева на сучасне місто гідроенергетиків. У пік будівництва тут нараховувалося до 5 тис. працівників.

Завдяки «Дніпробуду» у місті була споруджена не тільки Канівська ГЕС, а й житлові багатоквартирні будинки, школи, дитячі садки, новий корпус лікарні, кінотеатр, бібліотека, завод «Магніт», сирзавод і хлібозавод, комплекс сходження на Тарасову гору та багато інших об'єктів. Цього ж року було зведено перший 8-квартирний будинок для будівельників. Майже одразу завершили спорудження ще одного житлового будинку. Загалом, до кінця поточного року вдалося побудувати та заселити ще 5 будівель, а також гуртожиток для 600 будівельників.

На спорудженні об'єктів, яке здійснював «Дніпробуд», працювало не одне покоління канівців. Історія зберегла імена кількох десятків династій будівельників, що приїхали з Дінпропетровська, Запоріжжя, Каховки, Дніпродзержинська. Багато працівників підприємства були удостоєні державних нагород. Саме дніпробудівці надали місту тих рис, які можна помітити і зараз. Як зазначив міський голова Ігор Ренькас: «Для Канева «Дніпробуд» – без перебільшення творець сучасної історії міста. Незважаючи на масштабність будівельних робіт, будівельники зуміли зберегти унікальну географію стародавніх канівських вулиць і майданів. Вони буквально вписували оригінальні проекти в канівські гори, поєднуючи гармонію природи та блага цивілізації» [9]. За вагомий внесок у розвиток міста і розбудову міської інфраструктури ПрАТ «Канів-Дніпробуд» було нагороджено почесною відзнакою міського голови «За заслуги перед містом Канів».

Фактично історія Канівської ГЕС бере свій початок ще з 12 грудня 1962 року, коли відділом проектно-дослідницького інституту імені С. Я. Жука було розроблено проєкт гідроелектростанції. У 1963 році до невеликого провінційного містечка на Дніпрі, почали масово приїжджати гідробудівельники: «Такої кількості людей у Каневі, де проживало 7,5 тис. жителів, не бачили ніколи» [6, с. 5].

Саме ж будівництво Канівської ГЕС було розпочато 31 травня 1964 року. Ця доленосна подія стала дійсно фактором історичних змін для Канева. Будівельні роботи на станції тривали 11 років і включали комплекс: електростанцію, бетоновану греблю, однокамерний судноплавний шлюз із причалами і хвилерізною дамбою.

Власне з цього часу відкривається нова сторінка в історії Канева. У місті було стільки побудовано об'єктів, скільки, напевно, не було зроблено за всі роки його існування [4, с. 12]. Разом із будівництвом ГЕС почали активно з'являтися житлові будинки і об'єкти соціально-культурної сфери, виникати нові підприємства, площі, вулиці, житлові масиви, зростала кількість населення.

Уже в 1964 році на канівському будівельному майданчику збудовано вісім двоповерхових восьмиквартирних будинків загальною площею близько 2,5 тис. квадратних метрів. У лютому наступного року введено в експлуатацію сім 8-квартирних, один 68-квартирний будинок і гуртожиток. Загальним планом «Дніпробуду» передбачалося за 1965 рік у Каневі ввести в дію 14 тис. 790 квадратних метрів житлової площі.

У звітах робітничих бригад «Дніпробуду» зазначалося, що в повній мірі виконується план із введення в експлуатацію нових житлових приміщень. Це означало, що протягом 1965 року близько 500 сімей отримали квартири в нових будинках. У звітах управління цивільного і промислового будівництва містилася інформація про повне виконання планів з будівництва житла.

Лише за 1966–1970 роки на південно-західній околиці міста з'явилося 1240 нових будинків, споруджено два впорядковані житлові масиви, забудовані п'ятиповерховими будинками.

У 1970 році введено в дію широкоформатний кінотеатр «Канів» і побудовано перший дев'ятиповерховий будинок у місті. Так, перша «висотка» в Каневі з'явилася 1 травня 1970 року. Усього було збудовано п'ять таких будинків по 54 квартири кожен. Уже з 1971 року загальна житлова площа комунальних квартир становила майже 50 тис. квадратних метрів [4, с. 15].

Наступного року створено Канівське водосховище; почав діяти Канівський шлюз; відкрився Музей народного декоративного мистецтва.

У 1975 році – запущено в дію останній, 24-й агрегат Канівської ГЕС, цією подією було завершено будівництво станції.

Канівська ГЕС значну увагу приділяла, зокрема, соціальним аспектам. Лише 1964 року проведено ряд робіт щодо впорядкування міської території: здійснено масштабне озеленення міста, закладено парк на 10 га, електрифіковано останні міські вулиці, заасфальтовано 7430 квадратних метрів шляхів та центральну площу Леніна (нині Соборну), на території турбази розпочалося будівництво триповерхового готелю. Закладено фундамент під Бібліотеку-музей А. П. Гайдара. І це був лише початок, протягом наступного десятиріччя майже щороку здавався в експлуатацію той чи інший об'єкт: 1966 рік – відкрито нову будівлю Бібліотеки-музею А. П. Гайдара, а наступного року – експозицію музею. У 1968 році здано в експлуатацію два житлових будинки, магазин-гастроном і два павільйони побутового обслуговування.

Канівська ГЕС є активним учасником у реалізації місцевих проектів, спрямованих на покращення стану довкілля, розбудови соціальної інфраструктури на Черкащині, реалізації культурних та спортивних ініціатив.

Однією з найбільш значущих подій, що суттєво вплинула на економічний розвиток Канева, була поява електромеханічного заводу «Магніт», запущеного в дію у 1969 році, який швидко став найбільшим підприємством міста. Мабуть, жодне інше підприємство не дало місту стільки кваліфікованих кадрів для різних сфер життя, як завод «Магніт». Свого часу це потужне підприємство давало роботу п'яти тисячам містян, тобто в кожній другій сім'ї канівців хтось обов'язково працював саме на «Магніті» [3, с. 2–3].

Завод зводив у Каневі житлові будинки і гуртожитки для своїх працівників, будував школи і дитячі садки. Саме завдяки «Магніту» місто було забезпечене потрібною кількістю кваліфікованих кадрів у різних секторах. Це стало одним із чинників, які дозволили Каневу зберегти ключові комунальні підприємства в належному стані. Назва підприємства стала одним із символів Канева. Фактично цей завод був «кузнею» кадрів для міських управлінь, відділів та організацій [2, с. 2].

На початку 1970-х років швидкими темпами розвивалась індустрія регіону. Зведено адміністративний районний вузол зв'язку, господарські будівлі заводу побутових виробів. У 1971 році завершено будівництво Канівського маслосирзаводу – потужного підприємства з переробки молока, одного з кращих у Черкаській області [10, с. 303]. Тоді ж було змонтовано технологічну лінію Мільошина, на якій за зміну виготовляли 3 тонни масла і 11 тонн продукції з незбираного молока.

1973 року було здано в експлуатацію другу чергу заводу – із виробництва твердого сиру (змонтовано технологічну лінію Гранникова потужністю 2 тонни сиру за зміну). Багато сил і енергії в освоєння нових потужностей доклали майстри, які першими освоїли нове виробництво і навчили інших виготовляти продукцію найвищого ґатунку. 1977 року до підприємства було приєднано Корсунь-Шевченківський маслозавод. Канівська продукція користувалася великим попитом у різних куточках колишнього Радянського Союзу – Москві, тодішньому Ленінграді, Ростові, Баку, Єревані, Тбілісі. Наразі підприємство є одним з найпотужніших підприємств України у даній сфері.

1977 року Канів остримав статус міста обласного підпорядкування. Наприкінці 70-х років ХХ століття багато писали у пресі про діяльність заводів: «Магніт», побутових виробів, маслосироробного, хлібного, пивоварного, двох комбінатів. У місті також діяли райсільгосптехніка, гідролісомеліоративна станція.

Організація «Закордоенергокомплектбуд» була створена на базі підприємства «Виробничо-комплектувальна база об'єднання “Закордоненергобудмонтаж”», почала свою діяльність з грудня 1978 року в Каневі на лівому березі Дніпра. Метою створення підприємства було забезпечення будівництв нестандартними металовиробами, об'єднанням, виконання будівельно-монтажних робіт, із можливістю відрядження своїх

спеціалістів, зокрема за кордон. На підприємстві працювала одна тисяча робітників. А продукція підприємства відправлялася до 24 країн світу.

Наприкінці 80-х років XX століття темпи будівництва дещо сповільнилися, хоча на їх початку вони залишалися досить високими. Протягом 1984 року за рахунок державних капіталовкладень побудовано 13 тис. 700 квадратних метрів житла. Було здано в експлуатацію нові будівлі загальноосвітніх шкіл №3 і № 6 [11, с. 3].

Напередодні 1985 року у Каневі введено в дію потужний хлібозавод. Однак з введенням обмеження на рентабельність випікання хлібу підприємство стало збитковим і у 1990-х роках припинило свою роботу.

Протягом 1985 року у місті зведено і здано в експлуатацію 78,2 тис. квадратних метрів житлової площі. Водночас проходила основна забудова вулиць Героїв Дніпра та 206-ї дивізії, де з'явилися нові житлові масиви. Того ж року було відкрито монумент Слави, реконструйовано парк [1, с. 4].

Упродовж 1984–1985 років за рахунок державних капіталовкладень побудовано 13 тис. 700 квадратних метрів житла. Також було збудовано Будинок побуту, численні магазини, створено й модернізовано комунальні підприємства із теплозабезпечення та водозабезпечення житлового фонду міста, споруджено комплекс сходження на Тарасову гору, впорядковано старі і закладено нові парки, сквери, алеї, газони.

На жаль, більшість планів щодо подальшого розвитку міста на найближчі 10 років, складеного у 1989 році, залишилися лише на папері. З розпадом СРСР будівництво в місті дещо призупинилось, хоча коштом Канівської ГЕС у 1990-х роках ще споруджували дев'ятипверхівки, у яких нові квартири отримали працівники станції та інші мешканці міста.

За роки незалежності України в місті сталося позитивне переформатування промислового сектору [8].

Канівський виробничий підрозділ Компанії «Верес» є структурним підрозділом ТОВ «Віжди Продакшн». Компанія «Верес» викупила Канівський консервний завод у квітні 1997 року. Саме з придбання цього виробничого активу й почалася історія бренду. Підприємство було обладнане лінією для виробництва томатної пасти, тож після її переналаштування першими продуктами, які почали вироблятися на заводі, стали кетчупи. Виробництво продукції розподілено за різними спеціалізованими цехами. Завод працює цілий рік, забезпечуючи роботою понад 400 постійних та сезонних працівників.

Таким чином, з другої половини XX століття в Каневі відбулися значні зміни у соціальному та економічному функціонуванні міста. Збільшення та розвиток промислових підприємств відігравали важливу роль у різних сферах життя регіону.

Список використаних джерел:

1. Велич подвигу Дніпра зірка. 1985. № 57 (8190). С. 4.
2. Гламаздіна М., Бруслиновський Є. Завод «Магніт» «кузня кадрів» для Канева початку 90-х років *Дніпра зірка*. 2021. № 48. С. 2.
3. Гламаздіна М., Бруслиновський Є. Працею звеличені. *Дніпра зірка*. 2017. № 9. С. 2–3.
4. Доле моя Канівщино. Історико-публіцистичний нарис про історію Канівського району Черкаської області. Канів : Канівська Прес-група, 2003. 60 с.
5. Ісаєва О. Друга молодість Канева. *Віка*. 2014. № 22 (1046). С. 2–3.
6. Нова енергія Канева: публіцистичний нарис про славне минуле і перспективу для міста Канева у зв'язку з початком будівництва Канівської гідроакмулюючої електростанції (ГАЕС) / упоряд. К. Тимченко. Черкаси : видавець Чабаненко Ю. А., 2017. 92 с.
7. Ісаєва О. М. Соціально-економічний та культурний розвиток Канева у другій половині XX століття. *Міжкультурна взаємодія та комунікація: традиції, сучасність, перспективи*: доп. та повідомл.

Всеукр. наук.-практ. конф. Канів, 14–15 травня 2019 р. / відп. ред. Тихомир В. П. Канів: Родень, 2019. С. 118–122.

8. Промисловий комплекс. URL: <https://ck-oda.gov.ua/promyslovyj-kompleks/> (дата звернення: 16.05.2024).

9. У Каневі вшанували Дніпробуд. URL: <https://cherkasy24.info/16609-u-kanev-vshanovuvali-dnprobud.html> (дата звернення: 11.06.2024).

10. Хойнацька Л., Щербатюк В. Економічний розвиток і суспільно-політичні процеси 1944–1991 років. Шевченків край історико-етнографічне дослідження / редкол. Є. Моїсєєв (гол.) та ін. Київ : Наук. думка, 2009. 546 с.

11. Час великих звершень. *Днірова зірка*. 1985. № 1 (8134). С. 3.

УДК 908+94(477):355.087.2(477)

Ольга Миколаївна Ісаєва,
старший науковий співробітник
науково-дослідного відділу
історико-краєзнавчих досліджень,
Шевченківський національний заповідник
(Канів, Україна)
ORCID: 0009-0002-1335-6113
Таміла Володимирівна Осипенко,
головний зберігач фондів,
Шевченківський національний заповідник
(Канів, Україна)
ORCID: 0009-0004-6342-6655

КАНІВ У КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ДОЛЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ СИЛ ОБОРОНИ УКРАЇНИ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛОНТЕРІВ

У статті розглянуто й проаналізовано джерела та матеріали про загиблих канівців-військовослужбовців Сил оборони України та волонтерів після повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України (за 2022 рік). При написанні статті використано інформацію і матеріали із Всеукраїнських, місцевих друкованих видань, інтернет-ресурсів, спогади родичів і друзів загиблих. Також подаються відомості про вшанування пам'яті загиблих воїнів у м. Каневі.

Ключові слова: Україна, Сили оборони України, російсько-українська війна, Канів, загиблі, вшанування пам'яті.

Olga Isayeva,
Senior Research Fellow,
Department of Scientific Research
of the historical and local lore studies,
Shevchenko National Reserve
(Kaniv, Ukraine)
ORCID: 0009-0002-1335-6113
Tamila Osypenko,
Leading curator of museum funds,
Shevchenko National Reserve
(Kaniv, Ukraine)
ORCID: 0009-0004-6342-6655

KANIV IN THE CONTEXT OF RUSSIAN – UKRAINIAN WAR: FATE OF SERVICEMEN OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE AND ACTIVITY OF VOLUNTEERS

In the article is regarded and analyzed the sources and materials about the perished citizens of Kaniv – servicemen of the Armed Forces of Ukraine and volunteers after the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine (for the year of 2022). During the writing of the article the information and materials of the All –Ukrainian, local printed editions

were used, internet-resources, memories of relatives and friends of the perished. Also the data about the honouring of memory of the perished servicemen in Kaniv is given.

Key words: Ukraine, the Armed Forces of Ukraine, Russian-Ukrainian war, Kaniv, perished, honouring of memory.

Актуальність теми дослідження. Із початком збройної агресії Російської Федерації (далі – РФ) проти України у березні 2014 року перед українським народом постала необхідність захисту території держави. А після повномасштабного вторгнення російської армії на територію України 24 лютого 2022 року розпочалася боротьба за існування самої нації і збереження життів мільйонів українців. Тож, сьогодні Україна відстоює свою приналежність до європейської спільноти, захищаючи основні цінності, права і свободи, що лежать в основі цивілізованого світу.

Кровопрोलитна війна в Україні, що триває одинадцятий рік, має величезний вплив на кожного громадянина України. Утім, має пройти чимало часу, щоб історики надали об'єктивну оцінку цим подіям. Тому сьогодні важливо документувати і висвітлювати розповіді про учасників російсько-української війни та волонтерського руху, збирати і систематизувати інформацію та спогади про загиблих воїнів Сил оборони України, вшанування їхньої пам'яті.

Варто зазначити, що у цій статті подано тринадцять імен загиблих канівців за 2022 рік. Але цей перелік може доповнитись у будь-який момент, оскільки час від часу відбуваються репатріації тіл (останків) загиблих оборонців України із тимчасово окупованих територій. Також на звільнених територіях (Київщина, Правобережна Херсонщина, Харківщина) і досі здійснюються пошукові заходи щодо виявлення поховань чи решток загиблих. Чимало захисників України вважаються зниклими безвісти. Звичайно, рідні чекають повернення живими, але, на жаль, частина воїнів повертаються «на щиті» після проведення експертизи ДНК.

Актуальність даної статті зумовлена зростанням інтересу суспільства до суспільно-політичних процесів, що відбуваються в Україні, та активною участю у них пересічних громадян. Також є важливим висвітлення цих подій у ЗМІ для формування почуття патріотизму серед підростаючого покоління.

Аналіз досліджень і публікацій. Під час написання статті досліджено Всеукраїнські та регіональні видання (книги, періодичні видання, інтернет-ресурси), що містять інформацію про загиблих учасників російсько-української війни, уродженців Канівщини, та членів їх родин. Також досліджено місцеві друковані джерела та інтернет-ресурси, де наведено відомості про поховання і вшанування пам'яті загиблих воїнів Сил оборони України. Частково було зафіксовано спогади родичів та друзів загиблих. Матеріали про загиблих канівців у період проведення АТО/ООС були опубліковані у наукових збірниках та періодичних виданнях [5; 6; 10].

Мета дослідження. На основі науково опрацьованих джерел здійснити ґрунтовний аналіз суспільно-політичних подій, що відбувалися в Україні, зокрема на території Канева; проаналізувати вплив цих подій на долі місцевих жителів.

Наукова новизна. Вперше зібрано і проаналізовано інформацію та матеріали про загиблих воїнів Сил оборони України, похованих у м. Канів після повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України.

Виклад основного матеріалу. У всі часи війна – це кров, біль, руйнування і величезні втрати як майна, так і людського ресурсу. Звичайно, найболючіші втрати – це людські життя як військових, так і цивільних осіб. На щастя, Канів та навколишні села не зазнали значних руйнувань і на цій території не велися бойові дії. У період проведен-

ня АТО/ООС (2014–2021) у Каневі було поховано чотирьох захисників: Андрія Петрушенка, Анатолія Чупилку, Олександра Перцева та Сергія Кобченка. Проте після повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України у лютому 2022 року до Канева почали привозити тіла загиблих воїнів із різних напрямків (фронтів) російсько-української війни. Так, 12 березня 2022 року родина Пахомова Олега Миколайовича отримала повідомлення про його загибель.

Солдат Пахомов Олег Миколайович (позивний Якут), гранатометник 3-го штурмового відділення, 3-го штурмового взводу, 1-ї штурмової роти 46-го окремого штурмового батальйону «Донбас», що входить до складу 54-ї окремої механізованої бригади (в/ч А 3220), 10 березня 2022 року під час ведення інтенсивного бою біля с. Степне Волноваського району Донецької області отримав поранення, несумісне із життям.

Олег Пахомов (Рис. 1), ветеран АТО/ООС, член ГО «Канівська спілка учасників АТО «Нескорені», народився 11 серпня 1972 року у селищі міського типу Депутатський, Республіки Саха (Якутія), РФ. Згодом родина переїхала до Канева. Працював мотористом у Канівському автопідприємстві №17151, а згодом – приватним підприємцем. Протягом 2016–2018 років брав участь у бойових діях на Сході України, мав статус учасника бойових дій. Із початком повномасштабного вторгнення РФ в Україну відразу ж став на захист рідної держави. 15 березня 2022 року Канівська Медійна/Новинна компанія «Kanos» на своїй веб-сторінці, повідомила про загибель Олега Пахомова, зазначивши, що «дату прощання із загиблим захисником буде повідомлено згодом» [12]. Громадська панахида була призначена на 18 березня 2022 року, але тіло Олега так і не вдалося евакуювати з поля бою, оскільки місце його загибелі вже перебувало під окупацією.

Рис. 1. Олег Пахомов.
Фотограф невідомий

Для родини загиблого розпочався пекельний період очікування, що розтягнувся на роки. У цей час дружина Олега, Світлана Пахомова, згадувала: «...25 років разом прожили, є що згадати та розповісти... та серце розірване, нам його не вистачає як чоловіка, як батька... Проте, дивлячись на ці обставини, розуміючи, що це війна, я усвідомлюю для себе, що я дружина Героя, він для мене є Герой, і для дітей він є Героєм України. Попри те, що Олег уродженець росії, він жив, працював, виховував дітей в Україні, він боронив Україну і життя віддав за Україну. Саме тому, що сім'я для нього була найдорожчим, у 2016 році Олег, не замислюючись, пішов в АТО, щоб захистити нас усіх, захистити країну, в якій живе його родина» [10]. До своєї родини захисник повернувся «на щиті» 2024 року. Поховали Олега Пахомова 18 липня ц. р. на Алеї Слави центрального кладовища міста Канів. У загиблого залишилися дружина, донька, син. Вічна пам'ять, честь і шана захиснику» [15, с. 2].

На вшанування пам'яті Олега Пахомова біля пам'ятного знака «Захисникам України» у Каневі було встановлено меморіальну табличку. Рішенням виконавчого комітету Канівської міської ради Олега Пахомова було нагороджено Почесною відзнакою Канівського міського голови «За заслуги перед містом Канів» (посмертно).

Наприкінці березня 2022 року ще одна канівська родина отримала сповіщення про загибель рідної людини: 22 березня 2022 року командир танкового взводу танкової роти танкового батальйону 36-ї окремої бригади морської піхоти імені контрадмірала Михайла Білинського (в/ч А 2802), майстер-сержант Євгеній Ігорович Федоришин (Рис. 2), перебуваючи у місті Маріуполі Донецької області, під час виходу Сил оборони України із заводу Ілліча загинув унаслідок вибухової травми і 100% опіку тіла під час танкового бою з противником. Тіло загиблого із поля бою винести не вдалося, тож родина чекала на його повернення майже рік. «Відданий Україні та присязі Герой боронив країну, мужньо виконуючи обов'язок воїна. Свій останній бій захисник прийняв ще 22 березня минулого року, виконуючи бойове завдання під Маріуполем. Втім, повернути Героя вдалося лише зараз. У захисника залишились дружина, син, донька та сестри», – у лютому 2023 року сповіщала Канівська Медійна/Новинна компанія «Kanos» на своїй веб-сторінці [14]. Поховали Євгенія Федоришина 15 лютого 2023 року на Алеї Слави центрального кладовища Канева.

Народився Федоришин Євгеній 31 серпня 1969 року у м. Кривий Ріг Дніпропетровської області. Після одруження переїхав до Канева. У цивільному житті працював за фахом будівельника. Чоловік боронив територіальну незалежність України з 2015 року, під час АТО/ООС. Із початком повномасштабного вторгнення Росії виконував бойові завдання у м. Маріуполь Донецької області.

На вшанування пам'яті Євгенія Федоришина біля пам'ятного знаку «Захисникам України» у Каневі було встановлено меморіальну табличку. Рішенням виконавчого комітету Канівської міської ради Євгенія Федоришина нагороджено Почесною відзнакою Канівського міського голови «За заслуги перед містом Канів» (посмертно).

«27 квітня 2022 р. у Каневі, в Шевченківському центрі відбулася панахида та прощання із загиблим воїном Євгеном Слюсаренком, який віддав життя за Україну. Загиблий Євген Слюсаренко, онук канівської волонтерки Ніни Кулик, похований у Каневі, звідки йде його козацьке коріння...» – повідомляла місцева газета «Дніпрова зірка» на початку травня 2022 року. Тут же подавався некролог від колективу Київського університету імені Бориса Грінченка, де навчався Євген на III курсі факультету інформаційних технологій. Зокрема, у повідомленні зазначалося: «22 квітня 2022 року на полі бою з окупаційними військами РФ під час виконання бойового завдання Євген Слюсаренко та декілька його побратимів загинули під час вибуху ворожої міни. Він прийняв останній бій на Харківщині у 58-й день від початку нової фази війни проти України, захищаючи нашу країну від окупантів. Євген був і залишається у нашій пам'яті справжнім патріотом України!» [13].

Народився Євген Слюсаренко (Рис. 3) 25 грудня 2001 року в Києві. По материнській лінії рід походить із Канева: з діда-прадіда проживали на Ісковщині. Його бабуся, Ніна Кулик, виховувала хлопця із тримісячного віку до семи років, а коли він підріс, то вихідні та шкільні канікули проводив у Каневі. За спогадами бабусі, хлопець був

Рис. 2. Євгеній Федоришин.
Фотограф невідомий

дуже жвавим та непосидючим, намагався завжди і в усьому бути першим. Із 6-річного віку займався футболом, згодом – бальними танцями і плаванням, вивчав англійську мову. Захопився боксом і 2018 року виборов звання чемпіона України із бойового мистецтва панкратіону, а наступного року став призером чемпіонату України з греплінгу. Із 2019 року – студент Київського університету імені Бориса Грінченка.

Слюсаренко Євген Євгенович (позивний «Греплер»), солдат, кулеметник стрілецького відділення стрілецького взводу в/ч А 6175 Сил спеціальних операцій (далі – ССО) Збройних Сил України (далі – ЗСУ), із першого дня повномасштабного вторгнення воював у складі добровольчого батальйону. Учасник оборони Києва та важких боїв під Бучею, Гостомелем, Бородянкою, Мощуном. Згодом доєднався до ССО ЗСУ. Востаннє був у Каневі на початку квітня 2022 року, втішаючи свою бабусю, сказав їй: «... не плач, я ж залізний».

Наприкінці квітня Євген разом із побратимами вирушив на Харківщину, де бійці ССО відкрили місцезнаходження ворожого угруповання, причетного до звірств у Бучі. У ході спецоперації значну частину ворогів вдалося знищити. Але на підмогу противнику прибули танки. Наші воїни отримали наказ на відхід, утім Євген затримався: хотів підірвати ворожий танк, щоб забезпечити відхід побратимів. Оскільки наявні засоби зброї виявилися не ефективними проти цієї модифікації, танк підбити не вдалося. Євген майже останнім покинув місце бою, і ці декілька секунд виявилися фатальними. При відході група потрапила під мінометний обстріл, який корегувався дроном із повітря. Ухиляючись від обстрілу, машина наїхала на протитанкову міну, внаслідок вибуху якої загинули четверо воїнів, серед яких і Євген Слюсаренко.

На вшанування загиблого Євгена Слюсаренка було встановлено меморіальні дошки на будівлях навчальних закладів, де вчився майбутній воїн: Київський природничо-науковий ліцей № 145 та Київський університет імені Бориса Грінченка. Нагороджений орденами «За мужність III ступеня» та «За вірність присязі» (посмертно), медаллю «За оборону рідної держави» (посмертно), Грамотою пошани та скорботи від Головнокомандувача ЗСУ генерала Валерія Залужного (посмертно). Біля пам'ятного знака «Захисникам України» у Каневі було встановлено меморіальну табличку з іменем Євгена Слюсаренка. Похований у Каневі на Ісковщині. У хлопця залишились батьки, молодший брат, дідусь і бабуся.

21 травня 2022 року у Каневі прощалися зі старшим солдатом Вадимом Анатолійовичем Юрченком (Рис. 4). Загиблий воїн боронив Україну у складі 110-ї окремої механізованої бригади ім. генерал-хорунжого Марка Безручка (в/ч А 4007) на посаді стрільця-помічника гранатометника 1 механізованого відділення, 2 механізованого взводу, 3 механізованої роти, 3 механізованого батальйону. Загинув 14 травня 2022 року під час виконання службових обов'язків в районі населеного пункту Авдіївки Донецької області.

Рис. 3. Євген Слюсаренко.
Фотограф невідомий

Вадим народився 13 січня 1988 року у Каневі, де і закінчив загальноосвітню школу № 3. Упродовж 2005–2006 років навчався у Степанецькому аграрному ліцеї на кухара. Більше 10 років працював на підприємствах МХП «Миронівський хлібопродукт». Упродовж 2015–2016 років брав участь у зоні проведення АТО, мав статус учасника бойових дій. Разом із дружиною виховував двох доньок. Особливо турботливо ставився до своїх дітей та намагався увесь вільний час проводити з ними. Дуже любив рибалку і завжди брав із собою своїх донечок. Власне, і діти дуже любили батька.

Після початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України 22 квітня 2022 року був призваний до лав ЗСУ. Його підрозділ виконував бойові завдання в районі Авдіївки. 14 травня 2022 року загинув у результаті масованого артилерійського обстрілу позицій ЗСУ. Старша донька, якій на той час виповнилося 11 років, відразу ж відчула, що із батьком сталася якась біда. Як згадує дружина Вадима, із 14 травня зв'язку з чоловіком не було. Дитина плакала і казала, що з татом не все гаразд. Її намагалися втішити, мовляв, відсутній зв'язок чи батько загубив телефон. На жаль, передчуття доньки справдилися. І досі діти тяжко переживають втрату батька.

Поховано Вадима Юрченка у Каневі на Алеї Слави центрального кладовища. У нього залишились батьки, дружина і дві донечки. На вшанування пам'яті воїна біля пам'ятного знака «Захисникам України» у Каневі було встановлено меморіальну табличку. Рішенням виконавчого комітету Канівської міської ради Вадима Юрченка нагороджено Почесною відзнакою Канівського міського голови «За заслуги перед містом Канів» (посмертно) [18].

На початку серпня 2022 року страшна звістка надійшла до родини Вдовенка Віталія. У сповіщенні йшлося, що командир відділення кулеметного взводу стрілецького батальйону 58-ї окремої мотопіхотної бригади імені гетьмана Виговського (в/ч А 1376), старший сержант Вдовенко Віталій Валерійович (Рис. 5), загинув від поранень несумісних із життям, отриманих під час ворожого обстрілу м. Бахмут Донецької області.

Народився Віталій Вдовенко 25 січня 1977 року у с. Грищенці Канівського району Черкаської області (із 2021 належить до Бобрицької ОТГ Черкаського району Черкаської області – прим. авт.). До дев'ятого класу навчався у рідному селі в місцевій школі, а далі продовжив навчання у Канівській загальноосвітній школі I–III ступенів №2. Професійну освіту здобув у Ржищівському будівельному технікумі. Одружився і з родиною проживав у Каневі, виховував доньку та сина. Віталій працював на місцевому підприємстві «Ергопак». Та із початком повномасштабної війни Віталій Вдовенко добровільно пішов до лав ЗСУ. Спочатку його підрозділ дислокувався в Каневі, та згодом військових перевели на інші фронти. З 30 червня Віталій виконував бойові завдання на Бахмутському напрямку.

За спогадами дружини Віталія, востаннє вони розмовляли надвечір 7 серпня. І в трубку жінка почула звуки вибухів. Чоловік сказав, що починається обстріл, погово-

*Рис. 4. Вадим Юрченко. 12.05.2022.
Фотограф невідомий*

римо завтра. Втім оте «завтра» для Віталія Вдовенка не настало: внаслідок прямого попадання ворожого снаряда у бліндаж загинули всі, хто в ньому перебував, зокрема і Віталій. Тіло воїна привезли «на щиті» через місяць після загибелі, опізнаний за експертизою ДНК. Прощалися із Віталієм Вдовенком 9 вересня 2022 року. У нього залишилися мати, дружина та двоє дітей. Похований у с. Грищенці.

На вшанування пам'яті Віталія Вдовенка біля пам'ятного знаку «Захисникам України» у Каневі було встановлено меморіальну табличку. Рішенням виконавчого комітету Канівської міської ради Віталія Вдовенка нагороджено Почесною відзнакою Канівського міського голови «За заслуги перед містом Канів» (посмертно).

28 серпня 2022 року канівці прощалися із Романом Васильовичем Левченком (позивний «Льова»), військовослужбовцем 49-го окремого стрілецького батальйону «Карпатська Січ» Сухопутних військ ЗСУ, уродженцем Канева (Рис. 6). Загинув Роман 24 серпня при виконанні службових обов'язків під час бойових дій поблизу населеного пункту Вірнопілля Харківської області унаслідок бойового зіткнення із військами РФ. Його побратим згадує: «Він ніколи не відмовлявся від будь-яких завдань, доручених йому. Рвався постійно вперед, хоча бойового досвіду не мав. Коли почалась війна (повномасштабне вторгнення РФ на територію України – прим. авт.), пішов у тероборону Канева. Потім перейшов у «Карпатську Січ». Дуже гордився тим, що був карпатським січовиком. Добрим та щирим був. Завжди був готовий прийти на допомогу» [3, с. 1]. У воїна залишилися батьки і двоє дітей.

Народився Роман Левченко 27 січня 1980 року. За спогадами сестри, він був «звичайний хлопець, якого виховували мама та бабуся, був неймовірно добрим та мав глибоку емпатію. Він відчував людей на якомусь глибинному рівні, душею. Мабуть за це його так обожнювали дівчата. Романа завжди приваблювали пригоди. Йому було важко втриматися на одному місці. Маючи професію зварника та будівельника, він працював у різних країнах. Він був майстром авторської декоративної ковки. Його роботами захоплювалися замовники та керівництво.

Свою особливість бути душею компанії Роман із цивільного життя переніс й у військове. Він умів об'єднувати навколо себе людей, підтримати у важку хвилину, підбадьорити тих, хто занепав ду-

Рис. 5. Віталій Вдовенко.
Фотограф невідомий

Рис. 6. Роман Левченко.
Фотограф невідомий

хом. Як згадують його побратими, Льова ніколи не цурався нарядів на позиціях. Завжди був готовий підмінити побратима. Суцільний позитив на тлі глибокого патріотизму та любові до Батьківщини. Адже до лав ЗСУ Роман став добровольцем.

Я пам'ятаю ту радість у голосі, ту гордість, з якою він повідомив про вручення шеврона батальйону «Карпатська Січ» – Для нього це була велика честь стати офіційно Січовиком.

Після загибелі брата я продовжила підтримувати зв'язок та допомагати побратимам Ромчика. Це мій обов'язок – продовжити справу мого брата і допомагати боронити Неньку Україну. За що й отримала свій власний шеврон волонтера Карпатська Січ.

Після загибелі сина, для мами тепер всі військові стали її дітьми. Вона невтомно плете адаптивні шкарпетки для поранених військових в госпіталь, та є активною учасницею волонтерської спілки «Містер Шкарпетка», що займається теплими речами для військових.

Роман – мужній воїн, справжній козак та гордість своєї Батьківщини. Ми сумуємо за тобою. Ти навіки в наших серцях».

Тож після 24 лютого 2022 року Роман не вагаючись пішов на захист рідної землі, хоч ніколи не тримав зброю у руках. На вшанування пам'яті Романа Левченка біля пам'ятного знаку «Захисникам України» у Каневі встановлено меморіальну табличку. Рішенням виконавчого комітету Канівської міської ради Романа Левченка нагороджено Почесною відзнакою Канівського міського голови «За заслуги перед містом Канів» (посмертно).

Через два дні після похорону Романа Левченка до Канева надійшла ще одна страшна звістка: 29 серпня 2022 року поблизу смт. Покровське Синельниківського району Дніпропетровської області під час ракетного обстрілу зі сторони Збройних сил РФ загинули канівці: старший солдат Горідько Олег Іванович (Рис. 7), старший механік відділення технічного обслуговування взводу забезпечення 1 самохідно-артилерійського дивізіону бригадної артилерійської групи 53-ї окремої механізованої бригади імені князя Володимира Мономаха (в/ч А 0536), та волонтер Зазірний Григорій Михайлович (Рис. 8). Ця болюча втрата шокувала містян, оскільки чоловіків знали як волонтерів і українських патріотів чи не кожен мешканець Канева та найближчих сіл. Їм довіряли, через них передавали речі та продукти на фронт ще із 2014 року. Співпрацював із ними і Шевченківський національний заповідник (далі – Заповідник), зокрема, автори статті знали цих чоловіків особисто. Через Олега Горідька передавали кошти як волонтерську допомогу для поїздок на передову, і звідти він привозив майбутні експонати для фондів Заповідника. Олег і Григорій часто брали участь у патріотичних наукових та культурно-освітніх заходах, допомагали в їх організації.

Рис. 7. Олег Горідько. Фотограф невідомий

Рис. 8. Григорій Зазірний.
Фотограф невідомий

Олег Горідько народився у м. Городище Черкаської області 6 листопада 1977 року. Із родиною проживав у Каневі. Григорій Зазірний народився у Каневі 4 грудня 1980 року. Закінчив Канівську ЗОШ № 2 і продовжив навчання у Бобринському ПТУ № 7 за спеціальністю механік-зварювальник. Після здобуття освіти працював на різних підприємствах м. Канева, а останні роки – на міській газорозподільній станції. Чоловіки товаришували, мали спільні погляди і все робили разом. Олег займався ремонтом автомобілів. У 2014 році брав участь у бойових діях у зоні проведення АТО. Після повернення додому почав займатися волонтерською діяльністю, залучивши до цієї справи своїх друзів Григорія Зазірного та Віталія Прокопця. Чоловіки ремонтували вживані авто для військових потреб, збирали провізію та возили все це на лінію бойового зіткнення. Вони тісно співпрацювали із Канівським волонтерським центром допомоги воїнам АТО/ООС, що розпочав свою діяльність навесні 2015 року. Як згадував сам Олег Горідько, перша така поїздка відбулася у лютому 2015 року. Їхали на фурі, вантажопідйомність якої складала 10 тон. Везли для українських військових дрова, воду, продукти, одяг, речі першої необхідності тощо. У ту першу поїздку потрапили у Краматорську під обстріл «Градами». У березні цього ж року відбулася друга поїздка теж фурую. А із літа 2015 року чоловіки їздили на фронт власним транспортом: мікроавтобусом Віталія Прокопця чи легковим автомобілем із причепом Олега Горідька. Волонтерську допомогу доставляли у різні бойові підрозділи, як у бригади ЗСУ, так і добровольчі формування.

Олег щиро радів будь-якій допомозі. Згадується один випадок, свідками якого були автори статті. Наприкінці 2015 року Олег зайшов до волонтерського центру. На обличчі – радісна усмішка: «Уявляєте, зателефонував до мене незнайомий чоловік, запропонував зустрітись і передав 2400 доларів на ремонт автомобіля для військових». І такі випадки були не поодинокі, оскільки канівці шукали перевірених, надійних волонтерів, щоб через них робити посильні вклади у майбутню перемогу. Саме такими були Олег і Григорій.

Упродовж 2019–2020 років Олег Горідько служив у 53-й ОМБр ім. князя Володимира Мономаха. 2021 року повернувся додому і продовжив займатися волонтерською справою. Із початком повномасштабної війни Олег та Григорій стали до лав добровольчого формування територіальної громади. Згодом Олег повернувся до рідної бригади. У серпні 2022 року Григорій Зазірний приїхав до свого друга у відпустку, щоб допомогти із ремонтом техніки. Тому того трагічного ранку, 29 серпня 2022 року, ворожі ракети одночасно обірвали життя обох чоловіків.

30 серпня 2022 року на своїй сторінці у соціальній мережі «Facebook» дружина Олега Горідька, Олександра, поширила щемливі дописи, звернені до коханого чоловіка та його найкращого друга: «Мій Коханий... Єдиний... Перший і на Вікі... я би віддала кожену секунду цього нікчемного тепер життя... щоби повернути хоч на мить Тебе... Величезне Кохання пронесли ми крізь роки... таке Кохання зустрічається раз на тисячу літ... Ти так Кохав мене..., але вибрав Україну... і вона забрала тебе у мене... від цієї думки розривається мій світ на мільйон частин... душа розірвана в шмаття зжирє мене зсередини... цей пекельний біль не спинити нічим... Ти приходив до мене вночі... цілував і обіймав, а я гріла тобі ніжки, бо вони такі тепер холодні... Я ЛЮБЛЮ ТЕБЕ мій Герою!!!!!! І якщо найсильнішим бажанням було 4.5.0..., то тепер я хочу до Тебе..., адже терпіти такі муки це нестерпно...», «Більше 20 років Гриша був надійним другом мого Олега. Всі 8 років вони разом працювали задля Перемоги України!!! Коли чоловік поїхав у 2014 році... потім кожену волонтерську поїздку, майже щомісяця, потім 2019, 2020 роки, коли я залишалася одна, Гриша чітко виконував розпорядження мого Олега – відвозив мене, привозив, купував те, що було мені необхідно і часто приносив квіти, які чоловік передавав мені через нього... жартома я називала його «двоюрядним чоловіком...». З перших днів повномасштабного

вторгнення ненависної сволоти, вони разом взяли зброю в руки і захищали нашу країну ... вони не спали ночами... тихо, нікому не розповідаючи, ніде не писали, а працювали разом з нашим кумом Юрієм Савоником і волонтерами Польщі, – зустрічали на кордоні, привозили в Канів, ремонтували, споряджали чим потрібно, а Вони знали чим потрібно, 5 позашляховиків... потім відвозили їх нашим хлопцям на схід... потім поїхали, тому що «Ми там потрібніші»... я іноді говорила чоловіку: «Я ні до кого тебе не ревную.., тільки до Гриші»... Загинули разом, поруч, в одну мить... Вони наші Герої України!» [8].

Канівці прощалися із Олегом Горідьком та Григорієм Зазірним 1 вересня 2022 року. Поховали героїв поряд на Алеї Слави центрального кладовища Канева. В Олега залишилися дружина і донька, а в Григорія – дружина, донька і сестра. На вшанування їхньої пам'яті у Каневі, біля пам'ятного знака «Захисникам України», встановлено меморіальні таблички. Рішенням виконавчого комітету Канівської міської ради обох чоловіків нагороджено Почесними відзнаками Канівського міського голови «За заслуги перед містом Канів» (посмертно).

На початку вересня 2022 року ще одна канівська родина втратила зв'язок із своїм рідним: під час виконання бойового завдання в районі населеного пункту Сухий Ставок Херсонської області зник безвісти солдат Сергій Петрович Алексеєнко (Рис. 9), стрілець-помічник гранатометника механізованого відділення бойової машини 57-ї окремої мотопіхотної бригади імені кошового отамана Костя Гордієнка (в/ч А 1736). Народився Сергій Алексеєнко 8 червня 1976 року у м. Нова Каховка, що на Херсонщині. Коли хлопцю виповнилося 10 років, родина переїхала до Канева. Закінчив місцеву загальноосвітню школу № 4 та Бобрлицьке ПТУ № 7. Працював на різних підприємствах міста Канева, захоплювався рибалкою.

Після повномасштабного вторгнення РФ в Україну, добровільно пішов до лав ЗСУ. Із квітня 2022 року перебував у зоні активних бойових дій. Отримавши сповіщення про зниклого безвісти, рідні шукали Сергія серед полонених більше року, сподіваючись, що він живий. На жаль, дива не сталося: «... Сергій Алексеєнко загинув на території Херсонської області 3 вересня 2022 року. У лавах ЗСУ він обіймав посаду помічника гранатометника бойової машини. Поховали воїна 13 жовтня 2023 року. У захисника залишилися дружина та донька» [11].

Рішенням виконавчого комітету Канівської міської ради Сергія Алексеєнка нагороджено Почесною відзнакою Канівського міського голови «За заслуги перед містом Канів» (посмертно). А біля пам'ятного знака «Захисникам України» у Каневі встановлено меморіальну табличку з його ім'ям. Похований воїн у Каневі на кладовищі мікрорайону Костянець поряд із могилою матері.

У вересні 202 року за нез'ясованих обставин у м. Мирноград Покровського району Донецької області загинув канівець Бойко Сергій Борисович (16.09.1969 – 10.09.2022). Сергій Бойко (Рис. 10), солдат, навідник 1-го механізованого відділення 3-го механізованого взводу 1-ї механізованої роти 2-го механізованого батальйону 115-ї окремої меха-

Рис. 9. Сергій Алексеєнко.
Фотограф невідомий

нізованої бригади (в/ч А 4053) ЗСУ. На жаль, авторам статті не вдалося знайти інформацію щодо загиблого воїна та зв'язатися із родичами. Відомо, що Сергій Бойко був одружений, призваний до лав ЗСУ у березні 2022 року. Похований у Каневі на кладовищі мікрорайону Костянець. На вшанування пам'яті воїна біля пам'ятного знаку «Захисникам України» у Каневі встановлено меморіальну табличку.

У жовтні 2022 року ще до однієї канівської родини надійшла страшна звістка. Побратими Олександра Погребняка повідомили брата про його смерть, хоча офіційного повідомлення на той час ще не було. Дружині про втрату деякий час не казали, хоч зв'язок зі своїм чоловіком було втрачено вже кілька днів. За спогадами дружини, Олександр востаннє зателефонував близько першої години ночі 17 жовтня 2022 року. Просив не хвилюватися, бо зв'язку не буде кілька днів, оскільки їхній підрозділ передислоковують на інше місце. Згодом дружина отримала офіційне сповіщення про те, що Погребняк Олександр Іванович (Рис. 11) молодший сержант, головний сержант-командир танка, 3-го танкового взводу, 12-ї танкової роти, 4-го танкового батальйону 4-ї окремої танкової бригади імені гетьмана Івана Виговського (в/ч А 7015) зник безвісти 19 жовтня 2022 року в районі населеного пункту Нова Кам'янка Бериславського району Херсонської області. Рідні сподівалися, що Олександр живий, перебуває у полоні, але, на жаль, він загинув. Майже через дев'ять місяців воїн повернувся «на щиті». Рештки тіла опізнали за експертизою ДНК у морзі Кривого Рогу. Поховали Олександра Погребняка 8 липня 2023 року на центральному кладовищі м. Канева (Алея Слави). У загиблого залишилися мати, сестра, дружина, донька та двоюрідний брат [7].

Народився Олександр Погребняк 7 вересня 1976 року у Каневі. Навчався у Канівській загальноосвітній школі № 6 та у місцевому ПТУ № 23. За фахом електрик. Деякий час працював у пожежній частині електромеханічного заводу «Магніт», згодом виготовляв меблі у приватному підприємстві (власник – Сергій Пікула), останнє місце працевлаштування – ТОВ «Канів – СГЕМ». Любив зимову рибалку, тож у вільний час виходив на лід. Хороший сім'янин та турботливий батько.

*Рис. 10. Сергій Бойко.
Фотограф невідомий*

*Рис. 11. Олександр Погребняк.
Фотограф невідомий*

Упродовж 2014–2015 років був учасником бойових дій в зоні проведення АТО. 24 лютого 2022 року пішов до Канівського територіального центру комплектування та соціальної підтримки (далі – ТЦК та СП), втім у той день там стояла величезна черга, тому сказали чекати дзвінка. Олександра викликали 4 березня, із того часу і до загибелі обороняв Україну у лавах ЗСУ.

На вшанування пам'яті Олександра Погребняка біля пам'ятного знака «Захисникам України» у Каневі встановлено меморіальну табличку. Рішенням виконавчого комітету Канівської міської ради воїна нагороджено Почесною відзнакою Канівського міського голови «За заслуги перед містом Канів» (посмертно).

На початку грудня 2022 року канівці прощалися із солдатом Тертичним Віталієм, який помер унаслідок отриманих поранень 4 грудня у Дніпропетровській обласній клінічній лікарні імені І. Мечникова (м. Дніпро). Тертичний Віталій Сергійович (Рис. 12), сапер інженерно-саперного відділення 110-ї окремої механізованої бригади імені генерал-хорунжого Марка Безручка (в/ч А 4007) отримав тяжкі поранення 26 листопада на Авдіївському напрямку. Група бійців у складі чотирьох осіб на автомобілі поверталася із завдання на місце дислокації підрозділу і потрапила під мінометний вогонь, який із повітря корегував дрон. Із групи двоє осіб зазнали поранень різного ступеня тяжкості, зокрема і Віталій. Більше тижня лікарі боролися за його життя. За спогадами дружини, яка весь час перебувала у лікарні, він був у вкрай тяжкому стані, і до нього пускали лише на кілька хвилин. На жаль, врятувати воїна не вдалося. У захисника залишилася любляча родина, рідні, друзі та побратими.

Рис. 12. Віталій Тертичний.
Фотограф невідомий

Віталій Тертичний народився 17 березня 1982 року в Каневі. Закінчив Канівську загальноосвітню школу № 6. Продовжив навчання у Канівському ПТУ № 23, а згодом – у Маслівському державному аграрному технікумі імені Прокопа Гаркавого. Після здобуття освіти працював у комунальному підприємстві «Місто», санаторній школі-інтернаті та займався виробництвом м'ясо-молочної крафтової продукції. Упродовж 2015–2016 років Віталій Тертичний боронив рідну землю у зоні проведення АТО. Із початком повномасштабної війни він вдруге, не вагаючись, став до лав ЗСУ на захист України.

7 грудня виконком Канівської міськради ухвалив рішення «Про нагородження Почесною відзнакою Канівського міського голови «За заслуги перед містом Канів» Тертичного В. С. (посмертно)» [1, с. 1] та 14 лютого 2023 року – медаллю «Захиснику Вітчизни» (посмертно) [4]. Біля пам'ятного знака «Захисникам України» у Каневі встановлено меморіальну табличку з його ім'ям.

Наприкінці 2022 року канівці прощалися з ще одним воїном: «Олександр Вікторович Гуцаленко, 1991 року народження. Солдат, оператор взводу протитанкових керованих ракет... загинув 10 грудня 2022 року в районі населеного пункту Верхньокам'янське на Донеччині» [2].

Народився Олександр Гуцаленко у Каневі 30 жовтня 1991 року. Закінчив Канівську ЗОШ № 3. Продовжив навчання у приватному вищому навчальному закладі «Міжнародна академія екології та медицини» (м. Київ) за спеціальністю стоматолог. Утім, стоматологічною практикою не займався. Деякий час працював у місцевій службі таксі, а до лютого 2022 року ремонтував мобільні телефони, нотбуки та інші гаджети. Любив ходити з батьком на полювання. Із кінця лютого 2022 року разом зі своїм другом Олександром Жаданом перебував у Канівській теробороні, а згодом обидва хлопці поповнили лави Сил оборони України. Олександр Гуцаленко (Рис. 13) потрапив до військової частини (А 4017) 14 червня 2022 року. За спогадами матері Олександра Жадана, Валентини Петрівни, вона зателефонувала до сина 10 грудня, щоб привітати його із днем народження. Той був дуже сумний і повідомив про смерть свого друга Сашка Гуцаленка.

За офіційною версією, Олександр Гуцаленко (позивний «Гуцул») отримав осколкове поранення несумісне із життям. Батько воїна їздив у м. Дніпро, у морг, на впізнання свого сина. Поховали Олександра 15 грудня у Каневі на Алеї Слави центрального кладовища Канева. У військовослужбовця залишились мама, батько та молодший брат [16].

19 грудня 2022 року рішенням виконавчого комітету Канівської міської ради Гуцаленка О. В. нагороджено почесною відзнакою Канівського міського голови «За заслуги перед містом Канів». А біля пам'ятного знака «Захисникам України» у Каневі встановлено меморіальну табличку з його ім'ям.

Висновки. Історичні події, пов'язані з російсько-українською війною, мають визначальний вплив на подальше існування української нації та майбутнє української державності. «24 лютого вночі розпочалася війна. Путін, із задоволено гордою посмішкою, майже скоромовкою оголосив вирок мільйонам українців, сповістивши про початок своєї «спецоперації». Всі ми з різним ступенем жаху та недовіри очікували на цю подію. Але ніхто не думав, що після восьми років трагедії (стриманої для всієї країни й повноцінної – для патріотів, що мешкали в Криму та на Донбасі), станеться те, що ми побачили 24 лютого – повномасштабна агресія на всій території. Мільйони людей залишили домівки. Військові прийняли перший бій.

У цей момент світові інформаційні агенції відкрили відлік кінця нашої державності. На їхній погляд, тільки Путін особисто мав вирішити долю нашої країни – територіальний поділ та маріонетковий уряд або повне знищення» [17, с. 3]. Але Україна вистояла завдяки тисячам воїнів, які ще вчора жили звичайним життям і не могли передбачити, що доведеться захищати суверенітет держави зі зброєю в руках. Багато наших захисників полягли, захищаючи рідну землю. Незважаючи на тяжкість завдань, наші загиблі Герої залишалися вірні військовій присязі, виявляли стійкість і мужність у бою за нашу

Рис. 13. Олександр Гуцаленко.
Фотограф невідомий

Батьківщину. Війна вже забрала тисячі життів і зруйнувала чимало людських доль. Тому обов'язок кожного громадянина України – пам'ятати, якою ціною здобувається майбутнє нашої держави, і шанувати кожного, хто віддав найцінніше – своє життя.

Список використаних джерел:

1. Віталій Тертичний віддав життя за нас. *Дніпрова зірка*. 2022. 12 грудня. (№ 50). С. 1.
2. Вічна пам'ять Захисникам України, низький уклін та щирі співчуття їхнім родинам Канів. URL: <https://www.rayrada.ck.ua/7075-vichna.html> (дата звернення: 22.08.2024).
3. Гламаздіна М. У Каневі поховали бійця добровольчого батальйону «Карпатська Січ» Романа Левченка. *Дніпрова зірка*. 2022. 1 вересня. (№ 35). С. 1.
4. Двох черкаських воїнів посмертно відзначено державними нагородами. URL: <https://procherk.info/news/viyna/108669-dvoh-cherkaskih-voyniv-posmertno-vidznacheno-derzhavnimi-nagorodami> (дата звернення: 22.08.2024).
5. Ісаєва О. М., Осипенко Т. В. Вихідці з Канівщини, загиблі в зоні проведення АТО: біографії, спогади, вшанування пам'яті. *Літопис історії України: новітня доба*. Зб. матеріалів наук.-практ. конф. 4 грудня 2019 року / редкол.: П. Я. Степенькіна (відп. ред.) та ін. Корсунь-Шевченківський : ФОП Майдаченко І. С., 2020. 320 с. С. 241–247.
6. Ісаєва О., Осипенко Т. Втрати Канівщини у зоні проведення Антитерористичної операції (2014–2017). Вшанування пам'яті загиблих. *Матеріали III–IV Науково-краєзнавчих Сорокопудівських читань: Історія Канівщини в контексті історії України: минуле і сьогодення*. Канів, 17 вересня 2020, 20 жовтня 2022. Канів / Упорядники: О. М. Ісаєва, В. М. Коваленко, С. А. Брижицька, Т. В. Осипенко. Київ : «Панмедія», 2023. 334 с. : іл. С. 235–247.
7. На війні загинув військовий із Канева Олександр Погребняк. URL: http://kanos.com.ua/na-vijni-zahynuv-vijskovuj-iz-kaneva-oleksandr-pohrebnyak/?doing_wp_cron=1724317934.4245619773864746093750. (дата звернення: 22.08.2024).
8. Олександра Горідько: сторінка у соціальній мережі «Facebook». URL: <https://www.facebook.com/GoridkoA>. (дата звернення: 30.08.2022).
9. Осипенко Т., Ісаєва О. Українські військовики на італійській фотовиставці 2018 року (Рубрика «Історія музейного експоната»). *Чернеча гора*. 2024. № 1 (37).
10. Платформа пам'яті Меморіал. Загиблі у війні Росії проти України. Олег Пахомов. 10 березня 2022 р. URL: <https://www.victims.memorial/people/oleg-parhomov>. (дата звернення: 30.07.2024).
11. Троє військових – Сергій Алексеєнко, Дмитро Малюк та Сергій Терещенко нагороджені посмертно відзнаками «За заслуги перед містом Канів». URL: <https://vycherпно.ck.ua/troje-vijskovyh-otrymaly-posmertni-vidznaky-za-zaslugu-pered-mistom-kaniv/> (дата звернення: 22.08.2024).
12. У бою під Волновахою загинув Канівський ветеран АТО Олег Пахомов. URL: <http://kanos.com.ua/u-boyu-pid-volnovaohou-zahynuv-kanivskiy-veteran-ato-oleh-pahomov/> (дата звернення: 15.03.2022).
13. У Каневі попрощалися із загиблим на війні з Росією добровольцем, 20-річним Євгеном Слюсаренком. *Дніпрова зірка*. 2022. 5 травня. № 9–10. URL: <https://www.dniprowazirka.com.ua/page.php?c=10558> (дата звернення: 05.05.2022).
14. У Каневі попрощаються із воїном Євгенієм Федоришиним, який загинув ще у березні. URL: http://kanos.com.ua/u-kanevi-poproschayutsya-iz-vojinom-evhenijem-fedoryshynym-yakuj-zahynuv-sche-u-berezni/?doing_wp_cron=1723886556.0138630867004394531250 (дата звернення: 14.02.2023).
15. У Каневі поховали Олега Пахомова, котрий загинув на Донеччині у березні 2022 р. *Дніпрова зірка*. 2024. 25 липня. (№ 30).
16. Черкашанин отримав відзнаку «За заслуги перед Каневом» посмертно. URL: <https://suspilne.media/cherkasy/343408-cerkasanin-otrimav-vidznaku-za-zaslugi-pered-kanevom-posmertno>. (дата звернення: 22.08.2024).
17. Шостий місяць війни. Хроніка подій. Промови та звернення Президента Володимира Зеленського / уряд. О. В. Красовицький та ін. Харків : Фоліо, 2022. 350 с.
18. 21 травня в Каневі попрощалися із Юрченко Вадимом Анатолійовичем. URL: <https://vycherпно.ck.ua/zagynuv-za-ukrayinu-u-kanevi-poproshhalysya-iz-poległym-geroyem/> (дата звернення: 23.05.2022).

НАУКОВЕ ЖИТТЯ: ПОДІЇ, ФАКТИ, ВІДГУКИ
SCIENTIFIC LIFE: EVENTS, FACTS, REVIEWS

УДК 821.161.2.09

Vita Василівна Дзима,
*завідувач науково-дослідного відділу
охорони пам'яток історії, культури та природи,
Шевченківський національний заповідник
(Канів, Україна)*

ORCID: 0000-0002-2547-7951

Ганна Іванівна Манжара,
*провідний зберігач фондів
науково-дослідного відділу фондової роботи,
Шевченківський національний заповідник
(Канів, Україна)*

ORCID:0009-0001-7614-2203

ВЕРТИКАЛЬ ЖИТТЯ РАЇСИ ТАНАНИ
До 80-річчя з дня народження (1944–2023)

Vita Dzyna,
*Head of the Department
of historical, cultural and natural preservation,
Shevchenko National Reserve
(Kaniv, Ukraine)*

ORCID: 0000-0002-2547-7951

Ganna Manzhara,
*the leading fund custodian,
Scientific department of fund work
Shevchenko national reserve
(Kaniv, Ukraine)*

ORCID: 0009-0001-7614-2203

RAISA TANANA'S VERTICAL OF LIFE
Dedicated to 80 th anniversary of her birthday (1944–2023)

Прикладом для багатьох поколінь хранителів Шевченківського Меморіалу є науковиця, дослідниця історії Тарасової Гори, заслужений працівник культури України – Раїса Василівна Танана.

Раїса Василівна народилася 27 жовтня 1944 року в с. Велика Рогозянка Золочівського району Харківської області. У 1962 році закінчила з відзнакою Велико-рогозянську середню школу. Цього ж року вступила до Харківського педагогічного інституту імені Г. С. Сковороди на філологічний факультет, після закінчення якого (1967) викладала українську мову та літературу в Бабаївській середній школі на Харківщині. (Рис. 1).

У 1971–2017 роках працювала в Шевченківському національному заповіднику: з 1971 по 1974 роки – науковим співробітником відділу «Життя і творчість Т. Г. Шевченка», з 1975 по 2017 роки – завідувачкою науково-дослідного відділу «Історія Шевченкової могили».

Як справжня подвижниця музейної справи, брала активну участь у створенні кількох експозицій музею Тараса Шевченка в Каневі (1989, 2010, 2014). Разом із науковими співробітниками відділу в 1991 році створила експозиції відтвореного музею Кобзаря – «Тарасова світлиця» та кімнати довголітнього, вірного охоронця Шевченкової могили Івана Ядловського (1846–1933). Завжди активно поповнювала колекцію музею Тараса Шевченка (зокрема творами художника Н. Онацького, пов'язаними з історією Тарасової Гори). Підтримувала багатолітні зв'язки з колекціонерами м. Харкова (Є. Артеменком та ін.), митцями (скульптором О. Кудрявцевою; пізніше уклала каталог її творів (м. Черкаси, 1983)), атрибутувала ряд музейних предметів шевченківської тематики, пов'язаних з історією Тарасової Гори. (Рис. 2). (Рис. 3).

На високому професійному рівні проводила оглядові і тематичні екскурсії, які популяризували життєвий і творчий шлях видатного сина українського народу – Тараса Шевченка, організовувала наукові та культурно-освітні заходи. (Рис. 4).

Її неймовірна працездатність, лідерські здібності завжди сприяли успіху в реалізації численних музейних проектів. Вона налагодила зв'язки з нащадками Івана Ядловського – багатолітнього охоронця Шевченкової могили: підтримувала з ними стосунки, проводила цікаві зустрічі, що дало можливість дослідити родовід та сприяло наповненню меморіальними речами експозиції «Тарасової світлиці».

Раїса Василівна із співробітниками відділу брала участь у науково-пошукових експедиціях з розшуку колишніх в'язнів трудового табору, що існував на Тарасовій Горі у роки Другої світової війни. Завдяки її зусиллям було проведено значну організаційну роботу з відновлення соціальної справедливості щодо цих людей. З метою надання правового статусу колишнім в'язням визнано, що в Канівському музеї Тараса Шевченка у вересні-грудні 1943 року нацистською окупаційною владою було влаштовано трудовий табір. За її участі встановлено контакти з Українським національним фондом «Взаєморозуміння і примирення» при Кабінеті Міністрів України, зібрано спогади і свідчення колишніх в'язнів, оформлено довідки та ряд інших документів і передано на розгляд правління Федерального Фонду «Пам'ять, відповідальність і майбутнє», за

Рис. 1. Раїса Василівна Танана. 2004

Рис. 2. Р. Танана біля «Тарасової світлиці»

*Рис. 3. Р. Танана
(у першому ряду третя
зліва) з колегами біля
музею «Тарасова світлиця»*

результатами якого понад 30 громадян України отримали матеріальну компенсацію від уряду Німеччини. За цими документами і матеріалами Р. В. Тананою (у співавторстві з О. В. Білокінь) видано книгу «За колючим дротом» (Черкаси, 2008). Досліджуючи наукову тему «Видатні діячі української культури на могилі Кобзаря», науковиця опрацювала значну кількість документів у Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Відділі періодики цієї ж бібліотеки, Інституті літератури імені Тараса Шевченка НАН України, Шевченківському національному заповіднику (науковий архів та фондову збірку).

Раїса Танана дослідила та опублікувала матеріали про уродженців Канівщини: Г. П. Варавву (українського письменника, громадського діяча), Я. П. Єрмолаєва (Якіма Самотнього українського поета, громадського діяча), О. О. Андрієвського (українського педагога, історика, літератора, публіциста) та багатьох інших. (Рис. 5).

*Рис. 4. Р. Танана веде екскурсію літераторам України – землякам Кобзаря в музеї
Т. Г. Шевченка. 19 квітня 2013 року. Перший ліворуч – академік М. Жулинський*

Праці Раїси Василівни про життя і творчість Тараса Шевченка широко використовуються в науковій та просвітницькій роботі. Серед них – книги та путівники, буклети, зокрема: «Канівський Державний музей-заповідник Т. Г. Шевченка» (Дніпропетровськ : Промінь, 1978), «Таланти твої, Канівщино. Танана Раїса Василівна: біо-бібліографічний портрет» (Канів, 2004), «Довголітній хранитель Шевченкової могили» (Канів, 2006), «Співець з Чернечої Гори» (у співавторстві з В. В. Дзимою; автори отримали звання лауреата Черкаської обласної краєзнавчої премії імені Михайла Максимовича) (Черкаси : Відлуння-плюс, 2008), «Тарасова Світлиця» (за підсумками обласного огляду-конкурсу видавничих організацій Черкаської ОДА автор отримала диплом переможця (друге місце) у номінації «Краща книга місцевого автора») (Черкаси : Вертикаль, 2011), «Тарасова Світлиця» (буклет), «Кобзар Тараса Шевченка. Рукопис В. С. Гнілосирова: Репринтне видання» (Черкаси : Вертикаль, 2013), «Добром зігріте серце» (Черкаси : Вертикаль, 2016), «Тут Шевченків дух і пахощі України» (Черкаси : Вертикаль, 2016) та понад 300 публікацій у наукових збірниках, часописах, енциклопедіях, періодичних виданнях. В останні роки життя у колі її інтересів була підготовка ґрунтовної наукової праці «Діячі культури та мистецтва на могилі Тараса Шевченка. Енциклопедичне видання», яку, на жаль, вона не встигла впорядкувати та видати.

Рис. 5. Видання Р. Танани

Рис. 7. Поїздка працівників заповідника на батьківщину Тараса Шевченка в с. Шевченкове Звенигородського району Черкаської області, організована Р. Тананою, головою профкому. Літо 1995 року. Фото І. Синяцкокого

*Рис. 6. Традиційне вітання профспілкою колег з днем народження.
Вітання Ольги Щербини головою профкому Р. Тананюю та іншими членами профкому.
22 липня 1995 рік. Фото І. Синяцкокого*

*Рис. 8. Поїздка працівників заповідника в м. Корсунь-Шевченківський, організована
Р. Тананюю, головою профкому (друга ліворуч). Біля місця поховання Івана Сошенка.
Літо 1995 року. Фото І. Синяцкокого*

*Рис. 9. Працівники заповідника йдуть до могили Тараса Шевченка.
Корзину квітів несуть Микола Губенко і Райса Танана.
22 травня 2012 року*

*Рис. 10. Голова профкому Р. Танана (перша ліворуч) і члени профкому на гостині
у багаторічного фотографа заповідника Івана Синяцкокого.
20 березня 2012 року*

Рис. 11. Виступ Р. Танани (перша праворуч) на Всеукраїнській науково-практичній конференції, присвяченій 120-річчю з дня смерті Григорія Честахівського. Конференц-зал музею Т. Г. Шевченка. 10 квітня 2013 року

Танана Р. В. була членом Національної спілки краєзнавців України, нагороджена Почесними грамотами Президії Верховної Ради УРСР (1989), Подякою Міністерства культури і мистецтва України та ЦК профспілки працівників культури України, Черкаського обласного управління культури. Вона ж – лауреат Черкаської обласної краєзнавчої премії імені Михайла Максимовича.

Багато років Раїса Василівна очолювала профспілковий комітет Шевченківського національного заповідника. Результативна робота, здійснювана нею на цій ниві, була заслужено поцінована і відзначена Почесною грамотою президії працівників профспілки України (2014). (Рис. 6). (Рис. 7). (Рис. 8). (Рис. 9). (Рис. 10).

Її наукові доповіді на конференціях завжди були фахові й цікаві не лише для науковців, а й для усіх, хто цікавиться Тарасом Шевченком, його отченням, історією Тарасової гори. (Рис. 11).

Танана Раїса Василівна відійшла у вічність 31 грудня 2023 року.

Світла пам'ять про колегу назавжди лишиться в серцях хранителів Шевченкового Меморіалу, а її життєвий і творчий шлях є взірцем відданості Національній Святині – Тарасовій Горі. (Рис. 12).

Рис. 12. Відзначення ювілею Р. Танани у конференц-залі музею Т. Г. Шевченка. 28 жовтня 2014 року

УДК 821.161.2.09-94

*Світлана Анатоліївна Брижицька,
кандидат історичних наук,
заступник генерального директора з наукової роботи,
Шевченківський національний заповідник
(Канів, Україна)
ORCID: 0000-0002-9683-5947*

СКЛАДНИЙ ШЛЯХ ПОШУКУ ДУХОВНОСТІ. До 70-річчя з дня народження Олександра Кислого

*Svitlana Bryzhytska,
Candidate of Historical Sciences (Ph.D),
Deputy research work director,
Shevchenko National Reserve
(Kaniv, Ukraine)
ORCID: 0000-0002-9683-5947*

THE DIFFICULT WAY OF SEARCHING FOR SPIRITUALITY. Commemorating Oleksandr Kisly's 70th Birthday

Відомий український вчений, археолог, демограф, соціолог, педагог та шевченкознавець, доктор історичних наук, професор О. Є. Кислий відзначив свій сімдесятирічний ювілей. (Рис. 1).

Значний внесок ювіляра у пошуках системності відтворення життя в найширшому філософському розумінні терміну, системності українства як культурного феномену, а відтак – авторське пізнання системності загальнокультурної, філософської та етнонаціональної спадщини Тараса Шевченка. У 1990 році Олександр Євгенович захистив кандидатську дисертацію («Реконструкція демографічної структури населення степів Північного Причорномор'я III–II тис. до н. е.»), а в 2005 – докторську («Історичні закономірності відтворення народонаселення»). 1999 рік – сертифікат USAID з програм «Політика», «Стратегія демографічного прогнозування», «Політика планування сім'ї», 2000 – сертифікат USAID з програм «Стратегія роботи економічних мозкових центрів». О. Є. Кислий є автором 220 наукових праць, виокремив археологічну кам'яньську культуру Східного Криму (кін. III – поч. II тис. до н. е.), лауреат премії Уряду АРК у галузі науки 2000 року, за педагогічну діяльність його нагороджений медаллю імені М. П. Драгоманова. З 2002 року – член Соціологічної асоціації України.

Народився Олександр Євгенович 3 вересня 1954 року в м. Кіцмань Чернівецької області. У 1977 році після закінчення історичного факультету Харківського держунівер-

Рис. 1. Олександр Кислий. 2024 рік

ситету імені М. Горького його було направлено на роботу в Керченський історико-археологічний музей на посаду завідувача відділом охорони пам'яток та реставрації. Вже навчання в аспірантурі різних за профілем академічних інститутів (у 1985 році прийнятий до аспірантури Інституту археології АН УРСР, а вже з 1987 року він продовжив навчання в аспірантурі Інституту економіки АН УРСР) зовні виглядало суперечливим. Проте науки за назвами розділили вчені, а пізнання немає штучних меж. У відділі Інституту економіки, очолюваному тоді В. С. Стещенко, молодий вчений отримав надзвичайну підтримку, Валентина Сергіївна стала його другою, «науковою мамою». У відділі розвивалися напрямки демо-філософські, історичні, теоретичні та ін. бо «шефіня» бачила і відстоювала можливість подальшого успішного розвитку демографічної науки як поєднання кращих досягнень шерегу наук про суспільство. Отже, Олександр прийшовся «до двору», у його науковому доробку з'явилися праці з теорії демографічної науки, палеодемографії; кандидатська дисертація, а згодом і докторська (докторантура Інституту економіки) були досить оригінальними. Наполегливість у роботі та природне бажання дослідника пізнати суть досліджуваних соціальних та демографічних явищ приводить його до парадоксальних на той час висновків, що з переходом до відтворюючого господарювання тривалість життя населення у світі не приростає, а падає, що тривалість життя чоловічої частини населення на той час була вищою за жіночу. Це стало певним внеском у актуальну гендерну проблематику. У подальших своїх роботах показав, у чому сутність історичної якості населення, пояснював із цих позицій, здавалося б, суперечливі тези Салінза Маршалла, що первісна людина зовсім не бажала переходити до «прогресивного» відтворюючого господарювання. (Рис. 2).

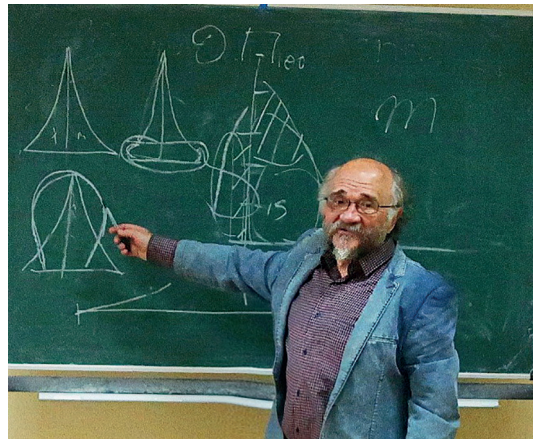

Рис. 2. Олександр Кислий читає лекцію з демографії

Надалі розуміння дослідником історичної самоцінності кожної епохи запрограмувало поглиблене пізнання сутності т. зв. «прогресивних» соціальних трансформацій, а особливо етнополітичних змін нашої швидкоплинної сучасності. По суті, у демократичному та гуманізованому суспільстві другої пол. XX – поч. XXI століття залишалась слизькою тема недорозвинених етносів та прогресивних цивілізацій, що й не давало спокою молодому тоді вченому. У своїх працях він приводить слова Ауреліо Піччеї, голови Римського клубу: надбання минулого просто деградує й щезає, лице майбутнього – малоприваблива однорідність. (Рис. 3). (Рис. 4).

Під час «перебудови», а потім демократизації суспільства після 1991 року посилюється пошук смислів українства, відтак, стає модним підкреслювати, що ми не знаємо Т. Г. Шевченка, що «треба з нього зняти кожух». Мовляв, він був різний, неоднозначний, невизнаний, нещасний та самотній. Не багато дослідників тоді виступили проти такого спрощення. Олександр Євгенович був у перших шерегах тих, хто критикував поверхові шевченкознавчі дослідження, навіть якщо вони супроводжувалися прискіпливими пошуками артефактів, але тенденційними з нагромадженням аж до «бузинства». В основі таких, ще не зовсім нині пережитих тенденцій, лежало бажання легкої слави, навіть просто грошей, а не сприйняття Тарасового Слова. В основі ж доказів О. Є. Кислого в галузі шевченкознавства, як і загалом у дослідках з соціології, – розуміння системності відтворення жит-

тя, доказ значення кожної етнічної культури світу, незалежно від рівня її «прогресивності». І, можливо, найголовніше, розуміння небезкінечності світу людини, особливо у разі штучного прискорення звуженого «відтворення-розвитку» людського роду. В своїй монографії ще 2005 року дослідник наголошує, що багаторічна наукова політика ХХ століття з приборкання росту чисельності населення у цілому на Планеті, чи у деяких країнах, не адекватна завданням майбутнього людства. Як буде «розвиватися» світ, коли на усій планеті постане мінусовий приріст населення? Далі дослідник пов'язує часи розширеного росту населення на Планеті з творенням етнічного різноманіття, яке потребує завжди «розтратних» традиційних ресурсів.

Найцікавіше тут те, що постали питання сьогодення вчений знаходить як провісництво у роздумах нашого Пророка: «У нашім раї на землі нічого кращого немає, як тая мати молодая з своїм дитяточком малим...» (1849).

Отже, редакційна колегія «Наукових записок» запропонувала ювіляру попрацювати навіть у його свято та відповісти на два запитання:

1. Археологія, демографія та шевченкознавство – яскраві наукові терени. Але, як Ви ці різні напрямки творчості поєднуєте? Як Ви «прийшли» до дослідження Тараса Шевченка?

2. У Вас є декілька есе на тему «Віра та духовність Пророка». Яка ж була його віра? Що з неї мусимо напевне взяти сьогодні та на майбутнє?

Відповіді наступні.

«Перше моє знайомство з Тарасом, про яке пам'ятаю, сталося у 4 роки. Моя мати, Надія Петрівна Кандибко (Кандиба) полюбляла ввечері зустрічати перші зорі, а вранці – сонце. Ввечері ми лежали поряд на возі, на соломі коло стайні, роздивлялися небо; казки її були захоплючі, дивовижні. Розповіді пов'язувала з небом. Мама знала сузір'я, вчила самотужки астрономію, – мабуть такий хист доповнював її математичні таланти. Вранці звучав мамин голос: «Сашо, дивись – “Світає, край неба палає...”».

Пізніше вже з власними синами, старшим чи молодшим, кожного року я намагався у день літнього сонцестояння вийти на найближчий до оселі пагорб, зустріти сонце. Із першими променями так само читав: «...і нема тому спочину, і краю немає». Коли сини роз'їхалися, то став зустрічати сонце зі студентами, друзями. Ніякої релігії чи культу, просто видиво, якому немає ні спочинку, ні краю, вічне і величне, до-людське і після-людське. Недавно на горі читаю тихенько-тихенько, майже собі під ніс: «Світає..., Соловейко в темнім гаї...» і чую від запрошеної до гурту супутниці: «Не треба тут про ваш гайок, тут русское поле». Зовсім не тихо, а настирливо.

Ніякої образи. Мовчу. Думаю. Нікуди ви не дінетесь. Шевченко не український поет. Не лише український. Якщо Пушкін – це ваше все, то Шевченко і наше, і ваше все. Він – не елегії, і не протиріччя пізнання свободи чи царя, а те, що не мине жоден народ. І ви, сусіди по полю, не минете. Коли прийде мир з жаданим полем, то будете вчити Шевченка, будете любити, і вважати вищим за багатьох мислителів світу. Тому будуть дві причини. Перша. Бо це правда, від якої ніхто не зміг сховатися, жоден правитель з часів першої половини позаминого століття. Друга – бо вам так накажуть, зверху, ще раз. Сховатися не зможете.

Рис. 3. На публічній лекції

Проте, чого та любов... не трапилось вже і самосвідомо? Може, у тої супутниці не було матері, яка б з віршами-казками, най же про поле, вселила у душу духовність, несену всіма пророками, і Мойсеєм, і Христом, і Шевченком?

Відповідь проста, знаючи її, я не ображаюсь. Поряд з кожним Пророком будь-якого народу має скреснути еліта. Не еліта наукова чи військова, управлінська, а еліта духу, що понесе слово про нарід в усі найдальші землі. Без апостолів, що понесли слово, не було б і Іешуа. Поема «Марія» не випадкова для Шевченкового 1859 року, то апофеоз роздумів нашого Пророка, що ж найдорожче мусить дати світу мати. «Чи мати Богу не молилась...», чи молилась, але за поемою вона піднімає апостолів з колін, із зневіри, а сама вмирає з голоду, забута під тинном... Якби Шевченко просто вірив, вірив у добро, такого б ніколи не написав. Тяжкий хрест знати істину.

Але... У селі Ставчани (Кіцманський р-н) я чув байку-притчу, що Марія дожила... у сусідньому селі. Тоді довелося відвести очі, щось ненароком враз попало туди, мабуть, пил рідної землі. Дивне те село, мої батьки там прожили лише років з чотири. Через 40 років відвідав ті Ставчани. Моїх матір та батька у селі пам'ятали і говорили про них з великою повагою. У кожного мусить бути Земля, де ти будеш жити вічно. Хай у казках, у пам'яті. Але будеш. Віра у свій рід – найвища віра, понад усе.

Рис. 4. На розкопках із співробітниками та кореспондентами

Придивіться уважно до кожної із світових релігій, зніміть лушпиння державотворення, побачите духовність. Духа Святого. А хто не уздрить – тому не проститься (Матвія, 12: 30). У Ставчанах кінця 1950-х не було безталанних. Малювали, розписували, ткали, на свята село було повне музики – лилася з усіх пагорбів довкола... Таке собі первісне сусільство, у якому не знали, що за Володимиром Ульяновим первісна людина мусить бути «задавлена умовами існування», тому мали удосталь часу на автентичну творчість. Мати, батько мої також грали, співали, малювали. Були домашні концерти у парадного входу до оселі, у садку. Коли батьки переїхали до Східної України, то побачив спалені хати (інколи один одного селяни підпалювали, бо на початку 1960-х вже не могли помститися за якусь каверзу доносами). Декотрі напівзгорілі (але там ще жили) хати дуже нагадували Шевченкову з його малюнку. Взяв олівець, став вчитися у Шевченка малювати сільські мазанки, садочки, клуні. Потім, у Криму, коли був у 1970-ті учасником Північно-Кримської експедиції Інституту археології, те моє вміння дуже знадобилося. Отримав завдання від начальника експедиції замальовувати у далекому степу розвалені кримськотатарські цвинтарі, залишки колодязів, хат, мечетей. Ім'я начальника експедиції – Аскольд Щепінський, людина колишнього дворянського роду.

Хто мав відкрити очі українцям? Чи не забарилися 12 апостолів? У грудні 2000 року в Чернівецькому університеті на конференції з елітогенези попри різні захищені дисертації про посталу нову українську еліту, я зробив у доповіді висновок, що у нас еліти немає. Присутні кинулись записувати мої докази. Далі доказів ставало все більше,

я вже писав про це. Ось пани елітні вчені, виконали планове дослідження «Проблеми теорії ментальності» (колективне видання 2006 року, Інститут філософії НАН України), у якому національна українська ментальність та архетипи розглядаються через ряд Дім-Поле-Храм: «Символічно «Дім» характеризує, за виразом Тараса Шевченка, місце, де для особистості (чи нації)... своя й правда, і сила, і воля».

Повна атиукраїнська, псевдо-філософська нісенітниця, бо у Шевченка «в своїй хаті своя й правда...», і поле там ні до чого. Досить відкрити «Кобзаря», щоб побачити, як часто там присутня хата, а не дім. Як у Шевченка, так і власне в українського народу архетипом виступає Хата. Дім – новотип, що відторгаючи індоєвропейське «damas» і хтонічне «Домовина» (наприклад, «домовина України ...ото церков Богданова» («Стоїть в селі...»)), вбирає в себе реалії сьогодення. Індоевропейський Дім стає, відтак, меншим за Хату. Більш того, є підстави вважати, що це слово і образ відносяться до найдавніших архетипів людської культури. У Шевченка йде мова саме про Хату (підставте «дім» – і смисл інший: у Шевченка «з хатини видно Україну...», але абсурдно: «з дому видно Україну...»), бо можна вважати свій «дім своєю фортецею» (як перенесення образу), але не Хату, оскільки Хата більша за всі найвищі фортеці.

То є Всесвіт з долом-долівкою, далі – зі святою піччю-древом («сказав би..., так піч у хаті» – укр. прислів'я), розписаною рослинним орнаментом, бо поєднує діл і небо, отже, з освоєним сім'єю сакральним вселенським простором, але винятково власним («у своїй хаті кожен пан» – укр. прислів'я) простором, що духовно (фортечні мури – direct opposite) хоронить кожного («храм-хороми» з язичницьким присмаком). Храм – архетип, який також буде поглинуто Хатою, архетип, що проявиться у толеранції українського незалежного духу через численні капища-каплички на власних подвір'ях. Нарешті у Хаті є сволок, що тримає Небо. Отже, то не дім, не фортеця земної моці чи розміру, а духовна фортеця, незалежна від розміру і матеріальних форм. Хата – прафілософський вимір дійсності, притому, забсолютизовано вірний і важливий вимір, бо там людина творить себе, свій світ і рід, творить вільно. Якщо маємо той вимір, то маємо світ, і світ прийме таке творення, бо без нього він не існує. Хата, Дніпро, «предвічний гай» залишаться з Шевченком навечно, навіть за межею «Лети бездонної, ...каламутної» («А поки те, та се...»). Звісно, великим філософам зовсім не обов'язково спостерігати сонце, гаї, хати, знати Шевченка. Можна про поле та «про Матрьошу» («Гайдамаки»). До слова, у «Гайдамаках» Шевченко виробляє основні принципи етноконфліктології. Охочі можуть звернутися до моїх робіт з цього приводу.

Інший приклад нашої «елітної» науки. У 2004 році Національний інститут стратегічних досліджень (на той час Адміністрації Президента) видає концептуальну монографію «Проблеми формування національної самосвідомості в Україні» (автори П. К. Ситник, А. П. Дербак). У книзі є розділ (тут прошу особливої уваги, панове!) «Духовні засади формування національної самосвідомості», де зроблено дослідження внеску у проблематику Аристотеля, Е. Канта, трішки І. Франка, проте немає аналізу ідей Т. Г. Шевченка. Немов насміхаючись автори пишуть про... «байдужість громадськості» до величних ідей Кобзаря (у заключному розділі). Алла Дербак потім у виправданні мені скаже, що її співавтор справжній патріот України. Таких прикладів «несть числа», вже не кажу, як я пропонував до Шевченківської академічної енциклопедії статтю «Філософія Шевченка» і що мені відповіли. Отже, не лише Інститут філософії чи літератури, але й будь-який інститут де факто не зможуть виконати завдання повноцінного дослідження світогляду Шевченка та стимулювати необхідне до формування національної еліти. За останні роки навіть зрозуміти сутність поняття «національний пророк» та історичне значення України офіційна наука не змогла, хоча від народу тенденції до того йшли яскраві, світ на те

чекав. Таке завдання, гадаю, при підтримці громадськості, безумовно держави, по силі Шевченківському національному заповіднику, який виник, коли Шевченко відійшов у вічність, себто, виник від початку як народний осередок подальшого утвердження національного духу.

У 1990-х ми довго дискутували, як реформувати Академію наук. Шевченко прирівнював значення науки (не освітянщини!) до найважливіших факторів формування нації. Я охарактеризував цей момент у своїх роботах, прошу, читайте. Хто мусів зупинити виконання тих планових тем, фінансованих народною працею? Хто мусів услід за Шевченком примусити громаду («а на громаду хоч на плюй»), – і нашу, і сусідську, – побачити сонце, істину і правду як святині? Спочатку, напевне, рідна мати майбутніх «достойників». Людський світ не вічний, і прискорювати його знищення, ще живе різноманіття етносів – найбільший гріх на Землі. Шевченко добре розумів, що у цьому світі, підкреслю, перемагає зло. Проте мав силу святого з тим боротися, і питав Христа, мов рівню, як бути, як вижити його народу. «Я посланий тільки до...» (Матвія, 15:24). А інші уздрять поруч Духа Святого, підуть вірним Твоїм, але поготів своїм шляхом, як пішли за Шевченком і росіяни, і поляки, і євреї. Бо щиро заздрили його духу. «Ми, на жаль, цими талантами не багаті», – писав у 1911 році Володимир Жаботинський про Тараса Шевченка. Немає великої різниці між випадками тої супутниці, що бузила у час, коли сама природа піднімає ваш дух, немов мати, немов Свята Марія, та науковцями-філософами, котрі не впізнали Духа Святого. Один відомий і знаний у світі наш філософ на моє неодноразове прохання дослідження світогляду Шевченка мені відповів: «Я для себе ще не вирішив, що таке пророк».

Отже мої пошуки, – це і археологія, і соціологія у найширшому її розумінні, або системологія історії, а в основі материна наука, – не могли не привести до потреби цілісного пізнання Шевченка. Між іншим, відомо, що він писав також про археологію, і дуже слушно з погляду на сьогоднішній день. Мав до усього пророцьке ведіння наперед ходу століть. (Рис. 5).

Археологію я любив зі Ставчан, ще не знаючи, як вона зветься ця «наука із землі». Потім батьки переселилися до Східної України (Великописарівський р-н), і мої дитячі порівняння частин одного цілого змусили шукати смисли, аналізувати життя свого народу. Звертався до батьків, дідів, потім – до В. Ульянова, вивчав прискіпливо його біографію. Але на першому курсі університету, коли усі конспектували «Чергові завдання радянської влади» (1918), я не конспектував, бо оторопів від очевидного. Системник-марксист Ульянов не знав, яким чином будувати соціалізм, а найголовніше з системології: як добитися обов'язкової для перемоги нового суспільного ладу більш високої продуктивності праці... Така продуктивність у попередній епохи була результатом історичної закономірності ходи історії. А тут: облік, контроль, соц. змагання та... «звернення до послуг буржуазних спеціалістів» за «дуже високу плату...». Наче б то «обліку» не було у дикунів при поділі забитого мамонта. Конкретно розбираючи фактори підвищення продуктивності праці за нового ладу, автор пише про багаті традиційні природні ресурси Росії (екстенсифікуючий розвиток економіки «вшир»

Рис. 5. На розкопках із співробітниками

властивий минулим епохам господарювання), про поганого російського робітника у порівнянні з «передовими націями» (буржуазними, себто виходить, з більш високою продуктивністю праці). Отже, мова «Чергових...» не про комуністичне «звільнення праці», а про посилення експлуатації! Ульяновські докази, що можлива перемога соціалізму в одній окремій країні, без урахування ходу історії – з цієї ж серії його розгубленостей. Я тоді дуже жалів нещасного Володю... Так змарнувати себе, занастити країну. Надалі я у своїй роботі, навіть публічних лекціях після закінчення університету, показував, що під ідеями Карла Маркса немає повноцінної економічної основи, що Маркс не занадто (як писали критики), а «недостатньо економічний», а за великим рахунком немає там також й історичного підґрунтя (але, безумовно, була віра), це ж доводжу у своїй монографії «Демографічний вимір історії» (2005) та у статтях з історії марксизму. (Рис. 6).

Добре, що вдома у батьків був «Кобзар». Між іншим, у старої нашої сусідки Катерини Клизубки рукописні його сторінки зберігалися за іконою, а її чоловік писав таємно (sic!) щоденник: там було про голодомор («викачували у людей останнє»), торгсини, негатив про вожда революції, а також звернення селянина у роздумах до Шевченка, імітація його віршів. Той рукопис – гарне свідчення, як селяни поцінювали нову владу. Щоденник бабця після смерті діда зберігала у клуні, під рядниною, за дошками у підпіллі. Якось так...

У результаті маминої науки я продовжив свій шлях не кудись «до філософій», а до Шевченка. Приїхав з університету додому. Відкрив навмання Кобзар: «О люди! ...нащо здалися вам царі? Нащо здалися вам псарі? Ви ж таки люди, не собаки!». Через років 25-30 соціологи, мов щойно прозрілі, будуть «молитися» на т. зв. громадянське суспільство, забувши, що те поняття давно «пережоване», себто осмислене і переосмислене Тарасом Григоровичем.

Про віру Шевченкову доповню. Тема не просто, як мовиться, складна. Складнощі відносяться не до відомого з часів «гласності»: Шевченко був різний, він вагався. У головному він не вагався, і «різним», тим паче, не був! Складнощі криються у нас самих. Адже у кожного своя віра, а Шевченко настільки близький нам, що ненароком плутаємо свої та його вподобання. Велика помилка приписувати усталені для світових релігій чи до свого розуміння релігійної віри постулати Шевченку. Одна справа – використовувані ним загальнолюдські культурологічні теми, образи, інша – світогляд. Він був свобідний від релігій взагалі, і таке ставлення до них було виховане, привите і сім'єю, родом, і природою з дитинства. Тому він однаково зверхньо ставиться до будь якої релігії, бо там не могло бути правди та духу його народу. Навіть будь-якого народу – не може бути, хіба що з якоїсь племінної народної віри. Таку віру, а вірніше духовність, він вбачав деінде у словах Ісуса, у пошуках простих людей («в людській душі», а не в молитвах ченців «возобновляється» Марія). Звідси очевидне – Шевченко однаково вимагає правди що від Бога, що від свого народу. Як пророк народу, як провісник усіх народів, і почастих, і майбутніх, – він мав на те право, не питаючи дозволу ні у кого. У цьому імперативі його і наша перемога.

Рис. 6. Наукові праці Олександра Кислого

Загалом же, від часу посталої соціальної природи, від появи Homo sapiens, котрий зміг принести «прогрес» і знищити остаточно усіляке різноманіття родів Homo, перемагає у цьому світі зло, а вірити треба у добро.

Ісус для нього такий же пошукач, як він сам. Звісно, Шевченко не мав потреби кричати, розклеювати агітки, або писати філософські трактати. Не його рівень та не його завдання. Але як філософ, релігійний філософ він вище за багатьох відомих до сьогодні. Зважимо, що філософія не лише академічна наука. Якби Шевченко пішов академічним шляхом, то українського народу, як свідомого до творчості етнічного різноманіття ества, не було б ще близько століття, чи навіть два. Він творив нарід, подібно Мойсею, добре розумів свою значимість. І ніколи від того покликання не відмовлявся, хоча уповні розумів, чого те варте і які він має фізичні сили. Якщо долі «доброї жаль, Боже, то дай злої! злої! (1845), або величне: «хоч доведеться розп'ястись!» (1850), а потім після заслання напише: я не змінився. Знесилений, розуміючи, що час переходу близький, він і Щоденник, а також останні осмислення у творах зробив, маючи на увазі той Перехід.

Його дух та віра були настільки високими, безумовними, що йому допомагали навіть можливі вороги. Батьком нації його назвали ще змолоду, а далі він «став володарем у царстві духа» (Іван Франко). Відчуйте значення того для нас та сусідів, а також для системності пізнання. З цих позицій – Володар у Царстві Духу, треба хоча б намагатися зрозуміти де і з ким поряд тепер Тарасій.

Дякуємо Олександрю Євгеновичу за висловлені думки, щиро вітаємо ювіляра та очікуємо на нові досягнення та неординарні ідеї, що втіляться у його наукових працях. Нагадаємо, що вчений О. Є Кислий з 2015 року є активним учасником Міжнародних Шевченківських читань, що проводяться в Шевченківському національному заповіднику.

ДЕЩО З НАУКОВОГО ДОРОБКУ О. Є. КИСЛОГО:

- Схематическое представление системы демоэкономических перемен в процессе исторического развития // Демографические исследования. Вып.17. – Київ: Інститут економіки НАНУ, 1993. Крымские репатрианты: депортация, возвращение и обустройство. – Симферополь: Амена, 1998 (в соавторстве).
- Проблеми гендерних досліджень в демографії та суміжних дисциплінах // Демографічні дослідження. Вип.22. – Київ: Інститут економіки НАНУ, 2000.
- Демографічний вимір історії. – Київ: Арістей, 2005. – 328 с.
- Сучасний етап демоекономічного розвитку України та завдання демографічної політики // Формування ринкової економіки. Демографічний розвиток України та пріоритетні завдання демографічної політики. Т. 2. – Київ, 2006;
- Віра та духовність пророка. – Симферополь: Доля, 2008.
- Матриархат // Енциклопедія історії України. Т.6. – Київ: Наук.думка, 2011.
- Патріархат // Енциклопедія історії України. Т.8. – Київ: Наук.думка, 2011.
- Економіко-демографічний та історико-соціологічний концепт сучасної методології історії // Таврійські студії. № 2. – Симферополь: КУКМіТ, 2012.
- Система начал, трансформаций и завершения истории. Аннигиляция человека, истории, культуры. – Киев: Скиф, 2013.
- Періодизація історії як сучасна соціологічна потреба: марксистська періодизація // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. Збірник наукових праць. Вип. 16. – Київ, 2014.
- «...Татарка Забаржада, незвичайної краси»: художній образ, кримські мотиви // Четверті міжнародні Шевченківські читання. – Канів: Шевченківський національний

заповідник, Український центр науки і культури при посольстві України в Республіці Казахстан (Астана), Музей-комплекс Т. Г. Шевченка (Форт-Шевченка), Суспільний науково-освітній «Інститут Тараса Шевченка» (Уфа-Оренбург), 2015.

- Лятифе, макъам, чины и мане: несколько зарисовок из устного и песенного творчества крымских татар // Творчість Тараса Шевченка і народні традиції. Сьомі Міжнародні Шевченківські читання. – Астана: Євразійський національний університет ім. Л.М. Гумільова, 2018.

- Исход. «Из казарми смердячої чистою, святою вилетіла, як пташечка, ...мій херувим...» // Шості Міжнародні Шевченківські читання «Історичний досвід та сучасний стан вивчення Журналу (Щоденника) Тараса Шевченка» (до 160-річчя написання автобіографічного документа). – Канів: Шевченківський національний заповідник, 2018.

- Шевченко, Петербург, час: 1831–1845, 1847, 1858–1861. Сталість поглядів // XVIII Международный семинар «Шевченковская мозаика Северной Венеции». – СПб, 2018.

- Системологія та періодизація історії: спадщина історичного марксизму і новітні матеріали з історії первісного суспільства // Габитус. № 5. – Одеса: ПНДІЕІ, 2018.

- Общество 0.5 как воспоминание о будущем. От археологии до социологии будущего // Материалы международной научной конференции VII Садыковские чтения «Общество 5.0» – парадоксы цифрового будущего». – Казань: КФУ, 2019.

- Об одном из этапов появления социально-проблемных гендерных отношений: теория, бытовая практика первобытности, современность // История повседневности. № 1 (9). – СПб: ЛГУ, 2019.

- Каменская культура Восточного Крыма: древность и современность. – Ростов-Дон: Медиаграф, 2022.

- Тарас Шевченко про державність як феномен людської історії // Наукові записки Шевченківського національного заповідника. Вип. 1 (3). – Канів: ЮНА, 2023.

ПРО ОЛЕКСАНДРА КИСЛОГО

Кислый Александр Евгеньевич // Кто есть кто в Крыму. — Симферополь, 2000.

Кислий Олександр Євгенович // Хто є хто в Україні. — Київ: «К.І.С.», 2001.

Кислый Александр Евгеньевич // Энциклопедия крымских древностей: Археологический словарь Крыма / Буров Г. М. – Киев: Стилос, 2006.

Кислий, Александр Евгеньевич // wikipedia.org/wiki/Кислий,_Александр_Евгеньевич.

60 років з дня народження О.Є. Кислого // Демографія та соціальна економіка. №2 – Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень НАНУ, 2014.

Кислий Олександр Євгенович / Л. Л. Залізник // Енциклопедія Сучасної України / НАН України – НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2013.

Кислый Александр Евгеньевич: Многогранность учёного и трудности путей познания (к 65-летию со дня рождения) // История и археология Крыма. Вып. X. – Симферополь, 2019.

Правила оформлення та подання рукопису до наукового видання «НАУКОВІ ЗАПИСКИ ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА»

1. Наукова стаття повинна містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями (**Актуальність теми дослідження**);
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття (**Аналіз досліджень і публікацій**);
- формулювання цілей статті, постановка завдання (**Мета дослідження**);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів (**Виклад основного матеріалу**);
- висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку (**Висновки**).

2. **Мова написання рукопису:** статті подаються мовою оригіналу: українська, англійська, німецька.

3. **Рукопис статті подається до редакції у формі:** файлу рукопису, який надсилається на електронну адресу редакції tarasovagora@ukr.net у форматі «**Автор – Назва статті.doc**».

4. **Рукопис статті не має містити заборонених до друку матеріалів**, оскільки збірник є відкритим джерелом інформації. Авторський текст не має бути опублікованим раніше та не бути перекладом раніше опублікованої статті. За зміст статті та інформаційне наповнення несе відповідальність її автор.

5. **Рішення** про можливість публікації статті приймає **редколегія**.

6. Загальні вимоги до рукопису статті:

- **обсяг рукопису – до 30 тис. знаків** (огляду – не більше **50 тис. знаків**), включаючи рисунки та таблиці;
- стаття повинна бути підготовлена за допомогою редактора **Microsoft Word for Windows** (версії 97, 2000, XP, 2003, 2007) або сумісного редактора;
- **формат аркуша – А4 (210x297)**, орієнтації сторінки – «**книжна**»; **розмір шрифту – 12**; інтервал між рядками – **1 пт**;

- **рисунки, фотографії, графіки слід вставляти в текст статті як об'єкт**.

Положення об'єкта – «**в тексті**»;

- **рисунки**, створені у вбудованому у Microsoft Word редакторі рисунків, слід подавати як згруповані об'єкти;

- **рисунки та таблиці** не повинні розривати речення в абзаці, тобто вони мають бути розташовані після того абзацу, в якому на них робиться перше посилання в тексті.

7. Розташування структурних елементів статті:

- **індекс УДК**;
- **ім'я, по батькові, прізвище автора** (авторів);
- **науковий ступінь, вчене звання; посада і місце роботи** (подається без скорочень); **ORCID**.
- **назва статті та анотація** українською (або регіональною мовою) та англійською мовами (300-600 знаків з пробілами).
- **ключові слова** українською (або регіональною мовою) та англійською мовами;
- **Список використаних джерел**. Список джерел наводиться наприкінці статті в алфавітному порядку мовою оригіналу (https://library.chnpu.edu.ua/download/dstu_8302.pdf).

8. **Посилання на джерела** в тексті подаються за таким зразком: [7, с. 123], де 7 – номер джерела за списком використаних джерел, 123 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [1; 4; 8] або [2, с. 32; 9, с. 48; 11, с. 257]. Посилання на архівні джерела – [15, арк. 258, 231зв].

9. **Відповідальність** за зміст, точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів. Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, а також літературне виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

10. **Відомості про автора (авторів):** прізвище, ім'я, по-батькові, вчений ступінь, вчене звання, посада і місце роботи (без скорочень), службова і домашня адреси з поштовим індексом, контактний телефон, e-mail, відділення Нової пошти.

Запрошуємо Вас відвідати наш сайт: <https://shevchenko-museum.com> та YouTube-канал: <https://www.youtube.com/channel/UCdBwgetlrzupk6U7NwweyIA>; E-mail: tarasovagora@ukr.net

Rules of registration and submission of the manuscript to the scientific publication «SCIENTIFIC PAPERS OF SHEVCHENKO NATIONAL RESERVE»

1. **The scientific article should contain the following necessary elements:**
 - problem statement in general and connection with important scientific or practical tasks (**Relevance of the research topic**);
 - analysis of recent research and publications, which initiated the solution of this problem and on which the author relies, highlighting previously unresolved parts of the general problem, which is the subject of this article (**Analysis research and publications**);
 - formulation of the goals of the article, task setting (**The aim of the study**);
 - presentation of the main research material with full justification of the obtained scientific results (**Presentation of the main material**);
 - conclusion from this study and prospects for further exploration in this direction (**Conclusions**).
2. **Language of the manuscript:** articles are submitted in the original language: Ukrainian, English, German.
3. **The manuscript of the article is submitted to the editors in the form:** manuscript file, which is sent to the e-mail address of the editors tarasovagora@ukr.net in the format «**Author - Title of the article.doc**».
4. **The manuscript of the article should not contain materials prohibited for printing**, as the collection is an open source of information. The author's text should not have been published before and should not be a translation of a previously published article. The author of the article are responsible for the content of the article and the information content.
5. **The decision** on the possibility of publishing an article is made by the editorial board.
6. **General requirements for the manuscript of the article:**
 - **volume of the manuscript – up to 30 thousand** characters (review – not more than **50 thousand** characters), including figures and tables;
 - The article should be prepared using **Microsoft Word for Windows** editor (versions 97,2000, XP, 2003, 2007) or a compatible editor;
 - **sheet format - A4 (210x297)**, page orientation - “**book**”; **font size – 12; line spacing – 1 pt**;
 - **Drawings, photographs, graphics should be inserted into the text of the article as an object.** Object position - “**in the text**”;

- **Pictures** created in the built-in Microsoft Word picture editor should be presented as grouped objects.

- **figures and tables** should not break sentences in a paragraph, ie they should be located after the paragraph in which they are first referenced in the text.

7. Location of structural elements of the article:

- **UDC index;**

- **name, patronymic, surname** of the author (authors);

- **scientific degree, academic title; position and place of work** (submitted without abbreviations); ORCID.

- **title of the article and annotation** in Ukrainian (or regional language) and English (300-600 characters with spaces);

- **keywords** in Ukrainian (or regional language) and English;

- **References.** The list of references is given at the end of the article in alphabetical order in the original language (https://library.chnpu.edu.ua/download/dstu_8302.pdf).

8. References to sources in the text are given as follows: [7, p. 123], where 7 is the source number according to the list of used sources, 123 is the page. References to several sources simultaneously are provided as follows: [1; 4; 8] or [2, p. 32; 9, p. 48; 11, p. 257]. meeting of the department (department) on the recommendation of the article for publication. Certified review References to archival sources - [15, p. 258, 231 stars].

9. The authors of the materials are responsible for the content, accuracy of the presented facts, quotations, figures and surnames. The editors reserve the right to make minor edits and reductions, as well as literary corrections of the article (while maintaining the main conclusions and style of the author). The editorial board may not share the authors' worldviews.

10. Information about the author (authors): surname, name, patronymic, academic degree, academic title, position and place of work (without abbreviations), business and home addresses with postal code, contact phone, e-mail, branch Nova Poshta.

You are welcome to visit our webpage: <https://shevchenko-museum.com> and YouTube: <https://www.youtube.com/channel/UCdBwgetlrzupk6U7NwweyIA>; E-mail: tarasovagora@ukr.net

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА**

**SCIENTIFIC PAPERS
OF SHEVCHENKO NATIONAL RESERVE**

Збірник наукових праць * Рік заснування: 2021 * Випуск II (4)
Collection of scientific works * Founded in 2021 * Issue II (4)

Переклад, коректура англійською мовою – Мітіна Т. М.

Підписано до друку 15.12.2024.
Формат 60x84/8 Папір офсет. Гарнітура Minion Pro.
Наклад 60 прим.
Ум. друк. арк. 23.

Видавництво «Панмедія»
Свідоцтво про внесення до реєстру суб'єктів видавничої справи
ДК №2303 від 04.10.2005.
Е-пошта: panmedia-2@ukr.net
www.panmedia.com.ua

